

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

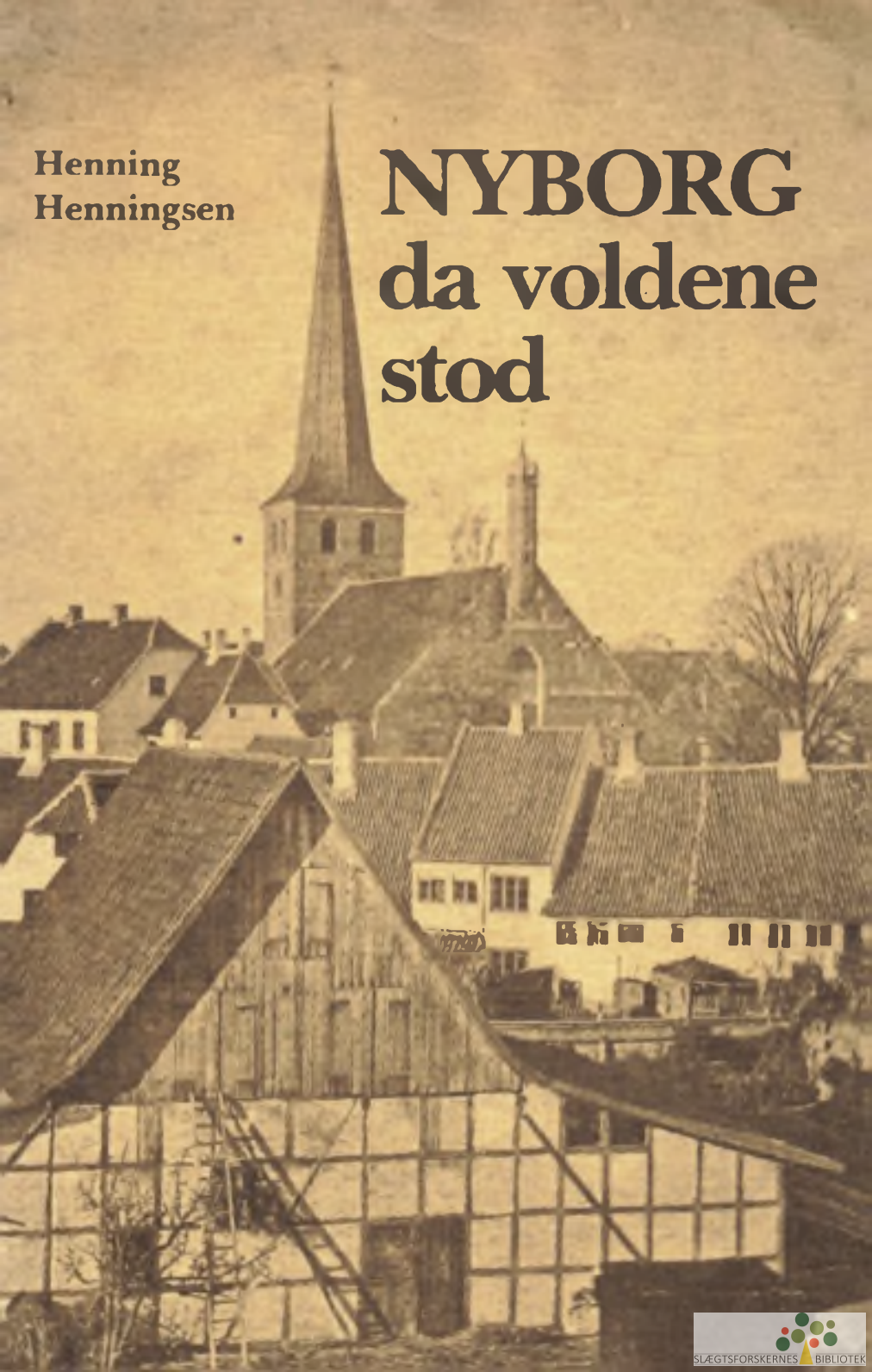
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Henning
Henningsen

NYBORG da voldene stod

Nyborg da voldene stod

Omslag: På dette foto fra 1860'erne, formentlig taget fra den store, nu nedrevne bygning på hj. af Ø. Voldgade og Æblegade, ser man Vor Frue kirke knejse på den gamle lerbakke. T.h. for det mægtige tag ses det lavere tag over det i 1555 tilføjede nordre sideskib, der forsvandt ved kirkens radikale ombygning 1870-71. T.h. derfor skimtes den gamle latinskoles østgavl (nedrevet 1872). T.v. for kirken ligger præstegården og Jens Madsens gård (1650). I mellemgrunden bagsiden af Skippergades huse og i forgrunden den store lade- og staldbygning, der havde indkørsel fra Ø. Voldgade. Den tilhørte købmand Hemmeløf, Adelgade 3. – Fot. Edv. Pøckel. NLA.

Henning Henningsen

NYBORG
DA VOLDENE
STOD

Livet i en fynsk fæstningsby i 1800-årene

Udgivet af $\frac{1}{2}$ Bryggeriet Carlsminde, Nyborg,
i anledning af dets 125 års jubilæum
og genoptrykt i 1990

1981

NYBORG DA VOLDENE STOD

Sat med Linotype Baskerville

hos Svendborg Fotosats

Trykt i 1981 hos Rathjes Offset & Bogtryk, Nyborg

ISBN 87-981168-0-0

Genoptrykt i 1990 hos

C. Schønemanns Eftf. a-s, Nyborg

Indholdsfortegnelse

Forord	7
I. Byen og landet	9
II. Volden rundt	13
III. Gader og vandløb	52
IV. Huse og haver	64
V. Havnen	87
VI. Militæret	98
VII. Samfærdsel	122
VIII. Styrelse	156
IX. Næringsveje	175
X. Hverdag og fest	198
Afslutning	235
Bryggeriet Carlsminde	237
Kilder og bibliografi	249
Register	252

Forord

Det er altid spændende at se, hvordan ens forfædre levede til hverdag og fest, at tegne et billede af deres miljø, at skildre rammerne for deres væren, at fordybe sig i deres traditioner, kort sagt at finde ind til deres tilværelse, både materielt og menneskeligt, så godt som man nu kan det, når det drejer sig om en svunden tid, hvis mennesker er døde, men som engang var lige så levende som vi.

Nærværende bog forsøger at skildre livet i Nyborg i gamle dage, nærmere bestemt for 100-175 år siden, da byen var helt anderledes end nu og dens indbyggere følte sig både beskyttede og hæmmede i erkendelsen af, at de boede i en militær fæstning, der i høj grad bestemte deres normer og udviklingsmuligheder. Meget er forandret siden da, men dog ikke mere, end at man forholdsvis nemt kan sætte sig ind i deres tilværelse.

Jeg håber, at læseren, ikke mindst den, der har en eller anden tilknytning til Nyborg, vil få nogle timers interessante oplevelser ved at fordybe sig i bogen. Historieskrivning behøver ikke at være tør og kedelig, især ikke når den drejer sig om det lokale. Efter min mening er en af dens fornemste opgaver at gøre fortiden levende for læseren, og det har jeg forsøgt at bestræbe mig på i alt, jeg har skrevet om vor by og dens borgere, som jeg fra min barndom har elsket.

Skildringen er bygget op på en mosaik af tusinder af brudstykker hentet alle vegne fra, først og fremmest fra gamle nyborgborgeres nedskrevne eller fortalte erindringer, men også fra det rige stof, der findes spredt i den lokale dagspresse, fra topografiske skildringer, kort og billeder, fra rejsebeskrivelser, fra arkivmateriale – kort sagt alle steder fra, hvor der var stof at hente.

Teksten skrev jeg for mange år siden, i 1944-45 omkring afslutningen af anden verdenskrig. Min gamle, trofaste ven redaktør *C. Hauge* lod den trykke som fortløbende kronikker i Nyborg Social-Demokrat i 1948, men først nu, en menneskealder senere, har der vist sig en mulighed for at få den ud i bogform, lemfældigt revideret. Jeg takker direktør, cand. pharm. *H. Wørmer* og bestyrelsen for det gamle Nyborg-bryggeri Carlsminde, fordi de ville benytte den som festskrift i anledning af bryggeriets 125 års jubilæum, i hvilken anledning jeg har tilføjet et lille afsnit om bryggeriets historie.

Jeg takker ligeledes lederen af Nyborg lokalhistoriske Arkiv, *Knud Haugegaard*, for oplysninger og uselvvisk hjælp, især ved fremskaffelsen af billedstof

fra arkivets store samlinger, derunder benyttelsen af mit eget materiale, som jeg i 1977 forærede arkivet ved dets oprettelse. Også tak til Nyborg Sparekasse, for hvilken jeg i 1945-46 indsamlede hele det materiale af fotos fra det gamle Nyborg, som nu ligger smukt ordnet ved overbibliotekar *Tage Brandt-Pedersen* i flere store albums på arkivet, og som jeg har fået tilladelse til at benytte. Det kan ikke undgås, at nogle af illustrationerne har været brugt tidligere, men jeg er glad for også ved arkivets hjælp at kunne bringe en del ukendte.

Handels- og Søfartsmuseet
på Kronborg i 1980

Henning Henningsen
museumsdirektør, dr. phil.

Forord til 2. udgave

Interessen for Nyborgs historie er vokset betydeligt i de senere år, så min bog forlængst er udsolgt. Det har glædet mig meget, at man nu har besluttet at genoptrykke den. Jeg har rettet et par trykfejl i teksten og ført stoffet om bryggeriet Carlsminde à jour, men har ellers ment at burde lade teksten stå, som den var, da den blev skrevet for snart 50 år siden.

Min tak går specielt til A/S Bryggeriet Carlsminde, dets bestyrelse og dets direktør *Ebbe Hansen*, som atter har vist sin interesse for byens kulturhistorie ved at yde et rundeligt beløb til genoptrykningen, til bogtrykker *Poul Erik Hansen*, C. Schönemanns Eftf. A/S, der har løst den tekniske opgave, samt til *Knud Haugaard*, lederen af Nyborg Lokalhistoriske Arkiv, som med vanlig hjælpsomhed og kunnen har påtaget sig det store arbejde med at få alt det praktiske til at glide.

Som gammel »Nyborg-dreng« hilser jeg alle læserne og håber, at de må få lige så stor glæde ved at studere bogen, som jeg havde ved at skrive den.

Helsingør 20. okt. 1990

Henning Henningsen

I. Byen og landet

Dersom vi, således som vor fynske digter H. C. Andersen allerede i sin »Fodrejse« 1829 fablede om, kunne have bestegt en flyvemaskine en sommerdag for 150 år siden, ville vi ved at tage en tur hen over Nyborg have haft et morsomt indtryk af den lille fæstningsby. Mest af alt ville den have mindet os om en rød frugt i en grøn pigget skal, liggende på et tæppe, som var vævet sammen af blå, gule og grønne farver. Frugten ville ved nærmere eftersyn vise sig at være byens røde tage, skallen fæstningsvoldene med deres til alle sider struttende bastioner, og tæppet marker, haver, enge, skove og havet.

Der er ingen tvivl om, at vi, dersom vi kunne blive sat tilbage til omkring midten af forrige århundrede, i Nyborg ville have fundet en by, der var meget mere idyllisk, velbygget i arkitektonisk henseende, sluttet i sit

Fotoet taget kort før 1900 fra kirketårnet, viser byens nordøstlige kvarter fra Kirkegade og Østergade (Nyenstad) til den nye bebyggelse på den i 1890'erne nedrevne Nørrevold fra Teknisk Skole (1894) til Industrihotellet (1897). Grænsen mellem by og land er stadig skarp. Svanedammen, hvorover jernbanen til Odense går (t.h. banegård nr. 3 fra 1891 og posthus) ligger som en fugtig eng. Birkhovedvej og den »skæve bro« fører over den lille Svanedam (tørslagt 1934) til Birkhovedhalvøen, hvor bebyggelsen med skolen (1898) er skudt op. I baggr. Christianslund og den næsten øde Østero. – NLA.

gadebillede og rig på historiske minder end vort moderne Nyborg, men til gengæld også mindre stor, mere stille og snæver, mindre renlig og uden alle de bekvemmeligheder og fordele, den moderne tid har bragt med sig.

Da vi nu engang ikke kan skrue tiden bagud, må vi i tankerne søge tilbage til de svundne tider, de tider som for evigt er borte og døde, men som også engang har været lige så levende og fyldt med nuet som vor egen tid. For at foretage en sådan tur tilbage i det svundne 19. århundrede er det nødvendigt at have lidt rejsevejledning. Det er en sådan, denne bog vil give. Ud fra en broget samling stof, suppleret med samtidige billeder og kort, skulle den give et nogenlunde fyldigt indtryk af byen i forrige århundrede, med tyngdepunktet lagt omkring 1850'erne, altså de sidste år før fæstningen blev nedlagt, før den moderne tid med sin rastløshed, sin stilløshed, sin teknik, sit nye syn på samfundet kørte frem som en krigstank og skånselsløst tromlede det meste af idyllen ned, omformede livet, bragte en del ondt, men også – sandheden tro – en del godt med sig.

Vi vil komme som turister til byen og lade os føre på rundtur, først volden rundt, dernæst gennem gader og stræder, til de grønne haver, til havnen, til byens omgivelser. Overalt vil vi gøre holdt, se indenfor i både offentlige og private bygninger, studere menneskenes livsvaner, høre på anekdoter og småoplevelser, kigge på arkitekturen o.s.v.

Først vil vi dog lægge et samtidigt kort over byen foran os og betragte det. Vi lægger først og fremmest mærke til, at by og land er skarpt adskilte. Nutildags glider de jævnt over i hinanden; vandrer vi ind i en by, kommer vi først gennem kolonihaver, så forbi villaer og anlæg, indtil vi til sidst træder ind i den indre bys sluttede, smalle gader. Dengang gik markerne lige ind til byen. »Når jeg lukker øjnene«, fortæller en gammel nyborgborger, »ser jeg for mig alt det grønne uden om byen, og om sommeren de utallige røde valmuer; ingen nutildags gør sig begreb om, hvor skønt det var«. Om disse valmuer, som også andre fortæller om, har sagnet fortalt: de er udsprunget af det røde blod, der randt under slaget mod svenskerne på Nyborgs marker 1659 – eller efter en senere version: det er blodet fra de ædle spanske heste, der sparkede hinanden til døde, da spaniolerne 1808 drog herfra.

Uden for byens volde lå kun enkelte huse langs Vestergade ved Odense Landevej, samt syd for byen omkring havnen og vejen til »Holmen«. Ellers var det grønt i grønt uden for staden. Ude ved »Præstens Vænge«, nord for byen, lå en klynge kolonihaver.

Uden for Ravelinen lå kirkegården, der dog kun indtog en del af den nuværende »gamle« kirkegård, nemlig strækningen langs Christianslundsvvej. Først da Ravelinen blev sløjfet, bredte den sig mod syd over de nedlagte værker til den fik sin nuværende udstrækning.

Ville man rejse fra Nyborg ad landevejen, måtte man indtil midt i 1840'erne i alle tilfælde ud gennem Landporten. Derfra udgik vejene til Skaboshuse, til Odense, til Kerteminde, til Svendborg og Fåborg. For de sidste to byers vedkommende drejede vejen af ved Nydam-huset, løb ned over »Telegrafbroen« til Pilshuse og videre til Vindinge (Bøjden-vejen). Den nuværende Svendborg landevej blev først åbnet 1869; før den tid tog man over Ørbæk-Svindinge. Først da Strandvejen blev anlagt som dæmning 1844, og Holckenhavns dæmning efter megen besvær med den vanskelige strøm blev opført 1844-48 som afløsning af den gamle færgerute over udløbet af Holckenhavns Fjord, var der mulighed for at lægge indkørslen fra landevejene mod syd gennem Strandporten, hvor ellers kun den lokale trafik til havnen, »Øen« og Knudshovedhalvøen gik.

Skovene var dengang de samme som nu: Kohaven (Teglværkskoven), Hesselskoven (Christianslund), Fredskoven og Juelsbergskoven, Ladegårdsskoven (Telegrafskoven). Svanedammen var langt fra så tør som i vore dage.

Hvor nu de mange villakvarterer ligger, så man dengang tydeligt de bakkede terrænforhold omkring byen. Hist og her lå der større eller mindre bondegårde og huse: Dyrehavemøllen blev bygget omkring 1850.

Fjorden var dengang som nu Nyborgs bedste aktiv, både materielt og skønhedsmæssigt set. Den kom selvfølgelig mere til sin ret som faktor i landskabet, da alt det, som nu præger den: villaerne på begge sider, færganlæggene og tankanlæggene ikke eksisterede. Opfyldningsarbejderne ved »Fladet« var ikke gjort, vandet gik længere ind mellem »Øen« og »Holmen«, hvor den lille Kragholm lå fri, og man havde mere fornemmelse af de oprindelige indskårne landskabsforhold øst for byen end nu.

Med andre ord: byen dominerede ikke landskabet sådan som nu, hvor den, selv om den kun er lille, breder sig langt ud over bykernen. Fra landevejene så man den knapt, før man var helt henne ved den. Over de grønne volde med alleernes trækroner ragede kun spiret af kirken op. Kom man fra havet, så man nok noget mere; til den side var voldværkerne lavere og skjulte ikke helt vrimmelen af de venlige røde tage og små skorstene.

Omkring 1800 var den nuværende landevej til Odense blevet forbedret, rettet ud og delvis nyanlagt. Det var dog ikke alle, der var tilfreds med den; nogle påstod, at den kunne have været anlagt, så den havde kunnet være en hel mil kortere, men at den blev lagt over Ullerslev, fordi der var så køn en værtinde i Ullerslev kro. Vejen var efter datidens forhold bred og god. Alleer af kastanjetræer gav skygge. Der var også moreltræer og andre frugttræer. Skønt den var hovedvejen tværs gennem Danmark, var her ikke megen trafik. Et par gange om ugen kom postvognen rullende. Af og til drog en flok kvæg hen ad den og hvirvlede store støvskyer op, og på torvedagene rumlede

bønderne ind med deres vogne til købstaden. Med en mils mellemrum var der anbragt slagbomme. Her måtte de forbigående standse og betale bompenge, en lille afgift til vedligeholdelse af vejen, ikke meget, men nok til at ærgre den rejsende, der havde travlt. Var pengene betalte, gik bommen op, så man kunne køre videre. Det var en magelig bestilling at være bommand. Her ved Nyborg står som bekendt det gamle bomhus endnu i Vestergade (før Døvstummeskolen, Matr.-nr. 397); det næste lå en mil længere ude, ved Aunslev. Bomhuset fra Ullerslev findes genopført i »Den fynske Landsby« i Odense.

Vejen til Fåborg – eller rettere til Bøjden – var den gamle Kongevej, »*via regis*«, til Hertugdømmerne. Den såkaldte »gamle« Odense Landevej over Kullerup og Ellinge er skøn at færdes ad, langt mindre kedelig og snorlige end den nuværende vej over Ullerslev, men i virkeligheden er den ikke gammel, idet strækningen fra Vindinge til Ellinge først er anlagt omkring 1860'erne.

Datidens mennesker var ikke blinde for naturens skønhed; en fynsk bondedreng, der 1848 lå som rekrut i Nyborg, betroede sin dagbog: »... hvor er der smukt her ved Nyborg, især da nu i denne tid«; det var i maj måned.

II. Volden rundt

Der er ikke noget, der virker så idyllisk og fredeligt på en moderne rejsende som gamle fæstningsvolde. At de engang har været krigens redskaber, glemmer man; med den totalitære krigs rædsler i sindet synes man, at det er så længe siden dengang, da en krig nærmest forekom en som en fornøjelig terrænsportøvelse. De byer, der er så heldige at have bevaret rester af deres gamle volde, plejer dem derfor også som værdifulde historiske minder og bevarer dem som en smuk ramme om bybilledet, med legepladser for børnene og hvilepladser for de voksne. Nutildags forstår man ikke den ødelæggelseslyst, der fik vore nærmeste forfædre til at sløjfe så rasende løs af voldene, men for dem gælder den undskyldning, at voldene ikke var lutter idyl, men også snærende lænker, der spærrede for byens vækst og hindrede dens kontakt med omverdenen i høj grad.

Nyborg var en af de få fæstninger, kongeriget Danmark havde tilbage af 1600-årenes mange fæstningsanlæg. Sjællands hovedfæstning var København, landets stærkeste by, og Jyllands var Fredericia; på grænsen mellem Slesvig og Holsten lå Rendsborg. Igennem hele den historiske tid havde Nyborg indtaget en vigtig militær nøglestilling; i middelalderen havde slottet bevogtet overfarten over Storebælt og det daværende lille bysamfund omkring den forlængst forsvundne »Helligkirke« på Helgetofte. Efter at byen var flyttet ned til sin nuværende plads blev den befæstet af Christoffer af Bayern; de følgende konger, især Christian III, Christian IV, Frederik III, Frederik IV og Christian VII havde fuldført befæstningsarbejderne. Resultatet var fæstningen som den stod i forrige århundrede, indtil den 1869 blev nedlagt. Den var afgjort den svageste af landsdelenes fæstninger. En bondedreng, der for første gang så voldene, kunne nok mene, at de måtte være næsten uindtagelige, men enhver med kendskab til krigsudviklingen forstod forlængst, at dens værdi var minimal. 1851 udtalte Nyborg Avis således ironisk, at den næppe ville kunne holde sig mere end højst to timer ved et angreb. – Voldanlæggets form var ganske uregelmæssig: mod vest høje bastioner og fremskudte raveliner, mod øst kun lave volde – selvfølgelig fordi et angreb fra den side ville være næsten umuligt på grund af det sumpede terræn og fjorden.

Vi er taknemlige over, at der i hvert fald står et par bastioner tilbage med tilstødende volde, og at voldgraven endnu idyllisk slynger sig om byen. Selv om voldene er noget misrøgtede, kan vi dog leve os ind i stemningen fra den

gamle fæstningsby, når vi vandrer på jordværkerne og ser ned i skorstenene på de lave huse, skjulte bag skærmende volde. Et lille suk over det der gik tabt må vi undertrykke; forholdsvis har både København og Fredericia bevaret deres volde langt bedre, men de planer, der forelå til helt at lade Nyborg-voldene forsvinde, blev dog heldigvis kun delvis udført.

Denne stemning, som vi alle føler os så vel i, må vi have for øje, når vi i det følgende skal til at »gå en vold«, som det hed i datiden, hvor man kunne spadsere rundt om hele byen uden at gå ned i gaderne. Lærerne landet over vil fra litteraturen og kunsten være fortrolig med de københavnske volde; der foreligger i hundredvis af billeder og beskrivelser af dem, der er skrevet historiske og topografiske undersøgelser over deres udvikling, kunstnerne har malet dem gang på gang, så de ret klart står for vore øjne endnu. Fra Nyborg er stoffet forholdsvis langt mere beskedent og i hvert fald ganske ukendt. Ingen har skrevet om voldene, ingen kendte kunstnere har slået deres staffeli op for at forevige de idylliske partier, ingen har senere tænkt på at gennemfotografere dem, og hvad der i litteraturen er sagt om dem er yderst lidt og indskrænker sig væsentligt til rejsebetrægtninger. Og alligevel kan vi ved at sammenstille de stumper, vi finder, og samle de spredte bemærkninger, vi opsøger hist og her, få et ganske godt helhedsbillede frem af volden og det liv der knyttede sig til den. Hvad der på de følgende sider fortælles, er et første forsøg på at gøre både Nyborgs egne borgere og interesserede læsere ud over landet opmærksomme på den lille bys voldromantik, der absolut ligger på linje med de store fæstningers og på sin vis ikke er mindre interessant.

Vi vil stige op ad rampen ved Strandporten og derfra gå mod øst til Prins Frederiks bastion og videre hele vejen rundt, til vi slutter samme sted. Undervejs vil vi give os god tid og snakke lidt om hvad vi ser, stort og småt.

Strandporten

Den mindste af byens to porte var Strandporten mod syd ud til havnen. Den bestod af en smal portåbning i volden, omgivet af bosserede mure. Over den var der en pilastersmykket etage med trekantet gavlf, Christian VI's kronede spejlmonogram i sandsten og årstallet 1742. Porten var – bortset fra at den var yderst dårligt vedligeholdt og så ud som den havde været udsat for en større kugleregn – meget sirlig, et smukt og karakterfyldt stykke militærarkitektur, en lykkelig forening af tung og vederhæftig barok og let rokoko. Bygningen stammer ganske vist fra ældre tid end Christian VI, men under ham blev den ombygget.

I den øverste etage, som man på turen volden rundt kunne gå lige

igennem, havde vagten arrestlokaler ud mod havnen; under de slesvigske krige 1848-50 sad her en del fangne slesvig-holstenske oprørere. Vinduerne i arresten var forsynet med jernstænger; møblelementet bestod af et sengested, et bord og et par stole. Om vinteren var opholdet ubehageligt, idet gulvet lå direkte over porten, og gennem dennes loft, der først 1839 blev gibset, kom der træk og kulde. Det var dog ret sjældent der sad fanger her; omkring 1800 brugte postvæsnet rummet til opbevaring af pengesendelser, når de svære isvintre gjorde overfarten risikabel. Da pengene engang blev stjålet herfra, lod man dem for fremtiden opbevare på slottet i »Prinsens kammer«, den bevarede stump af den nordlige sidefløj, som beklageligvis blev nedrevet omkring 1870.

I et andet rum over porten var garnisonens bibliotek en tidlang anbragt.

Da Strandporten blev nedrevet, måtte »Strandportvagten« (den senere Hovedvagt, nedrevet 1935) forhøjes med en etage, hvori arrestlokalerne nu blev anbragt. Drengene, der legede på volden og blev snappet af vagten, blev til skræk og advarsel ført herhen.

Strandporten var meget snæver – 17½ alen lang og kun 8 alen bred – hvad der især følte, da en stor del af trafikken efterhånden gik over den i fyrrerne byggede Strandvejsdæmning, ligesom havnen trak flere og flere

R. N. Nielsens stik fra 1837 gengiver det yndede motiv: Nyborg set over fjorden fra Avermakke. Bag Kongens Bastion med Bellevue-trappen (t.v.) ses slottet og voldmøllen (Kronpr. Bastion). I midten Søndervold med estakaden foran, Strandbastionen og den i 1855 nedrevne Strandport foran kirken. T.h. Prins Frederiks Bastion med flaget. I baggr. t.v. den optiske telegraf (1901), t.h. Storebæll. Ved midtermolen skibe, t.h. derfor Bonnesens skibsbyggeri. Nyborgs første badehus opførtes 1826. – »Roseblade« nr. 2.

skibe til sig. Hele den tværgående trafik gennem landet måtte mase sig igennem denne smalle port, og 1855 begyndte man at bryde den ned. Trafikken var blevet så stærk, at arbejdet måtte gøres om natten for ikke at genere færdselen om dagen. Man regnede det for en stor fordel, at porten kom væk; også i hovedstaden var byportene faldet på samme tid. Det var et forvarsel om fæstningens snarlige nedlæggelse. Hvor porten havde vogtet for indgangen til byen, blev der nemlig kun et åbent hul tilbage, 15 alen bredt, så fæstningen var ubeskyttet fra den side. Kørebanen blev ført ad en ny bro over voldgraven; den blev brolagt med egeklodser og forsynet med fortov på hver side. Den gamle bro foran porten havde man med rette karakteriseret som »halsbrækkende«; den var kun 4½ alen bred, var højst skrøbelig og farlig, ikke mindst for de brede diligencer og de tunge lastvogne, der daglig passerede den. For fodgængernes skyld havde man måttet opsætte en interimistisk træbro ved siden af. – Voldgravens vand løb ud i Kamhullet gennem en nybygget sluse under broen, og det nye anlæg blev omgivet med jernrækværker og beplantet med træer og buske. Intet under at dette straks kom som motiv på brevpapir hos en af byens boghandlere.

Udsigten fra Adelgade mod fjorden blev samtidig forbedret, syntes man. Nu kunne man fra byen se vandet og fjordens udtungede, bakkede bredder. Men på den anden side kunne man nu ikke gå hele volden rundt; kom man fra Søndervold, måtte man gå ned ad rampen ved Strandbastionen, passere Adelgade og Hovedvagten og bag denne stige op på Østervold igen.

Gennem Strandporten gik trafikken til havnen – der nærmest bestod af midtermolen, »Skibsbroen« – til Holmen, hvorhen to gader, nuværende Jernbane- og Søndergade førte ud, og til »Øen« og Knudshoved.

Neden for voldskrænten sad der om sommeren gerne to ældre koner her og solgte kirsebær à 2 øre pr. bundt og også æbler og pærer. Fra århundredets første halvdel fortælles om den enarmede gamle Lars Herzog, der solgte nødder og frugt af sin kurv. Han var den eneste, der tog imod »tovlige« penge, d.v.s. udenlandske penge, som drengene fik af sømændene. For en »tovlig« skilling gav han seks spanske nødder. Lars var kendt af hvert barn i byen; 1807 mistede han armen i kamp mod engelskmanden, og siden gik han og solgte frugt og andre lækkerier. Mange sparepenge og »karakter-skillinger« gled ned i den store læderfik, han havde om livet i en snor. Både sommer og vinter bar han en lådden kabuds. Han kunne fortælle en ubegribelig mængde fra de mange verdens lande, han havde gæstet. Han bar forøvrigt 2. april-medajllen og var en af de sidste veteraner fra Napoleonskrigene, der levede i byen. Han døde 1855, 78 år gammel.

Ligesom Landporten blev Strandporten lukket om natten; folk der havde været på besøg i byen og boede ude på Holmen, kunne dog mod en dusør til

skildvagten blive lukket ud gennem en lille lem, som var anbragt i en af de store jernbeslåede portfløje. Lemmen var så smal, at kun én ad gangen kunne passere, og benene skulle løftes højt for at man kunne komme igennem. For damerne i deres snævre kjoler eller i de brede krinoliner var det ikke nemt.

Inden for porten stod lige som ved Ravelinsporten en slagbom for at hindre folk i at snyde sig udenom formaliteterne.

Foran porten lå den gamle accisebod eller konsumtionsbod. Det var ikke uden grund man kaldte den »spektakelmæssig«. Det var en lille og lav gammel bygning, forfærdelig revnet i gavlen og med skæve mure. Herinde var toldbetjentens kontor – næppe større end en fængselscelle – og et alfor lille rum til anbringelse af varer. Pladsen foran var hegnet af palisaderækker, en på hver af siderne op mod voldterrænet, en ud imod havnen. I denne sidste var en palisadeport, og færdselen gik således over den lille Toldplads og videre gennem Strandporten. Når en vogn kom rumlende ind fra Strandvejen, kom to accisebetjente springende i en fart for at foretage den obligate undersøgelse, hver forsynet med en »søger«, en lang jernstang til at stikke ind i læsset.

Da der ikke var plads i bygningen til alle de varer, der skulle oplagres og fortoldes her, blev de henslængt udenfor, så de dels blev ødelagt af regn og sol, dels var til voldsom gene for vognene, der ofte tørnede mod henstillede fustager, kasser, trillebøre o.s.v., og også for fodgængerne, der næppe kunne sno sig gennem labyrinten. Ville man hente en ankommen pakke, måtte det hele flyttes frem og tilbage for at den kunne findes – og tit fandt man den slet ikke, så der kunne gå måneder, inden man var så heldig at få sine ting, og så var de ofte ødelagte. At rotter og mus gjorde sig til gode med de rigdomme, der lå opstabledede, er klart; ovenikøbet generede de små bæster toldassistentterne ganske voldsomt.

Allerede 1847 havde man vedtaget at bygge en anstændig toldbod til afløsning, men krigen kom imellem, og først 10 år senere blev det til noget. Resultatet blev den ret stilrene og smukke toldbod, der endnu står ved havnen.

Østervold

Fra den lave kurtine (forbindelsesvold) mellem Strandbastionen og Prins Frederiks Bastion – Østervold – havde man den herligste udsigt mod syd over havnen og fjorden med dens fligede kyster. Her pulserede det stille provinsbyliv kraftigst; af og til kom et skib ind, dampskibet til Korsør og postsmakkerne lagde til ved skibsbroen, mens større skibe ankrede op på

rheden. Og det var noget for øjet, – datidens skibe med deres høje master, indviklede takkelage og store hvide sejl. – Fra volden kunne man også følge med i hvad der blev bygget på Bonnesens Skibsværft, hvis hovedbygning er bevaret endnu som havnefogedbolig (matr.-nr. 91).

Nogen ubehag kunne lugten imidlertid forvolde; havet drev en del tang ind, der lå og stank. En læmole blev bygget til at opfange tangen.

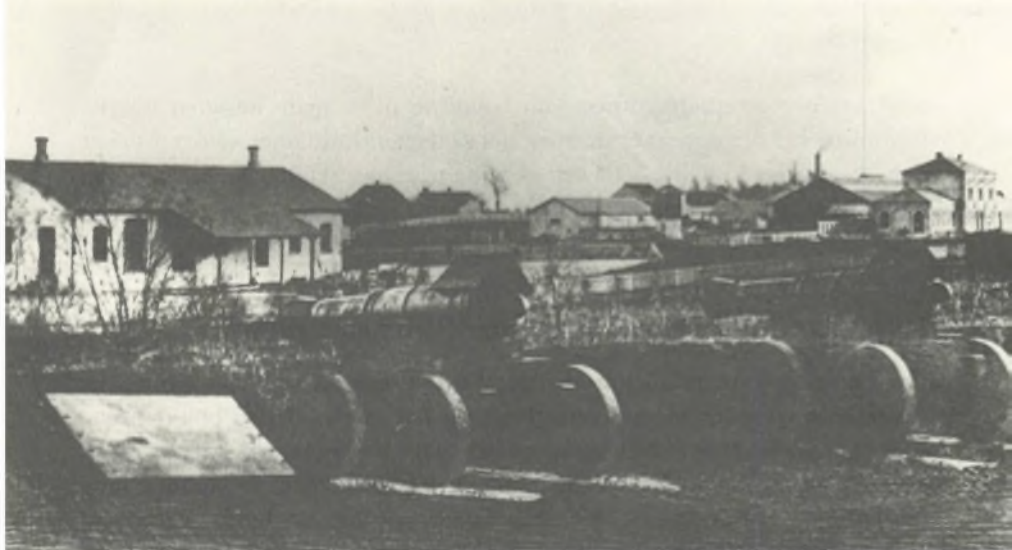
Fjorden gik ikke lige op til Østervolds fod, sådan som den gjorde det mod vest op til Søndervold mellem Strandbastionen og Kongens Bastion; foran voldgraven lå som et slags glacis den store stendæmning, som udgør Havnegade. Fra Havnegade gik der over for Flagbastionen et vandingssted ned til voldgraven; de kreaturer, der græssede ude på Øen og i Svandedammen, blev drevet herved på vejen til og fra græsningsstedet.

Voldgaden langs voldens indre skrænt, Østervoldgade, var ikke bebygget længere mod øst end godt halvdelen af gadens nordlige side; den sydlige sides nuværende husrække står som bekendt på den sløjfede Østervolds plads.

For at artilleriet kunne bestryge fjorden var der i brystværnet udhulet fire skydeskår til kanoner, omtrent hvor nu Missionshotellet ligger (matr.-nr. 420). Skudfeltet hindredes dog noget af pakhuse, tømmerpladser og skibsværftet foran.

Prins Frederiks Bastion

Prins Frederiks Bastion, hvor nu villa »Solhøj« ligger (matr.-nr. 448), var fortifikatorisk set stedbarnet blandt Nyborgs otte bastioner; på kortene ser man, at den var rund, hvorfor den også havde bevaret sit gamle navn »Runddelen«. Den var faktisk anlagt af Christian III som »Rondel« ved midten af 1500-årene, sådan som de andre Nyborgbastioner, men mens disse efterhånden blev ombygget efter befæstningskunstens nye krav og blev gjort til spidse bastioner, beholdt Prins Frederiks Bastion sin runde, gemytlige form. Til gengæld var den på anden måde fremhævet frem for de andre, idet den var »Flagbastionen«. Over dens runde plateau med skydeskårene knejste den høje flagstang, hvor fæstningens rødhvide splitflag hver morgen blev hejst og hver aften taget ned under militær æresbevisning. Når fremmede krigsskibe passerede Storebælt, kunne de gennem kikkerten se det vaje over de grønne voldsider. De måtte så efter gamle traditioner affyre den æressalut, som tilkom Hs. Majestæt Kongen af Danmarks fæstning Nyborg. Til gengæld besvarede fæstningen salutten skud for skud.

Prins Frederiks Bastion var det eneste voldværk, der ikke havde nået at blive moderniseret, men stadig havde bevaret den runde form fra Christian III's anlæg (jfr. betegnelsen »runddelen«, egl. rondellen). Til gengæld var den fæstningens flagbastion, hvor Dannebrog vøjede fra solopgang til solnedgang. På fotoet fra kort før fæstningens nedlæggelse 1869 ses nogle af dens kanoner i de svære lavetter. Mod øst ligger byens første banegård (1865) og de øvrige baneanlæg (t.v. told- og pakhus). 1876 byggedes villa Solhøj på den sløjfede bastion. – Fot. Edu. Pøckel. NLA.

Særlig vemodigt var det, da fæstningen blev nedlagt. Den 31. marts 1869 meldte Nyborg Avis: »I aften stryges fæstningsflaget ved solens nedgang, tyst og stille for aldrig mere at vaje fra Nyborg volde. Der gives ingen salut«.

Nu da jernbanerampen, »den høje bro«, og bebyggelsen langs Knudshovedvej skjuler udsigten, har man svært ved at forestille sig, at bastionen kunne ses fra Bæltet, men faktisk var der dengang kun fladt og nærmest åbent land mellem bastionen og stranden. Når der engang imellem kom »springflod« med højvande, som i 1827 og 1855, var stranden og Svandedammen helt overskyldt, så Storebælts bølger slog helt op mod bastionernes sider. Det var et ganske mærkeligt syn. Under isbådstransporterne kunne man i klart vejr heroppefra følge isbådernes langsomme færd over isen. Hvor flagbastionen stødte op til Østervold var der anbragt et udkikshus; bastionen hed i folkemunde også »Kig ud«.

Flere gamle fotografier fra 1860'erne viser udsigten fra bastionen over jernbaneterrænet mod øst. 1865 åbnedes jernvejen over Fyn; der hvor Statsbanernes værksteder nu ligger, lå den første banegård. Det var den gamle og den ny tid der mødtes.

På Flagbastionen havde børnene en yndlingslegeplads, og de spadserende dvælede gerne heroppe. Voldmesteren havde lavet et meget smukt anlæg

med syrener og guldregntræer om bænken til at nyde udsigten fra. På bastionen var der oprejst et trækors; det skal efter traditionen være rejst over den postmester Volf, der 1684 ved en fejltagelse blev skudt af en vagtpost, da han ville se, om smakken var kommet.

Volden mellem Prins Frederiks og Prins Christians Bastion

Fra den meget korte kurtine mellem Prins Frederiks og Prins Christians Bastion (Borger- og Haandværkerfor.) var der især et herligt blik ind mod vest over byen; megen bebyggelse var der ikke her i denne del af byen; den havde i 300 år været »Nyenstad« og havde ikke formået at gå organisk ind i den gamle bykerne fra ca. 1400. Her lå kun enkelte lave huse – måske var bunden, oprindelig gammel sump, for blød til at bære tunge bygninger; til gengæld var her en mængde haver med køkkenurter, blomster og træer. Nu, hvor bebyggelsen er stilløs og lukket for synet, kan man næppe forestille sig, hvor skønt det har været at se ud over disse frodige haver; især når frugttræerne blomstrede har det været helt betagende. I baggrunden har kirken, der fra denne del af byen virkede særlig imponerende på sin bakke, kronet synet over de grønne trætoppe.

Prins Christians Bastion

Prins Christians Bastion (matr.-nr. 509) blev populært kaldet »Fjællehusenes Bastion«, fordi der her stod et par ret anselige træhuse eller materialskure, hvor materialskriveren gemte gamle vogne, kanoner, affutager og andet skrammel. Her holdt artillerister og tøjhuskonstabler til, overvåget af masser af børn og barnepiger. Men mange børn følte også noget uhyggeligt ved at se på de sorte og dystre træbygninger. Da bastionen blev sløjft, var der mange, der købte af det gamle træværk og fik kærkomment pindebrænde af det.

Fra denne bastion salutedes der for alle forbisejlende orlogsskibe fra de gamle 12 pundes glatløbede jernkanoner, som lå på deres ærværdige knubhjulsrapperter. De vigtigste salutter blev dog skudt fra Kongens Bastion, som det senere skal fortælles om.

Da en stor engelsk krigsflåde 1854 (Krimkrigen) sejlede forbi på vej til Rusland for at blokere dets havne, salutedes der således fra admiralskibet, hvad der blev besvaret her fra bastionen. Skildvagterne måtte nat og dag holde skarpt udkig; kom der et krigsskib fra nord, blev der på Stjerneskan-

sen hejst signal til salut, kom der et fra syd, hejstes flaget på Slipshavn. Såsnart posterne opdagede flagene, gav de i strakt galop melding til kommandantskabet, salutbastionerne blev befolkede med en vrimmel af »Tollerister«, krudtkasserne åbnedes og kartoverne fodredes med solide karduser, mens alle uvedkommende, der myldrede op på promenaden om volden, blev holdt i passende afstand. Man talte de fjerne skrald fra de fremmede kanoner, stod på tærne for at se glimtet fra kanonmundingerne og diskuterede skibets nationalitet. Så rystede jorden under vore egne salutdrøn, så ruderne tit sprængtes i de nærmeste omgivelser. Drengene ledsagede hvert skud med et skingrende hurra, mens artilleristerne svedte og viskede og puttede karduserne ind i »Lange Maren« og »Lille Johan« og hvad kanonerne nu hed.

En lille ondskabsfuld historie fortælles fra senere tid: et italiensk orlogsskib passerede Vesterrenden og salutede pligtskyldigst fæstningen, dog uden at få svar igen. Fornærmet sendte kaptajnen en båd ind for at få forklaring på det, hvad han også fik af den daværende kommandant, oberst Holbøll, der med sin adjudant måtte tage med chaluppen tilbage og forklare den vrede italiener, at fæstningen forlængst var nedlagt. – Han har åbenbart haft en let forældet udgave af lodsbogen at gå efter.

Bastionen var ikke mindre idyllisk end de andre. Et sted var der en særlig stor violplet, hvor der altid var mange folk, som ville plukke de duftende blomster. – I et af de gamle kastanietræer på bastionen sad der en granatstump; guderne må vide, hvordan den var havnet der. Bastionen forsvandt midt i 1890'erne, sammen med Nørrevold og kurtinen ned til Flagbastionen, under manges højlydte protester og til skade for byens skønhed.

Nørrevold

Bag den største del af kurtinen mellem Prins Christians Bastion og vestpå til Prins Carls var der ingen bebyggelse. Nørrevoldgade fra Borger- og Haandværkerforeningen til Nørretorv eksisterede simpelthen ikke. Der lå kun et lille bindingsværkshus (snedker Frikkes hus, matr.-nr. 149), indtil Friskolen (matr.-nr. 163) blev bygget 1861. I stedet for de arkitektonisk uensartede huse, som nu danner indgangen til byen fra banegården, var der dengang haver, der gik lige ind til reberbanen ved den grønne vold. Store kampesten lå for foden af skrænterne for at hindre dem i at skride ud. Havde byen i 1890'erne – længere er det som omtalt ikke siden Nørrevold blev sløjfet – lyttet til borgernes ønsker om at bevare denne del af volden, havde man nu haft en hyggelig og turistmæssig virkningsfuld entré til byen.

Nørrevold set mod øst fra stedet, hvor Teknisk Skole blev bygget 1894. T.h. rebslagermester H. Kriebels reberbane. 1872 gik man igang med at sløjfe voldene, hvorved megen idyl gik tabt. Byens borgere, der efterhånden var blevet grundigt kede af disse adeløggelser, bad om, at ihvertfald det sidste stykke måtte blive stående. Det faldt dog alligevel i 1894 under stor protest og sorg. Men så holdt også endelig demoleringen op. – NLA.

Også under Nørrevolds træalleer var der udsigt, især over Svanedammen og Birkhoved, der som en halvø skød sig ud i mosen og var forsynet med en lille kratskov, til Hesselskoven (Christianslund). Om vinteren så man ud over Svanedammens store isflade, hvor skøjtøløberne på deres træskøjter havde tumleplads nok, og hvor drengene satte sejl på deres slæder og gled hen over den blanke flade; om sommeren gik her køer og heste i det frodige græs og åd sig fede.

Ved oversvømmelser kunne vandet forvandle hele rummet mellem stranden og volden til en stor sø; man kunne i robåd sejle op til de nordlige bastioner og kirkegården. – Nede ved voldgraven stod en vindmølle, beregnet til at pumpe vandet ud fra Svanedammen for så snart det var gørligt at få kreaturerne ud på græs; den kunne imidlertid slet ikke løse sin opgave. Først 1844 havde man inddæmnet Svanedammen; før den tid havde man ikke kontrol med oversvømmelserne.

Hvor nu Birkhovedvej udgår fra Nørretorv, løb dengang i en muret tunnel den såkaldte »Skidtgrav« ind under volden og fortsatte sit bugtede løb gennem byen.

Prins Carls Bastion

Prins Carls Bastion (matr.-nr. 453) er tildels bevaret endnu, omend i lemlæstet form. Dens populære navn er »den lille vold«.

På planerne over byen ser man, hvor skæv den er af form; i forlængelse af dens venstre face begyndte nemlig den dobbeltvold, der strakte sig helt hen til spidsen af Kronprinsens Bastion. Masser af kanonskydeskår var anbragt i både facer og flanker; mens den østlige del af voldanlæggene tildels var befæstede af naturen, begyndte her den langt stærkere vestfront ud mod det bakkede fynske land.

Inde i bastionen, der var adskilt fra Voldgaden ved et plankeværk, sad fattiggårdens lemmer og slog skærver til brug for voldgangens vedligeholdelse. Her var også plads til omrejsende gøglere, linedansere, kunstberidere og hvad der ellers kom. Før hver optræden red musikkorpset rundt i staden på hvide heste, med direktøren foran som herold og det yngste personale på små nordbagger. Det kaldte børnene til, og fra »børnebænken« overværede de så tit de kunne forestillingerne om eftermiddagen. Efter forestillingerne gik en tallerken rundt.

Kurtinen mellem Prins Carls og Gregers Andersens Bastion

Kurtinen vest for Prins Carls Bastion var kort, men dobbelt; foran den høje enceintevold løb der en lavere forvold, beregnet til dobbeltforsvar. Mellemrummet mellem de to voldkæder kaldes *faussebrai'en*. Her var der mere afveksling i de militære anlæg; det må have været ganske interessant at spadsere på den høje vold og se ned mod forvolden og over voldgraven til Ravelinen på den anden side.

Nørrevoldgade bag volden var smal og nærmest ubebygget, en rigtig baggade; her var haver og lysthuse, pakhuse og baghuse til de store købmandsgårde i Nørregade.

Gregers Andersens Bastion

Gregers (eller ofte: Greger) Andersens Bastion eller Batteri kunne man snarere kalde et knæk i kurtinen, mere var det ikke (matr.-nr. 431, 440 og 439). Også den bestod af en dobbelt række volde. Tre beskedne skydeskår var anbragt til kanoner. Fra dens brystværn kunne man se lige ind i landportravelinen.

Et hyggeligt hjørne af byen har den næsten pladsagtige Stendamsgade altid været. Her, over middelalderens stendæmning, gik i århundreder færdselsåren tværs gennem Danmark. T.h. bag det berømte guldregntår – vist Danmarks ældste – ses Landporten (1666), som diligencen kører op mod. Bag H. Brünings garveri (fra ca. 1850) ses vindmøllen på Kronprinsens Bastion («Møllebakken»), opført 1766 og brændt 1888. Helt t.v. den statelige bygning, som kaldtes Tordenskjolds gård, måske Jorði søheltens bror Caspar v. Wessel skal have boet her 1760-68. I sin nuværende form er den formodentlig fra midten af 1800-årene. Bag denne p. hj. af Blegdamsgade den gamle købmandsgård, som tilhørte Rasmus Winckler. Den blev nedrevet 1918 og afløst af Ting- og Arresthuset. – Akvarel af ubekendt (foto på NLA).

I hjørnet, hvor en stump af volden endnu står op til Landporten (vest for matr.-nr. 430), løb dengang som nu Møllegraven efter at have drevet Slotsmøllens tunge hjul i en tunnel under enceinten og ad et smalt skår gennem forvolden ud i voldgraven.

Bag volden, ned mod Stendamsgade, lå dengang som nu en hyggelig husrække klistret op til skrænten, og på hjørnet af Stendams- og Nørrevoldgade stod det gamle guldregntår.

Da bastionen blev sløftet 1872-73, blev dens jordmasser brugt til at udfylde »Rosenbækken«.

Landporten

Den lange mørke Landport er nu stille og lidet befærdet, skønt det ikke er mere end et halvt århundrede siden, at al landevejsfærdsel mellem Øst- og Vestdanmark gik gennem den lange mørke tunnel, hvor vognhjulenes

skraldren over de toppede brosten gav dejligt ekko fra tøndehvælvingen. Netop som en kæmpemæssig tønde er det, fuld af mørke og lyd. Det vides ikke, om børnene dengang fik lov til at lege i Landporten – det var vist for farligt, ikke mindst når to køretøjer skulle passere hinanden; så gjaldt det hurtigt at komme op i en af nicherne i væggen for ikke at blive mast. Men en herlig legeplads er det – Nordens længste fæstningsport sat på aftægt. Rummet, dejligt hvidtet og duftende fra den sorte tjærede sokkel, er både pompøst og taler til fantasien.

En port har der ligget på dette sted lige fra Christian III's tid, men først Frederik III byggede den imponerende lange hvælving (40 m) gennem de brede voldanlæg og satte 1666 sit kronede og forgyldte F3 over porten. De færreste ved, at overbygningen ovenpå er temmelig sen – fra 1820'erne – og at den kun for gavlenes vedkommende står på porten; overbygningens sidevægge er fundamenterede i volden uden sammenhæng med hvælvingen. Interessant er det ligeledes, at portens ydre åbning er en lille smule bredere end den indre.

Det må have været en ejendommelig følelse for en rejsende, der hele dagen havde kørt ad støvede fynske landeveje i brændende sol, pludselig at komme ind i den kølige, dunkle port. Andre kunne ubevidst føle en vis angst ved at passere den lange port, der gav en knugende fornemmelse.

De tunge egetræsporte er endnu bevarede, beslået med naglehoveder så tæt som prikkerne på et stjernekort, og med tykke bomme til at slå for. Ligesom ved Strandporten var der små døråbninger i portfløjene, hvor en forsinket nattevandrers kunne passere efter lukketid mod at betale en lille skilling til vagtposten, der lukkede op.

Broen over graven (»den døde grav«) foran Landporten havde oprindelig været en vindebro, men var i det 18. århundrede blevet erstattet af en fast bro.

Landportens allerede omtalte overbygning blev ca. 1910 ombygget, gjort mere regelmæssig og udvidet lidt; taget er blevet højere. For 100 år siden kunne man gå lige tværs igennem og fortsætte sin voldtur på den anden side. Inde i bygningen, »Eksercerhuset«, foregik en del af rekrutuddannelsen i garnisonstiden. Her var fuldt op af våben og fægterredskaber, her var alle apparater til gymnastik, f.eks. klatretøve. Da loftet var lavt, måtte tovene føres helt op gennem huller i loftet til tagspærene for at soldaterne kunne få en klatretur ud af det. Tovene hang i den vestre ende af bygningen. Her stod der også en udstoppet hest, som soldaterne lærte at ride på. Gulvet var af stampet ler som et logulv, og når det støvede for meget, blev det stænket over ved hjælp af en vandkande. Når militæret havde bajonetfægtning, var der en egen højtidelighed og alvor over det. De mange kommandoråb og

husets stærke resonans var vel det, der fremkaldte den særegne stemning.

I et særligt rum var der indrettet lokale til teoretisk undervisning.

Ved trappen, der førte ned til Stendamsgade, stod der et skilderhus med en vagtpost i; vagten blev nedlagt ved kgl. resolution 1842.

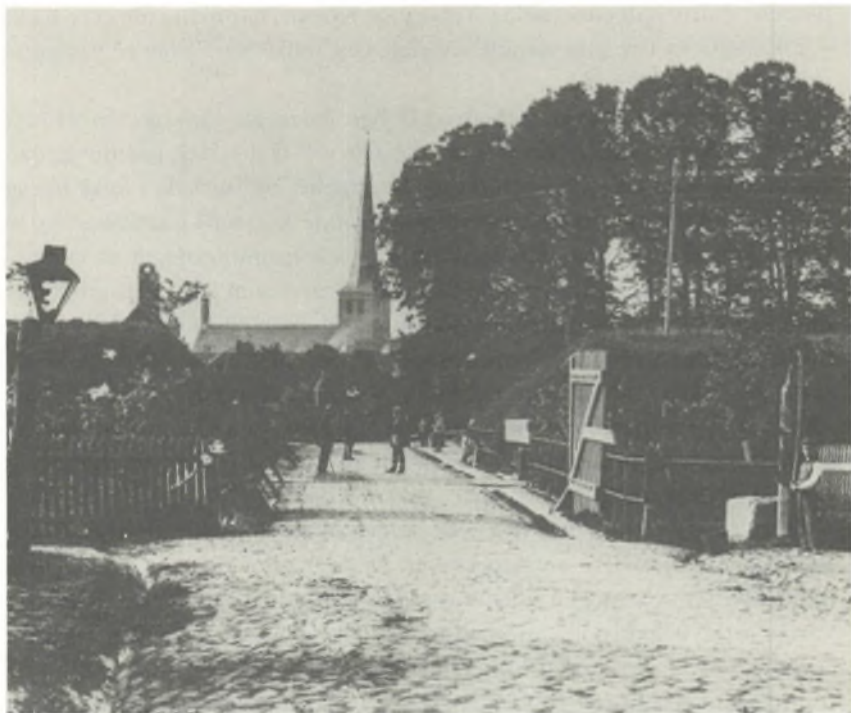
Landportens Ravelin

Uden for Landporten lå en lille fremskudt fæstning for sig selv: Ravelinen, omgivet af volde og grave. Gravene var »diamantgrave«, de var lige så brede som almindelige voldgrave, men der løb kun en smal grøftlignende stribe vand igennem dem; resten var en tør grav. Den østlige ravelinsgravs forløb ses tydeligt endnu ind gennem den gamle kirkegård; da fæstningen blev nedlagt, forsøgte man at fylde denne grav ud med krans og kirkegårdsaffald, men af pietetshensyn har man ladet den ligge tydeligt i terrænet den dag i dag. Den vestlige grav derimod er dækket af den »lave eksercerplads«.

Landevejen ind til Nyborg gik gennem ravelinen i vinkelret drejning. En åbning ind til en fæstning var altid et svagt punkt i forsvarssystemet, derfor byggede man mægtige porthuse med tunge, jernbeslåede egetræsdøre i, derfor anbragte man vindebroer foran og lagde raveliner udenfor, og for at man ikke skulle kunne skyde lige ind i byen, gik vejen i et knæk ind. Selv efter fæstningens nedlæggelse og lige til omkring 1930 bibeholdtes den gamle knækkede vej ind til Nyborg; nu er den afløst af den moderne Ravelinsvej og -bro. Bag de stærke ravelinsvolde var der hyggeligt; her lå den lange Lindeallé – plantet så sent som 1806 – endnu et af de skønneste minder fra fæstningstiden, vi har, og langs den, hvor nu småhaverne ligger ned mod voldgraven, lå voldmesterens have og planteskole, samt en have til brug for kaptajnvagtmesteren.

Når man kom ad landevejen ind til Nyborg, måtte man standse ved den rødmaledede stakitport foran Ravelinsbroen der ikke må forveksles med den nye af samme navn, og skildvagten måtte tilkaldes for at åbne porten. Man kunne så køre over Ravelinsbroen, der var af træ, lagt på otte store murede piller. Mellem to af pillerne var der en vindebro, der kunne hejses op ved hjælp af trisseværket. Bag dette var igen en palisadeport – og så kom man gennem en udskæring i volden ind i selve ravelinen og efter den omtalte drejning til højre ind i »Landportsgaden« eller Lindealleen med Landporten som afslutning.

Senere – omkring 1850 – blev systemet forenklet; palisadeportene fik lov at stå åbne og erstattedes af en bom lige bag ravelinsvolden, og broen blev gjort solidere. Lindealleen blev brolagt og fik fortov.

Blik fra Vestergade (Odense Landevej) ind i Landportens ravelin i slutn. af 1860'erne, med gitterport, bro, lygtepæl og pumpen, hvorfra Vestergades beboere hentede vand. T.v. i mellemgr. ses vagtbygningen med skilderhus, og t.h. Lindealleen, som vejen drejer om i. Virkningen af kirken set gennem indskæringen i ravelinsvolden er storartet. Ravelinen sløjfedes 1876 og vagtbygningen 1882. Foto af Edu. Pæckel. – NLA.

Indkørslen var meget smuk. De græsklædte voldskrænter dannede kulisserne om et yndefuldt billede, der kunne tjene som bagtæppet på et teater. Til venstre lå det lille vagt hus med soldaten foran skilderhuset, til højre foldede Lindealleens høje trækroner sig ud, og baggrunden beherskedes helt af Vor Frue Kirkes spidse, irgrønne spir og røde murmasser over byens lave røde tage, der lige kunne nå at pippe frem bag den indre fæstningsvold. Det var et motiv som med rette var elsket og ofte blev afbildet.

Indenfor til venstre lå vagt huset (kaldet »Smedevagten«), et lille hyggeligt gulkalket hus med langt fremspringende rødt tag. Herinde var der soldatarrest; drengene morede sig med at råbe til arrestanterne – de kendte ofte soldaterne. Huset blev nedrevet 1882. – Så sent som 1826 var der blevet opsat en lygte her, ellers var der efter mørkets frembrud ikke noget at se. Her foregik den militære undersøgelse af de rejsendes papirer; dengang krævedes der pas også for indenrigske rejser når de gik over vandet, og

passene måtte påtegnes både i Nyborg og Korsør, når man ville over Bæltet. – En slagbom var som omtalt anbragt ved indkørslen; enhver passerende måtte betale bropenge.

Konsumtionshuset, acciseboden, lå lige inden for Landporten til højre, når man kom udefra. Også her var der en bom. Her gik de forhadte »posekiggere«, told- og konsumtionsbetjentene, og snusede i folks bagage. Alt blev undersøgt, ligefra uskyldigt udseende kurve til fragtvognenes læs. Der måtte efter en indviklet skala erlægges konsumtionsafgift af så at sige alt, der blev indført til byen, ikke blot madvarer som kartofler, grøntsager, mælkeprodukter, øl og brændevin, korn, kød, men også af kvæg, halm, hør, huder, tømmer, mursten, brænde og tørv o.s.v. For en levende gås betaltes således 4 Skill., for en skinke 2½ Sk. Kom der kørende et læs halm eller lignende, kom betjentene med lange jernsøgere, som de stak ind overalt i læsset for at se, om der skulle være skjult kontrebande. Den der sad oven på læsset kunne nemt risikere at blive stukket bagi.

Det var en yndet sport at snyde tolderne, og det følte ikke som nogen skam at gøre det. Selv standspersoner, for hvem den forøvrigt ret betydelige afgift ikke spillede nogen rolle, nægtede sig ikke den fornøjelse. I åbne byer var der rig lejlighed til at smugle gods ind gennem haver og bagdøre; i Nyborg var der på grund af voldene ikke mulighed herfor. Hvad der blev fundet, som ikke svarede til angivelserne, blev konfiskeret af tolderne til egen fordel, derfor var undersøgelserne ret indgående.

Af de mange historier, der fortælles om hvordan folk prøvede at snyde konsumtionsbetjentene, skal der kun fortælles én: Bønderne kom kørende til bys med høje hatte på. Engang så en betjent, hvordan en bonde, mens han ventede på at komme igennem, fyldte sin høje hat med æg for på den måde at undgå at betale afgiften. Han sagde ikke noget, men da det var bondens tur og han erklærede: Jeg har ikke noget! – svarede toldereren: Det er godt, bitte far! og slog ham oven i hatten, så blomme og hvide flød ned ad kinder og hår.

Særlig travlt havde tolderne det om efteråret, når der var St. Gallus-marked ude ved sygehuset (matr.-nr. 467). I reglen købte byens folk ind for hele vinteren derude; en familie kunne f.eks. købe en fjerding smør, tre skæpper boghvedegryn, et par store oste, havesager, levende lam o.s.v. for dermed at stå vinteren igennem, og det skulle altsammen fortælles. Når mange andre havde gjort lignende indkøb på markedet, kan man tænke sig, at der var trængsel. Boede man på Holmen og blot skulle passere gennem byen for at komme ud gennem Strandporten, behøvede man ikke at betale told. Man fik så en følgeseddel at aflevere ved Strandportens konsumtionsbod. Men ofte var ventetiden så lang, at det bedre betalte sig at tage hjem

over Christianslund og Østerøen, eller – da Strandvejen var anlagt – om ad »Kunderskærfet« (Contrescarpen, nuværende Glacisvej, tidligere kaldet Sygehusvej).

De mange kreaturer, der om sommeren hver morgen blev drevet ud på græs og hentet ind igen om aftenen, behøvede ikke at betale accise. De blev hos en bestemt smed for en marks penge mærkede i øret eller brændt på hornene – det såkaldte »græsmærke« – og optegnet på lister i konsumtionskontorets bøger.

I århundredets begyndelse skulle toldembedsmændene også overvåge, at der ikke skete ulovlig brændevinsbrænding i byen. Man vil forstå, at der krævedes et ikke ringe personale til at varetage alle de forretninger, konsumtionsvæsnet førte med sig, selv i mindre byer. Og da lønnen var lille og folk var irriterede på betjentene, var deres stilling ikke misundelsesværdig.

Det var meget ærgerligt og langsomt med denne undersøgelse. Hver torvedag stod der lange rækker af bøndervogne og ventede i timevis i al slags vejr på at blive ekspederede for at komme ind til torvet. Betjentene havde det ikke så travlt, selv om de ventende bandede og skældte ud. Undertiden kunne det ligefrem gå over til håndgribeligheder. Vi ved fra vore dage, hvor ærgerlig en toldvisitation ved grænsen altid er; dengang kunne man ikke rejse langt, før der gik bomme ned og uniformerede betjente krævede penge og forvoldte tidsspilde.

Her kan indskydes, at der også var indrettet en lille toldbod i en bræddehytte over for Slotsmøllen, op til muren hvor Stokhuset lå. Her sad hele dagen en toldbetjent, så længe møllen gik, for at tage mod formalingsafgiften af kornet. Han udstedte en kvittering, som skulle forevises på møllen, før kornet blev modtaget.

Toldmaskineriet hindrede næringslivet i høj grad; det følte som en stor lettelse, da accisen 1851 blev ophævet for hele landet, et skridt frem mod et mere praktisk indrettet samfund. Den aften, fortoldningen skulle høre op, stod der uden for hver byport i Danmark en uoverskuelig række bøndervogne, der på slaget seks, da tilkørslen blev frigivet, satte sig i bevægelse ind til byen. Bønderne så med skadefryd på de forhadte posekiggere, der var ved at bryde deres bomme ned, og kom med mange drøje vittigheder om dem.

Om natten var fæstningen lukket. Når »Svenskeringsningen« klokken tre kvart på ti aften havde lydt som signal for de borgere, der var uden for voldene, at de skulle komme hjem, smækkede man kort efter portene i og trak vindebroen op; kommandanten fik nøglerne op under hovedpuden, og den der kom for sent, måtte pænt kampere udenfor til næste morgen, hvis han da ikke som fodgænger kunne smutte igennem den lille dør i porten.

Udkørslen fra Landporten gik gennem Landalleen til Landportens ravelin, hvorfra vejen til Odense drejede i et knæk gennem dennes vold (t.h.) og ad broen (med klap) over den brede diamantgrav til Vestergade. Ravelinen sløjfedes 1876. T.v. ligger nu den »lave« eksercerplads, men store rester af det øvrige anlæg ses tydeligt på kirkegården. Denne var opr. anlagt 1537, men omfattede stadig kun et lille areal langs Hesselgade (nuv. Christianslundsgade) t.v. I baggr. blik over til Christianslund. Den elektriske telegraf anlagdes 1853-54. Foto fra 1860'erne af Edu. Pøckel. – NLA.

I forrige århundrede blev der dog i Vestergade bygget et gæstgiveri, nuværende nr. 18 (matr.-nr. 392 a) til de rejsende, der var sent på færde. Det var en stor behagelighed, at man ikke behøvede at vente i al slags vejr og uden mad, indtil adgangen blev fri. Tilsvarende lå Holmens hus fra gammel tid ved Holmens skibsbro, parat til at tage mod de gæster, der ankom så sent med smakken, at de ikke kunne komme ind før Strandportens lukning, eller for dem, der skulle sejle tidligt næste morgen før porten lukkedes op.

Under gudstjenesten om søndagen var portene også lukkede, i hvert fald for vogne.

Et lille erindringsbillede, meddelt af en gammel nyborgborger, kan supplere det allerede sagte: En hejsebro førte over graven til ravelinen. Den blev hejst i vejret om aftenen, og så kneb det for de gode gamle nyborgere, der havde været for længe ude at lufte sig, at slippe ind igen. Og havde de endelig fået blødgjort vagtkommandørens hårde hjerte så meget, at han lukkede op, måtte de døje de selvsamme kvaler med toldbetjenten, der som en Cerberus lurede bag Landportens med vældige jernbeslag forsynede egetræsfløje.

Hvis kommandanten skulle have nogle læs brænde hjem fra skoven eller udrettet andet vognmandsarbejde, gav han simpelthen vagtkommandøren et vink, og når så bønderne i al skikkelighed kom kørende til eller fra byen, standsede denne et passende antal af dem og beordrede dem til skovs efter kommandantens brænde. – Det avlede en letforståelig uvilje hos bønderne, der jo dengang af mange ikke blev regnet for stort andet end en lavere race.

Kronprinsens Bastion

Vest for Landporten ligger den endnu bevarede Kronprinsens Bastion; ganske vist ser den nu noget anderledes ud end dengang. For det første var dens højre face dobbelt, altså med en nu forsvunden lavere vold foran ned mod den »døde grav«. Dernæst lå der ovenpå den en ligeledes forsvunden »kat« eller »kavaler«, en forhøjning (travers) med bombefrit krudtmagasin, omtrent som den endnu bevarede på Dronningens Bastion. Endvidere fandtes den brede vej ned til døvstummeskolen selvfølgelig ikke; den har helt ødelagt bastionens spids. Den i vor tid anlagte friluftscene har heller ikke respekteret den gamle bastion. Og til slut en ting til: vejr møllen, der gav bastionen dens karakter og samtidig dens navn »Møllebakken«, – det træffes i fæstningstiden som »fæstningens Møllebastion« – er borte. På gamle volde måtte der altid ligge en eller flere møller for at male byens korn. Nyborg havde ganske vist sin gamle vandmølle, Slotsmøllen, men der var ikke altid vand nok i graven, derfor fik mølleren 1766 lov til at bygge vindmøllen på Møllebakken. I Danmark har vi nu kun Kastelmøllen i København, samt Bymøllen på de næsten ukendte rester af Rudkøbings gamle vold, bevaret af sådanne gamle møller. Den 1. august 1888 brændte voldmøllen i Nyborg; forbipasserende så en stærk røg trænge sig ud gennem åbningen i kransen, og kort efter slog flammerne ud. Det var et bedrøveligt syn at se gnisterne slå ud fra den knejsende møllebygning, der kort tid efter sank sammen til et rygende bål. Et lille hus ved siden af møllen blev liggende endnu nogle årtier. Man ser stadig svage spor af fundamenterne, ligesom møllens plads endnu tydeligt kan ses.

På Kronprinsens Bastion, »den høje eksercerplads«, »den høje vold«, foregik en del af eksercitsen, da Nyborg var garnisonsby. Det var i det hele taget en meget travl og livlig bastion, der måske også af den grund blev kaldt »verdensteatret«. Børnene elskede at overvære alt det, der skete i møllen og på eksercerpladsen under kastanjerne. Her hersede underbefalingsmændene hver med sin trop af rekrutter. Der blev indøvet militær anstand og hvad dertil hører, der blev ekserceret o.s.v. Den mærkelige grav med forhøjning,

som endnu findes op til venstre face af bastionen (over for sygehuset), er simpelthen en øvelsesgrav, hvor soldaterne lærte at storme en skanse med grav foran; palisaderækker gjorde øvelsen naturtro og vanskelig. Her på bastionen blev også soldaternes bukser og trøjer bankede og børstede.

Op til møllen slyngede Møllevejen sig fra Landporten og op forbi husenes øverste etage og røde tage, sådan som det endnu er tilfældet.

Kurtinen mellem Kronprinsens og Dronningens Bastion

Det stykke vold, der ligger mellem Kronprinsens og Dronningens Bastion, er faktisk det eneste reelle stykke vold, vi har bevaret nogenlunde uskadt. Trods de noget sammensunkne skrænter, der engang burde restaureres, og trods den lidt for stærke busk- og træbevoksning ser man her nemlig ret godt, hvordan et typisk voldanlæg mellem to bastioner kunne være. Den høje enceintevold med alleen er velbevaret. Foran den ligger der en forvold, der er ganske lav. For at komme ind i faussebrai'en (mellemmrummet mellem disse to volde), som danner ligesom en »lomme« ved siden af både Kronprinsens og Dronningens Bastion, er der anbragt den lange poterne (forkert kaldet »udfaldsport«), som endnu ligger der – et interessant og ganske malerisk stykke nyttearkitektur, sammenføjet af tunge granitkvadre, hver for sig af en lidt anden farvenuance end de andre. Med Frederik IV's slutsten over porten og de svære jernankre, der danner årstallet for en senere istandsættelse, er det hele af stor virkning. Inde i den mørke port lå der opstabledet pyramider af kugler, samt andet krigsmateriel.

Faussebrai'en bar det poetiske navn »Kirsebærgangen« – sådan som vi også kender det fra Københavns vold. Sandsynligvis var der ingen kirsebærtræer her, men navnet hørte nu engang med. Her var imidlertid anbragt noget mindre poetisk, nemlig et ishus, opført 1852 for foden af Dronningens Bastion af et aktieselskab. Her opbevaredes den is, der blev taget fra voldgravene om vinteren. Byens syge glædede sig derved; tidligere havde man måttet hente isen fra herregårde i omegnen. Fra 6-7 morgen udleverede voldmester Sørensen isen her til en pris af en mark pr. lispund; uden for den tid til tredobbelt betaling, medmindre der forelå lægeattest.

I Kirsebærgangen øvede soldaterne sig i at blæse deres signalhorn og slå på tromme, så her var ikke altid så rart at være. Endnu i 1890'erne klages der i avisen over det spektakel, som beboerne i Blegdamsgade måtte høre på hver eftermiddag. Andre var glade over at høre de friske toner; især drengene stod gerne på Kronprinsens Bastion og lyttede, når stabshornisten gav de små hornblæserdrengene undervisning i at blæse de kendte signaler.

Bag volden ligger Blegdamsgades og »Ravnekrogen«s små huse endnu tæt op ad inderskrænten. Bryggeriet har ganske vist ædt sig en bid af volden og bryder med sine nøgterne bygninger den fordums stemning, men til gengæld er partiet ved Ravnekrogen, især ned mod materialskriverens gulkalkede klassicistiske hus, smukt. Man kan se ned i have og hønsegård; en stille dag stiger den blålige røg fra skorstenene til vejrs som en søjle, i ly bag volden og voldkronens træer.

Foran kurtinen, ud mod det åbne land, ligger nu kolonihaver i hundredvis på det gamle glacis, Helgetofsten. Militært set burde her have været anlagt en ravelin for at støtte forsvaret, men skønt den allerede under Frederik III var planlagt, blev den dog aldrig bygget. På mange gamle byplaner ses den skitseret.

Dronningens Bastion

Dronningens Bastion er bevaret ret godt; selv vandværkshøjen og vandtårnet formår ikke at udviske de klare og tydelige linier. Den kraftige trævækst på bastionens højre face tilslører anlægget noget; forhåbentlig bliver dette forhold rettet ved en kommende restaurering.

Det eneste af de endnu stående komplette voldværker er Dronningens Bastion, som også var den største, da den udfyldte det mest udsatte sted i byens befæstning mod nordnordvest. Den brugtes langt op til vor tid også som tørreplads for nabolagets beboere og afløste således på en måde slottets gamle blegedam (jfr. Blegdamsgade). Fra Vandværkshøjen på det vældige jordværk haves en fortrinlig udsigt over byen mod øst, med rådhus, kirke, fjord og slot, og mod vest over Kamgraven og Ladegårdsåen. Foruden traversen, den gamle krudtkælder, findes her nu vandværkstårnet (1899), som trods sit tidstypiske upassende udseende er ved at vinde historisk hævd. – Tegn. af Rasmus Christiansen 1887 i M. Galschiøt: Danmark II (1893).

Bastionen er et mægtigt jordværk; man skal stå på brystværnet og se ned i Kamgraven for at opleve dens imponerende højde. Der ligger ikke så få trillebøre jord her. Udsigten er også derefter; foran ligger landet op til Juelsbergskoven og til venstre den smalle istidsdal med Ladegårdsåen og Ladegårdssøen; ved voldens fod den brede Kamgrav. I baggrunden ligger på Telegrafbakken huset, i gamle dage med det karakteristiske stillads, hvor den optiske telegrafs klapper var i stadig bevægelse, når det var klart vejr.

På begge bastionens flanker var der kanonskydeskår. Midt i bastionen er der bygget en travers med bombesikkert krudtrum («Kartoffelkældereren»).

Bastionen bar også dengang det lidet militæriske navn »Tørrepladsen« eller »Tørrepladsens Bastion«, fordi byens kvinder havde lov til at hænge deres tøj til tørre deroppe eller sprede det til blegning, hvad de fleste benyttede sig af. Blegdamsgades navn er et minde om den tid, da man selv vævede og blegede tøj; længe før voldanlæggene blev opført her havde slottet haft sin blegeplads på samme sted. Det er ikke umuligt, at de bakker, der faktisk ligger under bastionen, oprindelig tjente som blegeplads, og at brugsretten derfra er gået over til bastionen, da den var bygget oven på dem.

Ve den arme husmor, der blegede tøj uden for bastionen! Skete det, skulle hendes tøj konfiskeres og hun fik en bøde – forudsat at man har taget de strenge bestemmelser så nøje. – Det var tilladt at køre tøjjet med trillebøre herop, ellers var vognkørsel af al art forbudt på volden.

Børnene legede gerne på denne rummelige bastion; efter skoletid blev her spillet langbold og hoppet paradís.

Kurtinen mellem Dronningens og Kongens Bastion

Det mest idylliske hjørne i Nyborg er stadig partiet om Slotssøen; her danner vandets blanke overflade et dejligt spejl for de smukke huse og frodige haver langs bredderne, her snadrer ænderne under de fremspringende grene, og historien lever omkring det gamle vejrbitte slot.

Fra kurtinen mellem Dronningens og Kronprinsens Bastion ser man alt dette; det er den smukkeste udsigt, man kan finde over Nyborg. Over Slotssøen går blikket frit til torvet med rådhuset, og i baggrunden hæver sig kirkespiret, hvis ædle form præger byen som dens vartegn. Slottet selv var indtil restaureringen omkring 1920 pudset over og ikke så festligt som nu, men kastanjetræerne foran det blomstrede også dengang.

Desværre måtte man dengang da man anlagde vandværket 1876, sløjfe den lave forvold, der ligesom tilfældet var mellem Kronprinsens og Dronningens Bastion lå foran enceintevolden. Det var et skønhedsmæssigt tab for helhedsvirkningen.

Heldigvis er poternen («udfaldsporten») fra Frederik IV's tid endnu bevaret, og den er særlig spændende. Under de tykke og brede egeplanker hører man strømmen bruse. Vandet fra Ladegårdsåen løber først ind i Kamgraven og derfra her under poternen ind i Slotssøen, hvorfra det videre tager sin vej gennem Slotsgraven og Møllegraven over møllehjulene ud i voldgraven ved Gregers Andersens Bastion. – I poternen stod kanonlavetter og andet materiale, som ikke kunne få plads andetsteds.

I »lommen« mellem de to volde var der skydebane for militæret. Her knaldede skuddene under øvelserne. Skiven stod foran skydevolden henne for foden af Dronningens Bastion; den bestod af en jernramme, hvortil skydeskiven var fæstnet. Bag denne lå en stor bunke tang, som drengene så deres snit til at gennemrode efter bly til deres blykastere, skønt det selvfølgelig var forbudt.

Kongens Bastion

Af Kongens Bastion er kun navnet tilbage: Kongens Bastionsvej. Man må beklage, at der ikke var stemning for at bevare denne stolte og dominerende bastion. Den hørte til en ganske bestemt type, idet den var »åben«, d.v.s. rummet mellem de yderste volde var ikke opfyldt, i modsætning til f.eks. Dronningens Bastion. I dette store hulrum, der var så rummeligt og stort som Torvet, godt skærmet mod vinden, lå dejlige haver tilhørende kommandanten og officererne. Midt i stod et lille bindingsværkslysthus, og der var også plads til et par små fiskedamme med andehuse. Det var lutter frodighed og idyl. – Senere blev pladsen delvis udnyttet til Nyborgs første gasværk (1855), hvis bygninger overlevede volden. Nu er der flere skolepavilloner samt skolegård, hvor før var blomster og træer. – Bastionen kaldtes »Gasværksbastionen«, – det er mærkeligt at se, at bastionernes rigtige navne kun kendtes af få, mens alle brugte de mere praktiske navne som Flagbastionen, Møllebastionen o.s.v.

På Kongens Bastion, der lå meget højt, var en tidlang den optiske telegrafs signalmast anbragt.

Heroppefra kunne man i klart vejr se vidt omkring ned langs fjorden; Langeland fortonede sig i det fjerne som en tyk blålig streg i horisonten. Luften og farverne er de samme nu som dengang, men det moderne liv har gjort sit til at forringe miljøet. Jernbanerangeringspladser, fabrikksskorstene, autoreparationsværksteder, kraner, benzintanke og den slags er uundværlige, men de skåner sjældent naturskønhederne.

Kom der gæster til byen, var det skik, at de spadserede en tur langs volden til denne bastion, »Bellevue« som den også blev kaldt, for at nyde

udsigten. Om sommeren satte de romantiske tilskuere sig i græsset, nogle bevæbnet med en dagbog, for i den at skildre det skønne og farverige landskab de så foran sig, andre i det håb, at middagsmaden på hotellet snart måtte blive færdig, så de kunne komme videre med posten.

Det er fortalt, at der fra Prins Christians Bastion salutedes for skibe, der passerede Bæltet. Men den vigtigste skydning foregik dog fra Kongens Bastion. Når der kom orlogsskibe ind i fjorden – på officielt besøg eller for at proviantere – når kongen rejste gennem byen, eller på hans fødselsdag, når

Dette dejlige foto fra Kongens Bastion i 1860'erne giver et levende indtryk af, hvor romantisk-smukke den gamle, bistre fæstnings volde efterhånden var blevet, som dens militære værdi forsvandt. Det må have været pragtfuldt at »gå en vold« rundt om hele byen og nyde udsigten til alle sider. Fra bastionens frygtindgydende række af kanoner drønedes salutskuddene ved højtidelige lejligheder, men ellers var her særdeles fredeligt. I dens åbne indre lå haver og damme og efter 1855 som nævnt gasværket. T.h. skimtes hustagene i Sønder, nu Vester Voldgade bag den lave Sønder vold. – Fot. Edu. Pøckel. NLA.

der kom høje militære til byen, når der blev født en prins eller en prinsesse og ved andre lejligheder glimtede salutskuddene herfra, røgen steg i tætte tåger op over trækronerne, og ruderne klirrede over hele byen. Artilleristerne med »fyrværkeren« i spidsen kom i ilmarch ovre fra slottet med krudtkasserne op på bastionen, overkanoneren satte streg i sin bog for hvert skud, så det rigtige antal skud faldt. Byens drenge fo'r afsted, så snart de hørte det første knald, for at se, hvad der var på færde. Ørerne kunne synge flere dage derefter, sådan bragede det. Sad drengene i skolen og hørte skuddene drøne, var det forbi med opmærksomheden.

Blev der født en prins, lød der 27 skud, var det »kun« en prinsesse, nøjedes man med 21 skud. Ni mægtige kanoner blev brugt til disse salutter. Byens ældre og mere sarte indbyggere har nok ikke altid været lige begejstrede over dette evige skyderi. – Bedst iagttog man saluteringen fra Dronningens Bastion, lidt på afstand fra røgen og larmen. Det så storslået ud.

Et par levende småtræk fortælles herom: En rekrut der formodentlig ikke tidligere havde været med til at skyde salut, stillede sig tankeløst op i et af skydeskårene for at se ud efter en orlogsmand på rheden. Kammeraterne gjorde tegn til hinanden, og uden han opdagede det luntede de kanonen af, så ild og røg og knald stod om ørerne på den uheldige fyr, der selvfølgelig trillede ned af brystværnet. Officererne brugte mund og lod et par mand hente ham op. Han var helt forvirret, og hans lodne uniform var brændt ræverød. Det var tydeligt, at han havde været i ilden.

En anden gang havde lavettens hjulbremse forrykket sig, og da kanonen fyredes af, røg lavetten tilbage over voldgangen og ned ad voldens indvendige side, helt ind i kommandantens have, der var anlagt nede i bastionen. Her fo'r den gennem et andehus og ud i en dam. Begivenheden gav i flere dage stof til drøftelser om, hvordan det svære skyts kunne fiskes op og bringes i position igen.

Det skal lige nævnes, at »fyrværkeren« var den artillerist, der skulle antænde fængsatsen på kanonerne, når der skulle saluteret. I mange år boede en gammel fyrværker i et lille hus i »Hundeklemmen«.

Kammen

Fra spidsen af Kongens Bastion gik »Kammen« over til landet mod vest. Kammen var den dæmning, »Batardeau«, som adskilte »Kamgraven« fra fjorden, der oprindeligt gik helt hen til voldsiderne, men som efter Strandvejsdæmningens anlæggelse var fladvandet og mudret (»Kamhullet«). Forskellen i vandstanden var som i vore dage ikke så helt ringe. Hvor

bastionens venstre flanke stødte sammen med kurtinen gik en lille trappe, »Bellevuetrappen« – populært kaldet »Bælamstrappen« – ned til voldens yderste fod (bermen), og fra denne »Kirsebærgang« var der adgang til Kammen, hvor man til fods kunne smutte over og ad en sti over Avernakkejorderne komme op til Pilshuse, så man undgik omvejen gennem Landporten og over Telegrafbroen. Her stod derfor en skildvagt for at påse, at der ikke bragtes noget med, som skulle fortoldes.

Tværs over Kammen var der sat en spærring af tilspidsede palisader med en tung dør i. Til at støtte dette palisadehegn blev »Jomfrutårnet« opført (1675); endnu viser en krog i murværket, hvor hegnet var sat fast dertil. Jomfrutårnet har som bekendt givet anledning til flere sagn om en indemuret jomfru, om spøgeri o.s.v., skønt det er ret uskyldigt heri. Om natten turde ingen gå over Kammen for ikke at møde den indemurede jomfru og munken eller den sorte spøgelseshund med de gloende øjne, ligesom soldaterne absolut ikke var begejstrede for at gå vagt her. – Før husene langs Strandvejen blev opført, tjente det kridhvide tårn, der kunne ses langt ud over fjorden, som sømærke.

Kammens yderside mod Kamhullet var opført af hugne sten for at give dæmningen hold og modstandskraft. Ved Kamhullet vrimlede det med hugorme, fortælles det. Drengene lod legetøjskibe sejle fra den ene side af Kamhullet til den anden.

1844 blev »dæmningen«, den nuværende Strandvej, lagt hen over Kamhullet, så dette ikke længere havde åben forbindelse med fjorden. Dæmningen var indhegnet med et hvidmalet bjælkerækværk. Ved voldens sløjfning blev Kamhullet udfyldt. Det blev senere sporterræn for Svendborgbanen.

De vestlige udenværker

Til dækning af vestfronten var der anlagt tre små fremskudte værker foran de sidst omtalte volde. Foran kurtinen mellem Dronningens og Kongens Bastion lå en ravelin, »Svendborg-Ravelinen«, også kaldet »Halvmånen« efter sin militære form. Den er nu forsvunden og stedet er græsmark. En rest af den foranliggende voldgrav er under navnet »Gasværkssøen« bevaret endnu. Foran Kongens Bastion lå en lille skæv »Kontregarde«; adgangen til den skete over den allerede omtalte Kam. På dens plads står nu elektricitetsværket og »Tårnborg«. Den var beskyttet af en tør grav foran. – Endelig lå foran Kamhullet, på den yderste kant af bakkelandet, en lille skanse uden grav foran – den såkaldte »Lynette«. På dens plads ligger nu garageanlæg (matr.-nr. 521).

Sønder vold

»Vestervold«, kurtinen mellem Kongens Bastion og Strandbastionen, hed i ældre tid »Sønder vold«. Om den er der ikke meget at sige. På dens plads ligger nu den uensartede husrække langs Vester Voldgades sydlige side. Den temmelig lave vold gik lige ud til fjorden, hvis bølger slikkede op ad dens fod; dog var der meget lavt og grundet foran. Midt under volden løb »Skidtgraven« ud gennem en muret akvædukt. Fra voldkronen havde man fuld udsigt over fjorden mod syd og kunne mod nord se ind over de gamle huse i Vester Voldgade, Mads Lærkes Gård, der ganske vist ikke var i så smuk tilstand som nu, og Dronningegården, der dengang var amtsstuegård.

Strandbastionen

Om den sidste og yngste bastion, Strandbastionen, er der ikke overleveret ret meget. Den var åben, ligesom Kongens Bastion. Mærkeligt nok synes den ikke at have været besat med ret mange kanoner, skønt man skulle tro, at et angreb fra søen først og fremmest måtte mødes fra denne bastion. Den sprang spidst frem lige ud i det flade vand. Fra dens top kunne man se skibene komme og gå til og fra Skibsbroen.

Godt i læ bag volden lå her en lille nydelig have, »Majorens Have«, hvor et blomsterflor hver sommer glædede alle de spadserende på voldkronen, så de standsede et øjeblik. Haven var yderst velplejet og hyggelig og havde kostet ejeren – det var til sidst en gammel major Lilienskjold – store summer i vedligeholdelse. Det forlød dog 1855, at den skulle sløjfes og det hele udlægges til græsmark, men det blev ikke til noget.

Voldgravene

Voldgravene slynger sig endnu om byen og markerer tydeligt grænsen for bykernen, det »gamle« Nyborg i modsætning til yderkvartererne. Imidlertid synes voldgraven fra Prins Carls Bastion og vejen rundt langs Nørrevold helt til Prins Frederiks Bastion faktisk først at være opstået i begyndelsen af 1800-årene. Gamle kort viser, at der her var sump og eng før den tid.

Der er stadig smukt ved Nyborgs stadsgrave; omgivelserne spejler sig i det blanke vand. Svanerne sejler gravitetisk forbi og ænderne har travlt, det blinker under vandoverfladen af småfisk der vender sig, åkander breder sig og siv kranser bredderne. Vi kender den samme voldstemning fra andre fæstningsbyer og ville nødig undvære den.

Imidlertid er det ikke sikkert, at man dengang fandt voldgravene så idylliske som nu. Uden tvivl løb en del snavset vand ud i dem, ligesom der i tidens løb var havnet ikke så lidt affald af alle slags deri. Duften har ikke altid været lige god, især ikke hvor vandet har været stillestående en varm sommerdag. Den »døde grav« har endnu i mands minde haft noget stille over sig, næsten uden tilløb og afløb, og dog var den ikke direkte uhumsk. Andemad og åkander kan jo godt få lov at brede sig – og det gjorde de – men det er svineriet, der er det værste. Da voldene blev sløjfede, blev en del af jorden væltet ud i gravene, der på visse steder blev noget smallere; folk troede, at dette fremkaldte en hel tyfusepidemi. Man fortalte, at dunsterne, som steg op af vandet, indeholdt så mange sygdomskim, at arbejderne blev smittet deraf. Også soldaterne gik det slemt ud over; en del af dem døde deraf. En borger i byen fik i flere år et utal af brandbylder, ja på et år hele atten.

Så sent som 1890 spøgede frygten for sygdomme, idet byens fem læger udsendte en erklæring, at det ville være farligt at sløjfe den endnu stående Nørrevold, der uden tvivl indeholdt en masse sygdomsstof, som kunne bringe ulykke over byen, når det kom for dagens lys.

Voldgravene blev årligt opmudrede – 1851 havde man anskaffet sig en ny muddermaskine – men arbejdet blev udført yderst lemfældigt, selv om man var så udspekuleret at betale det efter størrelsen af de skidtbunker, der blev lagt op ved siden af graven.

Voldgravsanlægget omkring Nyborgs volde kan inddeles i tre dele. Først den højereliggende Kamgrav og Sygehusgrav, begrænset af de faste tværdæmninger, batardeauer, der går fra spidserne af Kronprinsens og Kongens Bastion; vandet til disse grave kom – lige som nu – fra Ladegårdsåen. Dette vand var rent og klart; det brugtes til drikkevand uden filtrering. Forøvrigt findes der for spidsen af Dronningens Bastion ved den nuværende naturbro en undersøisk batardeau, tydeligt tilkendegivet ved sin sivbevoksning; dens formål har dels været at sikre vandstanden i hvert fald i den ene af gravene, dersom en af de nævnte yderdæmninger skulle blive gennembrudt, dels at tjene til overgang for soldaterne i krigstilfælde. – Dernæst de lavere grave fra batardeauen ved Kronprinsens Bastion og hele volden rundt til slusen ud til havnen; den lå under broen foran Strandporten ned til midtermolen. Vandet heri kom dels fra grundvandet, dels fra Ladegårdsåen, efter at dens vand havde passeret Slotsmøllens overfaldshjul. Til slut saltvandet, fjordens vand, som dækkede volden fra Kammen hen til midtermolen.

Ved voldenes ydre fod, helt nede ved voldgraven, løb dengang som nu en sti, bermen, der gav lejlighed til herlige spadsereture med stadig vekslende udsigter over voldskrænterne og drejninger i voldgravens løb. Der var bare

Fra Vandværkshøjen på Dronn. Bastion går blikket mod syd over Kamgraven og Kammen med den »hvide Jomfru« (1660) mod fjorden – Strandvejsdæmningen skimtes – og Avermakke samt Fyns smukke østkyst. T.v. – vandværket (1876) er skjult – ses den stadig eksisterende voldkurtine ned mod Kongens Bastion. Sløjfningen af denne blev påbegyndt i 1870'erne og jorden hældt i Kamhullet. I dens hule indre lå byens første gasværk fra 1855, hvis bygninger ses på billedet. Derimod blev Realskolen (Vestervolds skole) først bygget 1888. Efter maleri 1886 af Nyborg-maleren Niels Grønbeck Rademacher (1812-85), i privateje.

den hage ved det, at det de fleste steder var forbudt andre end soldaterne at færdes der.

På den modsatte, den ydre side af voldgravene lå contrescarpen. På grund af terrænforholdene løb der kun en sti her langs graven fra Kronprinsens Bastion (ved nuværende døveinstitut) til Kammen (altså hvor nu elektricitetsværket ligger) – den sti, der blev døbt Glacisvej af byrådet, men som alle nu kalder Sygehusvej. I folkets mund blev vejen kaldt »Kunderskærfet« eller »Kontreskæft«, folkelige former for det ubegribelige ord »Contrescarpen«.

Et skuespil, der vakte børnenes interesse, var isningen på voldgraven, de store flager, der blev savet ud, mændenes balancering på de svømmende isstykker, transporten op til ishuset i Kirsebærgangen – således som det endnu for en menneskealder siden fandt sted til bryggeriet. Drengene benyttede gerne isflagerne til at sejle på, når mændene var væk. – For skøjteløberne var voldgraven en ideel isbane; hende ved Kamgraven, for foden af Kongens Bastion, var der lavet en fin skøjtebane, rigtig »vaniljeis«. Skøjter af stål kendte man ikke; de var af træ med skøjtejern slået på underneden og bemalet med rød møjfearve.

Der var sikkert mange lystfiskere, som gerne ville kaste deres snører ud i voldgraven, men kommandanten havde eneret på alt fiskeri i stadsgravene,

Ladegårdssøen og Slotsgraven og vågede nidkært derover. Især ved Prins Christians Bastion vrimlede det med ål.

Her var stille nede og meget grønt; masser af åkander og dejligt buskads. Fuglene sang uden at lade sig skræmme af noget reglement, af og til plaskede en pram omkring hjørnerne ved bastionernes skarpe fremspring. Og om aftenen spejlede månen sig i vandet ved »Kærlighedsstien« for foden af Dronningens Bastion. Trods forbud har forelskede par sikkert ikke ladet sig afholde fra at liste derned i stille aften timer.

Glacis'et

Forterrænet uden for selve voldværkerne, som ikke måtte bebygges men skulle være et frit skudfelt, kaldes glacis'et. Det blev forpagtet bort i forskellige parceller og benyttet til græsning; kreaturerne måtte dog altid være tøjret, så de ikke kunne ødelægge dosseringerne. Her kunne også slås hø, ja ovenikøbet pløjes; efter en højtidelig bestemmelse var det dog forbudt at dyrke raps herude. Som for alt andet var der også herfor givet indviklede love og bestemmelser med krav om bødestraf, når paragrafferne blev overtrådt.

Store dele af glacis'et var dog et ingenmandsland, et halvt vildnis med tætte buskadser og frodige græsmarker, en ideel plads for dyr, både vilde og tamme. Sjældent kom her folk, stilheden hvilede over landskabet. – Jagtretten havde kommandanten.

Voldenes udseende

Overalt i byen så man voldene; for enden af gaderne lå deres grønne sider som en naturlig afslutning. Friske og maleriske omgav de byen som en ramme af grønt. Vindene kunne om vinteren aldrig blive så skarpe som udenfor, men til gengæld heller ikke så friske om sommeren. Højsommeren var sikkert den værste tid at være i byen på, når kloaker, skidtrender og klosetter stank i den bagende varme og brostenene blev gloende. På selve voldkronen var der jo friskt nok, men forholdsvis sjældent kom man uden for byen. Det var for omstændeligt at foretage de lange omveje gennem portene ud til strand og skov. Til daglig blev man i byen. Heldigvis havde man tilladelse til at gå på volden – bortset fra de spærrede områder – men man måtte pænt holde sig på vejen bag brystværnet.

Voldsiderne var græsbevoksede; voldmesteren måtte altid sørge for at grønsværen var helt og ubrudt. Græsset groede højt, og masser af vilde planter havde gode vækstbetingelser her. Altid var der sommeren igennem

På fotoet fra 1860'erne ses t.v. en stump af Søndervold og af Majorens have i den åbne Strandbastion fra 1737. Sønder, nu Vester Voldgades række af enkle, men smukke borgerlige huse, bygget efter den store brand 1797, stod indtil for få år siden ubrudt. En af gaslygterne, som Nyborg var så stolt af, fordi byen i 1855 fik gadebelysning et par år før hovedstaden, står ved siden af den gammeldags pumpe. Først i 1876 fik Nyborg en moderne vandforsyning. Det har tydeligt nok været en stor begivenhed, at gaden blev fotograferet, formodentlig af Edu. Pøckel. – N.I.A.

blomster at plukke. – Voldskrænterne stod – i hvert fald for yderskrænternes vedkommende – delvis nøgne. Det kunne selvfølgelig ikke tillades, at buske og træer dækkede alle skrænter, så fjenden ved et eventuelt angreb kunne skjule sig bag dem eller lettere kunne kravle op og få fodfæste ved deres hjælp. På den anden side tålte man nogen beplantning for i belejringstilfælde at have brugs- og brændselstræ. Ved bermen stod der piletræer, og på banketten bag brystværnet trak sig mange steder byen rundt lange og herlige dobbeltrækker af træer hen: lind, kastanje, poppel, ask, elm – hele regimentet af stive soldater, to og to. Ikke mindst disse træer med deres pragtfuldt udviklede kroner bidrog til at bringe et pust fra naturen ind i byen, for der var jo ikke mange steder, hvor man ikke kunne skimte dem og høre vinden suse i dem.

Hist og her voksede der langs voldsiderne buske: tjørn, slåen, brombær, hyld. Var man så heldig at kunne plukke bær fra en slåenbusk, lavede man slåenvin deraf.

Selv om byen var snæver og overbefolket, kan den dog ikke siges at have været en stenørken. Det grønne gjorde sig overalt gældende. Man hører om travle husmødre, som i hvert ledigt minut tog plads ved vinduet for at se sig mæt på de blomstrende træer fra volden.

En særlig idyl knyttede sig – og knytter sig stadig – til stier og veje på volden. Snart var det lange lige gange bag brystværnet under alleerne, snart smalle ramper, ført skråt op ad voldsiderne, tilpas skrånende, så hestene kunne slæbe de svære kanoner op ad dem. Undertiden snoede vejene sig let, som f.eks. den bedårende gamle Møllevej op til Kronprinsens Bastion fra Stendamsgade ved Landporten. Hist og her var der anlagt trapper lige op ad skrænten; den lille trappe ved siden af Landporten giver endnu et begreb om sådanne voldtrappers idyl. Ganske smalle var de, og stenene, der dannede trinene, gik ud og ind, op og ned. Et tarveligt jerngelænder hjalp til ved opstigningen. Ud for Vægterstræde og andre steder var der lignende adgange til volden.

Det var forbudt at køre med vogne, trillevogne og hjulbøre på volden, med undtagelse af vejen op til møllen og tørrepladsen. Derimod måtte man godt køre med barnevogn.

Livet på volden

Om foråret mødte børnene op på volden for at plukke duftende violer; i det hele taget var forårstiden på volden herlig, med knoppende træer og løvspring. Kastanjerne foran slottet vakte især folks naturglæde; der var næppe mage til dem i hele landet, erklærede man frejdigt, men også de duftende linde var elskede. Man forstår, at en rejsende 1797 kunne sige: »Man synder, i det mindste mod sig selv, når man forlader Nyborg uden at have gået volden rundt.«

Store Bededagsaften var alverden på volden for at gå tur rundt om byen, mens Vor Frues klokker klang og det duftede af varme hveder fra hvert køkkenvindue.

Om sommeren var der dejligt skyggefuldt og svalt under træernes kroner. Et blomsterflor af vilde planter bredte sig, hvor græsset ikke blev mejet til foder for hestene: forglemmigej, vild kløver, kodriver, fandens mælkebøtte, smørblomster, rød arve, døvnælde, kransemos og mange andre, og fra træer og buske sang fuglene om kap. – På volden fandtes store snegle i lysegrå skaller, »Vinbjergsneglene«; man sagde, at de hidrørte fra spaniolerne, der

havde spist dem som en stor delikatesse. De blev derfor kaldt »spanske snegle«. Sandsynligvis stammer de dog fra længere tilbage i tiden.

Hele voldterrænet blev af voldemesteren holdt næsten som en have; voldene var yderst pyntelige, hvad fremmede gæster også gerne anerkendte. Man sagde, at kommandanten blev vred, hvis der var den mindste smule i uorden. Gangene var pænt afstukne; var der en bar plet i græsset, blev den straks tilsået og bedækket med tjørnegrene for at drenge, hunde eller fugle ikke skulle ødelægge voldemesterens værk.

Til sin hjælp havde voldemesteren et hold »slaver« fra Stokhuset; da dette blev ophævet 1852, måtte soldaterne træde til.

Indtægten af alt det dejlige hø, der blev slået på voldskrænterne og glacis'et, tilfaldt kommandanten; den beløb sig 1809 til den ret store sum af ca. 500 Rdl. og 1849 endda til 705 Rdl. Volden var delt i forskellige parceller, som blev forpagtet bort.

Hist og her var der til glæde for publikum anbragt bænke med dejlig udsigt over skovene og havet, f.eks. på Dronningens og Kronprinsens Bastioner.

Om vinteren lå sneen ren og hvid på volden længe efter den var smeltet nede i de sølede gader. Da var her stille og højtideligt. Ofte kunne det være farligt at klatre op og ned ad de glatte veje, især for ældre mennesker. Men for børnene var det kun morskab. Selvfølgelig var det utænkeligt, at de ville lade den gode lejlighed til at køre i slæde på volden gå fra sig. Det var naturligvis forbudt, og ve den arme synder, der blev snappet af patruljen og måtte følge med til vagtstuen! Både hjemme og i skolen fik han det ofte nok at høre senere; men det værste var måske kammeraternes hilsen til synderen: »Æh, bæh – du har været i vagten!« Visse steder var det dog tilladt at slæde, f.eks. fra volden ved nuværende Nørretorv (Menigheds-hjemmet, matr.-nr. 469); på slæderne kunne man rutsje ned i den isbelagte »Skidtgrav« og ad den helt hen til Skippergade. – Kælker var ukendt; hver dreng havde en slæde med meder, beslået med tykt rundjern. På en sådan slæde blev der læsset så mange, der kunne sidde på den, og i susende fart gik det ned ad bakken, mens der blev styret med fødderne. Fra skoletidens slutning til langt ud på aftenen gik det med liv og lyst.

Det var som omtalt tilladt borgerne at spadserere hele volden rundt – »gå en vold« – når de pænt holdt sig til trapperne og voldgangen. Hver søndag så man derfor forældrene vandre adstadigt afsted, mens ungerne styrtede op og ned hvor de ikke måtte. Tog man en længere spadseretur heroppe – volden rundt et par gange – kunne man møde de modgående folk flere gange på turen, hvad der vakte morskab og fnisen. – Det var bl.a. forbudt at bestige brystværnet, lege i græsset, plukke blomster, samle kastanjer, spille

top o.s.v. – samt at ryge tobak for ikke at fremkalde ødelæggende eksplosioner. Bortset fra det sidste blev næppe meget overholdt, især da ikke af børnene, der ikke godvillig ville holde sig borte fra en så glimrende legeplads. – Efter tappenstregen var det forbudt at opholde sig på volden, så når man gik måneskinstur med kæresten, måtte man agte på signalet eller liste sig som en tyv i skyggen.

For at holde justits gik der hver time en bevæbnet soldat rundt, den såkaldte »timesoldat«. Han var især frygtet af drengene. Når han fik fat i en af dem, gik turen som nævnt til vagten, hvor der vankede en lille brummetur og en ordentlig »balle«. De små gavtyve var imidlertid snedige nok til at udstille vagtposter, og når en af disse spejdere så soldaten nærme sig, behøvede han blot at råbe »timmelim«, soldatens øgenavn, så forsvandt de allesammen som en røg – for så igen at begynde forfra, når han var ude af syne. Så var der ro til han havde været volden rundt og viste sig igen. Også gamle Jochims, den forhenværende slavesergent, kom ofte med sin hund og jagede unge og gamle væk, når de snød sig til at lægge sig i græsset.

Af og til passerede små patruljer voldterrænet; når de legende smådrengene, der med trægeværer på skulderen følte sig som soldater, så patruljen komme, istemte de af deres lungers fulde kraft:

»Patrollen gik på volden,
vi tog dem i kardollen
og smed dem ned ad volden
i det bare sengehalm«.

Drengenes lege vekslede efter årstiderne. Om foråret »drev« de top, trillede med tøndebånd, trillede i hul, spillede vip, munk, kaj, langbold, pind, klink o.s.v. Om efteråret byggede de af det nedfaldne løv romantiske hytter og redte sig et blødt leje derinde. Til langt hen på aftenen kunne drengene ligge og fortælle spøgelseshistorier, den ene værre end den anden, ofte så rædselsfulde, at de næppe turde gå hjem, når mørket faldt på og der blev øde og ensomt på volden.

For at hindre voldens ødelæggelse ved dyrenes roden og skraben var der ansat en voldskytte, hvis arbejde det var skånselsløst at nedlægge de sølle dyr, der forvildede sig hen på de fristende grønne skrænter. Hundene fandt tit herop, og fra haver og gårde var det vel ikke utænkeligt, at ikke blot høns, men også svin tog vejen hid. Ejerne syntes, at hønsene ikke kunne gøre nogen skade, men voldskytten havde befaling til at knalde dem ned. Der blev vekslet mange bitre ord mellem voldskytten og byens madammer. Når den sidste skytte, der hed Peters, gik forbi en baggård, kunne man høre følgende ord: »Din gamle tysker! Fanden skal gale i din hals hvis du skyder

mine høns!» »Nå, nå, lille madam«, svarede han stiltørdigt, »jeg er jo befalet til det, og jeg kaster jo da også altid de skudte høns ind til jer!« – Embedet som voldskytte blev nedlagt 1851.

Ligesom der hører en mølle til en vold, kan man ikke tænke sig den uden rebslagere. Sejlskibene dengang krævede masser af tove og reb, ofte meget lange, og på de stille voldgader bag de lange kurtiner var der den bedste lejlighed til at slå snorene sammen. Lærlingene stod og drejede på de store hjul, mens svende og mestre med deres slæder og klodser fremtryllede de stærke tove af de tynde, omkringdrejende snore. Disse snore måtte rebslagerne selv spinde sig af hamp. – Så sent som 1894 nedlagde rebslagermester Kriebel sin reberbane langs Nørrevold, fordi volden skulle sløjfes; her havde før ham rebslager Povlsen gået. Reberbanen strakte sig fra det lille bindingsværkshus over for Industrihotellet (matr.-nr. 149) og ned til nuværende Nørretorv. I folketællingslisten 1845 kaldes det stykke af Nørrevoldgade ligefrem »Rebslagergaden«. – En anden reberbane lå bag volden fra Ravnekrogen til helt ned forbi slottet, altså langs kurtinen fra Dronningens til Kongens Bastion. Den tilhørte rebslager Knudsen. Her gik gamle Mørck med hamp om livet og spandt de tynde snore, som igen blev slået sammen til tove af forskellig tykkelse. Daglønnen for en lang arbejdsdag var to mark. – En tredje reberbane nævnes bag Østervold ved Æblegade.

Jo, her var altid noget på færde på volden. Om morgenen travede byens købmænd og forretningsfolk en frisk morgentur deroppe, om aftenen gik ægtepar efter dagens arbejde herop, mens kærestefolk søgte de ensomme stier. Hist gik en flok slaver og arbejdede i ro og mag, her kom en officer i fin uniform ridende højt til hest på voldkronen. Hornsignaler klang jævnlige, og salutskuddene drøned.

Der er dog også dem som hævder, at byens borgere altfor sjældent benyttede sig af de enestående muligheder, volden frembød. Hvorom alting er: det daglige liv dengang, der hverken havde nok i otte eller ti timers arbejde om dagen, lagde mer beslag end nu på folk, så det er nok muligt, at træthed eller ligegyldighed kan have gjort deres til at den herlige vold ikke blev nok påskønnet, før den forsvandt.

En lille bys borgere er på grund af lokalpatriotisk stolthed ofte ude af stand til at bedømme den virkning, deres elskede hjemstavn gør på fremmede turister. Det kan derfor være morsomt at se, hvordan en let blaseret københavner, der ellers ikke rejser med anden bagtanke end at tage alt forefaldende med, bedømmer byen og hvad han oplever. I Poul Chievitz's muntre og tidstypiske roman fra 1852: »Japhet, der søger sig en kone«, læser vi:

»Enhver dannet læser, der har læst sin Danmarks geografi, vil vide, at

Nyborg, foruden at være en by i opkomst, med 2000 indbyggere, tillige kan glæde sig ved prædicat af fæstning. Den har volde og grave og porte, der ganske ligner Amagerport, med vagt og toldassistenter; den har kirsebærgange og officerer og slaver og redouter og raveliner, ja endogså – vi have selv set den – en placat, hvorpå der tydeligt står at læse, at på den bedækte vej tør ingen grave efter ben, da han i så fald vil blive straffet efter forordningerne. Man vil ikke kunne nægte, at Nyborg har noget københavnsk ved sig. Når man således er gået ud af byens ene port og har passeret broerne over Stadsgraven, kommer man til et højt stengærde; der bagved ligger den bedækte vej. En stor, rødmalet låge ser ud, som om den spærrer al indgang, men den slutter ikke ganske til; man kan nok komme ind ved siden af. Når man nu ikke har den skumle hensigt, at ville grave efter ben, har man også lov at gå derind, og så fører en smal sti igennem udhugne skanser, snart ned mod havnen og snart til planteskoler og alleer; det er slet ikke nogen ubehagelig spadseregang.

Under skyggen af et elmetræ, lige nede ved Stadsgraven, lå Victor udstrakt på en bunke siv ...« og så fortsætter romanen efter det lille stemningsbillede. Forfatteren har sikkert villet lade sin helt spadsere ud gennem ravelinen og hen ad »Kunderskærfet«.

Demarkationslinjen

At grænsen mellem land og by blev så skarp som den var, skyldes mere de militære end de toldmæssige krav. Indtil en afstand af 2000 alen fra fæstningens yderlinjer var det forbudt at opføre huse og lade træer gro, som ikke straks kunne afbrændes og nedhugges i tilfælde af belejring. Forterrænet foran volden måtte være frit, så fjenden ikke kunne finde ly og dækning bag noget derude, og så kanonernes skudfelt ikke blev hindret.

Da således kirkegården ved Christianslundsvej i begyndelsen af århundredet skulle udvides, skete det kun på den betingelse, at der ikke blev opført stengærder eller mur deromkring, og at der ikke blev rejst gravmonumenter af sten. Overhovedet skulle der tilladelse fra militæret til opførelse af enhver bygning inden for demarkationslinjen.

En morsom lille hændelse fortælles til belysning heraf. Under krigen 1807-14 forlangte kommandanten, at samtlige ejendomsbesiddere i Havnegade skulle lade deres to etagers ejendomme nedrive eller ombygge til én etage, da de høje huse selvfølgelig ville genere militæret i en eventuel bestrygning af fjorden med kanonerne fra fæstningsvoldene. Alle lystrede parolen på nær storkøbmanden Peder Andersen Rosenvin. Han svarede blot kommandanten: »Skyd væk!« Beskydningen blev imidlertid ikke til noget,

og bygningen blev stående. Det er det smukke bindingsværkspakhus, som endnu pryder Havnegade (cikoretørrieriet, matr.-nr. 90).

1855 fik folk dog tilladelse til at bygge i Jernbanegadekvarteret, hvad man ellers tidligere havde afslået, men på forlangende skulle ejerne forpligte sig til at rive husene ned.

Først 1869 blev demarkationslinjen ophævet, så bebyggelse og havneanlæg kunne brede sig på det øde terræns plads.

Stjerneskanen og andre udenværker

For at beskytte fæstningen og indløbet til byen var der opført en del udenværker til forsvaret. Stjerneskanen ved Christianslund står endnu meget velbevaret (matr.-nr. 726, i privateje), med volde og tørre grave om. Den skjules kun af en senere stærk bevoksning. Den gamle skildvagtsti på dens vold findes endnu, skønt noget tilgroet. Oprindeligt havde svenskerne efter planer af Frederik III's ingeniører anlagt skansen i stjerneform, men i begyndelsen af 19. århundrede blev den lavet om til en redoute. Dens formål var at spærre for adgangen til Knudshovedhalvøen og derfra for angreb på Nyborgs østfront.

»Gamle Vagthus« og »Vagtstien« minder endnu om det militære liv derude: Vagtstien førte op til skansen. – Vagthuset blev opført i 1870'erne; her opholdt vagtmandskabet, kommanderet af en sergent, sig et døgn ad gangen, indtil det blev afløst.

En del af skansens gamle tykke kanoner, svære basser, ligger endnu oppe på slotspladsen, hvor de må finde sig i at børnene leger på dem. Da skansen blev overtaget af en privatmand, lå der hele tyve kanoner bag den lange vold, pegende ud mod Storebælt.

I huset på skansen, hvis mure delvis er anvendt i den villa, som nu ligger der, blev der opbevaret krudt.

På Slipshavn var der opført en firkantet redoute, hvis volde endnu tydeligt ses. Den var til stadighed armeret og stod under tilsyn af en artillerikonstabel, der foruden at være »Kommandanten på Slipshavn« i al beskedenhed ernærede sig ved at gå ærinder i byen. Hans fornemste opgave var den at signalere til fæstningen, når han iagttog en orlogsmand i Bæltet, for at salutkanonerne kunne gøres klare. – I selve skansen lå foruden nogle mindre beboelseshuse en ansligere to etagers bygning, der over indgangen var betegnet som »Strømoppebørselskontor«. Her blev fra 1843 til 1857 strømtoften betalt.

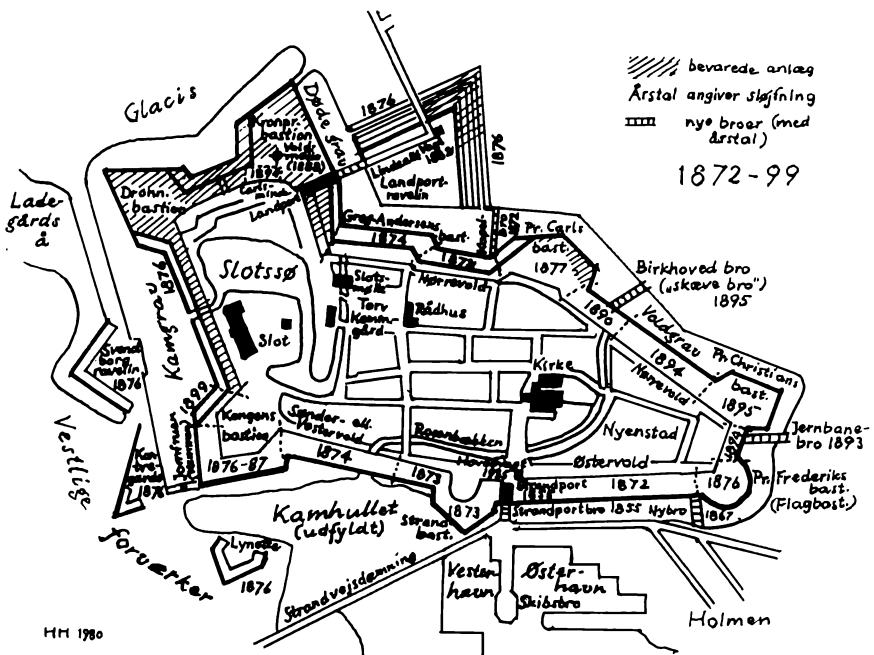
Andre mindre skanseanlæg og batterier fandtes ved Ålehusene, som fjorden næsten gik op til, på Knudshoved, på Avernakke og ved kysten

sydøst for Holckenhavn (Kalkbrænderiskansen). Holmens batteri, kaldet den »spanske skanse«, fordi den var opført under spaniolernes ophold her i landet, blev ødelagt 1865 ved anlægget af den første banegård.

Mærkeligt nok fandtes der ikke ind mod land lignende fremskudte værker til dækning af fæstningen. Man ville ellers synes, at flere af de dominerende punkter i byens omegn burde have været befæstet, f.eks. »Galgebakken« (vest for Telegrafskoven) og Sofienbergbakken. En fjende, der trængte frem til Dyrehavebakken og Avernakkehalvøen ville have de bedste muligheder for at bombe byen sønder og sammen.

Voldenes sløjfning

Sløjfningen af voldene i 1870-90'erne er et trist kapitel af byens historie. Man forstod dengang ikke, at man ved at skåne så meget som muligt af voldene ville tjene sin by bedst, både hygiejnisk og turismæssigt set. Ingen

Den næsten rabiate sløjfning af voldene, som byrådet gennemtvang, efterhånden mod hele befolkningens ønske, tog mere end et kvart århundrede, fra 1872 til 1899. På kortskitsen er årstallene for demoleringen af de forskellige strækninger angivet. Med skravering er markeret de desværre alt for få bevarede rester, især de kampemæssige værker i den stærke vest- og nordfront, men også den »lille vold« og resten af ravelinen på kirkegården. De forskellige nye broer, der var af stor betydning for trafikken med omverdenen, er indtegnet. – Skitse af forf.

ville have protesteret mod at volden hist og her var blevet gennembrudt for at skaffe plads til nye udfaldsveje og broer, eller at voldgaderne for trafikens skyld blev ført igennem og gjort bredere. Men at den nyvundne grund straks skulle nyttiggøres, tilmed i en tid hvis arkitektoniske stil ingen stil var, er at beklage. I løbet af få år opnåede man at gøre byen fra en af de kønneste i landet til en ret ligegyldig, på mange steder endog en grim by. Sløjfningen af voldene varede et kvart århundrede – så store jordmasser drejede det sig om; det manglede ikke på modsigelser fra alle dem, der elskede deres by, men først da protesterne ved århundredskiftet voksede så enhver kunne høre dem, holdt vandalismen op.

1870 faldt »katten« eller »kavalleren«, den højtliggende vold på Kronprinsens Bastion; fra 1872-75 sløjfedes Gregers Andersens Bastion – jorden blev delvis benyttet til udfyldning af »Skidtgraven«. 1872 faldt volden fra Strandporten til »Nybro« (ved villa »Solhøj«), samt fra Vægterstræde til Torvestræde. 1873 kom turen til volden fra Strandporten til Peter Jægerstræde (Korsgade). 1874 fortsattes dermed til Kongens Bastion. 1876 sløjfedes Prins Frederiks Bastion, og villa »Solhøj« opførtes. Samme år anlagdes vandværket ved foden af Dronningens Bastion, hvorved volden foran kurtinen mellem Dronningens og Kongens Bastion måtte vige. Fra 1876-77 forsvandt ravelinsvoldene foran Landporten. 1877 blev Borgerstiftelsen bygget på Prins Carls Bastion, der derved led lidt skade. 1878 sluttedes foreløbigt med sløjfningen af Strandbastionen, Kongens Bastion, samt kontregarden og lynetten foran denne; jordmasserne blev brugt til opfyldning af Kamhullet. 1888 vedtog byrådet Nørrevolds sløjfning som dog først fandt sted seks år senere. 1896 blev Borger- og Haandværkerforeningen med Industrihotellet lagt i Prins Christians Bastion, og 1898 byggedes vandtårnet på Dronningens Bastion. 1899 endelig blev den sydlige ende af kurtinen mellem Dronningens og Kongens Bastion fjernet, men da var der også rejst en stemning mod den meningsløse ødelæggelse. Senere har der kun været mindre planeringer og forandringer (f.eks. på Kronprinsens Bastion og Prins Carls Bastion, hvor der under besættelsen anlagdes et stort beskyttelsesrum – samt ved »den døde grav«). Men det kan ikke nægtes, at de tilbageblevne rester af volden er noget forfaldne nu.

Under nedrivningen henlå voldene i et grueligt ælte og kaos; midt i roderiet blev der anlagt haver og opført huse.

III. Gader og vandløb

Med hensyn til gadenettet i den indre by er der ikke sket meget store forandringer siden gadereguleringen efter den store brand 1797, hvor Pølsestræde forsvandt og blev afløst af Lille Kongegade, ligesom Nygade blev anlagt. Den østlige halvdel af Nørrevoldgade samt Nørretorv er anlagt henholdsvis i 1890'erne og vor tid, ligesom »Lille« Nørregade blev gjort bredere omkring 1915. Ved den gennemgribende forandring omkring 1935, hvor hovedtrafikken blev ført lige gennem byens hjerte, opstod Kirkepladsen (nu Gammeltorv) på Vestre Kirkestrædes og den nedbrudte Postgårdsplads, ligesom Baggersgade blev ført igennem til Ravelinsvej.

Gadenavnene blev 1879 forandrede noget. Alle -stræder blev til -gader: Vægter-, Gasværks-, Torve-, Kirkestræde; Peder Jægerstræde blev slået sammen med Korsgade, Nyenstad blev til Østergade (1947 igen Nyenstad), Kanalstræde til Skolegade, Sønder Voldgade til Vester Boulevard (Voldgaderne blev efter parisisk-københavnsk mønster beplantede og kaldt boulevarder, et navn der dog heldigvis ikke holdt sig), og Gammeltorv blev til Baggersgade. Der var ligesom mere historie over de gamle navne, og de uofficielle folkelige navne »Nissestræde« (for »Lille« Mellemgade) og »Hundeklemmen« (for »Lille« Nørregade) var direkte maleriske, omtrent i stil med det omtalte Pølsestræde, der forsvandt ca. 1800.

Endnu for en menneskealder siden kunne man enkelte steder i byen få en svag anelse om gadernes tilstand forhen med hensyn til brolægningen, f.eks. i Nyenstad og Nørrevoldgade (fra Stendamsgade til Vægtergade). Brostenene var toppede og ubehagelige at færdes på, og der har været en larm, når en vogn kom gennem gaderne. Det tunge artilleri, der kørte i byen, var heller ikke til gavn for gadernes jævnhed; i Treårskrigen blev Slotsgade, der 1847 var blevet brolagt, helt kørt op, da de toppede sten forskubbede sig. Endnu i 1820'erne var kun hovedgaderne brolagte. Smågaderne og voldgaderne var ujævne jordveje.

Imellem stenene groede der i de gader, hvor færdslen var minimal, græs og ukrudt op. Alene at luge torvet tog flere dage for et helt hold lugekoner; det skete en gang årligt, og græsvæksten var så stærk, at brostenene ofte blev trukket op samtidig med planterne. I fuldt alvor blev det derfor foreslået at belægge torvet med skarpt grus i stedet for brolægningen. Hertil kom, at dyngerne med det oplugede græs kunne blive liggende i dage og uger, inden de blev kørt væk.

Engang i 1850'erne blev de tre hovedgader brolagt med firkantede sten, »kvareresten«, i stedet for de sædvanlige runde; men der skulle spares, og stenene der blev købt var tredje sorts, meget uensartede, af ulige størrelse, som oftest spidse nedefter. Byen var dog alligevel stolt af sin nye brolægning. Stendamsgades brolægning var noget ekstra fint, idet der dertil blev brugt gode svenske sten, som kostede den enorme pris af 20 øre pr. stk. Bekostningen af brolægningen var for 20 af byens gader beregnet til 10.000 Rdl.

Gaderne var selvfølgelig ikke så uhumske som i svundne århundreder, men de tålte ikke sammenligning med vore moderne byers. Gaderne blev fejlet et par gange om ugen – foran de offentlige bygninger skulle natvægterne feje – men selv om skarnvognene kom både onsdag og lørdag, blev feje- og gødningsbunkerne ofte liggende, især i sidegaderne, trods forbud. Fejeskarn måtte ikke smides på gaden, men skulle stå i fjerdinger eller kasser. – Hvert år blev bortkørslen af gade- og brorenovationen i Nyborg fæstning bortliciteret til den, som ville gøre det billigst. Selvfølgelig kunne man ikke vente nogen større nidkærhed i tjenesten hos den, der på den måde fik arbejdet, og særlig godt blev det da heller ikke udført. Det samme gjaldt renholdelsen af fæstningens porte, broer, vagter og pladserne foran – også den blev givet til den, der fordrede mindst.

For renlighedens skyld var der i Østergade (Nyenstad) anbragt en stor offentlig skarnkasse, ca. 5-6 alen lang og 2¼ alen bred og høj, og i Skippergade stod en lignende, lidt mindre. Heri kunne beboerne komme al deres affald for ikke at samle det i de smalle gårde. Når de var fyldt, blev skidt kørt bort – men det skete ikke alt for ofte; snavset i møddingkasserne fik lov til at dynges sig op til utrolig størrelse. Ved siden af lå et stort offentligt latrin.

Endnu i 1871 klagede byens læger over de mange møddinger i byens gårde, der dannede store uappetitlige pytter og gjorde jorden sumpet af mangel på afløb. Tidligere havde man ikke fæstnet sig særligt derved; nu begyndte lægerne at forstå, at det var sundhedsfarligt. Kun én gang om året fik man gødningen kørt ud og de stinkende latrinbeholdere tømt.

Rendestenene var ikke flade som nu, men dybe og brede lejer, hist og her tildækket med rendestensbrætter. Sagen var den, at der ikke var noget kloakanlæg; det kom først 1881-82, hvor man nedlagde over en mil kloakledninger for en pris af 12.658 kr. Spildevand og regnvand måtte løbe ud i skidtgraven eller voldgraven eller hvor det nu lod sig gøre. – Tværs over gaderne var lukkede rendestenskister. Efter stærke regnskyl kunne flodbølgen i rendestenene stige, så brædterne sejlede med – undertiden fik drengene en herlig sejltur ved samme lejlighed – og måtte hentes tilbage fra

Som taget med en teletinse virker dette foto af Nørregade sidst i 1890'erne, set mod øst, med de for størstedelen endnu stående huse og købmandsgårde, med gaslygter, brolægning, gadeliv og manglende trafik. T.h. J. M. Thuesens tobaksfabriksudsalg, l.v. hjørnet af Rasmus Møllers gård, nu dommerkontor, og længere nede C. Fr. Sørensens gård (senere Fred. Nielsen). Over lygtepælen i mellemgr. ses Jarvermester Borring-Andersens »skill«, en mørkeblå løjlane på vandret stang. Man skimter kuplen over hjørnebygningen ved Vægtergade (Gudmes gård), hvor den gamle fattiggård lå (1800 til 1882) Baggeres stiftelse springer frem, hvor gaden indsnævres til »Lille Nørregade«. I baggr. Teknisk Skole (1894) – NLA.

det sted, hvor de var havnet. Tit blev der forstoppelse, når gaden var særlig fuld af snavs og gammel halm fra staldene.

Sikke et eldorado for gadens drenge, når der var strøm i rendestenene. Papirbåde og træstykker sejlede flot afsted, og der blev pjasket i snavset med træsko eller bare ben. Og der var altid et og andet at finde i renderne. Et eventyr som H. C. Andersens »Stoppenålen« kunne næppe skrives i vore dage, hvor regnvandet hurtigt og diskret styrter sig ned i nærmeste kloak.

Men hjalp naturen ikke til en gratis udskylning ved en dygtig byge, var rendestenene fæle at have liggende. Vandet blev grønt og stillestående og stank ilde i solvarmen. Især var Mellemgades og Slotsgades rendestene forsømte.

Det indskærpedes gang på gang, at rendestenene skulle luges for græs og

ukrudt og udskylles. Især når epidemier, f.eks. koleraen, lurede, blev det påbudt, at der hver middag i ti minutter skulle pumpes vand i rendestenene for at få fjernet uhumskheder fra køkkenudløb og latriner. – Det var en blandet vædske, der banede sig vej gennem rendestenene: dampende svalevand fra brænderierne, udblødningsvand fra garvere og felberedere, forskelligfarvet vand, især sort, fra byens ikke få farverier, møddingvand fra de mange stalde. To gange om ugen, onsdag og lørdag, skulle rendestenene renses, så skarnvognene kunne tage skidt med; det måtte ikke blive liggende om natten.

Om vinteren var det også galt, for så frøs rendestenenes indhold til og afgav gode glidebaner for børnene, – de »slog slire«, som det kaldtes, men farlige passager for dem, der var dårligere til bens. Og når så spildevandet kom og skulle ud, flød det ovenpå og lavede oversvømmelser og endnu mere glatis. Derfor blev det påbudt, at rendestenene skulle ophugges inden kl. 11 hver frostdag.

Var rendestenene generende i regnvejr, var tagdryppet det ikke mindre. Enten var der slet ikke tagrender, og så fik man en serie kraftige dryp over sig, eller der stak tude frem hist og her, som spyede hele styrtebade ud.

Fortovene ud mod gaden markeredes ved store kantsten, hvis overflade var som fliser; enkelte hældede svagt ud mod rendestenene. Men de var dog bedre end den øvrige toppede stenbro.

En del af fliserne var gamle ligsten, som var kasserede ved kirkens restaurering i 1830'erne. Andre stammede efter sigende fra en høj i Bønkel. Efter sagnet skulle Vindinge kirke oprindeligt have ligget der, og man havde ført mange bygningssten derhen; men hvad der blev bygget op om dagen, ødelagde troldene om natten, så Vindinge kirke måtte bygges andetsteds. Bygningsstenene havnede efter mange århundreder som fortovsfliser i Nyborg.

Fortovene var ofte spærrede af store stentrapper med gelændere op til husene – en del findes endnu, andre er trukket tilbage i husene – og af kælderluger og -trapper. I nattemørket var det farligt at færdes forbi de mange forhindringer. Nye byggevedtægter forsøgte at bremse denne uskik.

Gadernes bredde var i og for sig ret rimelig, og Torvet var endda meget anseligt; det egnede sig godt til markeds- og paradeplads. Til daglig henlå det ret øde, selv om den store trafik gik hen over det. 1853 måtte byfogeden indskærpe, at det var forbudt at spærre trafikken ved at lade de fraspændte vogne holde på gaderne og tage pladsen op. Kun på Torvet kunne det lade sig gøre.

Efter branden 1797 havde man fra offentlig side krævet, at gadehjørnerne i de nyopførte hjørneejendomme skulle »brækkes«, d.v.s. skæres af, så der

En af de gader, der har holdt sig mest uforandret, er Mellemgade, en charmerende og stille gade mellem de to forretningsstrøg Nørre- og Kongegade. Hunden ligger i fred på kørebanen, og brandstigen hænger på huset uden at nogen stjæler den. Bemærk de dybe rendestene med rendestensbrætter. De jævne borgerhuse er opført efter branden 1797 i en renfærdig stil. Fotoet fra 1860'erne er taget mod Baggersgade. Hvor Sparekassens bygning nu ligger, lå dengang det store bindingsværkskompleks, som faldt 1935. – Foto Edv. Pøckel (taget fra hans ateliervindue). – NLA

blev bedre plads til sprøjterne at vende på og bedre oversigt over færdslen. Det samme var forøvrigt tilfældet i København efter den store brand 1795. Nu lægger man næppe mærke dertil, men dengang var det noget nyt og fortjenstfuldt, der blev indført.

Et kapitel for sig var voldgaderne. De var så smalle, at to vogne ikke kunne passere hinanden. 1837 fik en garver i Søndervoldgade lov til at gøre et ca. en alen dybt indsnit i volden for at få plads til at en vogn kunne køre ind i hans ejendom, og 1851 ønskede Nyborg Avis, at man måtte gøre det samme flere andre steder for at få plads. 1854 klagedes der over, at Østervoldgade blev brugt til gårdsplads for en købmands vogne, både hans egne og kundernes.

Brolagte var voldgaderne selvfølgelig heller ikke. De blev aldrig rensede. Her flød der alt muligt skarn, ja ved Prins Carls Bastion var gaden omkring 1825 nærmest en offentlig dam, hvor døde hunde og katte flød omkring. I Østervoldgade samlede sig en stor sumpet dam, som fik tilløb fra Æblegade; fra efterår til forår var den umulig at befærde. Fra baggårdene bredte møddingvandet sig ofte ud over voldgaderne.

Efter branden planlagde man anlæggelsen af Nørrevoldgade fra nuværende Nørretorv til Borger- og Haandværkerforeningen. Først 100 år senere blev imidlertid den vedtagne »røde linje«, der angav gadens forløb efter planerne, fulgt og gaden opført.

Da voldene faldt, begyndte det nye byggeri i tidens smag først langs voldgaderne. Da de så noget bare ud, plantede man flere steder langs fortovene kastanjetræer. Det er en af grundene til at man fandt på det prangende navn »boulevarder« for dem.

Hist og her stod der i gaderne pumper, hvor hver, der ikke selv havde brønd, måtte hente vand. Det var selvfølgelig besværligt og trættende, især om vinteren eller når der var trængsel ved vandposten. Sådanne offentlige pumper fandtes i Vestergade, Søndervoldgade, på hjørnet af Gammeltorv og Mellemgade, på Torvet, i Havnegade, på hjørnet af Vægtstræde og Nørregade, i Nørregade oppe ved rådhuset, i Stendamsgade ved søen over for Nørrevoldgade, i Adelgade over for Korsbrødregården, i Ravnekrogen, i Skippergade og endnu flere steder.

Indtil 1792 havde man ladet månen besørge den natlige belysning i gaderne; nu foretog man det opsigtsvækkende skridt at ophænge atten lygter, fordelt på hjørnerne af hovedgaderne. Senere kom der flere til, så der i 1820'erne var hele fyrretyve lygter, hvad der følte ligefrem overdådigt. Hist og her var anbragt en rødmalet pæl med lygte, hvori der stod en lille messingskål i klassisk form. Den blev fyldt med tran, hvori der neddyppedes tykke væger; lygtetænderne – det var byens tre natvægttere – måtte benytte en stige for at komme op til dem og tænde dem med deres medførte lygte. Tranlamperne var døsiges og gav kun lidt lys; var tranen sluppet op en aften, blev de ikke tændt påny.

Hvis det ikke var måneskin, var det tilrådeligt for enhver at have en

Christian III's Nyenstad blev nok omsluttet af hans voldanlæg, men på en måde blev bydelen aldrig rigtig inkorporeret i Nyborg, måske lige med undtagelse af Skippergade langs Rosenbækken, den gamle stadsgrav. Hovedgaden, Nyenstad kaldet, blev i 17-1800-årene bebygget med småborgerlige huse, som virkelig så meget hyggelige ud, men ofte skjulte fattigdom og umoralitet. For at slippe for det forargelige ry blev gaden i 1879 omdøbt til det intetsigende Østergade, men den har nu fået sit oprindelige navn tilbage. Desværre er de maleriske huse her og i Æblegade – hvis navn faktisk henviser til arealets mange frugthaver og ikke, som det er påstået, til en major Ebell – nu nedrevet og er blevet erstattet med moderne rækkehuse. Fotoet fra omkr. 1890 viser den spændende gade, set fra Kirkegade tværs over Skolegade-Skippergade, hvor Rosenbækken løb uoverdækket indtil 1872. – NLA.

håndlygte med. Damerne blev om vinteren fulgt hjem af deres tjenestepiger, som bar blankpudsede lygter, hvori der brændte søvnige tællelys.

Tilstanden om natten nærmede sig total mørklægning, og det var ofte livsfarligt for den, der ikke nøje kendte hver fodsbred af gaden, at færdes. Vogne og andre store genstande stod på gaden om natten, trapper og kælderlemme var grimme at støde på, og brolægningen var halsbrækkende. Som særlig farlig nævnes voldtrappen ved Vægterstræde; ganske vist var der en lygte på hjørnet af Fattiggården ved Nørregade, men den lyste den forkerte vej. Udfor Møllebroen på den anden side af Torvet havde der siddet en lygte på Stokhuset, men da dette blev nedbrudt, forsvandt også denne, og derefter var dette farlige hjørne mørklagt, så man kunne gå lige ud i Slotssøen, om man ikke var stedkendt. I Havnegade var der hverken lygte

eller rækværk langs voldgraven, så man kunne nemt risikere at forsvinde i vandet, om man var lidt omtåget og trådte fejl.

Dejligt var det, da gaslygterne kom 1856. Det var festligt at se hovedgaderne belyst dermed. Men i sidegaderne brændte tranlamperne videre, og når det efter almanakken skulle være måneskin, blev lygterne stadigvæk slukket, selv om det var bælgmørkt. Dette »magistratsmåneskin« blev der ofte anket over.

Da alle kendte hinanden i den lille by, var husnumre helt overflødige, ligesom der på gadehjørnerne ikke var anbragt gadeskilte. Den slags luksus hører en senere tid til. Først 1865 blev det påbudt, at der skulle males husnumre på de huse, der ikke allerede havde dem.

Nyborg var bekendt for alle sine mere eller mindre vilde katte, der løb omkring og forskrækkede overtroiske folk; en masse sagn handler om disse dyr. Men også vilde hunde drev deres spil, sloges, rendte folk i vejen, lavede uhumskheder, stjal overalt. På markerne uden for byen rev de husdyrene ihjel; de rodede op i havebedene, ligesom de tumlede vildt på kirkegården. Et tilfælde af hundegalskab i 50'erne opskræmte folk, og man gjorde jagt på de hunde, der ikke havde hundetegn og mundkurv. Voldskytten havde altid travlt med at fange herreløse hunde på volden – og monstro navnet »Hundeklemmen« for Lille Nørregade ikke skulle skyldes, at hunderakkeren drev hundene herved og fangede dem i sit net?

Løsgående svin traf man vel ikke mere, men så sent som i 1850'erne klagede folk over horder af løse geder, som delikaterede sig med Torvets kraftige græsbevoksning og aflagde besøg i haver, på volden, i bøndernes vogne o.s.v.

Dengang som nu var der gader, som i sig selv virkede fornemt, og hvor de »fine« boede – forretningsfolk, købmænd, embedsmænd og officerer – og andre, hvor grundene var små og lejlighederne billige. Nyenstad, Skippergade, Lille Nørregade, Vægterstræde – det var gader, hvor der var ringe trafik og billigt at bo. Her kom der ikke mange, som ikke netop hørte hjemme der. Den dag i dag er grundene smalle, hvad et blik på matrikelkortet vil vise, og husene beskedne – men det må siges, at de kan ofte være både interessante og smukke.

Konge-, Kors-, Adel- og Nørregade samt Torvet og Stendamsgade var de mest ansete gader i byen, om man vil: datidens strøg. Og samtidig udgjorde disse gader (med undtagelse af Nørregade) »Postvejen«, hvor postvognene kørte gennem byen.

Mindre anset var de små forstæder uden for Land- og Strandporten; husene var fattigmandsboliger, og byfogeden mente i 1830'erne, at beboerne benyttede sig af, at de ubemærkede af politiet kunne drive deres dont.

Men pyntelige var de små folketomme gader, hvis drømmende provinssielle fred kun sjældent forstyrredes af en tungt rullende vogn – som der skrives endnu 1890. I vinduerne var der et spraglet flor af pelargonier og heliotroper – men på den fremmede gjorde byen et forunderligt »fossileret« indtryk, som om tiden stod stille, »så enkeagtigt sørgende ligger den der, den lille by«.

Vandløb

I forbindelse med gaderne må byens vandløb – bortset fra de allerede behandlede stadsgrave – omtales. Byens gamle stadsgrav indtil Christian III's tid var sørgeligt skrumpet ind til »Kanalen«, »Kloaken« – eller kort og rammende: »Skidtgraven«. For at komme af med dette simple navn forsøgte man at omdøbe den til »Rosenbækken«, hvad der hos enhver, der kendte den, vakte ironisk munterhed.

Den jordums stadsgrav, der op til Christian III's tid beskyttede den gamle bykærne mod øst og syd, kaldtes »Rosenbækken« eller mere sandt »Skidtgraven«. Den løb i en bue fra voldgraven gennem Skole- og Skippergade (Gravegade) og ind mellem Konge- og Vester Voldgade, indtil den udmundede i Kamhullet. I 1872 blev den lagt i kloaker, men stadig kan den følges i sit maleriske forfald. Her ses den fra Adelgade mod vest, med hotel Nyborgs gavl t.v. og gamle bindingsværksbaghuse, plankeværker og bevoxsning. Fot. murermester A. Andersen ca. 1900. – NLA.

Man kan endnu uden videre besvær følge gravens bugtede løb gennem byen; den blev lagt i rør og tildækket 1872, men trods dette er de hundredårige forhold ikke udvaskede. Den løb gennem en muret sluse i Nørrevold fra nuværende Nørretorv ned gennem Skolegade, under en bro, som førte fra Kirkegade over til Nyenstad, videre i en slyngning øst og syd om Kirkebanken langs Skippergade, derpå ind under Adelgade, hvor der var en stensat bro, og videre i lige linje mellem gårde og haver – hvoraf en del er bevarede bag Kongegades ejendomme – under Peder Jægerstræde og i en drejning gennem en muret sluse i Søndervold ud i Kamhullet og fjorden.

I og for sig var der god strøm i graven, især da voldgraven indtil op i 1800-årene havde sit udløb her – voldgraven var ikke ført helt rundt om byen – og dens vandstand lå ca. ½ meter højere end nu, hvorved der blev ganske godt fald, så under normale forhold behøvede den ikke at være en skidtrende. Men dels løb al slags snavs fra garverier, slagterier, rendestene og afløbsrender fra husene ud i den, ligesom folk uden videre kastede affaldet deri, og dels blev den kun mudret op og rensset hvert femte-sjette år. Det oprensede blev liggende og lugtede i sommervarmen, indtil det langt om længe blev fjernet.

1844 tillod fortifikationsmyndighederne, at der blev sat et stibord op foran »udfaldsporten« ved nuværende vandværk, så vandet dér kunne stemmes op og derpå pludselig strømme ind i Slotssø, Møllegrav og Voldgrav, så Skidtgraven ved den stærke strøm kunne skylles ren for de grimme ting, der lå og stank dernede.

Trods denne uappetitlighed blev der dog også taget drikkevand fra Skidtgraven. F.eks. havde de nu nedrevne gamle huse i Peder Jægerstræde en fælles vandgang ned til den. Selvfølgelig var det ikke det rene vand, men direkte uhumsk kan det vel heller ikke have været, selv om datiden ikke var så fordringsfuld i hygiejnisk henseende som vi. Om smittefare ved bakterier levede man i lykkelig uvidenhed.

For at opsamle noget af snavset fra rendestenerne, hvis udløb var i »Bækken«, var der under dem anbragt en slamkiste af træ, ca. 2¼ alen i firkant. Snavset blev liggende, mens vandet løb ud gennem små huller i bunden.

På hjørnet af Nørregade og nuværende Nørretorv lå dengang »Skrædder-gården«, en dejlig bindingsværksbygning (matr.-nr. 288). Bag den var en lille have, hvori der stod et mægtigt kejserindepæretræ. Den tilhørte murermeister Wassmann. Umiddelbart op til haven flød Rosenbækkens stride strømme. Når drengene kom fra skole og fik øje på nogle af de modne pærer, var det en sport at kaste en eller anden genstand op i træet for at få en af dem til at falde ned i vandet. Lykkedes det, gik det i løb ned til trappen,

som var anbragt ved Kirkegades ende, og den heldige, der fik pæren raget til sig, snuppede den, tørrede den af på bagen af bukserne og satte den så til livs. I det hele taget var det en yndet sport blandt drengene at »springe over Skidtgraven«; de fik en fremragende færdighed deri. Især sprang de gerne over i den omtalte have over for »Skidtrenden«, d.v.s. Skolegade, dengang Kanalstræde. Gik det galt, faldt de i lige til skuldrene, og duften, der gik af det mudrede tøj bagefter, var ikke liflig. Det var just ikke altsammen roser, der flød på Rosenbækkens vande!

På sine steder kunne graven, der vel var 3-4 alen bred, være ret idyllisk, især hvor haverne kantede den, så træer og buske hang ud over den og tilslørede dens mindre heldige sider, således f.eks. i Skippergade ved præstegårdens have og langs haverne bag Kongegade.

Noget mere idyllisk og appetitlig var Slotssøen og Slotsgraven. Vandet heri var ikke blevet forurennet synderligt undervejs; det kom fra Ladegårdsåen og var temmelig klart og friskt, hvorfor det også uden nogen art filtrering blev ledet direkte ind i vandrenderne og brugt som drikkevand.

Hvor Ladegårdsåen i fordums tid udmundede i fjorden, opstod ved kunst Slotssøen, som havde den opgave at beskytte slottet på sin holm, skaffe drikkevand til byen og trække slotsmøllens hjul. Den er stadig en idyl, som fryder alles øjne. På fotoet fra mellem 1876 og 1883 ses over søen fra slottet Blegdamsgades huse, der ligger lunt i læ bag volden T.v. materialskriverens klassicistiske hus mellem Dronningens Bastion og »Ravnecrogen«. De øvrige huse med haver står der endnu med kun få ændringer. Fot. Johan C. A. Møller. – NLA

Ganske vist løb et par rendestene ud i graven, og de heste og køer der blev drevet til vands i Slotssøen lod af og til også noget falde, men det betød så lidt.

Stemningen omkring Slotssøen er stadig lutter idyl. Ikke en vind kruser søens glatte spejl, for volden giver læ. Haver og småhuse spejler sig langs bredderne. Slots- og Møllegravens bugtede forløb rundt om den underlige lange halvø, »Kommandantens have«, nu bibliotekets have (matr.-nr. 240), skyldes ældre udformninger, der ikke her skal klarlægges. Noget mere skønt og fredeligt skal man lede længe efter. Træerne luder langt ud over vandet, og ænder og svaner tager solbad på de laveste træstammer eller lader sig langsomt føre med strømmen. Uanset fra hvilken side man ser graven er den smuk, hist spejler latinskolen (matr.-nr. 324) sine gule mure i den, her slottet. Langs graven i Slotsgade stod der tidligere træer.

Vandet her var ikke blot drikkevand, men havde også en anden funktion, nemlig at trække møllehjulene. Med susen og klapren gik de store møllehjul rundt; her var altid køligt, selv i de varmeste sommerdage, og små sprøjt gav forfriskning, når man vovede sig helt hen. Under stærk og enstonig larm forsvandt vandet ned i kanalen, der under Gregers Andersens Bastion flød ud i voldgraven og derfra fortsatte sin slyngede vej langs voldene, indtil det langsomt løb ud i stranden ved Skibsbroen.

Den morsomme gamle Møllegård på Torvet (matr.-nr. 212) går tilbage til 18. århundrede. Derimod er den nuværende Møllebygning opført i 1867; oprindelig var den yderst uanselig udadtil, kun en lille lav og uregelmæssig bindingsværksbygning.

IV. Huse og haver

Privathuse

Hvad bygningerne angår er byens udseende i det store og hele det samme nu som dengang, idet de fleste af de huse, som endnu står langs gaderne i bykærnen, er over 100 år gamle. Fjerner man de store spejlglasvinduer, der meget sjældent pynter i de gamle huses arkitektur, ser man bort fra skilte og reklamer, ja så kan man sagtens forestille sig byens udseende dengang. Så at sige hele Mellemgade er uberørt, og det samme gælder Slotsgade, Gyden bag Kirken, store partier af Torvet, Adelgade, Kongegade, Kirkegade, Nørregade, Skippergade, Blegdamsgade og voldgaderne. Desværre er de maleriske småborgerhuse i Nyenstad faldet.

Har man øje derfor, vil man have sin glæde af at gå og »kigge huse«. I reglen vil man komme til det resultat, at det nye som er bygget, arkitektonisk set sjældent er så godt, at det uden videre formår at passe sig ind i gadens stil og stemning. Især de sidste års modernisering af byen har på slående måde vist, at moderne arkitektur ikke er ydmyg nok til at passe sig ind i en gammel købstads organisme, men tværtimod ofte slår skår deri, som aldrig vil kunne heles.

Lige som alle andre byer har Nyborg lidt meget ved ildebrande i tidernes løb. Den 2. august 1796 brændte således otte store gårde og en masse huse mellem Korsgade og Slotsgade, Mellemgade, Nørregade og Torvet. Næppe havde man sundet sig lidt oven på denne forskrækkelse, før man fik en langt større. Natten mellem 11. og 12. september 1797 udbrød der ild i ejendommen på hjørnet af Adelgade og Sønder Voldgade (nuværende Hotel Nyborg, matr.-nr. 70). Slukningsarbejdet blev grebet forkert an, vinden var i øst, og i rivende hast bredte ilden sig langs Voldgaden til Peder Jægerstræde, og da vinden drejede om i syd, fortsatte den over Skidtgraven op til Konge-, Mellem-, Nørregade og Gammeltorv (Baggersgade) og videre til Slotsgade og Torvet. Luerne fløj fra gade til gade og var ikke til at standse. Folk kunne ikke passere gaderne for nedfaldende ildkager; husene var nemlig fyldt med hø og halm i kreaturerens stalde; der var alene 30 brændevinsbrændere med fedestalde i Nyborg. Rådhuset og omkring 150 ejendomme brændte, – 1792 havde byen 297 huse – byen så ud som efter et moderne luftangreb. Fra Landporten kunne man næste dags aften, da ilden ved nitiden havde raset ud, se over svættede ruiner ned til Strandporten,

siger man – ganske vist lidt overdrevet. Hvad der brændte var det meste af renæssancens gamle Nyborg med sine solide bindingsværkshuse, således som vi endnu kender dem fra Slotsgade (f.eks. matr.-nr. 337, 338 og 340).

Heldigvis fik byen erstatning for de tabte skønhedsværdier ved det nye byggeri, der straks kom i gang. De brandlidte måtte foreløbig indkvarteres i kirken eller på Baggers Hospital (matr.-nr. 280); nogle kamperede på volden. Det var en frygtelig ulykke for byen; fra både Danmark og Norge blev der ydet hjælp til den brandhærgede by, og regeringen fik hurtigt sat fart i oprydnings- og opbygningsarbejdet. Allerede knap to måneder senere, i november, forelå et lille hæfte: »Kongeligt Reskript, ang. Approbation paa Nyborg Byes Gaders Regulering samt de efter Branden opførende Bygningers Indretning«. Heri gaves de retningslinjer, som blev fulgt med hensyn til gadernes bredde, de brækkede hjørner, Nygades gennemførelse og Pølsestrædes omtalte flytning til Lille Kongegade. Opførelsen af brandmure, skorstenenes indretning, kakkellovnenes placering o.s.v. – altså i virkeligheden en storstilet plan for betryggende helhedsbebyggelse. Mønstret hertil stammer fra København, der to år i forvejen også delvis var afbrændt.

Heldigvis var den herskende stil, klassicismen, en smuk og ægte borgerlig stil, ikke uden ynde og fornemhed, uanset materialernes billighed – Napoleonskrigene bragte jo fattigdom og mangel over landet. Der rejste sig fornemt udseende palæer, jævne huse i bindingsværk eller mursten og små huse i byens fattigere gader; ingen af disse bygninger var pralende, men de fleste var kunstnerisk tilfredsstillende, nogle af dem endda særdeles værdifulde. Det er dem, der giver byen sit smukke borgerlige og fine præg den dag i dag.

De skønneste palæer er en kort omtale værd. Ædlest er måske *Løveapoteket* (matr.-nr. 371) med de smukke pilastre – en bygning som ville pryde også større kunstbyer; den er stram og sluttet i formen, og dog ikke strengere end at den har råd til et par små lystige guirlander øverst oppe på pilastrene, et enestående og virkningsfuldt kunstnerisk greb. Bygningen er opført af hvide kridtsten fra Stevns; ydermurene er pudsede, men bagsiden ud til den stemningsfulde gård viser det ejendommelige materiale upudset. Disse sten menes at være en gave til byen efter branden.

Den i 1935 nedrevne *Postgård* – hvem husker ikke dens forgyldte indskrift: »Kgl. Post Stationsgaard A° 1800«? – kan næsten regnes med til palæbygningerne. Den var anselig og smuk; frem for alt havde den en dominerende beliggenhed for enden af Adelgade og som forgrund for kirken, og det må siges, at den udfyldte sin plads godt. Det er et savn, at den ikke står mere.

En dejlig gård er den *Tybjergske gård* (Lauritz Niensens gård, matr.-nr. 355) i Kongegade, kalket i kraftige gule og hvide farver, der især i solskin

er af en overordentlig lysvirkning. Den vældige, halvrunde fronton, som er af stor kraft, vækker erindringer om barokken.

De samme farver har det »gule palæ«, den gamle *Gyldencroneske Gård*, senere latin- og derpå realskole, oppe ved Slotsgade (matr.-nr. 324). Bygningen har en særlig gunstig beliggenhed, idet den udfylder rummet mellem to gader. Jo mere man betragter dette palæ, jo mere holder man af det. Det er lidt tungt og alvorligt, det store røde tag trykker som en hat, men de hvide pilastre opløser tyngden og skaffer harmoni.

I den statelige stil er *Rasmus Møllers gård* i Nørregade (matr.-nr. 206) og ejendommen i Korsgade mellem Konge- og Mellemgade (den »*Rosenvinske gård*«, matr.-nr. 319). Her er det den smukke trekantede fronton, der giver de to store bygninger deres rejsning og karakter. Begge bygninger er fine eksempler på palæstilen; arkitekturen viser både hen til barokken og til klassicismen. Lignende huse er der en del af, ikke blot i hovedstaden, men også i andre danske provinsbyer. En fornem bygning i samme stil – dog ikke opført i sammenhæng med byens genopbygning – er gården på hjørnet af Kirke- og Baggersgade (matr.-nr. 277).

Glemmes må ikke ejendommen på hjørnet af Torvet og Korsgade (»*Nellemanns gård*«, matr.-nr. 250). Her slås der mindre på det alvorlige og tunge, men mere på det lette og sirlige. Det er empirens bedste repræsentant i Nyborg. Vinduesovalen med krans omkring og guirlanderne under vinduerne virker nette og forlener huset med stor charme. Her som i mange af de omtalte bygninger giver trappen, svungen og med smedejernsrækværk, en yderst fornem virkning.

Og der er utallige andre huse som kunne fremhæves; hist sidder der en særlig smuk dør, som glæder øjet, her er et smukt trappeanlæg, andre steder er harmonien særlig velgørende, atter andre steder er gesimserne behandlede med smag og kærlighed. Fælles for husene er, at de alle, selv de billigste, er stilrene, at de skyr ekstravagancer og ydmygt indordner sig i helheden med jævn tag- og vindueshøjde; et godt eksempel herpå er Mellemgades sydlige side – hvert enkelt hus er i og for sig ikke noget særligt, men hele husrækken under ét virker så kraftigt, ikke mindst fordi den tilsyneladende lige gade drejer svagt og giver stadig vekslende perspektiver. Det samme kan forøvrigt iagttages i andre gader, f.eks. i Nørregade.

Ofte er husenes udsmykning, hvis der da i det hele taget er nogen, indskrænket til en frise (f.eks. »den løbende hund« i særlig markant form på ejendommen hjørnet af Konge- og Lille Kongegade, matr.-nr. 299), en vandret liste under første sals vinduer, en diskret omramning af de yderste vinduer o.lign. Almindeligt for husene i Nyborg er gesimsen under tagrennerne med et slags tandsnit (hveranden sten stærkt fremspringende). Den er

så hyppig, at man med en vis ret kan kalde den »Nyborg-gesimsen«, selv om den findes mange andre steder også. Vil man gå med øjnene hævet op til tagene, ser man den gang på gang. Den er ikke uden kunstnerisk virkning. Tit er den husets eneste udsmykning og måske derfor af særlig kraft. – Hvidkalkede vinduesomramninger, uden fiksfakserier af nogen art, træffes også og kan siges at være typisk for Nyborg. Fælles for husene, både for de fornemme og de jævne, var forøvrigt gadespejlene. En del sidder endnu til glæde for ældre mennesker, som i deres stue kan holde øje med hvem der kommer forbi fra vinduesforhøjningen, som for 50 år siden fandtes i mange stuer.

Bygmestrene, der i reglen har været lokale håndværksmestre, måtte indtil 1870'erne lade sig uddanne på Kunstakademiet i København. Det forklarer den stilfølelse og elegance, hvormed genopbygningen gennemgående blev foretaget. Der kendes ingen arkitektnavne, men alle bygmestrene har arbejdet i Akademiets gode tradition, omend i lokal ånd, hvad der jo heller ingen skade er til. Tværtimod kan provinsarkitekturen ofte være meget mere charmerende og ubesværet end storstedernes mere aristokratiske bygningskunst. (Jfr. note om Johan Jacob Encke s. 249).

Efter de almindelige regler står de klassicistiske huse pudsede. Farverne er neutrale, brunlige, gullige, grå, ofte med hvide rammer. Tagene er selvfølgelig røde, de dejlige danske tegltage. Det er en nydelse af særlig art at se ud over solbeskinnede røde tage i en lille provinsby som Nyborg.

Bag de pudsede mure skjuler sig ofte bindingsværk, tit ret tarveligt. Som sagt, tiden var fattig og materialerne blev derfor ikke de bedste. Skillevæggene er endda ret ofte af soltørrede lersten imellem bindingsværk.

Hist og her træder bindingsværket frem i det ydre, oftest i baggårdene, men også tit ud til gaden. Selv om det ikke er det solide egekram, som ældre tider brugte – se Mads Lærkes gård! – men beskedent fyrretræ, kan det dog i al sin tarvelighed være af god virkning, ikke mindst i nykalket og nymalet tilstand. Flere steder i byen findes de beskedne bindingsværksmure endnu. De bedste partier, Baggersgades vestlige side og Nørregade mellem Baggersgade og Vægtergade er i de senere år enten forsvundet eller ødelagte (væsentlig matr.-nr. 274, 275, 276 og 176, der var meget nydeligt med fugemaling, men som nu er pudset over). Flere steder har der været – og er der stadig – smukke svallegange ud til gårdene.

At gennemgå hvert enkelt hus af de mange »gode«, byen har, er ugørligt. Væsentligt er helhedsbilledet, og det er trods alle nybygninger i Nørre-, Konge- og Baggersgade stadig seværdigt. Nyborg er byen fra forrige århundredes gode halvdel, og det er at ønske, at der ikke må blive slået større skår i helheden, end der allerede er. Ved nyopførelser må der tages

hensyn til omgivelserne og helheden, ellers kan Nyborg ikke opretholde den standard, den har. Næst efter hovedstaden er der ikke mange byer i landet, der har et så stilrent præg som Nyborg.

Det var Nyborgs storartede og gennemførte klassicisme, der allerede for 150 år siden gjorde byen anset blandt turister, når de kom fra København, hvor samme stil prægede det ene af de genopførte kvarterer efter det andet. Nyborg var faktisk et »lille København«.

1803 fortælles herom: »Nyborg bliver nu meget smuk, da ildsvåden for et par år siden nedstyrkede så mange huse. Byens nye bygninger er særdeles smukke, ligesom de københavnske, med brækkede hjørner, store vinduer, grundmur, 2 til 3 etager. Lygter er anbragt på fornødne steder; der iagttages al mulig forsigtighed med bygningerne, og når det hele kommer i stand, vil der ingen af de mindre danske købstæder i smukhed, orden og pynt, kunne overtræffe Nyborg«. Københavneren Øhlenschläger, der året efter på sin første rejse – til Langeland – kom til byen, noterede sig ligeledes gadehjørnerne:

».. dog har den efter dette Pas (der menes branden)
i Vindverne faa't større Glas,
og sine Gader desforuden,
som vore, stumpet af for Snuden«.

(Langelandsrejsen).

1824 bedømmes byen i den daværende rejsefører sådan: »Nyborg er en lys, venlig og velbygget stad; den har brede, lige gader med fortov og afstumpede hjørner, og en smuk beliggenhed«, og Trap gentager i 1. udgave af sin Danmarksbeskrivelse det samme og tilføjer, at byen er en af de smukkeste i landet. Dette er også andre enige om; 1837 kaldes byen »munter og velbygt« og i 1850'erne lyder samme dom: »Nyborg har et lyst og venligt udseende ... og byen er i det hele taget mere velbygget, end det plejer at være tilfældet med vore mindre danske købstæder«.

De huse, som byggedes i 1850'erne i Nyborg, kan også siges at være gode i stil og smag, selv om forfaldet i arkitekturen hist og her åbenbarer sig. Hvad der byggedes efter den tid og helt op til århundredskiftet er efter vor mening i reglen smagløst og uorganisk – i det stykke fulgte Nyborghåndværkerne selvfølgelig også den herskende stil i den internationale verden. Hvor et hus fra den tid masede sig ind, blev de fine linjer i gadebilledet uvægerligt brudt, og de forstæder og villakvarterer, der rejste sig i årene før 1900, ligesom bebyggelsen på de nedrevne voldes plads er uden arkitektonisk holdning og selvstændighed. Husene formår ikke at glæde øjet, fordi de er uden ynde og kvalitet, stilmæssigt set.

Ved siden af de nyopførte huse efter branden må vi ikke glemme de

bygningsværker, der blev skånet fra ældre tid: de grundmurede huse ved kirken (*Korsbrødregården* med en nu nedbrudt karnap ud på fortovet, hvori der var bødkerværksted) og *Præstegården*, der var ombygget i malerisk barokstil), Slotsgades gårde af bindingsværk, og hvad der ellers hist og her stod.

Også før branden har Nyborg været en køn by. 1746 skrev Jacob Langebek: »Nyborg by er langt mindre end Odense, men langt nettere og bestående af kønne huse og reale gader«.

Det må nævnes, at mange af husene var pyntet med bevoksning af planter og blomster. Uden for Slotsmøllens hovedbygning på Torvet groede der pragtfulde hvide, røde og gule roser op ad muren, og et hus i Mellemgade var helt dækket af vinranker – formodentlig det samme, som stadig prydes på den måde, over for Lille Kongegade.

Offentlige bygninger

Der vil være grund til at nævne et par af de offentlige bygninger i byen og fortælle lidt om dem, som de var for 150 år siden.

Slottet, der nu er restaureret og står genfødt i sin varme murstensfarve, var dengang knap så imponerende. Et stort lavt tag dækkede det hele, vægtergangen var brudt ned 1828 og tårnene ikke markerede. Et hæsligt gråt pudslag skjulte de smukke former, og kedelige vinduer var sat ind i tilfældig orden. To høje stentrapper førte fra slotsgården op til underste etage. Der var ikke megen stads ved den store klodsede bygning, og ikke mange anede, hvilket ærværdigt minde der her måtte stå i skammekrogen.

På ældre planer optræder slottet som Tøj- og Provianthus, ja også simpelthen som kornmagasin; her lå nemlig det indkrævede skattekorn opmagasineret. Først omkring 1864 synes slottet i hele sin udstrækning at være blevet indrettet til »arsenal«, altså tøjhus. Kommandantens have, der gik omkring »Krudttårnet« og over slotspladsen, forsvandt i 1848, materialhusene – de lange gule huse på nord- og sydsiden af slotspladsen – blev opførte, det ene bl.a. til skydebane, og haven blev nedlagt. I stedet for blev den gjort til kuglegård; på billeder fra den tid ser man de runde jernkugler ligge opstablede i pyramider i gården tillige med kartæsker, skråsække o.lign. Her lå også som nu forskellige gamle kanoner. Pladsen lignede mest af alt en ophugningsplads med gammelt jernskrammel.

I Knudstårnet (»Krudttårnet«) havde der fra ældgammel tid været lager af kugler og krudt, ikke blot for garnisonen, men også for byens handlende.

Inden restaureringen omkr. 1920 henlå det Jordums så majestætiske slot i mange år som en gråpudset og trist bygning, berøvet sine tårne, spir og tinder. Den store vestfløj, hvori det middelalderlige palatium indgik, brugtes som arsenal og tøjhus. I den tilbageblevne rest af nordfløjen var de gamle fangehuller med tykke mure, og bygningen, nedrevet 1873, brugtes til opbevaring af postvæsnets værdiforsendelser. Til venstre for nordre materialhus ses Krudt- eller Knudstårnet, den opr. donjon, hvis kerne muligvis går tilbage til det ældste borganlæg, og t.h. en del af Slotssøen. Fotoet fra 1860'erne er taget fra Stokhuspladsen ved Stendamsgade, hvor det i 1852 nedlagte stokhus lå. Her under de stynede popler var en pumpe med vandingstrug. Soldaterne har lige hentet en tønde vand. Her var også en rampe ned til søen, hvor heste og kvæg kunne drikke. Fot. Edu. Pøckel. – NLA.

Tårnet, der i middelalderen vel har været højt som Korsørtårnet og Kærnen i Helsingborg, blev i tidens løb gjort lavere og lavere. Endnu i mands minde blev der brækket et par alen ned foroven. Byens borgere var bange for at Krudttårnet skulle springe i luften, og i 1830'erne blev krudtet flyttet ud i Stjerneskanen. – På gamle planer optræder øst for tårnet et tegn, der ligner et kors; det skal markere en lynafleder. At denne virkelig har forhindret lynet i at slå ned i bygningen, så man, da man gravede træmasten op – den var helt forkullet.

Til slottet var der kun adgang for militærpersoner. I de forskellige rum lå der al slags genstande til hærens brug: våben i mængder, uniformer, uniformsstykker, støvler, trænvogne, tjærekander o.s.v. Store reoler og træskillevægge fyldte de sale, hvor kongerne engang havde holdt hof. Her var fuldstændig udrustning til et helt feltbatteri, lige fra kanonerne til

fornaglingssømmene; kongens klæ'r lå her sorteret i bunker. Soldaterne mødte op for at få deres mundering, når tjenesten begyndte: våbenfrakke, benklæder, drejlstøj, brødpose, feltflaske; derpå lædertøjet: livrem med patrontaske, tornyster og til sidst geværet. Om benklæderne var lappede og våbenfrakken et nummer for stor eller lille, havde mindre at sige. Det gav anledning til at lade latteren runge i de gamle sale. Det duftede derinde som i et seletøjskammer.

Så sent som 1873 nedrev man en interessant gammel del af slottet, den såkaldte »fængselsbygning«, der i en besynderlig skæv firkant lå for den nordøstlige ende af hovedfløjen. Her var de gamle fangehuller, kælderen, hvortil efter sagnet en faldlem, »oubliette«, førte, og stuen for fornemme fanger, kaldt »Prinsens kammer«. Som omtalt benyttede man en tid lang denne bygning til opbevaring af postvæsnets pengeforsendelser, når der var isbådstransport. Murene var så solide og svære, at det var et ikke ringe stykke arbejde at bryde dem ned. Vindueskarmene var så store, at man kunne gå sig en tur i dem.

Vor Frue Kirke med sit skønne spir og det morsomme lille messeklokketårn afgav før 1870 et såre malerisk skue. Man havde før den tid ikke næret den i vor tid så udbredte tilbøjelighed til absolut at ville frilægge enhver købstadskirke. På de tre sider var den derfor omgivet af lavere bygninger: latinskolen mod nord, Postgården mod vest og Korsbrødregård og præstegården mod syd. Derved virkede dens mure og tårne højere og mere imponerende end nu, hvor man både mod nord og vest har frilagt den, så den er blevet så lille og uden rigtig kontakt med omgivelserne – helt i modstrid med middelalderens sunde rumfølelse, der bevidst eller ubevidst i sin fremragende pladskunst opererede med kontrastbegrebet. Og kirken var ikke skematisk tør som den nu er det i sin alt for regelmæssige form, men frembød med sine kapeller, tage og støttepiller et afvekslende skue. Mod syd lå St. Gertruds og Sten Basses kapeller, der gik tilbage til kirkens første tid, og mod nord lå et lavere ekstra sideskib med sit eget særlige tag; det stammede fra Christian III's tid. Fra sideskibets østlige hjørne gik en malerisk murstensstøttebue over til det gamle oprindelige klokketårn, der var bygget sammen med latinskolen og optaget i denne. Ved siden af latinskolen lå der ud mod Kirkegade et sprøjtehus og efter 1857 et ligkapel. En tid lang lå sprøjtehuset mellem latinskolen og kirken ud til den nuværende plads vest for kirken (efter 1947 kaldt »Gammeltorv«). Vest, nord og øst om kirken og kirkegården havde der op til begyndelsen af 1800-årene ligget en ringmur med en port ud til Kirkestræde, hvor igennem præstens høvogn kørte ind bagom kirkens østkorvæg til præstegårdens lade, således som det ses på et gammelt

kort i præstegården, af pastor Løgstrup henført til 1743. Der var tre indgange gennem muren for fodgængere, en for enden af Kongegade ind til den lukkede gyde mellem Korsbrødregård og kirken, en for enden af Baggersgade (der dengang hed Gammeltove) og en midt i Kirkestræde. Foran disse indgange lå der brede kirkeriste; de var lagt der, for at dyrene ikke skulle komme ind på kirkegården, idet deres ben sad fast mellem tremmerne, når de forsøgte på det. – Begravelsesplads var kun det stykke af kirkegården, der lå øst for præstens vej (ned til laden) og Skippergade.

I klassicismens tid, hvor de klare og rene linjer fremherskede, havde man ikke rigtig sans for det fornøjelige og tiltalende i de svundne tiders uharmoniske byggemåde. Man fandt, at kirken var »mindre smagfuld«, at dens tilbygninger var »groteske«, og at den var den »styggeste« i hele Fyns stift. En »talentfuld« arkitekt, hr. Jacobsen, forsøgte ved en gennemgribende restaurering 1834-35 at råde bod herpå. Kirkens ydre vovede han ikke at antaste, bortset fra at der blev indsat altfor små fyrretræsvinduer med træsprosser overalt; måske var der heller ikke penge til andet end en indre overhaling, men denne blev da også gjort grundigt. Det gamle alter fik »skønne inskriptioner«, og den i vor tid fjernede altertavle af C. W. Eckersberg, et af den ellers så udmærkede malers allersvageste arbejder, blev sat ind i den gamle indfatning. Pulpiturene blev revet ned, hvad der forøvrigt var til fordel for rum- og lysvirkningen; 1813 fandt Molbech, at kirken havde været »trang og mørk«. En del ting, værdifulde og mindre værdifulde mellem hinanden, blev solgt, smidt ud eller sat på loftet, deriblandt det ganske enestående fontelukke, som ikke har sin mage i hele Danmark, og som heldigvis er kommet tilbage igen. Ligstenene blev slået i stykker og lavet til fliser og trappestene, uden at man tænkte på i hvert fald at afskrive de historisk interessante gravskifter, og det kunstfærdige smedejernsgitter, som Christian IV's dygtige hofsmed Casper Fincke havde lavet 1649 til et adeligt kapel i kirken, blev anbragt uden for som låge ind til kirkegården, i 75 år udsat for vejrets indflydelse og gadedrengenes klatren og rusken, til det ved restaureringen 1910 blev reddet og ført tilbage til kirken. Keruberne fra det gamle tralværk blev lavet til kommoder, og de udskårne træfigurer, der nu er opstillet foran koret, blev brugt til bordben eller blev høvlet flade i hovedet, så der kunne stå en kirkebøsse oven på dem. Gennem lyskasser i hvælvinger og tag sørgede man for ovenlys i hovedskibet. Det gamle orgel fra 1596 blev styrtet på gulvet som andet ragelse – kort sagt, der blev ikke taget hensyn til historie og kunst. Ved indvielsen 22. februar 1835 var alle enige om, at kirken var blevet forskønnet til sin store fordel.

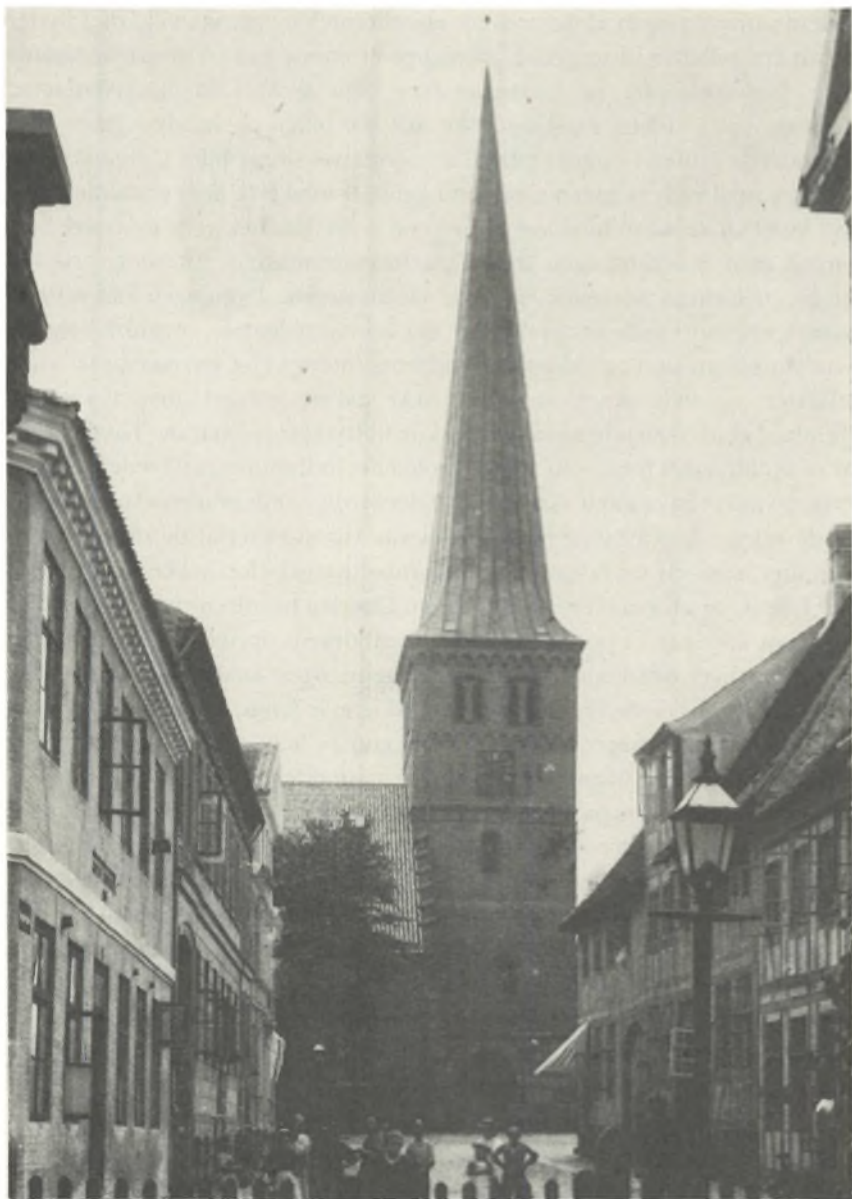
Alligevel var denne vandalisme – thi sådan må man med rette betegne restaureringen – ikke noget imod det, der skete 1870-71, da arkitekt V.

Tvede målbevidst tog fat; en mindre restaurering 1858 havde væsentligt forandret bemalingen på hvælvene til det værre, indsat farvestrålende (forøvrigt ikke så dårlige) glasmalerier i koret og forsynet alteret med en mængde gotiske forgyldte forsiringer, men ellers ikke lavet større ulykker. Tvede, der havde ledet rådhusets ombygning ti år tidligere, gik ikke blot videre i oprydningen af det indre – epitafierne blev ganske vilkårligt flyttet rundt fra pillerne til væggene, så næppe et eneste sad på sin rigtige plads over begravelserne, og kalkmalerierne blev skrabet af og erstattet af ornamenter i tidens maskingotiske stil på piller og hvælv – men han forandrede radikalt kirkens ydre. Det nordligste sideskib fra Christian III's tid blev nedbrudt sammen med de to kapeller mod syd. Som erstatning blev der lavet en korsarm mod syd og en mod nord. Det bevarede murværk blev omsat med maskinstrøgne sten i regelmæssig muring. Eftertiden må beklage, at kirkens udseende er uægte og uhistorisk. Bygningen kan nu kun kaldes en underlødige erstatning for det århundredgamle, organisk voksede Gudshus, som stod og vidnede om tidernes interesse for kirken og vekslende stilarter, og hvis uregelmæssighed ikke gjorde fortræd, men tværtimod frembød et afvekslende og malerisk skue til fryd for enhver, der havde øje til at se sådan noget med. – Retfærdigvis må det indrømmes, at Tvede havde en meget vanskelig opgave. Kirken var faldefærdig, undermineret som den var af de talrige begravelser, ligesom pillerne var svækket af de mange tunge epitafier, som var sat fast med svære jernbolte stykke for stykke, hugget dybt ind i dem, og murværket var skrøbeligt. Datiden havde en trang til at fjerne alt, som ikke var i overensstemmelse med kirkens oprindelige stil, mens vi finder, at hver tids kunst har sin berettigelse, og at forskellige stilarter ikke behøver at misklæde hinanden. Den lokale avis fandt, at restaurationen af den »gamle ikke meget anselige kirkebygning« havde skabt »en af landets smukkeste kirker«. Man så ikke, hvad vi så smerteligt har øjet opladt for, at kirken var blevet en pastiche-kirke, med uægte bemaling i klunkestil, med falske cementgesimser og farvet cementpuds på de smukke røde murstenspiller (»dekorerede piller« kaldte man det), med kedelige støbejernsrækværk foran alteret – helt igennem det uægte foretrukket frem for det ægte.

Man undrer sig over den manglende ærbødighed for ældre tiders kunst, der træffes selv hos datidens kunsthistorikere og arkitekter; man kan derfor måske ikke bebrejde den kirkeværge noget, der 1873 egenmægtigt lavede pindebrænde af en uhyre sjældne epitafieramme og af andre gamle kirkesager. Han blev dog afsat af kirkeinspektionen.

Arkitekt Coldings restaurering 1908-10 fik bødet noget på fejlgrebene, især i det indre. Det ydre måtte han lade stå, og grundplanen blev uantastet. – Trods alt beholdt kirken dog heldigvis så meget af sin ærværdige stil, at

den stadig formåede at fængsle opmærksomheden. De to tårne er forholdsvis uskadede, og epitafier, lysekroner, prækestol og andet indrede er af stor kunstnerisk værdi. Det samme gælder piller og hvælv. Desværre er kirkens restaurering i 1970'erne blevet en skuffelse.

Efter forskellige kilder, væsentlig gamle folks erindringer, skal der fortælles noget om kirken før restaureringen 1870-71.

I kirken var der både »åbne begravelser« og »jordbegravelser«. Begravelserne i kældrene under kirken var åbne, så man fra gaden gennem jernriste kunne se kisterne stå dernede. Gennem mørket skinnede der grønne fosforagtige blink fra øjnene på de mange vilde katte, der holdt til dernede. Ved restaureringen 1834 blev der sat lemme for, men på grund af luftmangelen gik der derfor svamp i Sten Basses Kapel. Kalken blev løs som puddersukker, så stenene kunne tages ud. Svampen bredte sig på uhyggelig måde, f.eks. var der et kvindeligt, som på den ene side af en linje tværs over kroppen fra den ene skulder ned til benene var blevet helt opløst af svamp, mens den anden halvdel var velbevaret.

Man sorterede ved restaureringen ligene, kastede de forrådnede dele ud i en stor fællesgrav, pillede de sunde ben fra og lagde dem i nye kister. Under dette arbejde fandt man liget af en kvinde, ved hvis side der lå en dieflaske og børnetøj til et spædt barn, blandt andet en sølvbroderet hue. Sandsynligvis var det en frugtsommelig kvinde, der var jordet her; efter datidens tro måtte hun have svøbelsestøj med til det ufødte barn, for at hun ikke skulle undvære det og være tvungen til at gå igen for at få det.

Det fortælles ligeledes, at der i ligkælderen på nordsiden af kirken, hvor man kunne gå ned, lå et skelet, hvis hoved man kunne tage af. Drengene, der gerne legede hernede, morede sig med det. Man sagde, at det var skelettet af en soldat, der var skudt i hovedet 1848, mens han gik på volden. I virkeligheden kan det have været postmester Johannes Volf, der en dag i marts måned 1684 gik op på volden for at se, om smakken fra Korsør var ved at komme, og som blev skudt af en fuld musketer, så han døde deraf. Det kors, der blev rejst over ham på prins Frederiks Bastion, er allerede omtalt.

Da man engang åbnede en kiste, strømmede der en voldsom gaslugt ud. Det viste sig, at liget var lagt ned i et leje af malurtstilke. Kisterne blev i ældre tid ofte fyldt med urter.

Der har været en skarp dunst i og om kirken, hvor der langt op i tiden, indtil det blev forbudt 1805, blev foretaget begravelser i selve kirkerummet. I århundredernes løb havde ligstanken forpestet luften.

Baggersgade før 1896, set fra Nørrgade. I forgr. stakittet foran slippen, der førte langs gymnastikbygningen til Nørre Voldgade. Mens kirkelåret (1581) og det harmoniske spir (1588 ff.) ikke er ændret i væsentlig grad, blev kirken helt omkalfatret i 1870-71. Lindetræet, byens største træ, blev flyttet herhen 1780 fra Slipshavn, hvor det ikke trivedes. T.v. i Baggersgade, indtil 1879 kaldet Gammeltorv, ses hjørnet af Baggers Stiftelse, nedrevet 1915, og t.h. det karakterfulde bindingsværkskompleks, opført efter branden 1797 og nedrevet 1935 for at give plads til Sparekassens fremmedartede bygning. Fot. A. Jacobsen. – NLA.

Da der blev lagt varmeovn ind i kirken, blev en del af kisterne flyttet ud fra kældrene og stillet op på kirkegården udenfor. Børnene, der legede på pladsen, kunne ikke styre sig, men gik hen for at undersøge de ormstukne kister med mølædt og laset fløjlsbetræk. De løftede lågene og så højfor- nemme damer ligge i ligdragter med ægte kniplingsmanchetter ud over de voksgule hænder. Når de lod lågene falde, stod der en støvsky op af de møre kister, så de blev bange og løb deres vej.

Jordbegravelserne var begravelser, hvor ligene direkte var gravet ned i jorden under kirkens gulv og gange. Af og til kunne sådanne grave styrte sammen, så kirkeværgen måtte fylde hullet ud.

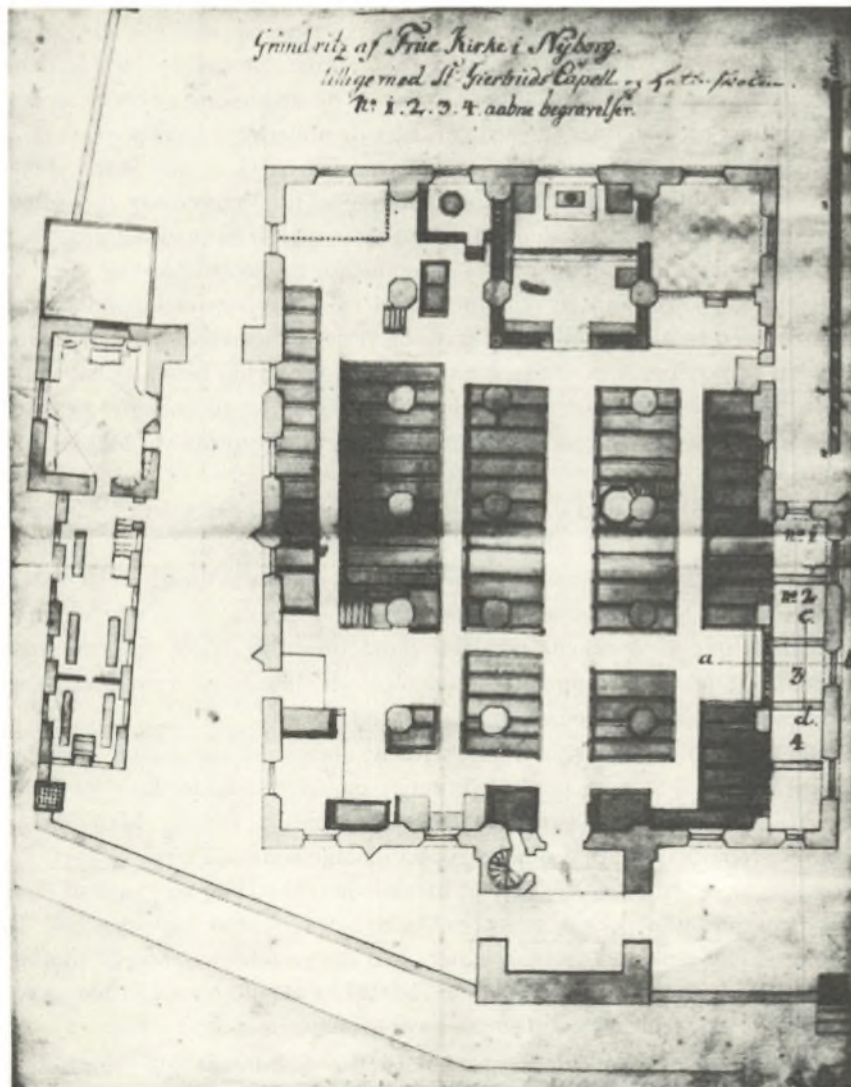
I ligkapellet nord for kirken blev der bundet en snor i den ene hånd på ligene, der henstod der inden begravelsen. Snorens anden ende var befæstet til en lille malmklokke, og ifald den døde kun var skindød, kunne han ringe med klokken, når han vågnede op. Efter hvad der siges, blev den virkelig engang brugt: den såkaldte »Næsemajor« var død – vistnok kort før 1870, da kapellet blev brudt ned sammen med latinskolen – og da han havde ligget der tre dage, kom han til sig selv igen, stod op og kimedede med de skindødes klokke.

I kapellet på nuværende »gamle« kirkegård, bygget 1873, var der fra de to ligstuer i vestenden firkantede lemme ind til graverens stuer mod øst for at det kunne høres, om en eventuel skindød vågnede.

Inde i kirken, hvor alle de fornemmere begravelser var foregået i de svundne århundreder, stod der sømbeslåede kister i kapellerne bag gitterværket. På alle piller og vægge prangede de skønne epitafier, og gulvet var belagt med lutter udhuggede ligsten. Foran alteret så man således borgmester Peder Niensens store sten, hvor han og konen var afbildet med træsko på; det skulle vise, at han i sin tid som fattig ung knøs var kommet gående i træsko til Nyborg, hvor han blev rig købmand og borgmester. Stenen, der vejer sine tre tons, står nu op mod nordre korsarm, dygtig slidt; det er selvfølgelig ikke træsko, som han og konen har på, men tidens almindelige bredsnudede »mulesko«.

Disse hugne sten, der lå halvt udslidte, men var så maleriske og havde ikke ringe lokalhistorisk interesse, blev som omtalt ikke godt behandlet ved de forskellige restaureringer. Nogle blev slået i stykker, andre endte som fortovsfliser eller trappesten. Enkelte blev stillet op uden for kirken, hvor vejret ikke har skånet dem. Heldigst var de, der fik et lag kalkmørtel over sig for at danne bund for det nye lag fliser ovenpå.

Ellers må der have været skønt inde i kirken, langt flere piller end nu, dæmpet lys, megen kunst. Det var som man mødte længst forsvundne slægter her. Noget mørkt var der på grund af de mange pulpiturer, man i

Desværre kendes der ingen billeder af det indre af kirken før den hårdhændede restaurering 1870-71, hvilket er en skam, da det må have været en af landets mest spændende kirker. På planen fra ca. 1800 (i Nyborg præstegård) fornemmer man ikke, at den oprindelige, treskibede kirke ligesom idag var dækket af ét stort tag, og at det i 1555 opførte ekstra nordlige sideskib (t.v.) havde sit eget lavere tag. Mod syd lå der flere kapeller fra katolsk tid med hver sit tag: det danske kor, Steen Basses kapel og St. Gertruds kapel. Lige nord for kirken (t.v.) lå kirkens middelalderlige klokketårn og vest derfor latinskolen fra 1530'erne med et par klasserum, samt et sprøjtehus fra 1798 mod øst. Skolen flyttede 1810 til Gyldenrones gård (Kongegade-Slotsgade) og nedlagdes 1839. Den gamle bygning brugtes til pakhus, og et lighus blev opført. 1872 nedbrød man det hele. Uden om kirken var den gamle kirkegård, som brugtes til begravelse til 1818. Den var omgivet af en lav mur med portindgange med riste for.

1700-årene havde indbygget på gulvet, langs vægge og piller eller højt oppe under arkaderne ovenover stolestaderne. Fornemme familier lejede dem eller lod dem bygge. Høje trapper førte op til de små »skabe« eller huse, der var forsynet med vinduer og gardiner. Blev de undertiden tørre prækener for langstrakte, kunne man trække gardinerne for og få et lille blund. Som omtalt blev pulpiturene 1834 revet ned, hugget til pindebrænde eller solgt. Orglet stod foran midterpillen ind til nordlige sideskib på en forhøjning.

Stolestaderne, der efter Crones udsagn lignede kreaturbåse og efter et andet udsagn var som en omnibus, fordi man sad overfor hinanden, var malede med en »uskøn rabarberfarve« og var nummererede med store sorte tal. Ved auktioner blev pladserne solgt for et vist årligt beløb og køberens navn malet på. Så vidste enhver, hvor han havde ret til at sidde. Det var fornemt at have de dyreste og bedste pladser. Kirkestolene var lukkede før 1870.

I søndre sideskib stod de afspærrede stole, som var beregnet til slaverne, der blev ført til kirke af slavesergenten. En særlig dør førte gennem sydvæggen ind til disse stole. Ved siden af dem stod de hvidmalede bænke til garnisonen. Også litsenlavet havde sine egne bænke; de var hvide, bar påmalede navne og enkelte korslagte dannebrogssflag. Skoledrengene sad i lukkede stole direkte under prækestolen; de havde tvungen kirkegang hveranden søndag og mødte op, anført af en lærer.

Der var altid fuldt hus i kirken, selv om præsterne kunne have en tilbøjelighed til at gøre præknerne lange og salvesesfulde. Især for unge mennesker har det nok været svært at holde interessen ved lige. Men der var nok at se på derinde, når øjnene gik på opdagelsesrejse i kirkerummet. På hvælvingskapperne var der runde, blåmalede træbrikker, og i hver af dem var der anbragt forgyldte stjerner. Omkring orglet, der forøvrigt spillede »med en hæс og klaprende efterklang«, var der en udskåren orgelklædning, og pulpiturene var også forsynet med barokke udsvejfninger. Der har været megen farverig trækunst at glæde sig over i den gamle kirke.

Efter prækenen spillede orglet, mens fire smådrengе gik rundt med »tavler« – polerede småkasser med sparebøsser, i tidligere tid endda med en lille klokke på – og stak dem ind i stolene, for at menigheden kunne give tavlepenge. Efter 1856 blev disse tavler afløst af to bøsser ved indgangen.

En del af præstens uvisse løn bestod i »ofringer« til de store højtider. Dagene for ofringerne blev bekendtgjort i avisen, og menigheden mødte op med dalerne eller skillingerne, indsvøbt i papirsedler. Det var meget højtideligt; under ceremonien spillede orglet med klokkespil (»cymbelstjerne«), og de mandlige kirkegængere gik i gåsegang i en lang række op til

koret og bag om alteret, for, når de kom frem ved alterets anden side, at lægge deres offer på alterbordet. Præsten lå imens og knælede på sin skammel.

I kirken hang der små skibsmodeller. Det ældste kirkeskib, som man fejlagtigt troede var bygget 1617 var ifølge et dokument i kahytten fra 1720. Det var en orlogsfregat »Staden Nyborg«, og det var skænket af Sølauget 1774. Mesteren for det var skibsbygger Bonne Bonnesen. Ved kirkens restaurering 1834 blev det kasseret på grund af dets forfaldne udseende og erstattet af et nyt skib »Nyborg«, bygget 1829 af Bonne Bonnesens sønnesøn Rasmus Julius Bonnesen, der havde skibsbyggeriet sammesteds. Det blev også skænket af Sølauget. Det havde kostet 72 Rdl. 4 Mark og 2 Skilling. Dets plads var midt i hovedskibet mellem de to lysekroner; nu hænger det i søndre sideskib mod øst. 1857 fandt man som senere omtalt, det kasserede gamle skib frem fra loftet, Sølauget satte det i stand, og ved en højtidelig procession gennem byen blev det atter ophængt. Nu ser man det i nordre sideskib mod øst.

1887 kom det tredje skib til; det var en model af barken »Nordskov«, som var bygget på et skibsværft på Avernakke af en Troense-skibsbygmester. Bygherren, købmand Johan Kruse i Nyborg, var nemlig blevet uenig med Bonnesen, der ellers byggede hans skibe. Efter Kruses herregård Nordskov ved Ringe fik det navn. Det forliste 1867 under en orkan på St. Thomas. »Nordskov«s kaptajn skal have bygget modellen for tidsfordriv på langfarterne; det var et meget fint lille skib, bygget på spant ligesom det rigtige skib. Det hænger nu i kirkens nordre sideskib mod vest. – Efter sagnet skal det have været en votivgave som tak for frelse af havsnød – men det er ikke rigtigt. Giveren var konsul og købmand Klein i Nyborg.

Det fjerde kirkeskib i søndre sideskibs vestlige ende er yngre; det er først skænket 1925 af en dansk-amerikaner fra Nyborg og er bygget af afdøde buntmager O. Clausen i Nørregade. Det forestiller skruefregatten »Jylland«, med skorsten og skrue, master og rig.

Skibene blev brugt som lysekroner ved festlige lejligheder, især til jul. I spryd og rånokker sad der små lysestager. Fra Korsør kendes det samme; Sølaugets skib »Corsør« (1786) bar lys til bryllupper og fester.

Indtil 1834 var der ingen døre sat ind i kirketårnets portåbninger. Man kunne frit gå igennem, og om vinteren føg sneen derind og lagde sig i driver. – I våbenhuset hang tovene til klokkerne. Der var dobbelte hylvinger i tårnet – dem fjernede Tvede uden påviselig grund – og i kapperne var der huller til tovene. Der blev ringet kl. 5 (om vinteren kl. 6), 8, 12, 14, 19, 21.45 (»Svenskeringningen«). – Kl. 5 og kl. 19 ringedes for arbejdstidens begyndelse og ophør. – Drengene hjalp gerne ringeren med at ringe. De greb fat i

tovene, der hang ned fra hvælvingshullerne, og lod sig hæve helt op og synke ned igen. Skulle klokkernes svingning standses, tyngede de tovene ned med deres fulde vægt. Særlig slemme var »sangkorsdrengene«, der helt op til 1880'erne sang i kirken til gudstjenesterne. Det var vilde krabater. Søndag formiddag morede de sig før gudstjenesten med at lege med klokkerne og tovene. Kom ringeren efter dem, legede de kispus med ham, løb ud gennem den ene port, mens han løb ud ad den anden, eller gemte sig mellem den gamle kirkegårds lave træer og sirbuske. »Stormklokken« ringede, når der var brand, »vægterklokken« besørgede dagens mange ringninger. Hvad der menes med »brændevinsklokken«, som ringede før posten gik over Bæltet, vides ikke. Det må enten være »Ti-«, »Tolv-« eller »Mariaklokken«.

Oprindelig havde spiret – ligesom kirkens tage – været af bly, men i begyndelsen af århundredet blev spiret kobberklædt og tagene belagt med teglsten (efter 1870 med glaserede sorte sten). 1871 var spiret blevet helt skævt, fordi regnvand var trængt ind i tømmeret, der var blevet råddent, så den kunstfærdige tømmerkonstruktion var drejet: toppen hang 32 tommer mod syd og 16 mod vest og måtte rettes op.

Før restaureringen 1858 havde kirketårnet kun to urskiver, en mod syd og en mod vest.

Det lille klokketårn i øst, der oprindelig var firkantet og havde spidst spir, var blæst ned i slutningen af 1700-årene og blev genopført sådan, som det nu står. I tårnet hang en klokke fra hvilken et reb gik ned i koret, og herfra blev klokken ringet, når gudstjenesten begyndte.

I ældre tid havde sømændene ofte lov til at bruge kirkerne til at opbevare forskellige redskaber i, ligesom vraggods kunne henlægges dér. Også i Nyborg har dette været tilfældet, så sent som under krigen 1807-14 blev kanonbådenes skibsredskaber opbevaret i Vor Frue kirke. Da biskop Plum 1811 visiterede kirken, lagde han mærke til den stramme tjærelugt, sagerne udsprede, ligesom han foragedes over den uro, der forårsagedes, når tingene blev bragt ind og ud under selve gudstjenesten. Han fik så denne trafik standset.

Mere rimeligt var det, at konfirmationsforberedelsen foregik i kirken, nemlig i søndre kirkeskib; om vinteren flyttede man dog over i præstegården.

Amtsstuegården, den gamle Dronningegård (nu Nyborg Mælkecentral, matr.-nr. 339), er et af de få pompøse bygningsværker som ilden skånede. Som gården står nu, ganske vist i ret ombygget tilstand, er den et stykke god rokokokunst med barokt præg (omkring 1760). Ikke mindst set fra gården er dens vinduer med fine rammer af stor skønhed; tilmed holdes de sammen af

diskrete »eigtvedske pilastre« – hvis nærmeste slægtning er pilastrene af samme form på Amalienborgpalæerne.

På ældre kort kaldes bygningen Amts- og Proviantgård. Gården var statsejendom og tjente til embedsbolig for amtsforvalteren. Bygningen øst for porten benyttedes til kontorbrug og gæsteplads, partiet vest for porten var beboet af amtsforvalteren og tjente til økonomibrug. Derimod boede amtmanden selv andetsteds, en tid lang således i apotekets bygning, ligesom selve amtskontoret i 1840'erne f.eks. lå i Vester Voldgade, nuværende Hotel Nyborg (matr.-nr. 370). – Bagbygningen var stald og ladebygning; her var også kornmagasin, da jo statsafgifterne for en stor del blev betalt i korn og naturalier.

1794 var de mindre amter: Nyborg amt og Tranekær amt, blevet forenet til Svendborg amt, men amtmanden blev ved med at bo i Nyborg indtil 1867, da det blev bestemt, at han skulle flytte til Svendborg, der vel lå noget mere afsides, men var ved at vokse sig stor. Der blev sorg over denne bestemmelse, 3500 af amtets beboere overbragte kongen en protestadresse, hvor man bad om at amtmanden måtte blive boende i Nyborg, indtil han døde, men til svendborgernes glæde blev det nægtet. Amtmanden, kammerherre Cederfeld de Simonsen, tog så som protest sin afsked. Der var forøvrigt én til, som ikke ville til Svendborg, nemlig exam. juris F. E. Crone, der var ansat på amtskontoret; han blev boende i Nyborg og syslede resten af sit liv med byens historie. Hans meget værdifulde samlinger findes i en smuk renskrift i Nyborg rådhusarkiv (nu i Nyborg Lokalhistoriske Arkiv); især er de af største personalhistoriske betydning.

Bagbygningen i den gamle gård var en morsom bindingsværksbygning; bag den var der en dejlig blomsterhave ud til Sønder Voldgade. Her boede Frederik VII og Grevinde Danner, når de opholdt sig i Nyborg. Kongen havde sit kontor ud til gården, og grevindens værelse var havestuen i kvisten, der vendte ud til den grønne vold og som frembød en pragtfuld udsigt over fjorden. Indtil for få år siden stod der i gården et stort kastanjetræ, i hvis skygge kongen undertiden sov til middag. Her var også en bæk, hvor Frederik VII allerede som prinsguvernør over Fyn holdt af at sidde under sine Nyborgbesøg og indtage forfriskninger eller ryge sin lange pipe. Her bed børnene til bolle fastelavnsmandag senere på århundredet.

Som man ved, anerkendte landets højere embedsmænd ikke grevinden; om Cederfeld de Simonsen fortælles, at når kongen kom på besøg med hende, tog han aldrig sin kone med til den officielle modtagelse, hvad kongen var vred over.

Da amtmandens sæde var blevet forlagt til Svendborg, blev amtsstuegården ombygget; i baghuset indrettedes der smålejligheder, i gården blev

Nyborgs store Akseltorv var skabt som slottets turneringsplads 1537 ved nedrivning af en hel karré, men blev af Frederik II givet til byen år 1586. I militærtiden var det en statelig paradeplads. Det opr. rådhus fra 1586 brændte 1797, men genopførtes i to etager i nydelig klassicistisk stil. I 1862-63 blev der sat en ny etage på, og bygningen fik efter tidens mode et stilpræg som en blanding af gotik og renaissance. Alligevel er det en ganske smuk og værdig bygning. Foruden var der arrest og politikontor og foroven lokaler til byens store møder, fester og teaterforestillinger. T.v. ses torvets pumpe og t.h. Nørregade og Korsgade og den stilfulde empiriekømandsgård, som i middelalderen var Kalentegildets gård; den opr. kælder med hvælvinger er bevaret. I forgrunden løber møllegraven under broen hen til slotsmøllen. – Træsnit i Illustreret Tidende 1863

der selskabslokaler og klubværelser for underofficersforeningen. Den senere skummesal i mejeriet var da dansesal; her afholdtes der store maskerader. Byens ungdom lærte her at danse hos en underofficer, »sorte Petersen«, som gjorde de yndigste dansetrin, mens han graciøst holdt sine korte frakkeskøder op. I sidefløjen var der serveringslokaler og en lang berømt keglebane.

Torvet er stadig meget anseligt, men det virker lidt bart og øde. I forrige århundrede stod der en række træer langs nordsiden. To husrækker og to offentlige bygninger prægede pladsen; mod vest lå *Kommandantgården* (matr.-nr. 240) med poplerne foran og dannede en dejlig baggrund for den kæmpestore teaterscene, som torvet rettelig kan sammenlignes med. Byg-

ningen, der vel ikke var af særlig værdi, arkitektonisk set, havde alene ved sin beliggenhed en stor og dominerende betydning, som det nye bibliotek der ganske vist er fortrinligt både ud- og indvendigt, men som lidt for beskedent trækker sig tilbage og underordner sig slottet, ikke helt har kunnet overtage. Da Kommandantgården i 1930'erne blev revet ned, mistede Torvet sin sluttethed; livet var forlængst gået af det, siden militæret 1913 forlod byen.

På modsat side, på Torvets østside, lå *rådhuset* eller rådstuen. Bygningen brændte 1797, men blev straks bygget op igen, da murene delvis kunne benyttes. Bagmuren ud til rådhusets gård står endnu med sit gamle præg fra slutningen af 1500-årene. Rådhuset blev opbygget i klassicistisk smag, indgangsportalen var i midten, og over den var en lav trekantfronton i taget. Rådhuset lignede mange andre små danske købstadsråduse fra samtiden, men man fandt, at det ikke var stort nok, og 1862-63 blev det derfor forhøjet med en etage og forlænget med 6 alen. Efter tidens smag, der havde fået gotikken i den gale hals, blev den derved opståede bygning med flid gjort middelalderlig, med takkede gavle, tårnrytter, løvehoveder o.s.v. – således som bygningen i hvert fald aldrig havde set ud nogensinde, så vist som den ikke stammer fra middelalderen. Men på den anden side kunne det have været værre, og ser man bort fra den påhængte pragt og det døde skifertag ud mod Torvet – tagsiden mod gården er af tegl – må man indrømme, at byen havde fået et både rummeligt og anseligt rådhus.

Ved indvielsen af den nye etage, der blev brugt til solennitetssal, blev Sølaugets tremastede skibsmodel »Kronprins Frederik« – navnet er et minde om Frederik (VIII)'s rekruttjeneste i byen 1861 – ophængt i trappegangen, hvor den endnu kan beundres. Den var beregnet til lysekroner og havde indlagt gas, så flammerne kunne stå ud af kanonmundingerne. Skibsbygger Bonnesen var mester for den.

Foran rådhuset var der en tid lang jernlænker til pryde.

I stuen til venstre lå arrestforvarerens bolig, til højre arresten bagved, samt mødelokaler for kommunalbestyrelsen og tingstue. Arrestens celler sammenlignedes med mørke huller som dem i Kronborgs slavegemmer, indtil de i 1840'erne blev bygget om. Her var lige til 1872 gældsfængsel, hvor man kunne få hensat de folk, der skyldte én penge – dog mod selv at betale udgifterne for fængslingen og opholdet. – Endnu så sent som 1891 betalte militæret 60 kr. i årlig leje af et lokale på rådhuset til fuldbyrdelse af bøjestraffen.

På første sal lå et større værelse, der snart fungerede som skatteindbetalingssted, snart som sessions- eller auktionslokale, snart som restauration.

Det var rådhusalen. Den var hele byens møde- og festsal; her blev der afholdt koncerter og spillet teater; her optrådte gøglere, der var bazarer, dans og maskerade, ja endogså menageri. Medens spaniolerne var her 1808, under Treårskrigen, i kolerasommeren 1852 samt i 1864 var her lazaret. I 1834 og 1870-71 under kirkens restaurering holdtes der også gudstjeneste i salen, ja borgervæbningen brugte den af og til til eksercerum. Det var en meget anvendelig sal.

Mærkeligt nok lå der ingen offentlige kontorer i bygningen; byfogedkontoret lå snart i Kongegade (matr.-nr. 367), snart i Nørregade, senere i Æblegade over postkontoret (matr.-nr. 117); kæmnerkontoret i hjørnebygningen Slotsgade-Torvet (matr.-nr. 246) på 1. sal. Politikammeret var også andetsteds i byen, skønt arresterne var her.

Man synes, at et rådhus snarere burde indeholde kontorer end teater og dansesal, men sådan tænkte man ikke i ældre tid. Det var i middelalderen sådan, at rådhuset var byens borgeres eget hus, det som nu forsamlingsbygningen er for landsbyen, hvor der blev holdt gilder, fejret bryllupper, afholdt dans og drukket tæt. Det var byens største sal. Først 1899 blev teatersalen på rådhuset ombygget til kontorer. Så længe levede den middelalderlige tradition i Nyborg.

Mellem kirken og Kirkegade lå den gamle *Latinskolebygning*, der i hvert fald gik tilbage til reformationstiden, hvis den ikke var endnu ældre. Efter at den havde udtjent som skole, blev den i begyndelsen af århundredet lejet ud som pakhus. Da kirken 1870-71 blev restaureret, benyttede man lejligheden til at rive den ned.

Latinskolen selv flyttede 1810 hen i en mere passende bygning, den allerede omtalte gule gård på hjørnet af Slots-, Konge- og Mellemgade (matr.-nr. 324). 1839 blev latinskolen, der førte en hensygnende tilværelse, ophævet, og et par år senere lukkede realskolen op i samme gård.

Byens haver

Der var snævert inden for volden. Da folkemængden i 1840'rne begyndte at stige, blev klagerne over pladsmanglen stadig alvorligere. Man måtte af militære grunde ikke gøre husene for høje, så de ragede altfor meget op over voldene og tiltrak sig opmærksomheden, og man måtte ikke bygge uden for byen. Alligevel var efter moderne opfattelse byens grund ikke helt udnyttet, selv om byen savnede offentlige anlæg, var der dog ikke få haver. Som omtalt var Nyenstad-kvarteret helt grønt, navnet Æblegade henviser uden

tvivl hertil og ikke, som det er blevet påstået, til en major Ebell. Og der var mere grønt endnu.

Omkring kirken lå den gamle kirkegård, som efter århundredskiftet ikke mere blev brugt til begravelser og efterhånden som gravene sløjfedes mere og mere gik over til at ligne en park med græs, roser og træer – deriblandt en elegisk hængerøn, plantet over pastor Nyholm den ældres grav – og enkelte bevarede gravmonumenter og ligsten. Ved siden af lå præstegårdens anselige have med vinranker og et dejligt stort valnøddetræ; om kirkebakkens fod langs præstegårdshaven slyngede Rosenbækken sig.

Militære haver fandtes som omtalt på halvøen ved kommandantgården og i hulrummet bag Kongens Bastion og Strandbastionen, men også ved Slotssøen og Landporten (hvor nu bryggeriet ligger, matr.-nr. 222-23), samt på Ravelinen.

Men desuden fandtes der bag de store ejendomme i Nørregade (ud til Nørrevoldgade) og Kongegade (ned til Rosenbækken) en lang række gamle solide privathaver, undertiden forbavsende store i udstrækning. Der nævnes således en have ved Prins Carls Bastion, fra hvis havestue man havde en yndig udsigt til markerne, skovene og Bæltet. I disse haver tilbragte ejerne en stor del af sommeraftenerne og søndagene; gadens larm lød fjernt, alt var stilhed. Små lysthuse gav skygge, mægtige morbærtræer rejste deres brede kroner og gav på sensommeren spande af velmagende, saftige bær. Overalt stod disse forvredne kæmper, ja man kan sige med sandhed, at de hørte med til en rigtig Nyborghave. Efter sagnet skal Nyborg have haft Danmarks største morbærtræ.

Omtales må også det gamle guldregntræ i Stendamsgade på hjørnet af Nørrevoldgade; det blomstrer stadig, selv om det nu er støttet af jernstivere og holdt sammen med jernbånd. Om det virkelig er landets ældste guldregntræ, som sagnet vil hævde, er vist svært at få fastslået. Der er blevet påstået, at det blev plantet 1857 af voldemsteren, men da allerede Frederik VIII som ung prins glædede sig over det (1861) må det være ikke så lidt ældre.

I fantasien ser man det gamle Nyborg ligge lunt bag volden, med mange træer og blomster mellem de røde tage. Det kan ikke nægtes, at den nye tid har været skånselsløs ved byen. Og dog kan man hist og her endnu finde spor af fordums hygge og herlighed, godt gemt bag mure og bygninger, hvor ingen fremmede finder hen.

Som en af de allerførste byer i kongeriget – kun Ærøskøbing var forud – lod Nyborg 1826 indrette kolonihaver for de fattige; man udlagde et stykke jord ved Skaboeshusevejen (ved »Præstens vænge«) til disse »frihaver«. Fattigvæsnet overtog den årlige leje, – afgiften var billig, nemlig 3 mark pr.

skæppe jord. Allerede i 1831 var der 49 haver. De lejedes ud til fattige med stor familie. Efterhånden udvidedes arealet; endnu 1897 var prisen 50 øre pr. halve skæppe land.

V. Havnen

Efter at Holmens skibsbro, hvorfra så at sige al skibsfart til og fra byen foregik, havde mistet sin betydning – den blev nedlagt 1827 – fik midtermolen, den gamle Skibsbro, igen en renæssance. Havnen blev opmudret, og skibene kunne lægge til helt inde ved den. Herfra sejlede postsmakkerne og dampskibene til Korsør; her var altid liv og røre. På Nyborg bro, hedder det 1867, plejer man at blive modtaget af gamle og unge militære, rygende borgere og unge borgerinder, når man ankommer med postbåden; på søfolkenes sladrebank sad der dagen igennem gamle søulke, som efter deres livs langfarter havde lagt op, og spandt deres ender og snakkede om gamle dage. På toldboden var der især livligt, når sømændene blev påmønstrede; det skete dér.

Et morsomt, naivt maleri på Nyborg museum – ja egentlig er der to, som næsten er ens – forestiller skibsbroen med volden, byen og kirken i baggrunden. Billedet, der i al sin umiddelbarhed virker meget hyggeligt, er malet kort efter århundredets midte af Nyborgs omtrentlige kunstmaler »lille Hansen«, der boede i Hundeklemmen. Det viser den yndede morgenpromenade til havnen – at »vende broen« som det blev kaldt; byens borgere i forskelligartet påklædning samles for at se på vejret og snakke lidt nyt, den ene i blankpudsede træsko, den anden i høj hat o.s.v. En af dem skal være havnefoged Larsen, der viser sin bromand »Jørgen Ålekonge« til rette; gamle købmand Koppel er også afmalet med sin lange pibe. Andetsteds opregnes de kendte honoratiores således: den velnærede agent, den lille aristokratiske commerceråd, den høje magre toldkasserer og kammerherre med høj hat og tætknappet diplomatfrakke, med venstre hånd i bukse-lommen og højre om merskumspiben. Om eftermiddagen ved 5-tiden kom byens håndværksmestre i skjortærmer ned til havnen for at drøfte dagens begivenheder med kolleger og bekendte.

Om aftenen tilhørte havnen ungdommen.

Det var en meget beskeden havn i forhold til vor nuværende; foruden Skibsbroen var der Bonnesens skibsbyggeri (matr.-nr. 91), et savværk og et kalkværk – det var alt. Alligevel kaldes havnen ypperlig, skønt den trods hæderlige anstrengelser med muddermaskinen var grundet og mudret og fuld af tang. Ved Skibsbroen havde man fået en dybde på mindst fire meter, hvor der var dybest, – 1792 var der fem favne vand – men andetsteds ved

Skibsbroen var der så lavt – kun tre fod – at drengene kunne soppe uden fare. Der lå en gammel grund dér.

Ganske fortrinlig var rheden, idet hele fjorden afgav en ypperlig ankerplads, skærmet for vinden og tilstrækkelig dyb. Som inderhed regnedes ankerpladsen inden for Avernakkegrunden i bugten ved Dyrehaven.

Også havnen ved Slipshavn var anerkendt som fortrinlig; den havde ni fods dybde og holdt sig isfri længere end Nyborg havn. Der fandtes heller ikke pæleorm i vandet. En gene var mangelen på drikkevand; derfor lod man 1846 grave en brønd i Slipshavn skov – rester af den ses endnu.

Et system af koste, tønder og halmvagere afmærkede sejløbene ind til Nyborg havn. Til vedligeholdelse af disse »prikker« måtte skibene betale »prikkepenge«; i 1850 beløb disse sig til 9 skilling pr. læst (ca. 2 tons).

Nyborg fjord regnedes for hørende til den danske stats første klasses havne, mens Nyborg bro 1843 først kom i 4. klasse; begge betegnedes som vinterhavne.

Havnen tog langsomt form. Først opstod østerhavnen ved anlægget af læmolen 1823; den skulle bl.a. opfange tang. Molen blev efterhånden udvidet, og her kom senere den anden banegård til at ligge, ligesom dampskibene efterhånden som molen blev bredere fik anlægsplads her. I 1830'rne kunne havnen rumme 30-40 skibe til losning og ladning, dog vist ved hjælp af lægttere; i 1850'erne havde man 300 alen bolværk i havnen. Da »Nyborg dæmning« (Strandvejen) muliggjorde det, fyldte man op, så man 1855 fik en lille beskyttet vesterhavn. Den havde først ikke bolværk, men en stensætning op til Strandvejen. 1864 var havnen i stand til at rumme 59 fartøjer uden at være overfyldt. Efterhånden kom færgelejerne til (1883, 1890 og senere), men først i vort århundrede opstod de store moleanlæg i vesterhavnen, hvorved den korte sidearm (»Djævløen«, resten af den gamle vesterhavns ydermole) forsvandt, petroleumsanlæggene på Avernakke og fiskeri- og lystbådehavnen.

Knudshoved fyr er opført før 1750. Det var oprindeligt et vippefyrr, d.v.s. at det bestod af en lang stang som en brøndvippe. I dens ene ende var en kurv af jern, og i den kom man brænde eller kul, som så blev antændt, hvorefter den blev vippet i vejret. Det var ikke noget strålende lys, den kunne præstere. På samme måde havde de fyr set ud, som Frederik II havde sat op ved Skagen, Anholt og Kullen 1561. Først 1809 blev Knudshovedfyret moderniseret; man byggede et tre meter højt tårn, hvori der var et fyrapparat, bestående af et system af spejle og argandske lamper. 1857 fik det et linseapparat, og 1894 byggedes et 7 m højt jerntårn.

Slipshavn fyr er langt yngre, idet det oprettedes 1845 som fast rødt fyr, der bestod af et spejlapparat, indesluttet i en lygte, som hejstes op på en pæl om

Blik fra kirketårnet mod syd sidst i 1860'erne. I forgr. t.v. vinhandler C. F. Schalburgs »røde« gård i renæssancestil (1858), i midten Hovedvagten (1645, forhøjet 1855, nedrevet 1935), og t.h. hvor Strandporten stod indtil 1855, løber Adelgade, det opr. Færgestræde, langs Hotel Nyborg ned til havnen over Strandportbroen over voldgraven. Søndervold ses t.h. Havnen er ved at tage form, toldboden er bygget (1856), den middelalderlige skibsbro er blevet til den solide midtermole (1826), og om den er opstået Østerhavnen t.v. (1825-58) og Vesterhavnen t.h. (1855 ff.). T.v. i mellemgrunden ses muddermøllen i færd med at udbygge molen, hvor postskibene kom til at lægge til, da banegård nr. 2 blev anlagt her (1872). Et af byens store barkskibe ses i Vesterhavnen ved »Djæveløen«, som læmolen senere kaldtes. Der ligger også en sandskude ud for det lille havnehus, på hvis sladrebank søens folk samledes for at spinde en ende. – NLA.

natten. Det var dog så primitivt, at det allerede 1853 blev erstattet af en grundmuret bygning med lanterne på taget; i lanternen var et spejllapparat, hvori man hejste en lampe op. 1898 fik det et linseapparat, og 1913 erstattedes det med en fyrbåke.

Endnu 1866 blev »brofyret« (to lanterner på skibsbroen) kun tændt, når postskibene ventedes; for den almindelige sejlads var der ingen fyr. Efter 1869 stod fjordens to ledefyr ved Strandvejen (hvor senere bager Eilertsen havde butik) og på bakken bagved.

Voldgraven løb ikke ud i østerhavnen som nu, men i vesterhavnen (ved det senere hotel Royal, matr.-nr. 447, hvis kælderrestaurant en tid lang blev kaldt »slusekælderen«; hotellet er nu nedrevet og erstattet af komplekset »Royal-centret«). Over udløbet var der meget praktisk indrettet en nød-tørftsanstalt; drengene fiskede gerne dér i nærheden, fordi der holdt mange

fisk til. I havnen fandtes et kogehus, fordi det var forbudt at have tændt ild og lys i skibene i havnen; 1866 var dette forbud dog blevet ophævet. Der stod også et træhus ved havnen; det var »druknehuset«, og deri blev ligene af de druknede lagt. Ved siden af stod vejerboden.

Et fast tilbehør ved havnen var sandskippernes både, der lå i vesterhavnen med agterstævnen indad op til dæmningen (Strandvejen). Her var også »sandhuse« med sandpladser, hvor folk kunne købe sand til deres forbrug. Sand brugtes både i by og på land til at strø på de hvidskurede gulve – i smukke mønstre – og til spyttebakker; det var en tid, hvor man skræede og spyttede meget. Man brugte endnu sandbøsser med meget fint sand til at drysse på breve for at få blækket suget tørt. Sandmændene kørte også rundt i byen med trækvogne og solgte sand. Endnu i 1880'erne var det almindeligt at købe for 2 øre sand til at strø på gulvet.

For drengene var der altid noget at opleve i havnen; datidens sejlskibe egnede sig glimrende til at lege på og interessere sig for. En sværm af drenge holdt til på skibsbyggerierne og bådepladserne, om sommeren kun iført bukser og skjorte; de badede fra de beskedne badehuse i fjorden – det første var blevet opført 1826 af læge E. Frisch; senere nævnes »Fiona« og »Nymphen«, der 1874 blev slået sammen. Vandet var mørkt, nærmest som grønligt blæk eller som i en brønd. De skarns drenge dykkede ned under husene og ind til damerne, der forskrækkede sparkede til dem for at få dem ud. En yndet sport for velhavere var det at kaste en blank tiøre i vandet og få drengene til at dykke efter mønten.

Drengene plaskede rundt i havnen i joller og både. Undertiden sejlede de til Kalkovnskov eller Kajbjergskoven, ja af og til endda helt til Sprogø, hvor de samlede mågeæg og fangede mågeunger, der blev solgt og sendt til København. Når der kom fremmede skibe, roede de ud til dem; af og til blev de budt ombord og blev beværtet med beskjøiter.

Spændende var det, når der var unormalt højvande, som ved de nævnte springfloder 1827 og 1855, hvor vandet gik over bolværker og broer lige op til Strandporten. På et hus blev der med streger angivet, hvor høj vandstanden havde været.

Særligt røre var der, når et af byens få store handelsskibe stak til søs; slægtninge og venner og den halve by mødte op for at tage afsked. Rejsen ud i den vide verden – til Brasilien, Troperne, Kinakysten, Grønland, Dansk Vestindien, Levanten eller andre steder hen – var farlig og langvarig. Den uundgåelige salut for fæstningen blev givet, sejlene fyldtes af vinden, man kippede tre gange med flaget til hilsen, og skibet gled ud til fjerne oplevelser og eventyr.

Glæden var stor, når skibet efter længere tid vendte tilbage til havnen, rigt

Ved århundredets midte var flere store barkskibe hjemmehørende i Nyborg. På dette maleri af ubekendt kunstner fra 1860'erne ses bark »Kongen af Danmark«, bygget i Korsør 1842 af J. Kruuse og 1861 købt af W. Kruuse i Nyborg, under udsejling ud for Slipshavn, hvis skanse og lodshus ses t.v. Et dansk orlogsskib, måske skruefregatten »Jylland«, støvner ind i fjorden. T.h. en jagt og i forgr. fiskerbåde. Barken forliste i Nordsøen 1871 med mand og mus. – Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

ladet med gods og varer. Når det var rapporteret i vente efter langfarten samledes skippere og forretningsfolk på skibsbroen i forventning, indtil skibets master sås komme frem bag Slipshavnskovene. Så blev der røre i forsamlingen, rederen fik travlt ved det glædelige budskab, og hele byen vidste hurtigt besked.

Ude på fjorden lod man topsejlene falde, de store sejl blev taget ind, hvorefter skibet for små stagsøjle gik indad mod havnen. Efter havnefogedens anvisning lagde skibet sig efter kunstfærdig manøvrering ind i havnen. Mens der blev vinket fra land og fra skibet, blev de svære trosser hevet ind fra for- og agterstævnen; litsenbrødrene fangede dem og fastgjorde dem til fortøjningspælene. Så blev landgangsbroen lagt over, og rederen gik ombord for at hilse på sin brave kaptajn og høre nyt om rejsen. Skibsjournalerne blev gennemgået i en fart. Først derefter kom turen til familien, der kom ombord for at hilse på kaptajnen og mandskabet.

Når der kom krigsskibe på besøg, rungede skuddene til hilsen, og skoledrengene mistede helt interessen for undervisningen, mens skolestuens ruder klirrede ved lufttrykket. Efter skoletid gik det i galop ned til havnen og

i både ud på reden, hvor skibene lå opankrede. Især var kadetskibene velsete, og flot så de ud med deres høje rig og mange matroser. Et stateligt syn var det, når store »tredækkere«, russiske fregatter med tre rækker hvidmalede kanonporte, ankrede op under 27 skuds-salutten. Ved havnemolen blev der livligt, de små dampchalupper med russisk flag i agterstævnen sejlede uafbrudt frem og tilbage mellem flåden og byen, dels for at hente proviant, dels for at slæbe store barkasser ind, hvori det mandskab var anbragt, som efter tur skulle have landlov. Undertiden kom store musikkorps i land. I sluttet trop marcherede de op til torvet, hvor de i flere timer musicerede udenfor den derboende russiske konsuls bolig, mens de højststående officerer fra skibene deltog i en middag sammen med byens honoratiore.

Bedre endnu var det dog, når den danske flåde kom på besøg. I 1860'erne bestod den af panserskibene »Rolf Krake«, »Gorm« og »Lindormen« med fregatten »Jylland« som flagskib. Byens borgere fik lov til at komme ombord på skibene om søndagen; alle sejl- og robåde var i stadig fart ud til skibene med byens ungdom, der med flid beså skibene fra øverst til nederst og fik skydetårnenes drejemekanisme og andre interessante ting forklarede.

En malende og morsom skildring af flådebesøg i 1820'erne giver en Nyborgborger, der senere selv skulle blive flådeofficer: »Som jeg en eftermiddag sad i vinduet og gabede i stille fortvivlelse over livets kedsommelighed og talte kirkeurets klokkeslag, et for hvert kvarter, blev pludselig den dødlignende stilhed afbrudt på det allerfornøjeligste. Dundrende kanonskud fra søen fik ruderne til at klirre, hundene til at hyle, damerne til at titte ud af vinduerne og byens borgere til at trave gennem Strandporten med pibe i munden ned på Skibsbroen. Det var kadetskibet, som efter at have opankret saluterede fæstningen. Den brave kommandant blev imidlertid svaret skyldig, da alle artilleristerne havde sig en glad skovtur, men trommen blev rørt, og manden, der hamrede løs på kalveskindet, opfordrede til at møde på Postgården hos Schalburgs, for at enes om de uventede gæsters modtagelse. – Næste morgen knaldede fæstningen sit svar af, og skibets officerer og kadetter indbødes til bal om aftenen på rådstuen. Foruden de mange damer, der bestormede byens eneste modehandel for at hjælpe på balstadsen, myldrede det på gaderne med søkadetter, og da jeg så dem, var jeg færdig ...«

Et morsomt billede af havnelivet fra de gode opgangsår giver avisen 1874: »Ved jernbanen ligger to postdampskibe, det ene er lige kommet, det andet parat til at gå, når toget kommer. En lille slæbedamper »Pioner« slæber transportbåde til Korsør med nye jernbanevogne til Sjælland. Dampskibet »Lolland« der ellers sejler med kreaturer til England, er ved at losse kul fra

tre spil, og dampskibet »Thorvaldsen«, populært kaldet »Svinevalsen«, fordi det fører svin til Kiel, indtager kvæg, sildekasser, mel- og gryntønder fra slotsmøllen. En finsk brig i havnen lossere trælast, en svensk skonnert birkebrænde, en jagt fra Åbenrå tørv, to Nyborgjagter lossere stykgods. Et par havarister bliver lappede, og en hel flotille på over 30 fiskerbåde ligger parat til at gå på sildefangst i nat. – Nu er toget kommet, de rejsende er myldret ombord i postdampskibet, hvis røg ses langt ude på fjorden. En skare drenge samler kulstykker, der er faldet på jorden fra vognen. På bådebyggeriet står to skibe under arbejde, hvoraf det ene skal løbe af stabelen i morgen.«

Et par tal fra havnen

I 1830'erne var der i Nyborg 12 skibe og 2 dæksbåde med en samlet drægtighed på 316½ læster og en bemanning på 12 skippere og 43 matroser.

1843 var tonnagen, hjemmehørende i Nyborg, 847 commercelæster (en clst. er omtrent to registertons); der var 21 større fartøjer på over 10 læster, samt en masse mindre skibe og både. Det største skib, barken »Norden«, var på 140½ clst., de to næste var briggerne »Fyen« og »Prøven« på 93 og 65 clst., skonnerten »Mathilde« og »Søeblomsten« var kun på hver 55 clst. Resten – slupper, jagter og mindre skonnerter – var mindre end 50 clst.

Konsul Kruse ejede alle de store skibe; hans 12 skibe talte tilsammen 611 clst., altså næsten $\frac{3}{4}$ af Nyborgs samlede tonnage.

Dampskibene var små; »Mercurius« var på 20 clst. og »Kronprins Frederik Carl Christian« på 33.

En oversigt over de fynske søkøbstæders flåde i forhold til hinanden 1845 er oplysende:

1. Svendborg (med Thurø og Tåsinge)	180 fartøjer med ialt	4194½ clst.
2. Nyborg	69 fartøjer med ialt	823½ clst.
3. Odense	41 fartøjer med ialt	753½ clst.
4. Faaborg	43 fartøjer med ialt	750¾ clst.
5. Assens	60 fartøjer med ialt	469¾ clst.
6. Kerteminde	42 fartøjer med ialt	285¼ clst.
7. Middelfart	14 fartøjer med ialt	195½ clst.
8. Bogense	10 fartøjer med ialt	150 clst.

Til sammenligning:

Århus	50 fartøjer med ialt	916 clst.
København	274 fartøjer med ialt	15405½ clst.

1856 var der ialt 74 skibe i Nyborg med en drægtighed af 891½ clst. Femten år senere, 1871, var der 68 skibe, men de var betydeligt større, idet deres samlede tonnage var på 1685 clst. – altså næsten det dobbelte. Heri ses tydeligt et bevis for landets og byens opkomst trods nederlaget 1864. En efterhånden større del af disse skibe var dampskibe.

Skibsfarten på havnen steg tilsvarende. 1856 ankom der fra udlandet 122 skibe med 2788 clst. bestuvning, og fra indlandet 364 skibe med 1645 clst.; 1871 kom der 201 skibe fra udlandet med 4570 clst. bestuvning og 309 fra indlandet med 1984 clst. – altså en væsentlig opgang, frem for alt for udlandets vedkommende.

Told- og skibsfartafgifterne lå i 1850'erne omkring 30-35.000 Rdl., i begyndelsen af 1870'erne omkring 40-45.000 Rdl.

De vigtigste udførselsartikler var dengang korn – og ikke så meget som nu forædlede landbrugsprodukter. Tallene for kornudførslen var:

1854: 53.418 tønder	1869: 84.438 tønder
1855: 77.955 tønder	1870: 109.064 tønder
1856: 43.170 tønder	1871: 84.438 tønder

1851 blev der endvidere udført 40.908 pund flæsk, 31.280 pund skind og huder, 69.104 pund smør – altså meget lidt i forhold til kornet.

Indført over havnen blev der:

	1851	1856
Sukker	126.597 pund	} 223.000 pund
Sirup	42.932 pund	
Kaffe	45.755 pund	71.500 pund
Rom (St. Croix)	1637 virtl. (å 8 potter)	ca. 400 oksehoveder (= 96.000 potter)
Salt	1329 tønder	960 tønder
Stang- og båndjern	102.177 pund	ca. 400 skippund (1 skpd. = 160 kg, altså ialt ca: 128.000 pund)
Trælast	70.341 kubikfod	57.460 kubikfod
Trikotage	504¼ pund	
Bomuldstøj	15.047 pund	
Uldtøj	6.149¼ pund	
Silke	132 pund	
Kul		22.160 tønder

Den lille flåde i Nyborg omfattede i 1870-80'erne bl.a. den store tremastede skonnert »Tove«, briggerne »Kristiane« og »Prøven«, skonnertbriggeren »William«, skonnerterne »Gefion«, »Malvine«, »Haabet« og »Ida«.

Fra det høje hus på hjørnet af Øster Voldgade og Æblegade ser man mod vest ud over havnen. I forgr. Øster Voldgade og Østervold bag den brede voldgrav. Langs dennes sydside går Havnegade (bemærk vandringsstedet for kvæget der skulle ud til græsning på »Øen«) forbi P. Petersens skibsværft (tidligere Bonnesens) og havnefogdens bolig ved Østerhavnen til Toldboden. Den i 1844-45 anlagte »Nyborg dæmning«, nu Strandvejen, skærer Kamhullet af fra fjorden og løber over mod de ubebyggede bakker vest og syd for byen. I havnen flere skibe. Bag havnehuset langs Strandvejen ses sandhusene til sandskippernes sand. – NLA.

Strømtolden

Et uvurderligt aktiv i statens og kongens finansvæsen var den i og for sig meningsløse Øresundstold, som siden Erik af Pommerns tid (1429) var blevet opkrævet ved Helsingør, til stor ærgrelse for alle forbipasserende og til fordyrelse af varerne.

De skibe, der ikke kunne komme igennem Øresund af en eller anden grund, slap imidlertid ikke billigere. De måtte erlægge strømafgiften og få karantænepas i Nyborg. I Storebælt lå fra 1566 et armeret skib, der skulle sørge for at ingen listede sig forbi og forsøgte at snyde for betalingen. Skibene måtte pænt sejle ind til Nyborg og klarere, hvad der var en ærgerlig omvej og forsinkelse, men for byens handel betød det forøget omsætning. Strømtoldkontoret var en tid lang i den gamle bygning, Slotsgade 17.

Først 1843 blev disse forhold ændrede, idet skibene fra da af kunne lægge til ved Slipshavn, hvor »Strømoppebørselskontoret« blev opført i Skansen.

Det var bekvemmere for skipperen at klarere herude, men byens købmænd var ikke glade ved at se den hidtidige ikke ringe fortjeneste glide ud af hænderne på sig.

En lille jagt, »Lærken«, hjalp vagtskonnerten »Pilen« med at stoppe de forbisejlende skibe. Kunne »Lærken« ikke klare sig, måtte »Pilen« til. Den sejlede ganske udmærket og lod ingen slippe fra sig. Forsøgte nogen at lade som ingenting, løsnedes et varselsskud; hjalp det ikke, blev der en sjælden gang skudt med skarpt. Vagtskibsmandskabet bestod i følge folketællingslisten 1845 af seks mand.

Hver dag den lokale avis udkom, bragte den en fortegnelse over de skibe, der havde klareret; det var tit ikke så få. Ofte kunne der ligge 20-30, ja nu og da op mod et halvt hundrede skibe ved Slipshavn for at betale told. Tit måtte de ligge og vente på gunstig vind. Det har været et flot syn, når de lettede på én gang – ligesom man kendte det fra Helsingør.

Også fiskene og mågerne nød godt af skibene; der blev jo smidt en del affald over borde, derfor var her et rigt rødspættefiskeri.

Hver aften affyrede »Pilen« et kanonskud, »Vagtskuddet«. Det hørte lige som »Svenskeringningen« med til aftenens begivenheder. Ved kongens fødselsdag salutede det flag- og vimpelsmykkede skib med kongesalut, og om aftenen var der fyrværkeri som afslutning på den festlige dag. Publikum betragtede det fra voldkronen.

Om vinteren, når skibsfarten indstilledes på grund af isen, salutede vagtskibet og stak af til vinterhavn i København. Først ved åbne vande i foråret kom det igen. I ældre tid havde man om vinteren haft en krigschalup her.

I året 1857 ophævede Danmark nødtvungent sundtolden mod en ret stor godtgørelse fra alle interesserede nationer. Harmen over den irriterende afgift og den tidsrøvende standsning var vokset stærkt, efterhånden som handel og skibsfart tog et stort opsving og moderne tanker voksede frem. Og dermed var »Pilen«s opgave i Storebælt endt. Den 9. august 1857 kl. 9.30 formiddag afgav vagtskibet en salut på tre skud for fæstningen og afsejlede til hovedstaden for ikke at vende tilbage.

Krydstoldvæsenet

1824 begyndte generaltoldkammeret at oprette et ordnet krydstoldvæsen med det formål at visitere handelsskibe for at forhindre smugleri. På hurtige, velbyggede jagter krydsede tolderne i farvandene og bordede skibene for at undersøge ladning og papirer. Ville skibene ikke stoppe godvilligt, affyredes to løse og et skarpt skud til advarsel. I Nyborg var der station for

krydstoldvæsnet i Storebælt. Toldskibet var en stor jagt, meget stærkt og solidt bygget; fra nytår til april var det oplagt i havnen, ellers lå det i Bæltet og krydsede.

Krydstoldvæsnet ophævedes 1904.

VI. Militæret

I det foregående er militæret gang på gang blevet nævnt hvad der er meget naturligt, da Nyborg i århundreder havde været garnisonsby og fæstning. Derfor var det et stort tab, da garnisonen 1913 forlod byen – ikke blot økonomisk, men også historisk. Militæret satte sit præg på byen hver time af dagen; gadelivet var helt behersket af soldaterne, signaler og marcher, regimentsmusik og militærfester hørte med til livet så sikkert som vinter og sommer.

Garnisonen var i århundredets begyndelse ikke stor. 1806 bestod den således kun af et kompagni infanteri, fra 1816-42 var det et kompagni af Fyenske fodfolksregiment. 1820 var det blevet bestemt, at Kronens regiments 4. bataillon og Kongens regiments 3. og 4. bataillon skulle »dresse-res« i Nyborg.

1. juli 1842 kom det »Sjællandske skarpskyttekorps« (»Kastelsjægerne«), der samme dag forøvrigt fik navneforandring til tredje Jægercorps (udtales: -kôr), hertil. Da korpset var blevet overført, marcherede det under ledelse af oberstløjtnant Haxthausen med klingende spil op fra Skibsbroen gennem byen og trådte an i Kongegade. Det var naturligvis en begivenhed for borgerne at se disse kække og smukke »jægere«, der var finere end de gamle soldater. I deres chakot'er havde de lange »bommer«, d.v.s. pompon'er; deres uniformer var grønne. Jægerkorpset, der havde garnisoneret i Kastellet siden 1785, var egentlig slet ikke glad for at komme til Nyborg, men officerer og mandskab lærte forbavsende hurtigt at føle sig vel i byen. De blev overordentlig populære – over hele landet kendte man »Nyborg jægerne« eller de »fynske jægere«, som de blev kaldt.

1860 fik de det mere prosaisk klingende navn 19. bataillon, – jægernavnet lød ligegodt af mere. 1865 forøgedes garnisonen med 7. bataillon og to år senere med den nyoprettede 25. batl. Tilsammen udgjorde de tre batailloner den »fynske brigade«, eller efter 1882 5. regiment. Mandskabet udskreves i Østfyn.

Et artilleridetachment var hele tiden garnisoneret her for at betjene voldens og skansernes kanoner; ret mange soldater drejede det sig ikke om, i 1834 var der kun 20-24 mand. Efter folketællingslisten 1845 lå der i Nyborg 26 mand: en overfyrværker, en fyrværker, en sergent, to overkonstabler, tyve konstabler og en bøsse-mager.

Uniformerne

Jægerkorpset havde mørkegrønne kjoler med røde kraver og grønne bukser – deres uniformer var faktisk de mest hensigtsmæssige i den danske armé, idet farven var en slags kamuflage. Som navnet lader formode var jægerkorpset ment at skulle være langt mere bevægelige og hurtige end infanteribataillonerne. Derfor spillede de f.eks. også så stor en rolle i Treårskrigen.

1860, da jægerne blev gjort til almindelige infanterister, forsvandt de grønne jægeruniformer og blev i årenes løb erstattede med de sædvanlige blå infanteriuniformer. Endnu under krigen 1864 brugtes de grønne uniformer.

Da rekrutskolen 1848 uddannede tropper i Nyborg, var uniformen for infanteristernes vedkommende den maleriske fra ældre tid: lyseblå bukser, rød trøje eller spidskjole med blå opslag ved hænderne og spidse fipper bagved. På hovedet bar de store hatte, der var brede foroven som en skæppe – de blev kaldt »tjærekanderne« – og besat med pompon'er og strålende hatteskilte. Hvide, pibelskridtede læderbandolerer til den tunge sabel og den store patrontaske bares over kors og mindede om dannebrogens hvide kors på den røde frakke. Men under Treårskrigen forsvandt de brogede farver. Infanteristernes uniformer blev mørkeblå, de upraktiske chakot'er blev afløst af de praktiske kasketter af fransk type, med skygge og kokarde, forsøret dinglende på hovedet. De lyseblå benklæder bibeholdtes derimod. Når soldaten senere var i udgangstøjet, var han i kortsødet figurfrakke med to skråtsiddende rækker af store blanke tinknapper, som før søndagsparaden blev pudset med en dertil hørende stålpinde.

Officererne

Ved garnisonen var der flere høje officerer – en del af dem var holstenere – foruden alle de militære embedsmænd, som var nødvendige for fæstningens styrelse. Den ledende var før fæstningens nedlæggelse 1869 fæstningskommandanten, og efter den tid garnisonskommandanten.

Oprindeligt havde der ikke været nogen fast kommandantbolig; i længere tid havde kommandanten boet i Admiral Wessels Gård i Stendamsgade, men baron Gyldenkrone havde ladet sit eget palæ bygge – den senere latinskole (matr.-nr. 324). I 1809 blev den store gård for enden af Torvet købt af staten og indrettet til kommandantens bolig, »Generalgård« eller »Kommandantgård«. Foran den stod der røde skilderhuse med vagtposter.

Om søndagen marcherede musikkorpset ved middagstid mellem 12 og 1 fra eksercerhuset under fuld musik til Kommandantgården, hvor der i en

times tid blev musiceret, til stor glæde for borgerskabet, der imens promenerede frem og tilbage på Torvet. På andre dage i ugen var der forøvrigt en times koncert foran hver af de fire obersters bopæl.

Kommandanten var nærmest enevoldsherre i sit lille kongerige. Men over ham stod Hans Majestæt Kongen. En morsom historie fortælles om en oberst, som blev udnævnt til kommandant i Nyborg. Som oberst skulle han ifølge reglementet bære knebelsbart – hvilken distinktion imidlertid ikke var reglementeret for en kommandant. Han var nu nødt til allerunderdanigst at ansøge om fremdeles at måtte bære sin militære prydelse mellem næse og mund, hvad der også allernådigst blev bevilget af Frederik VI. Men det kongelige reskript fremhævede udtrykkeligt, at det var »uden videre følger for fremtiden«.

Foruden de aktive officerer var der selvfølgelig en del ansat for at udføre det daglige kontor- og intendanturarbejde. Voldmesteren er blevet nævnt – han skulle sørge for fæstningsværkerne vedligeholdelse, mens materialskriveren sørgede for den praktiske udrustning. Ved lazarettet var der en læge; en auditor varetog lov og ret o.s.v.

En masse officerer og underofficerer talte med til byens fastboende borgere. Da 7. batl. 1865 ankom til byen, søgtes der således lejligheder til 13 officersfamilier og 49 underofficersfamilier.

Militærets lønninger i Nyborg var årligt ca. 150.000 Rdl. eller 1½ tønde guld; og størstedelen heraf kom byen til gavn. Men byens borgere så skævt til, at mange af officererne lod købe tøj i Hamborg, kolonialvarer i København og vin direkte fra Frankrig, hvad der jo så gik de næringsdrivendes næse forbi.

Mange af underofficererne, ja endda flere menige, drev ved siden af militærtjenesten også private små erhverv som snedkere, sadelmagere, skræddere, skomagere, urmagere, cigarrullere, uden at de behøvede at betale næringskat, et forhold, som man også var utilfreds med. Grunden til dette var simpelthen, at underofficererne ikke kunne leve af deres lille løn, især ikke, når de var gifte og havde børn. Deres koner måtte vaske ude eller tjene lidt ved privat marketenderi. Det var der ikke noget at gøre ved, selv om de næringsdrivende så nok så surt til det.

Officererne havde ikke meget at bestille i Nyborg; de unge førte nærmest et driverliv og fik tiden til at gå med at sejle, fiske og jage, med solderi og selskabelighed. De var ret afholdte af borgerne, som gennemgående var velvilligt indstillede over for garnisonen i det hele taget og vist nok nærede stor ærbødighed for de blanke knapper. Kom officererne en aften i løftet stemning gennem gaderne, gemte vægterne sig for ikke at blive nødt til at genere dem. De velhavende familier i byen førte stor selskabelighed hvor

Mærkeligt nok havde Nyborg, den gamle fæstningsby, i lang tid ingen kaserner til sit militær, idet soldaterne efter licitation på rådhuset blev indkvarteret privat hos byens borgere, i større eller mindre grupper. Fotoet fra omkr. 1905 viser et hold soldater samlet i »Gundels gård«, Adelgade 3, hvor de var indkvarteret. Et par drenge har benyttet lejligheden til at blive fotograferet med deres soldatervenner. Det populære 3. jægerkorps var i 1860'erne blevet omdøbt til 19. bataillon, og senere kom 7. og 25. batt. til (den »fynske brigade«). Først kort før militæret forlod byen byggedes et par private kaserner. – NLA.

officererne altid var velkomne gæster, både til spisning og bal – men også mere beskedent til sammenkomster, hvor f.eks. Øhlenschlägers tragedier blev læst op med fordelte roller.

Rekruttjenesten

Soldaterlivet var fra gammel tid temmelig rå og brutalt. Soldaterne var enten hvervede kanutter fra alverdens lande, som det var svært at holde styr på og som gerne deserterede, eller tvungne bondekarle, som ikke blev agtet for noget. Strenge straffe, prygl, spidsrodsløben, krumslutning og lignende hårde metoder var simpelthen nødvendige efter datidens opfattelse. Først 1836 blev spidsrodsstraffen afskaffet i Danmark.

Da den almindelige værnepligt blev indført under Treårskrigen, blev forholdet mellem soldat og officer helt anderledes. Pryglene forsvandt, og

soldatertjenesten var ikke forhadet som før. »Landsoldaten« eller »Jens« blev folks kæledægge. Hæren blev ligefrem populær hvad den ikke havde været før.

En ting, som vi ikke kender mere, er stillingsvæsnet, d.v.s. at en værnepligtig kunne betale en anden for at gå i sit sted. Avisen vrimlede med annoncer om sådanne stedfortrædere, især naturligvis under krigen 1864. Den pris, man betalte en stillingsmand med, varierede noget. I krigstid lå den på ca. 400 rigsdaler, hvad der slet ikke var så lidt, selv om man nok kan sige, at det var billigt at slippe for eventuelt at blive invalid eller blive slået ihjel. Først 1867 blev stillingsvæsnet afskaffet og alle de udskrevne rekrutter kom ind til seks måneders tjeneste. Derved voksede antallet af rekrutter; i 1870'erne var der således ca. 600 rekrutter ved 19. batl.

Det var hærordningen af 1842, der lå til grund for uddannelsen. I begyndelsen kom der hvert år kun ca. 245 rekrutter til korpset, og de blev mellem 1852-60 uddannet på en fælles eksercerskole, ledet af en premierløjtnant. Senere gik man dog over til at lade dem uddanne som før ved deres respektive kompagnier. Rekrutterne mødte 30. maj og gik efter 70 dages uddannelse til tjeneste ved kompagnierne. Her ekserceredes der til 2. september, og fra 3.-22. september, »eksercertiden«, holdtes der øvelser i terrænet med korpset samlet. 23. september blev korpset hjemsendt, bortset fra de soldater, der indgik i garnisonstjenesten eller blev uddannet til befalingsmænd.

Man lagde efter Treårskrigen stor vægt på skarpskydningsøvelser, både med glatløbet gevær og tapriffel. I krigene havde man set, at jægerne havde stået sig bedst, fordi de fægtede spredt og skød godt, samtidig med at de forstod at benytte terrænet med dygtighed. Efter krigens slutning skulle alle infanteriafdelinger derfor indøves som »let« infanteri efter de bestemmelser, som gjaldt for jægerkorpsene. Efterhånden udviskedes forskellen mellem infanteriformationer og jægerkorps, og 1860 blev disse sidste til infanteribatailloner. Allerede 1854 måtte navnene »jæger« og »overjæger« vige for underkorporal og korporal, og efter 1858 måtte jægerne sige farvel til de særprægede grønne uniformer og trække i infanteriets mørkeblå våbenfrakker og lyseblå bukser. Det var en stor sorg for dem.

Efter nyordningen 1860 blev jægerkorpset til 19. batl. Kong Frederik VII overrakte egenhændigt korpsets nye fane (Dannebrog med kongens navnetræk i øverste inderfelt, tillige med tallet XIX i feltet nedenunder) til en udsendt deputation, bestående af kommandøren, adjutanten, to underofficerer og to menige; overrækkelsen skete på Christiansborg Slot 25. juni samme år. Kongen slog selv første søm i. Næste dag blev fanen ved en parade på Torvet overgivet bataillonen.

Efter en bedømmelse fra militær side regnedes 19. batl. for en af hærens bedste afdelinger, måske fordi man lagde mindre vægt på »støvlettjenesten«, altså på formel eksercits, men mere på skyde- og fægtningsuddannelsen. Især premierløjtnant Harboe, der havde udmærket sig i Treårskrigen, var forkæmper for en ny, mere smidig form for taktik.

Nyborg Avis giver 1897 et situationsbillede af rekrutternes ankomst til byen; det har sikkert gyldighed for tiden forud også:

De unge rekrutter møder op ved Landporten i eksercerhuset ovenpå, nogle med pudsekassen under armen, andre med en støvle i hver hånd, enkelte udrustet med uhyre spanskrør til at banke klæder med. Her ser man en ost titte skælmsk ud af et rødterret lommeterklæde, hist stikker en lybsk pølses røgede ende ud af baglommen. Fra hver mands bryst stikker pibespidsen ud som halen af en klapperslange – hvis piben da ikke sidder i munden. I Tøjhuset (slottet) får de klæder, og derpå begynder øvelserne efter følgende motto:

Vi asede og masede,
så sveden den haglede,
på tærne og knæerne
vi krøb og vi kravlede!

Når tjenesten var forbi, blev der hjemsendelsesappel på Torvet. Batalionen stillede op med regimentsmusikken på højre fløj. Fanebærer var den høje, præsentable oversergent Ley. Generalen red frem foran fronten og holdt en tale til mandskabet, der få dage senere skulle hjemsendes efter tjenesten.

Kaserneforhold og sygehus

Når gamle soldater fortæller om deres garnisonstid i Nyborg, lyder dommen, at Nyborg var den ideelle garnisonsby.

Men skønt byen gennem århundreder havde haft militær, var der mærkeligt nok ingen kaserne bygget. Man klarede sig ved at have soldaterne privat indkvarterede. Hvorfor man ikke byggede særlige huse til soldaterne, vides ikke; havde de været forhånden, kunne byen måske have beholdt sin garnison. Soldaterne var selvfølgelig glade for at bo mere uafhængigt i privatkvarter, men for disciplinens skyld havde det nok været bedre at have soldaterne samlet på ét sted. 1865 fordrede man, at byen skulle bygge en kaserne til 500 mand, hvis garnisonen ikke skulle flyttes til Odense, men det blev ikke til noget med nogen af delene.

Soldaterne blev bortliciteret på rådhuset; byens borgere mødte op og tilbød at huse en, to eller tre, alt efter pladsforholdene – og selvfølgelig havde

de lidt fortjeneste på det. Prisen var 7 mark månedlig for en soldat, hvad der vist var pænt i forhold til de ofte usle kvarterer, der blev budt dem, især når det tages i betænkning, at soldaterne selv havde sengetøj med. Senere blev det påbudt, at der skulle være tilstrækkeligt frisk luft i rummene. Den embedsmand, der ordnede indkvarteringen, kaldtes »biletør«.

Folketællingslisten fra 1845 giver os mulighed for at se, hvorledes og hos hvem soldaterne fra 3. jægerkorps og fra »artillerietablisementet« var fordelt. 75 af byens husstande havde hver én soldat boende, 23 havde to, 7 havde tre, 4 havde fire, 2 havde fem, 4 havde seks, 4 havde ni og én havde tolv soldater boende. D.v.s. at der var indkvarteret soldater i hvertandet-hverttredje hus. Mere end fem soldater indlogerede havde købmændene og andre, der sad med store huse: købmand Borryng og madam Eybye havde hver fem, apoteker Stützers enke, købmændene P. Jensen, Wulff og Luun havde hver seks, underlæge Holst, agent Suhr og købmand Maggaard havde hver 9 og vinhandler Klemme hele 12.

Først i garnisonens sidste tid forsøgte private ved opførelsen af et par små kaserner at råde bod på sagen; der var en 5-6 sådanne rundt om i byen.

Et fast sygehus eksisterede imidlertid, nemlig »grødslottet« i Kongegade (matr.-nr. 322a), bag det »gule palæ«. Her stod eller sad, især om sommeren, i og uden for porten en masse soldater i vide, skiddengrå kapper, mærket med et stort rundt mærke med bogstaverne L.D.A.K., som drenge udlagde: Lad det asen krepere! I virkeligheden betød det: Lazaret-depot-afdelingen, København. Inde i porten og gården så det mørkt og trist og snavset ud. Efter en indberetning fra 1832 var der svinesti samt høns og duer i gården; under trappen stod et utæt natsskrin; i køkkenet røg det, og på dørhåndtaget sad snavset i kager. De værste mangler blev derpå afhjulpet.

Det var det militære sygehus, indtil det 1878 flyttede ud på Glacis'et til nuværende sygehus; der var da 53 senge og langt bedre hygiejniske forhold end i Kongegade.

1823 meldes, at en garnisonskirurg ledede hospitalet, og at der skulle være én sygeoppasser, når der var 5-6 syge, men to, når antallet steg. Kirurgen måtte også påse, om soldaterne var vaccinerede og eventuelt selv vaccinere dem.

Vagterne

Hovedvagten lå oprindeligt for enden af Torvet i Stendamsgade, nord for kommandantboligen (matr.-nr. 239). På et kort fra 1734 angives hovedvagten ved siden af Stokhuset, men det må enten bero på en fejltagelse, eller

Ved den vestlige ende af torvet lå som modstykke til rådhuset Kommandantgården, indrettet 1809 som bolig for den øverstbefalende for garnisonen i Nyborg. Til den hørte en dejlig have på halvøen, som Slotsgraven omflyder, nu Bibliotekshaven. Hver søndag musicerede regimentets musikkorps foran det smukke palæ med de høje popler til glæde for kommandanten og byens borgere. Fotoet fra 1896 viser sceneriet med møllegraven, broerne og den i 1867 af møller J. C. Jespersen ombyggede Slotsmølle t.h. I Stendamsgade ses det lave hus, hvori den elektriske telegrafstation åbnedes 1854. Efter garnisonens flytning 1913 blev kommandantgården dommergård. Til skade for torvets arkitektoniske virkning blev den nedrevet 1938, men det må indrømmes, at folkebiblioteket (1939) blev en god erstatning. Fot. Carl Nielsen. – NLA.

de to bygninger blev senere – 1748? – bygget sammen til én, for efterpå var vagtstuen i hvert fald i selve Stokhusbygningen. Da denne 1854 blev revet ned, flyttedes hovedvagten til Strandportvagten, som derefter blev kaldt Hovedvagten, lige til den blev nedrevet. Når der i det følgende tales om Hovedvagten, menes dermed vagten ved Strandporten, den gamle Strandvagt eller Strandportvagt.

Denne vagtbygning, der lå til højre, når man kom ind gennem Strandporten, var oprindelig i én etage, med forstue, officersstue og corps de garde (vagtstue). Da Strandporten blev brudt ned, måtte vagten 1855 forhøjes med en etage, så der blev plads til fangerum ovenpå. Fra volden kunne man som allerede fortalt gå lige ind i øverste etage bagfra.

Ved voldens sløjfning skånedes man selvfølgelig Hovedvagten, da garnisonen stadig brugte den; den stod der med sine klassicistiske piller og sin smukke buegang som et nobelt minde om soldatertiden. Desværre måtte den

vige for færdselssikkerhedens krav 1935, da hovedvej 1 blev lagt tværs gennem byen; de røster, der hævdede sig for at redde den, blev overhørt.

Enkelte Nyborgborgere husker endnu, da vagten var i brug indtil garnisonens flytning til Vordingborg 1913. Her vandrede skildvagten monotont frem og tilbage foran en lille række geværer, der stod stillet op sirligt og akkurat som efter en snor i geværstøtterne (fourchetterne). I skilderhuset hang en rød kappe, som skildvagten svøbte sig ind i, når vejret blev dårligt. Den senere kong Frederik VIII har i sin rekruttid stået vagt her.

Hver morgen klokken 5 blæste en trompeter reveillen («Op! op! op!») uden for Hovedvagten og marcherede derpå til Torvet og videre til Ravelinen, hvor han gentog den lille opkvikkende melodi. Byens borgere kendte de militære signaler ud og ind. Børnene kom i seng, når retræten lød.

Dag og nat kom og gik patruljer her, og honnør blev afgivet af vagten døgnet rundt.

Hver aften kl. 9 trådte vagten til gevær, vagtkommandøren udgav da feltråb, hviskede ordet til højre fløjmand, der ligesom det øvrige mandskab stod med præsenteret gevær. Denne lod det gå videre til sidemanden, og således gik det rækken ned til venstre fløjmand, der igen gav det til vagtkommandøren. Ofte kunne det hændes, at ordet undervejs var blevet forvansket, og så måtte det hele gøres om igen.

Flere gange daglig drog en deling soldater fra Hovedvagten ad volden og gaderne for at afløse skildvagterne i bastionerne, ved Landporten, ved Ravelinen, uden for kommandantboligen og uden for dette eller hint hus, hvor garnisonens øverstkommanderende på den givne tid havde sin bolig, ja helt ud til Stjerneskanen. Hveranden time blev den vagthavende soldat afløst; det skete således, at han i det øjeblik, da kirkens ur slog fuldt slag, satte den ene hånd for munden og brølede: »Løs a ...!» af sine lungers fulde kraft. En anden soldat kom da springende ud af vagtbygningen, greb sit gevær fra stativet og marcherede hen til skilderhuset, hvor så begge soldater skuldrede for hinanden, mens den afløsende fik feltråbet tildelt.

Ved Ravelinsvagt («Smedevagt») stod en sten med tallet 40 på; den angav de 40 skridt, vagtposten måtte gå, så nøje var alt afpasset.

En skildvagt måtte vagten lang have øjnene godt med sig og passe nøje på, når en eller anden højere officer nærmede sig. Han satte da hånden op for munden og råbte: »Vagt i gevær ... r!» hvad der havde til følge, at en halv snes mand kom styrrende ud af vagten, greb deres skydere, stillede sig ret og præsenterede gevær, mens officeren med en nedladende hilsen passerede forbi.

Øvelser

Det militære øvelsesterræn lå ude på Øen. Her var ensomt og god plads, fortrinligt egnet til al slags militær leg. Derude var der knap så bevokset som nu. Kvæget græssede her. Var der skarpskydningsøvelser, måtte det dog selvfølgelig først fjernes.

Om morgenen drog kompagnierne ud med trommer og signalhorn. Når de kort før middag kom tilbage, var de dygtig trætte og støvede.

Byens drenge var ivrige tilskuere ved øvelserne. Interessant var artilleriets skarpskydning med kanoner og morterer. Især når kanonkuglerne ricocherede og i et nu rejste en mægtig vandsøjle ude i Bæltet. Også bombernes høje flugt og deres ildhaler vakte almindelig beundring. Drenge har altid interesseret sig for soldaterøvelser.

Infanteriet eksercerede derude, arrangerede forpostfægtninger og øvede sig i at give pelotonild.

1834 var skydevoldene blevet opført. – Geværerne var forladere, og ladningen af dem var meget omstændelig: af en stor solid lædertaske, der blev båret i en bred læderrem, fremtoges en patron. Soldaten skulle derefter ved hjælp af sine fortænder rive enden af patronens papirhylster, der omsluttede krudtet, hælde dette i geværløbet og stoppe papiret ned som forladning, hvorefter ladestokken, hvis leje var bag løbet, blev trukket frem og benyttet til med mange slag at presse patronen ned om geværets bund. Endelig skulle der af en mindre lædertaske i livbæltet fremtages en fænghætte, der derefter blev sat på pistonen. Og alt dette for hvert enkelt skud.

Der sagdes, at mangel på fortænder var kassationsgrund, fordi man så ikke kunne bide patronhylstret itu. De kasserede kunne kun bruges til »dunke«, d.v.s. trænkuske og sygepassere. Først efter 1867 blev Remington-riflerne (model 67) indført.

I hvilen mellem pauserne gjorde soldaterne ivrigt indkøb hos de »brødkoner«, der altid fulgte med på marchen ud til Øen. I deres kurve medførte de klukflasker med brændevin i. Sådanne »bassekoner« gik langt op i tiden rundt og solgte brød til soldaterne. Selv om rekrutterne fik 1½ pund kommisbrød hver dag, tærede luften dog, så de ofte havde brug for lidt ekstra forplejning.

1839 optoges svømmeundervisning for mandskabet, idet en af artilleri-underofficererne var uddannet svømmelærer. Undervisningen foregik fra en flåde ude på fjorden. Den bestod vist nærmest i et soldaterne blev smidt i vandet og så måtte se at klare sig selv.

Hjemkomsten fra en øvelse skete ikke sjældent med fuld musik. Orkestret hentede soldaterne ved Ålehusene. Først kom obersten til hest, efterfulgt af

hele regimentsmusikken. Derpå kom de fire kompagnier, hver ledet af en officer til hest i spidsen. Marchen gik ind gennem Strandporten, vagtmandskabet blev råbt i gevær. Kommandoråbene lød: »Giv agt! – Præsenter gevær! – Se ti...i...il venstre!« Officeren foran 1. kompagni drejede sig i sadlen og råbte: »Gevær på skulder! – Se til højre!«, hvorpå han selv hilsede ved at sænke sablen. Efterhånden som de følgende kompagnier passerede vagten, skete det samme for deres vedkommende.

Med gevær i hvil marcherede bataillonnen gennem Adel-, Konge- og Korsgade op til Torvet, hvor der kommanderedes: »Retning til venstre, med sektioner venstre sving! – Holdt!« Bataillonnen stod nu på to geledder med ret front, musikken på højre fløj og fanen, hvis den var med, på midten af andet geled.

Obersten red frem foran fronten og kommanderede: »Bataillonnen til højre ret!«, hvorefter der blev rettet ind som efter en snor. »Se lige ud! – Giv agt, præsenter gevær! Fanen til højre fløj!« En officer med skuldret sabel og i parademarch som fanefører, og en stor stout underofficer (med fuldskæg) som fanebærer i fodslag med officeren, men med tre skridts afstand bag denne, marcherede frem, mens musikken spillede fanemarchen og folk blottede hovederne. Når fanen var kommet på plads, kommanderedes der »Gevær ved fod!« Der blev trådt af, og mandskabet søgte i kvarter. – Ikke mindst byens ungdom var interesserede tilskuere til dette skuespil.

Om eftermiddagen fortsattes øvelserne i eksercerhuset med teori og gymnastik.

Garnisonslivet satte sit præg på byen. Drengene sværmede for soldaterstanden og legede militær. Der fortælles om 12-14 års knægte, som fik deres gymnastiklærer, der var kommandersergent, til at lære sig geværeksercits; hver dreng anskaffede sig et trægevær, og på Tøjhuset låntes korte sabler med blanke håndtag. Hver lørdag ekserceredes dermed, og efter øvelsen marcherede drengene med en lille hornblæser i spidsen rundt i byen og omegnen. Når de passerede skildvagten på Ravelinen, skuldrede de alle, og skildvagten ligeledes – dog måske snarest, fordi læreren bar det sølvkors, han havde vundet i de slesvigske krige, på brystet, og det skulle mødes med militær honnør.

I 1880'erne fik en lille femårs dreng lov til at være frivillig rekrut ved 7. batl. 1. kompagni. Han blev iført en uniform og bar sabel og bøsse. Den lille rekrut nr. 420 blev hele regimentets yndling; han deltog i alle eksercits og parader.

Soldaterne fik en tid lang af officererne lov til at have en bataillonshund, en tilløben hund, der fulgte dem og boede hos dem på kasernen.

Fra 1868 var der årlige øvelser i den nyoprettede lejr i Hald ved Viborg.

Om den første øvelse fortælles: Bataillonen indladedes den 16. juni i dampskibene »Vesta« og »Falster« og nåede næste dag Århus, hvorfra den marcherede til Hald over Lading og Ans. Det var varmt vejr, og den to dages march på de støvede veje var hård. Der var dog kun én mand som måtte køres. I lejren lå der ti batailloner, to rytterregimenter og to batterier. Tjenesten var streng, ofte varede den fra kl. 4 morgen til 10 aften. Om dagen var der smeltende varmt, om natten iskoldt. – 1880 holdt lejren op.

Garnisonen havde sin egen marketender med, en af byens restauratører.

Tappenstreg og kongens fødselsdag

Ved særlige lejligheder gik den store tappenstreg kl. 9 om aftenen gennem byen, f.eks. på majestætens fødselsdag, på hærens højtidsgage (Isteddagen den 25. juli og Fredericiadagen den 6. juli), eller når høje officerer var på besøg. 3. jægerkorps' musikkorps blæste da forskellige marchmelodier foran hovedvagten og drog derpå, ledsaget af et kompagni soldater, gennem byens hovedgader ud til Ravelinen og samme vej tilbage. Der var jo ikke så

Op mod år 1900 er dette foto af Kongegade, den ene af byens forretningsgader, taget, med skilte og markiser. T.h. den tybjergske gård fra 1798 med den smukke arkitektur (senere Lauritz Nielsens gård). I hæggr. foran kirken og Hotel Postgården ser man en deling soldater komme marcherende op fra Adelgade. Militæret var meget populært i den gamle fæstningsby, og det var en personlig sorg for byen og også et økonomisk tab, da det uden varsel blev forflyttet 1913, selv om Nyborg samme år til erstatning fik straffeanstalten (statsfængslet). – NLA.

forfærdelig mange gader at gå i. Foran Kommandantgården spillede der tre stykker. Især var »Østrigsk tappenstreg« elsket af befolkningen, og da »Den tapre Landsoldat« kom frem under Treårskrigen, dominerede denne fængende og brillante melodi selvfølgelig. Den halve by fulgte med på marchen gennem byen og sang med på »Landsoldaten«. To delinger soldater ledsagede musikkorpset. Helt farligt var det, når toget skulle passere den smalle Landport; de fleste folk foretrak at vente her, indtil toget kom tilbage, for ikke at blive maset i stimlen. Når toget var kommet tilbage til Hovedvagten, spillede musikkorpset retræten – til daglig blev den ellers kun blæst på horn.

Når tappenstregen gik efter mørkets frembrud, var vagtmandskabet forsynet med tændte lygter, der ved marchen gennem byen bragte en ganske særegen og smuk stemning med sig; det lignede en flok lygtemænd, der kom marcherende.

Desværre kom det af og til til beklagelige episoder. Således kunne det om vinteren ske, at bøller kastede snebolde på orkestret og soldaterne. Fra København kendes lignende episoder, hvor gadedrengene benyttede lejligheden til alskens gale streger, så politiet måtte gribe ind. Det syntes, som om folk var ellevilde og parat til at udnytte lejligheden til at lave fest.

Hver tirsdag aften kl. 9 gik den almindelige tappenstreg, »Tapt'o'en«, gennem gaderne. Musikken bestod da kun af 3-4 trommer og lige så mange fløjter. Alligevel lokkede den mange folk frem.

Garnisonens største festdag var kongens fødselsdag. Af de mange beskrivelser heraf kan man se, at festen fejredes på omtrent samme måde århundredet igennem. Frederik VI's fødselsdag var 28. januar, Christian VIII's 18. september, Frederik VII's 6. oktober og Christian IX's 8. april.

Byen var i festdragt, der flagedes fra private og offentlige bygninger, fra havnen, fra skibene; der var musik gennem gaderne både morgen og aften. Skolebørnene havde selvfølgelig fri.

Klokken 11½ stillede militæret ved eksercerhuset over Landporten og marcherede derfra med musik ned til Torvet; på samme tid stillede borgervæbningen i Adelgade og marcherede også med musik i spidsen op på Torvet. Her var der kl. 12 middag stor parade. Foruden garnisonen og borgervæbningen var brandkorpsets officerer og underofficerer i gala, byrådet og alle byens mange embedsmænd og andre honoratiores i stiveste puds til stede. Militæret var opstillet med musikken og de gamle lasede faner på Torvets nordside, borgervæbningen stod uden for rådhuset. På den anden side stod alle officererne i en lang række: 4 oberster, flere majorer, 12 kaptajner, 12 premierløjtnanter, en bunke sekondløjtnanter, samt intendantter, over- og underlæger, – alle i gala.

Kl. 12 præcis åbnedes portene i Kommandantgården, og kommandanten med sin adjutant i galauniform og med trekantet hat red ud, så det gungrede i broen og kunne høres over hele Torvet – general Wørishøffer sad altid på en hvid hest. Han galoperede Torvet rundt, så de gamle oberster til hest havde ondt ved at følge ham. En anden kommandant faldt engang af hesten, da den blev bange for de blinkende sabler. Kommandanten holdt en ganske kort tale – Wørishøffer begyndte altid på samme måde med: »Idag er det vor elskede konges fødselsdag«, og da han var holstener, udtalte han v som f – svingede med sin hat med de vajende hvide fjer og råbte: »Længe leve Hans Majestæt!« Så fulgte ni taktfulde hurraer og en touche, hvorefter kongesangen spillede og kongesaluttens 27 skud tordnede fra volden og fra vagtskibet »Pilen«. Folk råbte hurra, og jubelen var stor.

Bagefter var der kur hos kommandanten; byfogden, sognepræsten – der også var garnisonspræst – og alle officererne marcherede i stiveste puds derop. På Postgården var der arrangeret diner for byens honoratiores.

Om aftenen var der stort bal på rådhuset, hvis solennitetssal var fint udsmykket i dagens anledning.

Prins Frederiks rekruttid

At fortælle om Nyborg-jægerens indsats i Treårskrigen og om Nyborg-soldaternes deltagelse i krigen 1864, ligesom at tegne et billede af byen under krigen ville føre for vidt i denne bog; der foreligger en mængde stof derom. Men et par ord om prins Frederiks rekruttid i Nyborg skal indføres.

Byen følte det som en stor ære, da prinsen, den senere kong Frederik VIII, 1861 som 18-årig kom til byen for at aftjene sin værnepligt ved 19. batl. Selv om han efter Frederik VII's ønske skulle lære alt fra bunden af og derfor også måtte forrette almindelig vagttjeneste, var det alligevel ikke helt under de samme forhold han levede, som de andre rekrutter; forøvrigt havde han rang som sekondløjtnant. Han blev ikke liciteret ud på rådhuset, han måtte ikke bo i et uselt værelse sammen med mange andre rekrutter – på Postgården fik han en suite på ikke mindre end syv værelser, og han bragte både »guvernør«, kusk og lakajer med, samt fire heste og to vogne. Ved ankomsten blev han modtaget på skibsbroen af amtmanden, kommandanten og flere høje herrer, og da han efter et to måneders ophold rejste, paraderede 19. batl. og borgerkorpset, ligesom den store tappenstreg gik. Fugleskydningsselskabet udnævned ham til æresmedlem, så man kan sige, at en rekrut næppe før eller senere er blevet behandlet så godt og ærbødigt som han.

Knap to måneder efter, i september, vendte han tilbage igen, denne gang som premierløjtnant, for at gøre tjeneste i Nyborg tre måneder.

Prinsen var yderst afholdt og venlig, og også meget pligtopfyldende. Han deltog i alle strabadserne uden at skåne sig selv. – En vinterdag holdt kompagniet hvil efter nogle øvelser. I nærheden var der en islagt dam, som de unge soldater morede sig med at glide på. Pludselig brast isen, og 10-15 soldater faldt i og blev dyngvåde. Iblandt dem var prinsen. Major Magius bandede og lynede og sagde, at om så soldaterne var våde lige til skindet, skulle de fortsætte øvelserne. Derimod måtte prinsen gå hjem og skifte klæder. Hs. kgl. Højhed rettede sig og svarede: »Når mine kammerater ikke må få lov til at gå hjem, bliver jeg også, hr. major!« og derved blev det. De våde Jens'er fik sådan en ekstratur, at de var mere end varme, da de med appel trådte af uden for apotekerens gård ved hjemkomsten.

»Frederiksløst« ved Teglværkskoven, den lille beskedne, nu nedrevne pavillon, var et vidne om prins Frederiks kærlighed til byens smukke omegn. Der er ingen tvivl om, at han var glad ved sit ophold i Nyborg og gerne mindedes sin rekruttid senere hen. Han lærte her at blive mere selvstændig end hos sin far og familie hjemme på Bernstorff, hvor han blev kørt i stramme tøjler. Pudsigt er det, at han lige til sin død blev ved at holde Nyborg Avis og reklamerede, når den udeblev, fordi han så ikke kunne følge med i hvad der skete i byen. Senere, når han traf folk fra Nyborg, spurgte han altid til gamle bekendte.

Prinsen spadserede ofte på volden. Særlig gerne gik han forbi det gamle guldregentræ, der endnu står i Stendamsgade. Han sludrede tit med de folk, han traf, både høje og lave. Skomager Rasmussen, der boede i Nyenstad med have ud til Nørrevold, var en stor fuglelsker, og om aftenen, når han sad og røg sin aftenpibe, slog Frederik gerne en sludder af med ham. Han købte også flere kanariefugle af ham. Inden han rejste, sagde han en aften: »Ja, nu rejser jeg snart; men De må love mig, at jeg får en rigtig god kanariefugl med hjem til København.« Rasmussen lovede det, og aftenen før rejsen gik Frederik ned til ham og sagde: »Ja, nu vil jeg sige Dem farvel og spørge, om De har en kanariefugl til mig?« – »Jo, vi kan jo se på dem«, og de gik ind i stuen, hvor der stod et stort bur med sangfugle. Prinsen udpegede en lille fugl, men Rasmussen sagde: »Nej, Deres kgl. Højhed, den fugl skal De ikke have, De skal have den«, og så gav han ham sin bedste sangfugl. »Prinsen skal ikke sige, når De kommer hjem, at gamle Rasmussen i Nyborg narrede byens høje gæst«. Frederik tog en hjertelig afsked med sin gamle ven, skomager Rasmussen.

Borgervæbningen

Foruden det indkaldte militær havde Nyborg lige som alle andre byer en borgervæbning på to kompagnier, lidt over 100 mand. Medlemmerne var i reglen næringsdrivende borgere.

I 16. århundrede nævnes Nyborg borgervæbning; det synes, som om den blev nyorganiseret 1801, da alle våbendygtige borgere mellem 18 og 50 år skulle melde sig. Borgervæbningen, der årligt blev inspiceret af den kommanderende general, havde i krigstid den opgave at hjælpe militæret. Både 1807, 1848-50 og 1864 overtog den vagttjenesten og opretholdelsen af ordenen i byen. 1808 bestod den af to kompagnier med en oberstløjtnant som chef – det var byens toldinspektør. Der var nok at gøre med strandvagt, brandvagt, patruljering og den slags.

Et koloreret stik fra 1842 viser borgervæbningens meget maleriske uniform – hver by havde sin særlige uniform. Jakken var rødlig med blå rabatter, benklæderne hvide, hatten var den såkaldte »tjærebotte« med vajende blå og hvide fjer og kokarde. De gængse bandolerer til patrontaske og bajonet manglede ikke. Befalingsmændene bar sabel. – Da borgervæbningen 1857 blev organiseret som et infanterikorps, blev uniformen i overensstemmelse med militærets beklædning mindre farvestrålende, men var dog stadig flot. Ikke mindst Chakot'en. 1863 fik de menige borgervæbnere allernådigst lov til at bære sabel i livgehæng i lighed med de menige ved Københavns borgervæbning.

Borgervæbningen var en fornøjelig institution, der fremmede gensidig velvillighed og var til fælles morskab. Der var mange borgere på over de 50 år med. Hver mandag og torsdag var der eksercits; iført langskaftede støvler stormede og indtog de Stjerneskanen med fældet bajonet og hurraråb. Oberstløjtnant Haxthausen tilråbte de stormende, at ingen armé i hele verden kunne stå for sådanne helte! – Det var under Treårskrigen, hvor fædrelandskærligheden blussede højt.

Under normale forhold holdt borgervæbningen øvelse på Øen en gang om året. Det var en festdag for hele byen, især for dem, hvis fædre eller slægtninge marcherede med. Man gik i martialske takt og under fuld musik oppe fra Torvet. Det var ikke frit for at mange af deltagerne var lidt mavesvære. Der var både noget komisk og noget hyggeligt over borgervæbningen. I spidsen red en rigtig oberst fra militæretaten; han var øverstkommanderende. Senere huskes borgerkaptajn, smedemester Jensen som en statelig leder af foretagendet.

Efter øvelsen, der ikke var slet så udmattende som de rigtige militære eksercits, og heller ikke varede så længe, kom det festlige øjeblik, da der blev spisepause. Musikken spillede taffelmusik, mens officererne spiste i et

stort telt. De menige lejrede sig i græsset med deres familier; den store madkurv blev pakket ud af mor, ungerne beundrede fars flotte uniform og fik lov til at lege med gevær og sabel. Det var lidt af en skovtur for hele byen.

Drengene samlede store dynger af knastørt tang og soltørrede kokasser og satte ild på dem. Røgen lugtede stramt og var ikke fri for at hindre øvelserne. Det var forbudt at tænde bål, men det hørte alligevel til traditionen, at det blev gjort.

Sælgekonerne fulgte troligt med og havde god handel; i deres kurve var der bl.a. masser af frugt, især kirsebær. For en firskilling fik man et stort bundt.

En lille munter episode af borgervæbningens liv skal fortælles: en majdag i 1858 blev borgervæbningens dobbelte brandvagt purret ud kl. 3 om morgenen og skulle møde på Torvet. Der var dog ikke ildebrand, men borgmesteren kunne meddele, at den berygtede »ildebrandsdreng« efter udsagn af ridende stafetter var brudt ud fra Svendborg arrest, og at borgervæbningen skulle på jagt efter ham. Borgersoldaterne marcherede nu ud ad Odense Landevej til Skovriderboligen, hvor borgmesteren tog afsked og ønskede soldaterne god lykke. De lagde sig så langs hegnet ved Juelsbergs skove med 12 skridt mellem hver, men der kom ingen forbryder forbi. Ovenpå sådan en forskrækkelse trængte kolonnen til en opstrammer, og dagen afsluttedes i Christianslund. – »Ildebrandsdrengen« fangedes næste dag ved Horsens og blev senere henrettet ved Svendborg.

Hver nytårmorgen kl. 5 mødte borgervæbningens trommeslager, Chr. Hansen, op og gik fra hus til hus med sin store tromme for at tromme folk op. Først når han fik et lille nytårsgratiale, en mark eller så, holdt han op og gik videre.

Borgervæbningerne blev nedlagt landet over i 1840'erne; de fleste steder blev de omdannet til ordenskorps under brandvæsnet. I fæstningsbyerne København, Fredericia og Nyborg, samt i Helsingør fik de dog lov til at fortsætte som borgervæbning; 1857 blev væbningen opstillet som en infanteriafdeling med to kompagnier på 237 mand. Først 1870, året efter Nyborg fæstnings nedlæggelse, opløstes byens borgervæbning. I stedet for blev der som i de andre byer oprettet et ordenskorps på 31 mand. Dets opgave var at assistere brandvæsnet ved afspærringen i tilfælde af ildebrand, altså at optræde som en slags politiafdeling. Det bar uniformer med politimærke og var bevæbnet med svær sabel. Ret tit kom det ikke til anvendelse.

Dets opløsning er ikke uden dramatik. Da Slotsmøllen 19. august 1901 brændte, holdt korpset vagt, men enkelte »højerstående personer« respekterede ikke afspærringen, og som protest meldte samtlige 27 medlemmer sig ud. Dermed ophørte korpset.

Nyborg bys borgervæbning går langt tilbage i historien. I 1857, da den var på ca. 120 mand, blev den organiseret som et infanterikorps, hvis medlemmer måtte bære sabel i livgehæng. Den sidste kommanderende for væbningen, udnævnt 1865, var smedemester J. Andreas Jensen (1822-82) i Øster Voldgade 48, som her ses i sin kaptajnsuniform. 1870 afløstes borgervæbningen af et brand- og politikorps, »ordenskorpsen«. Kapt. Jensen fik dog tilladelse til fremdeles at have rang med og bære uniform som kaptajner i Københavns borgervæbning. Han tilhørte forøvrigt det højere borgerskab, idet hans bror var den kgl. agent, formand for borgerrepræsentationen Chr. Jensen. Ordenskorpsen opløstes 1901. – NLA.

På Nyborg Museum hænger nu borgervæbningsens gamle lasede silkefane. I midten ses byvåbnet, og nedenunder står følgende indskrift: »18 Nyborg borgervæbnings fane 47«, i øverste hjørne ved stangen ses et lille påmalet Dannebrog og i hjørnerne Christian VIII's monogram.

Slaverne

I forbindelse med militærvæsenet må »slaveriet« eller Stokhuset nævnes. I fæstningsbyerne København, Nyborg, Fredericia og Rendsborg fandtes der Stokhuse, ligesom også på Kronborg. Navnet stammer enten fra de »stokke«, fangerens ben blev fastgjort i, når de blev udstillet siddende til almindelig beskuelse, eller fra almindelige gabestokke.

Stokhuset i Nyborg var oprettet 1646 under Christian IV; her arbejdede de fanger, der var dømt til fæstningsarbejde eller straf »i kongens jern«, altså for det meste tugthusfanger, der havde begået grovere forbrydelser. Straffen kunne dels være på livstid, dels for en kortere årrække. Her sad små og store tyve, brandstiftere, falskmøntnere, ja også omstrejfende betlere. Man skelnede mellem »ærlige« og »uærlige« slaver. At være i slaveriet kaldtes populært at »tjene kongen«.

Stokhuset lå i Stendamsgade for enden af Torvet ud til Slotssøen klods op til Kommandantgården (matr.-nr. 239). Udenfor gik der altid skildvagt. Det var en snavset, lav, enetages bygning; oprindelig havde den samtidig med at være Stokhus også været hovedvagt, indtil denne blev flyttet ned til Strandporten. På den ene side grænsede bygningen op til Slotssøen, på den andre lå der en trekantet gård omgivet af en tæt række palisader, der ikke var højere end at slaverne fra den lille gård kunne kigge over hegnet, og de forbipasserende kunne se fangerne gå derinde som i en svinesti.

Inde i huset var der kun 3½ alen til loftet. Foran, ud mod gaden, var der vagtstue, forstue, køkken og to værelser til justitssergenten; bagved havde slaverne tre smålukaf'er og en kachot. De sov i køjesenge, to ovenpå hinanden; madrasserne og puderne var stoppede med mos. Slaverne lå med tøjet på, men da der var slemt med utøj, klædte de sig efter gammel soveskik ofte nøgne. – Luften var ikke god i de små rum.

Slaverne stod under den øverstbefalende ved militæret og var de militære straffe undergivne. Kun ved alvorligere forbrydelser trådte den civile juridiske domstol til. Den sidste chef var kommandant, general Lützen. Han havde en adjudant som medhjælper ved styrelsen og tre opsynsmænd med underofficersrang til at udføre det daglige tilsyn. Slaverne levede efter streng, militær orden og fik straf, indespærring eller tamp, om de ikke adlød det mindste vink. De blev visiteret af vagten, når de gik ind og ud; førte de

kontrabande med sig, blev de ikke skånet. Af og til kunne der blive tilløb til mytteri, men det blev altid dæmpet i rette tid. Skændtes fangerne indbyrdes, blev det ikke tålt; var de fulde, respektstridige, sloges de, kunne de af kommandantskabet f.eks. få 27 slag tamp af et tykt reb tildelt. Ved grovere forseelser vankede der to gange 27 slag, fordelt på to dage. Strengere var straf med »katten«, et tykt stykke tov med ni stykker beget reb i enden.

Straf for tyveri og grove forbrydelser blev idømt ved krigsret. Indtil 1805 blev kagstrygning, brændemærkning og henrettelser foretaget af Nyborgs egen skarpretter, men da han blev afskaffet, måtte Odenses skarpretter hentes i påkommende tilfælde.

I en mindre gård op til Kommandantgården stod der en »justitspæl«. Til dens tværstykke blev fangerne bundet, når de fik rotting; det samlede altid skuelystne folk. Havde slaven fået de 27 slag, var han ødelagt for lang tid.

Slavernes dragt var spraglet og bestod af kort trøje og benklæder, der gik lige ned under knæet. Den ene halvdel var sort, den anden lysegrå, afvekslende så højre arm og venstre ben var grå og venstre arm og højre ben sorte. De havde vest og bar en grå hue uden skygge på hovedet; de gik med træsko, lædertøfler eller sko med træsåler. De havde hvide, tykke uldstrømper på benene og et brunt halsbind om halsen. I vinterkulden fik de en overfrakke uden ærmer. Om søndagen havde de blanke sorte sko på, når de gik i kirke. Oven over læggen bar de værste af dem på det ene ben en bøjle eller jernring; i den sad der en lænke, som daskede dem om benet og som i den anden ende var fastgjort til det ene håndled. Den hindrede dem ikke i deres almindelige bevægelser. Man hørte altid lænkernes raslen, når slaverne gik forbi. Man kaldte dem p.g.a. lænkerne for »hosebåndsriddere«.

Skulle en slave smedes i bøjle, skete det hos »slavesmeden« til fryd for opmærksomme deltagere. For enden af Peder Jægerstræde nede ved volden boede en sådan slavesmed; om en anden fortælles der, at han havde værksted i Mellemgade 19 og 21 (matr.-nr. 258-259). I bagbygningen ses endnu en række ringe i væggen, hvor slaverne efter sigende stod lankede, mens smedningen foregik. Skulle der indbrændes tyvemærke i panden eller skulle ørerne klippes, foregik det også her. Først 1840 blev brændemærkning afskaffet.

Slaverne var i reglen yderst godmodige og var meget afholdte af byens borgere; de levede ikke afsondrede som i nutidens tugthuse, men førte trods det strenge arbejde et ret afvekslende liv. Kun på sommersøndage, når befolkningen glad drog i skoven gennem Landporten, måtte de stå i den indelukkede gård bag hegnet og kigge langt efter dem, der skulle ud i den grønne natur.

Blandt slaverne var der bl.a. et par negre, der havde anstiftet en

sammenrottelse blandt de sorte i Dansk Vestindien mod de hvide og havde afbrændt en sukkerplantage; den ene af dem var ret tavs – han døde her – men den anden, »sorte Edward«, var nok så fornøjet, når han radbrækkede det danske sprog. Han var yderst godmodig og meget populær i byen. Han blev senere løsladt. – Der var også et par falskmøntnere; den ene havde tegnet en femdaler-seddel, den anden havde med stor kunst forfærdiget rigsdalerstykker. Han kaldtes »Signetstikkeren«. I og for sig var disse to jo ikke rå forbrydertyper, men falskmøntneri straffedes dengang meget strengt. – En af de spanske soldater, der 1808 kom til Nyborg, hvor han blev boende, giftede sig og fik børn, havnede også som slave; 1824 døde han i Stokhuset.

Slaverne måtte stå tidligt op, idet arbejdsdagen begyndte kl. 5 morgen om sommeren. De holdt en middagspause fra 12-1, og så fortsatte arbejdet til klokken syv. De var beskæftiget med forskellige arbejder. I 1840'ne byggede de »Nyborg dæmning« (Strandvejen) over Kamhullet, og Holckenhavns dæmning; de hjalp også vandmesteren med at oprense Ladegårdsåen. Men størsteparten af tiden var de beskæftiget med deres egentlige arbejde, nemlig voldarbejdet under opsyn af en justitsunderofficer, »slavesergenten«; han gik i lysegrå uniform med hvid klædesopklapning, samt to rader gule distinktionssnore på opslagene og lyseblå epauletter med gule tresser; han var bevæbnet med en sabel. Under hans opsyn vedligeholdte de spadseregangene, udførte gravearbejder, opmudrede Stadsgraven o.lign. Særlig pålidelige slaver fik lov til at tænde tranlygterne i Landporten hver aften. De forbrydere, der var for farlige til at have gående ude, sad inde i huset og raspede træ til brug ved farvning – deraf navnet »Rasphuset«, som også brugtes.

Som løn fik slaverne efter 1827 seks skilling daglig og to pund brød.

Men slaverne var også en billig arbejdskraft for byens borgere, idet man – når de ikke var udkommanderede til andet arbejde – kunne leje dem som daglejere til at grave have, feje gade, hugge brænde, være barnepige, hjælpe håndværkerne – de fleste af dem var jo selv håndværkere. Ja de kunne endda få lov at ride med hestene til Vindinge for at få dem skoede hos smeden.

På den måde lærte hele byen hver enkelt at kende. Man kunne hos justitssergenten bestille nummer den og den til at møde hos sig næste morgen klokken fem; slaven måtte hentes »af et menneske«, skal der have stået i reglementet, men det behøvede ikke at være en voksen. Derfor kunne man tit se endda mindre børn hente dem. Klokken syv om aftenen skulle de igen være hjemme og måtte bringes tilbage på samme måde. De var ellers uden spor af bevogtning, men låneren var ansvarlig for at de kom igen i god behold. Skulle de ud på Holmen for at arbejde dér, måtte ud- og indgangen ekstra meldes.

Af den betaling, der blev ydet, nemlig 20 skilling daglig, tog »slavekassen« 18²/₃ skilling; resten fik slaven til sine private småfornødenheder. Af og til vankede der også drikkepenge.

Det siger sig selv, at kun »ærlige« slaver fik lov til at gå omkring i denne halve frihed. De farlige slaver måtte pænt blive hjemme.

Hos kommandanten var slaverne ligefrem uundværlige som opvartende kavallerer. Blev der ringet på portklokken, lukkede en slave op, og var der visit, meldte en anden af disse herrer den besøgende hos herskabet. Kommandanten var slavernes afgud. Der fortælles en lille sørgmunter historie herom: en slave havde jaget sin kniv ind i en medfanges lunger og skulle henrettes en fredag; men da nu kommandanten skulle til middag på en af herregårdene den dag og gerne ville overvære sin vens henrettelse og stejlesætning, lod slaven sig ekspedere over i den anden verden allerede om torsdagen. »Herregud!« sagde han, »skulle jeg ikke med fornøjelse gøre Dem den lille tjeneste, hr. kommandant – De som i den lange tid, jeg har nydt den ære at stå under Deres kommando, har været så søjelig og opmærksom mod mig, og det er s'gu også lige fedt, enten jeg stikker af i dag eller i morgen«. – Slemme havde det været, om fredagsposten fra København havde bragt kongelig benådning!

Om toldinspektøren fortælles der fra ca. 1830, at han som tjener benyttede en slave, der hver morgen blev iført et slags livré, men om aftenen atter vendte tilbage til Stokhuset i den reglementerede slavedragt. Han gik frit omkring i byen.

I deres fritid lavede slaverne alle mulige praktiske og fikse småting af træ: pølsepinde, tøjklammer, skomagerpløkke, svovlstikker, tøfler, koste, skeer, legetøj, trillebøre o.s.v., men også flintsten til geværlåse, pulveriseret mursten til pudsning (»trippelse«), sivmætter, kurve. Tingene blev ophængt på palisaderne, og folk kunne så se, hvad der var at købe; et par slaver stod ved siden af og tog mod betalingen. Oprindeligt havde slaverne haft lov til at gå i byen selv med deres varer og sælge disse, dog selvfølgelig under bevogtning. For de erhvervede penge kunne de få lidt skråtobak eller snus.

Slaverne marcherede som omtalt hver søndag til kirke for at høre gudstjeneste. Slavesergenten førte dem an. De sad i slavestolene. Sognepræsten fik årligt ti rigsdaler for at udføre de nødvendige kirkelige forretninger for dem (sjælesorg, begravelser o.lign.). De døde slaver blev begravet i et hjørne af kirkegården, hvor selvmordere og lignende kom hen. Kisterne blev løftet over hegnet for at undgå, at de døde spøgede senere. – De syge slaver blev tilset af garnisonskirurgen.

Selv om slaverne i og for sig havde afveksling og frisk luft, hændte det dog af og til, omend sjældent, at en eller anden så sit snit til stik af. I så

tilfælde blev Landporten straks lukket og et varselsskud affyret fra volden, så folk vidste at nogen var rømmet. Havde de flygtende ikke venner i nærheden til at file bøjlerne af og skaffe sig nyt tøj, blev de ret hurtigt fangede ind igen, og så var straffen tamp, indtil ryggen var blodig. Den der bragte en rømmet slave tilbage, fik fire rigsdaler til belønning. – Det kunne en enkelt gang hænde, at en og anden forsvandt sporløst, måske med et skib, men det var sjældent.

I 1830'erne blev med et par års mellemrum to slaver henrettet fordi de havde myrdet hver en af deres kammerater; den ene var blevet så rasende på en anden, fordi han havde taget et par flintesten til en skillings værdi fra ham.

Den første af de dødsdømte gik frejdigt nok i døden efter at han havde fået en ordentlig dram; den anden var angerfuld og måtte ligefrem bæres ud til vognen, der skulle føre ham til retterstedet ude ved Stjerneskanen. Bøddelen fra Odense forestod halshugningen, og fra Nørrevold fulgte hele byen skuespillet. Skolebørnene blev opfordrede til at se på det; det var en slags moralsk anskuelsesundervisning.

Når straffetiden var udløbet, nedsatte en del af slaverne sig ofte i byen. Mange af dem blev flittige og stræbsomme borgere; andre ønskede sig måske tilbage til livet bag Stokhusets mure. Endnu mange år efter slaveriets ophævelse boede der forhenværende slaver i byen. En af dem kaldtes Niels Hummer; han var klippet i ørerne. En anden var den allerede omtalte signetstikker, en tredje hed Ole Slave. Den sidste slavesergent, Jochims eller Jochimsen, blev ligeledes boende her i byen, i Nyenstad (Østergade). Han blev arrestforvarer på rådhuset og blev til sidst pensioneret.

Man kan ikke sige andet end at slaverne var populære i Nyborg – gik man forbi Stokhuset, tog man gerne mod en stram militær hilsen fra sine venner bag hegnet og et venligt bredt smil, og selv gamle damer betroede sig trygt til deres beskyttelse. »Lille slave!« var gamle damers kæleord til fangerne. Straffen var ment som den hårdeste straf – i virkeligheden kunne slavetilværelsen have været meget værre for forbryderne.

Efterhånden som man fik fine fornemmelser, så man med mishag på hele institutionen, der unægtelig set udefra gjorde et barbarisk og uæstetisk skue. 1852 blev Stokhuset nedlagt og fangerne – ialt 45 – overført til rigtige tugthuse. De blev en aprilnat sejlet med dampskib til København. Byen var både glad ved at slippe af med de moralsk fordærlige individer og samtidig ked af at måtte undvære den billige arbejdskraft.

Ifølge folketællingslisterne var der 1801 ialt 22 slaver i Stokhuset; den ældste var 61 og den yngste 21 år. Af disse sad 14 på livstid, én »på kongens nåde«, én på 8, én på 7, to på 6, én på 5, én på 4 og én på 3 år.

1845 var der ialt 52 slaver, den ældste på 76, den yngste på 22 år. Blandt disse var der en nordmand og en tysker, samt de to omtalte negre: Philippus (37 år) og Edward (47 år), født i Bethlehem på St. Croix.

1850 sad Edward der endnu; ialt var der 58 slaver i en alder mellem 25 og 73 år; der var to islændinge, en svensker og den samme tysker, som sad der fem år i forvejen.

VII. Samfærdsel

Telegraf og ballonpost

En opfindelse, der vakte stor opsigt og virkelig også bød på store fordele fremfor den langsomme regulære post, var den optiske telegraf, opfundet 1792 af brødrene Chappes. Omkring 1800 anlagde man en »linje« ad den store færdselsåre gennem Danmark: Kronborg-Hamborg over Nyborg-Assens. På høje punkter med et par miles mellemrum blev der opstillet høje stilladser, og ved hjælp af trækklapper i forskellige stillinger blev der markeret forskellige ord og bogstaver, som gennem en kikkert kunne læses fra næste observationspost og straks blev givet videre. På den måde kunne man forholdsvis hurtigt sende meddelelser afsted – vel at mærke når vejret var klart, for i tilfælde af tåge, regn, mørke var det umuligt. Fra København til Haderslev tog det i gunstigste tilfælde blot 27 minutter.

Den optiske telegraf blev brugt til afsendelse af statslige depecher, meddelelser om vejrforhold, til politiske nyheder, krigsefterretninger, og vigtig privatkorrespondance var også tilladt.

I begyndelsen havde man 18 klapper; i 1840'rne blev systemet forenklet, så der ialt kun var fem klapper.

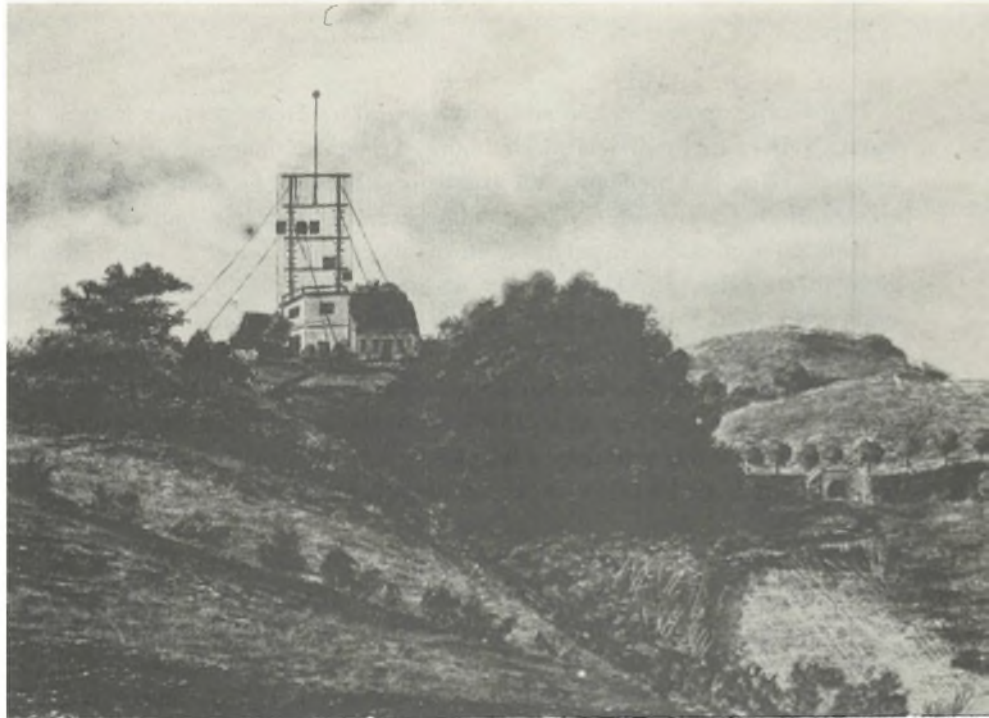
Telegrafbygningen her i Nyborg er bevaret endnu; den ligger højt på »Telegrafbakken« vest for Ladegårdssøen (matr.-nr. 3 af Aunslev-Bovense kommune) og svarer f.eks. til telegraftårnet på Kronborg. Stilladset blev nedtaget 1899 og erstattet af et lavere, der stadig fungerer, nu som sømærke.

Fra »Telegrafstenen« kunne man se over til telegrafstationen i Korsør; dens stillads var anbragt oven på St. Gertruds kirkes svære tag. Man bevarede det som minde indtil 1870, da kirken blev revet ned. Folk yndede ikke det store bjælkestillads på den lille beskedne kirke. Om vinteren benyttede man Sprogø som mellemstation fra 15. december til 15. marts. – Forøvrigt var der også opsat et telegrafstillads på Kongens Bastion i Nyborg.

Publikum kunne få lov til at benytte telegrafstenen over Bæltet, f.eks. for at bestille hotelværelse eller ekstrapost i Korsør til rejsen mod København. Men prisen var høj; det kostede om vinteren 8 Rdl. og om sommeren 7 Rdl. for de første ti linier og 48 skilling for hver efterfølgende linie. Som kontrol havde telegrafbestyreren pligt til at sende samme depeche med posten på sædvanlig vis i forseglede brev for at undgå eventuelle misforståelser.

Tjenesten på den vindomsuste bakke i al slags vejr var meget ubehagelig.

Den nærmeste station mod vest var Pårup ved Ellinge, den næste Sønder-Højrup, nord for Ringe; derfra skulle man kunne signalere direkte til

Den optiske telegraf oprettedes 1801 fra Kronborg til Hamborg. På den såkaldte Telegrafbakke over Ladegårdsåen vest for byen opførtes et firkantet tårn, hvorpå det høje stillads med klapperne var anbragt. 1854 kom den elektriske telegraf, men stilladset bevaredes i reduceret tilstand som sømærke. T.h. ses den idylliske Ladegårdså, som stadig fører vand til voldgravene og Slotssøen. Den gamle landevej til Svendborg førte over den solide »Telegrafbro«, der indviødes 1834 af prins Christian (VIII) og var bygget af sten for en efter datidens mening formidabel sum. – Kridttegning af ubekendt kunstner på Handels- og Søfartsmuseet, vist kopi efter N.G. Rademacher.

Assens. Fra Assens gik telegraferingen til Haderslev og sydpå. Ved foden af stilladserne lå et træskur, hvor de to mænd, der passede stationen, opholdt sig. I krigstiden 1848-50 blev telegraferen meget benyttet til depecher fra krigsskuepladsen.

Efter opfindelsen af den elektriske telegraf var den optiske med ét slag forældet. Endnu 1851 ytrede Nyborg Avis at enhver, der fablede om den fantastiske idé om et undersøisk kabel mellem Sjælland og Fyn, måtte kaldes en projektmager, men knap to år senere var kablet en kendsgerning. Det blev lagt en majdag 1853 i løbet af 12 timer. – I begyndelsen blev det ofte revet itu af opankrende skibe. I slutningen af 1860'erne var det næsten helt ubrugeligt og af det andet kables 6 ledningstråde kunne kun de 4 benyttes. Det var lagt ca. 1860. Det ene »telegraftov« gik fra Knudshoved syd om Sprogø og Halskov rev, det andet gik fra Stjerneskanen nord om Sprogø og Halskov rev.

I 1850'erne oprettedes den elektriske telegraf fra Helsingør over København, Nyborg og Fredericia til Hamborg. Telegrafstationen i Nyborg blev åbnet 1854 og lå i Stendamsgade (matr.-nr. 234) over for Nørrevoldgade. »Telegraferingen sker fra et lille grundmuret hus ved hjælp af batterier, der er anbragt i et skab i væggen; på en papirstrimmel, der af et hjul rulles gennem en valse, aftrykkes prikker og streger, der med lethed læses af bestyreren. Med Korsør foregår den også på en anden måde ved hjælp af en urskive med viser og alfabet; når man her stiller viseren på et bogstav, er det samme øjeblikkeligt tilfældet i Korsør«, siger en beskrivelse fra 1850'erne.

Til Svendborg blev der også i 1850'erne anlagt en linie; den var privat. – Den optiske telegraf nedlagdes i begyndelsen af 1860'erne; en del Nyborgborgere sikrede sig kikkerter, blokke, taljer o.lign. ved auktionen d. 20. september 1862.

Postvæsnet – og Frederik VI med – har aldeles ikke været forbenet og fremskridtsfjendtlig; det har samvittighedsfuldt prøvet det nye, der kom frem. Den optiske telegraf fik sin store mission et halvt århundrede igennem. Knap så vellykket var de forsøg, der blev anstillet med ballonpost. I Frankrig havde brødrene Montgolfier i slutningen af 1700-årene opfundet ballonerne, der ved hjælp af lettere luft fremkaldt ved opvarmning kunne stige op. Allerede 1783 så man luftballoner i København, og i tidens løb steg mange op i Danmark. Under Napoleonskrigene fik en akademiker i København, Johan Peter Colding, den idé at lade balloner befordre breve og vigtige meddelelser, altså en slags luftpost. Hans første forsøg foretoges i Nyborg; 2. juni 1808 sendte han med en ballon et brev til Frederik VI over Storebælt. Nogen praktisk betydning fik det dog ikke, bortset fra at Frederik VI året efter sendte en masse balloner ud over Skåne med flyveblade til befolkningen; man tænkte på at gøre landgang og genvinde provinsen. Forsøgene har sikkert været fulgt med interesse af Nyborgs befolkning.

Bæltfarten

Grunden til at Nyborg så ofte omtales i memoirer og skildringer fra ældre tid er selvfølgelig den, at byen lå ved alfarvej. Størstedelen af Danmarks vigtigste inden- og udenrigs trafik foregik over Nyborg, og da en rejse over Storebælt jo var lidt ud over det almindelige, er det klart, at man følte anledning til at optegne noget derom i sin rejsedagbog. Men stort mere end hastige rejseglimt er det selvfølgelig ikke – turistens overfladiske indtryk af overfarten og den ufrivillige venten på postvognen i byen.

Særlig fæstnede man sig ved den farefulde overfart. Allerede i 1500-årene har vi beretninger, mest kendte om Peder Palladius' og Herluf Trolles livsfarlige sejlads over Bæltet 1543, og vi ved, at Frederik II ved midsommertid måtte vente hele otte dage i Korsør for at komme over, ligesom f.eks. en del adelige, der i julen 1573 skulle til bryllup i København, men efter en uges ventetid i Nyborg måtte tage tilbage igen. Fra 1660'erne fortælles om en stormfuld overfart på over syv timer. Lige så længe kunne rejsen selvfølgelig tage i stille vejr eller når der skulle krydses i modvind. Således fortæller Jacob Langebek 1746, at han sejlede fra Nyborg kl. 5 eftermiddag med smakken i meget behageligt stille vejr og måneskin; han var i Korsør kl. 2 nat. Der kunne samles en morsom og omfangsrig samling rejsebeskrivelser med lignende indhold.

Med Færgelaugets små smækker, der i århundreder havde krydset Bæltet, var afgang- og ankomsttiderne yderst usikre, ligesom rejsen også kan have været farlig. En stor forbedring var det derfor, da postvæsnet i 1790'erne indsatte et par postjagter, »Mercurius« og »Ørnen«. De var både hurtigere end smakkerne og bekvemmere indrettede, havde endda kahyt og to kamre, samt telt på dækket, og om natten lys i kahytten – uden ekstrabetaling! Til gengæld forventede man, at publikum ikke skar eller maledede navne i møblerne. Disse postjagter var i brug til 1856, da staten overtog overfarten. De to sidste, »Neptun«, bygget 1851, og »Louisa Augusta«, blev solgt på auktion. Foruden disse nævnes »Jægeren« og »Store Bælt«. Postjagterne var elegante skibe, maledede i hvidt og gult og grønt; dækket var propert og ordentligt. Førerne af jagterne kaldtes kgl. Bæltpostførere eller kaptajner. – Man ankede 1798 over, at lyset på Halskov kun var tændt, når postjagten var ude, mens smakkerne måtte klare sig i mørket.

Ombord på skibene var der ingen lejlighed til at få mad; i det hele taget var der ikke sørget for de rejsendes bekvemmelighed, sådan som vi nutildags er vant til det. Man måtte selv have sin madkurv med, og varede rejsen længere end ventet, kunne man godt fornemme tarmenes skrigen af sult, inden man nåede rejsens ende og kunne forsyne sig på »Postgården«. – I postjagterne skulle der dog være brød, smør, øl og brændevin samt vand til de rejsende, meddeler en datidig rejsehåndbog.

Et broget liv udfoldede sig ombord på smækker og jagter. Her var passagerer af alle aldre og stænder, soldater, der skulle til deres garnison, fornemme rejsende, mindre fornemme rejsende, købmænd, udlændinge. Der var tid til en lille flirt mellem damer og herrer. Tit var der vrøvl om kahytspladserne; postskipperen, der havde pålæg om »artigen« at »be-gjægne« passagererne, havde en vanskelig opgave med at skaffe orden. Det var tilladt at ryge tobak på dækket, når der var låg over piberne.

Bølgerne behøvede ikke at gå højt, før søsygen indfandt sig. I Nyborg og Korsør kunne man ganske vist købe midler mod søsygen, men de var ganske utilstrækkelige, for ikke at sige udelige. Apotekerer i Korsør solgte »en veritabel universaleliksir«, som han »efter nøje undersøgning havde be- funden meget nyttig og passende for rejsende til vands, der nu inkomme- deres af kvalme og brækning, som og for barselkoner, gamle og unge folk«. Almindeligt var også safran brugt som middel mod søsyge; de rejsende sad og snusede safranlugten ind, når skibet begyndte at vippe. – Under søsygen var der ikke så hyggeligt på det fint spulede dæk, når passagererne lænede sig over rælingen og med syge øjne spejdede ind mod den sig langsomt nærmende kyst. Hestene i lastrummet blev kastet frem og tilbage, så passagererne var bange for at de skulle sparke hul i den tynde skibsside. Ville man søge ly i lastrummet, eller blev man stuvet derned som soldater på transport, var det næsten allerværst. Hervede kunne man ikke stå oprejst, og en afskyelig stank af gødning og opkast gjorde luften tyk; der blev ikke

En postjagt, en såkaldt bæltsmakke 1831. I 1790'erne lod postvæsenet bygge et par jagter af denne type som konkurrence til færgelavets ældre færgesmakker eller börter. Jagterne var elegant udstyrede, med kahytter til publikum – der var kun få rejsende, der passerede Bæltet. Dog var der ingen servering ombord. Selv om postjagterne var velsejlende, var de naturligvis helt afhængige af vind og vejr. Først da postvæsenets hjulskib »Mercurius« blev indsat i 1828, blev det muligt at sejle efter en fast plan, og overfartstiden blev skåret ned til et par timer – hvis da ikke maskineriet brød sammen. – Laveret tegning af C. W. Eckersberg på Handels- og Søfartsmuseet.

muget ud efter hver tur. Skyllede bølgerne hen over dækket, kunne det ske, at en passager reddede sig ved at klatre op i vantet. Således fortælles der fra århundredets begyndelse, at en mand sad deroppe og blev råbt an af en sømand: »Kan du skruppe ned, din landkrabbe!« hvortil han svarede: »Hvad, en gammel sømand har da lov til at klatre herop?« – »Javel, kammerat, bliv bare deroppe!« Passageren var dog overhovedet ikke sømand.

Men var der godt vejr en sommerdag, har sejlturen været herlig over det blå hav under de hvide sejl. Alene indsejlingen til Nyborg gennem fjorden, kantet med bakker og skove, var rejsen værd; derinde bag de lave grønne volde skimtede man de røde tage, og op over dem løftede kirken sit spidse spir. Der var ingen fabrikkskorstene til at forstyrre helhedsindtrykket.

I sin »Langlandsrejse« 1804 har Øhlenschläger i muntre vers skildret turen over Bæltet: søsygens kvaler, kulden trods den tykke påklædning, frygten for marsvin og sælhunde, som den uerfarne københavner troede ville vælte skibet (!), og glæden over at sætte benene på den faste landjord og varme sig ved en snaps og en skefuld varm suppe i Holmens hus. Som han har utallige andre rejsende følt det.

Helt billigt var det ikke at rejse. Den i sin tid bekendte pædagog Chr. Ludvig Strøm fortæller herom følgende i et brev, dateret Nyborg 16. juni 1802: »Jeg rullede rask afsted til Korsør, lod holde uden for borgmesteren for at få mit pas påskrevet uden tidsspilde, addresserte mig straks til postføreren, som lovede at tage mig med af villighed ... Efter at have betalt for fragten 3 Rdl. 4 Sk., i drikkepenge 12 Sk., for pas hos borgmesteren 8 Sk. og siden 4 Sk. foruden 2 Sk. til underofficeren og til litzenbrødrene 8 Sk., kom jeg for 24 Sk. i en båd ud til postjagten, hvor vi måtte bie til 1 1/2 efter posten, og begyndte da sejladsen med stikmodvind«. Man må betænke, at en skilling havde nogen værdi i de tider.

Ellers var taksten på postjagterne 1 Rdl. 16 Sk. pro persona – Strøm var øjensynlig kommet med en ikke-personførende båd. I krigstiden måtte man desuden betale konvojpenge. I drikkepenge blev der fast betalt 8 Sk.; mere havde postjagternes mandskab ikke ret til.

Omkring 1800 afgik postjagterne fra Korsør hver mandag og fredag og fra Nyborg hver tirsdag og lørdag. 1824 nævnes søndag og torsdag som afgangsdage fra Nyborg. Ville man over til andre tider, måtte man leje en færgesmakke, hvad der kostede 7 Rdl. om sommeren og 8 om vinteren – efter kgl. reskript af 12. juli 1793.

Postjagterne var kun for standspersoner. Småfolk måtte tage med de ubekvemme smækker, »Børtsmakkerne«. De afgik fra Korsør hver søndag, mandag, onsdag og fredag morgen kl. 8 og fra Nyborg søndag, tirsdag,

torsdag og lørdag til samme tid. Om vinteren dog først kl. 9. Smakkerne tog gods, kvæg, heste, vogne og passagerer med. Prisen for overfarten var 2 Mark 8 Sk. om sommeren og 3 Mark om vinteren; for medbragte tjenere eller to børn betaltes 1 Mark 12 Sk. om sommeren og 2 Mark om vinteren. For en let vogn med to heste var taksten 1 Rdl. 2 Mark, for et får, et lam, en kalv, et føl, et svin 12 Sk., for en stor kuffert 1 Mark 8 Sk. o.s.v.

Men hertil kom desuden de evindelige ekstraydelser, til litsenlavet, passagerpenge til vedligeholdelse af Nyborg Skibsbro, der var smuk og lang, men også krævede anselige afgifter af de rejsende.

Før 1827 havde der været 4-5 færgesmakker i byen, derefter kun 3. Hver var bemanded med en skipper og tre matroser. Ved postjagten var der en postfører, en styrmand og 5 mand.

En time før afgang fra Korsør blev der på skibsbroen hejst et flag; i Nyborg ringede en af kirkeklokkerne et kvarter før.

1828 blev et mærkeår for Storebæltsoverfarten, idet for første gang et postdampskib blev sat ind på ruten af generalpostdirektionen. Allerede 1826 havde man talt om for postgangens og de rejsendes skyld at få et dampskib i gang, ligesom på Korsør-Kiel-ruten, men der gik et par år inden det blev til noget. I februar 1828 ankom dampskibet »Mercurius«, der var bygget i England, til Nyborg; fra juni måned indgik det i overfarten. Det sejlede over Bæltet i løbet af knap to timer, uanset vind og strøm, hvis stormen da ikke var så stærk, at det slet ikke gik ud. Den forholdsvis sikre fartplan og den hurtige fart var et enormt fremskridt. Maskinen var kun på 32 HK, men skibets lasteevne var også tilsvarende ringe. F.eks. kunne det ikke overføre vogne af større vægt. Bekvemmelighederne ombord var små, dog var der en rummelig kahyt, »simpel, men bekvem og ziirlig« i agterskibet, og det havde to rigtige WC'er, men rejsetiden var jo kort, og passagererne var beskedne i deres krav. På flere af datidens billeder ser man det lave skib med den høje skorsten og de store hjulkasser ved siderne; det sejlede frem med høje plask, når skovlene slog i vandet, hvorfor søfolkene, der så ned på denne nymodens opfindelse, kaldte det »Pjaskemalene«. Forøvrigt var det som alle dampskibe dengang også indrettet til at føre sejl, og det var nok ofte nødvendigt, for maskinen gik ikke så sjældent i stykker og måtte repareres af den engelske maskinmester. Så var man igen glad for de gamle færgejagter, der måtte træde i funktion. Om vinteren, når der kom is, blev »Mercurius«' maskine simpelthen adskilt og pakket væk.

En lille morsom beretning viser, hvor stor en oplevelse det første dampskib var: Da det første gang dampede ind i havnen, var der netop sprøjtemønstring i byen, og i samme øjeblik råbet lød: »Nu kommer det nye dampskib!« tog pokker ved hele brandvæsnet, det styrtede ned til havnen,

mens brandinspektøren, rebslager Hansen, stod ene tilbage med sin sprøjte. – På første tur var der kun tre passagerer.

»Mercurius«, der efter 1831 var hjemmehørende i Korsør, var i gang til 1857, de sidste år dog kun som reserveskib. 1844 kom det næste dampskib, »Kronprins Frederik Carl Christian«, populært kaldet »Prinsen«, opkaldt efter kronprinsen (Frederik VII) og med ham selv som gallionsfigur foran. Det sejlede i flere år, men når det var i stykker, overtog »Mercurius« farten. »Kronprins Frederik« var større og bedre end sin forgænger, men dog ret skrøbeligt; allerede på sin første tur til Nyborg gik maskinen i stå flere gange undervejs. Det brugte ofte 4 á 6 timer til overfarten. Skibet var efter samtidens dom højest elegant indrettet, med stor herre- og stor damekahyt, samt med to mindre rum for søsyge passagerer. Hver dag skibet kom ind i havnen, strømmede Nyborgs indvånere ned på skibsbroen for at bese det; det var, skriver Fyens Stifts Adresse-Avis, »et prægtigt syn at se dette kolossale skib komme frem i brusende fart«.

1856 blev et større hjuldampskib, »Skirner«, indsat; det sejlede hurtigere og var bekvemmere. Man kunne nu også få mad ombord; kokken stegte med stor virtuositet bøf på to pander over de to huller på komfuret.

Dampskibene sejlede to dobbeltture i døgnet, hvad der var noget andet end postjagternes to ugentlige ture. Alligevel mente man før den tid, at overfarten var »til alle tider meget levende«, og at man her »har så mange afvekslinger at fæste opmærksomheden på«.

Dampskibene tilhørte fra først af alle postvæsnet og havde egentlig ikke noget med transporten af rejsende at gøre, kun med posten. Færgelavet havde eneret på at sætte passagerer over med deres jagter og smakker. Ville man med »Mercurius«, måtte man betale dobbelt. Til langt op i tiden havde færgelavet i Nyborg og Korsør privilegium på overfarten. I århundredets begyndelse havde de konkurreret, men blev så slået sammen. Det var en gammeldags og uholdbar tilstand, men først da jernbanen over Sjælland blev åbnet, gik overfarten over til staten, idet postvæsnet 1856 overtog den. Færgelavet solgte for 40.000 Rdl. det dampskib, det havde erhvervet, isbådene og andet tilbehør til regeringen.

Taksten for overfarten var i april 1858 1 Rdl. for kahytsplads og 64 Sk. for dæksplads.

Hjuldamperne var meget sårbare. Manøvreduktigheden var ringe på grund af de store kasser på siderne, og pladsforholdene var indskrænkede. Faldt der et menneske ned ved hjulkassen, druknede det uvægerligt. Om vinteren kunne den mindste is ødelægge skovlene, så skibene ikke kunne gå ind til skibsbroen. De anløb så Slipshavn, og når der dannedes is dér, måtte

passagererne sættes i land på åben strand i både. Kom der mere is, var dampskibene ude af stand til at sejle og blev lagt op.

I dampskibene var der ikke maskintelegraf; mellem hjulkasserne løb den åbne bro, og herfra råbte kaptajnen sine ordrer så højt, at man kunne høre dem langt op i byen; en matros gav ordren videre til maskinmesteren (i begyndelsen på engelsk, fordi mesteren var englænder). Først på færgerne var der maskintelegraf.

»Mercurius« lå så lavt, at bølgerne i stormvejr vaskede over dækket, og selv det langt bedre hjulskib »Kronprins Frederik« sejlede i stormvejr så langsomt, at det var bekendt for sin flegma og ulyst til at trodse bølgerne.

Andre dampskibe kunne dengang sejle langt bedre, f.eks. brugte »Freir« og »Hermod« i 1850'erne kun en time og nogle minutter om turen, altså ikke mere end vore moderne færger.

Men selv om forholdene ved overfarten efterhånden blev bedre og bedre, ønskede man dog varmt et skruedampskib, der også kunne bruges som isbryder, så længe isen ikke var for svær.

Som postdampskibe fungerede i 1850-80'erne »Skirner«, »Ægir«, »Freja«, »Freir«, »Hermod«, »Fyen«, der var et skrueskib (indsat 1867), »Sophus

De første hjulskibes maskinkraft var meget ringe, og isen kunne de ikke klare, da den slog skouhjulene i stykker. I 1867 lod postvæsenet derfor bygge det første skrueskib »Fyen« på 240 hk og isforstærket, så det kunne bruges som isbryder. På Amely Petersens træsnit fra vinteren 1876 ses det arbejde sig igennem isskrubningerne ind til molen, hvor banegård nr. 2 lå. Litsenbrædrene står parat med landgangsbro og gods. Da færgerne blev indsat 1883 og lejerne blev bygget, opførte man 1891 den tredje og nuværende banegård. Ill. Tid. 1875-76.

Danneskjold-Samsøe«, opkaldt efter den daværende generalpostdirektør, og flere andre, som midlertidigt gik på ruten. Man havde længe påtænkt at indsætte rigtige færger, der kunne tage jernbanevogne med. 1872 havde man taget landets første dampfærge i brug mellem Strib og Fredericia, og året efter begyndte man at spekulere på Storebæltfærger. Der gik dog ti år, inden det blev til noget; først 1883 kom de to første små hjulfærger »Nyborg« og »Korsør«, og første færgeleje blev bygget. Folk fra nær og fjern strømmede ned til havnen for at se disse vidundere, da de om aftenen kom dampende ind med mægtige bølger fra hjulenes træskovle og med de karakteristiske rødvide bånd om skorstenene. I begyndelsen sejlede hver færge én dobbelttur daglig. Afgangen markeredes ved klokkeringning tre gange. Senere sejlede de 2-3 dobbeltture om dagen. 1887 fulgte den tredje færge, »Sjælland«. Der var mange begyndelsesvanskeligheder at overvinde, inden færgefarten gled ind i sit faste skema og blev forbilledlig for ind- og udland. – Andet færgeleje blev først bygget 1890.

Da færgerne kom, overtog Statsbanerne Storebæltsoverfarten.

Der var dog også andre dampskibe, der anløb Nyborg. I flere årtier sejlede således hjuldampskibene »Flora« og »Zephyr« – og senere »Zampa« – mellem København og mange provinshavne, deriblandt Nyborg. De tilhørte skibsreder H. P. Prior og overgik 1866 til »Det forenede« (DFDS). Hver gang skibene ankom, var der ikke få tilskuere tilstede. Især var det interessant at se, når folk gik ombord ad den højst smalle og farlige landgang. Af og til plumpede en passager i vandet.

De to første skibe, »Flora« og »Zephyr«, var populære, men meget svære at manøvrere, da de kun havde en enkelt maskine, som ikke kunne bakke, når den kom på dødpunktet; derfor var det altid en problematisk sag, når skibene skulle lægge ind. – Dampskibene sejlede ikke om vinteren, men om sommeren var der mange, som tog med de smukke fartøjer; efter passagerfortegnelserne, der blev offentliggjort i byens avis, var der ca. 30-40 passagerer hver gang. Der afgik altid ekstrapostvogn til Odense i forbindelse med skibenes ugentlige ankomst.

Fra Norge kom de kongelige norske postdampskibe »Viken« og »Christiania« med passagerer og post; de lagde ind til Nyborg på ruten Christiania-Lybæk.

Vil man have levende indtryk af Storebæltsoverfartens romantik og realisme, må man fordybe sig i de mange foreliggende rejseskildringer.

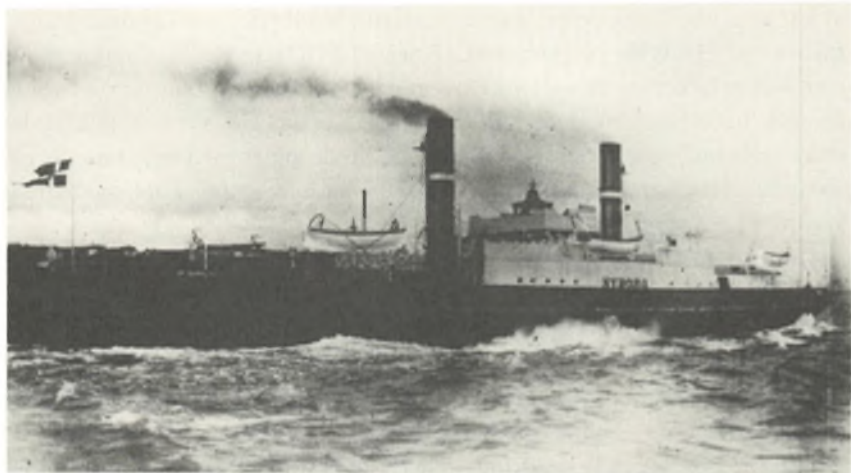
1804 rejste den senere arkæolog P. O. Brøndsted som 15-årig over Bæltet: »Præcis kl. 8 var vi ombord, vi forefandt interessant selskab, en ritmester ved husarerne, en snurrig kammerjunker, en kaptajn, en fabrikant o.s.v.,

men især en madam med hendes to døtre og – hendes velsignede aller-kæreste niece, en 17-årig pige med den skønneste talje, store fortryllende blå øjne og med det sandeste madonna-ansigt, man kan tænke sig. Ritmesteren og jeg var straks sterbend verliebte. Det varede ikke længe, inden damerne begyndte at blive lidt syge, dog holdt jomfru D. (niesen) sig kækkest. Min kæreste beskæftigelse var det at kvæge de søde små, især hende med en flaske ægte bourgogne, vi havde med, og at rede dem et mageligt sæde i vor kaleske. Vi slog en sladder af med damerne, og denne (niesen) blev inden kort tid så munter, at vi slet ikke mærkede skipperens banden på vind og strøm, eller ønskede at nå Nyborg før solens nedgang. Vi slap først til Nyborg kl. 7 aften, følgelig var vi 11 timer på den rendesten. Hvordan min afsked var hos den lille skønne kan du bие med at få at vide til en anden gang«.

Mere realistisk er den unge Wildes beskrivelse fra 1825: »I det dejligste vejr gik vi, efter først at have forevist vore pas, ombord i postjagten, som var gul, hvid og grøn udenbords og kun befordrede post og fornemme folk; bønder, kreaturer og håndværkssvende overlodes til gemene bruntjærede smakker. – Klokken otte om morgenen var posten ombord, sejlene hejste, landbrættet halet ind, fortøjningen los, og en ikke-passager sprunget i land. Lommetørklæderne viftede, tårerne trillede, fingerkysene vekslede, og vi skulle afsted. Men postjagten rørte sig ikke af pletten. I fuldstændigt havblik hang sejlene døde op og ned, og jollen måtte bugsere os ud fra broen. Næste morgen lå vi endnu ved Holckenhavn. Jeg sov imidlertid brillant under bordet i den overfyldte kahyt midt imellem en barons to fornemme jagthunde. – Hen på eftermidagen kom vi forbi Sprogø, hvorfra nogle passagerer ville proviantere, da maden var ved at slippe op; men heldigvis satte en dronningevind os lige ind i Korsør havn, der dengang ikke var halvt så stor som Højbroplads«.

1830 sejlede H. C. Andersen med dampskibet; han skildrer turen i et brev: »Kl. 10 kom vi til Nyborg og først henimod 12 gik vi om bord. Naturligvis fik vi nu storm, thi den skal jeg nu altid have, og det tossede dampskib her, står endnu dårligere på sine ben end Dania; Gud bevares hvor det gik! Søen gik mig over hovedet, så den løb ned under halstørklædet ... Alle damerne var søsyge, men jeg slap dog, skønt det var et stort under, men havde vi blevet, blot et kvarter længer på søen, så havde jeg nok kommet til at ofre i Neptuni sparebøsse«.

En rejse 1834 skildres på følgende måde: »Korsør kørte man strunk igennem, afleverede posten og passene på posthuset og havde dernæst den exceptionelle nydelse at blive befordret den lange vej fra stadens grænse til dampskibets anlægsplads, en vejstrækning, som det overlodes alle andre

»Mercurius« efterfulgtes af en række dampskibe, hvis konstruktion efterhånden forbedredes. Mærkeligt nok gik der 20-25 år efter jernbanens anlæg på Sjælland og Fyn, før de første jernbanefærger blev bygget: hjulfærgerne »Korsør« og »Nyborg« (1883). De var kæmper i forhold til de tidligere skibe, næsten 80 m lange og med spor til to togstammer. De behøvede ikke at svaje, da de havde ror i begge stævne. Maskinkraften var på 1300 hk. Bekvemmelighederne for publikum lod efter vore begreber meget tilbage at ønske. På dette foto af »Nyborg« ses, at færgerne allerede da var udstyret med det populære rød-hvide skorstensbånd. Styrehuset på broen var kronet med et morsomt pagodetag. Moderne fergers maskinkraft er 100-200 gange så stor, og de er dobbelt så lange og brede, men som type ligner de de gode gamle færger. – Foto på Handels- og Søfartsmuseet.

rejsende at tilbagelægge, som det faldt dem for godt. På broen skulle adskilligt i orden, inden man turde gå om bord i den ventende dampbåd. Passene var blevet viserede både af byfogden og af skansens kommandant, og en kendelse måtte erlægges, inden det tillodes nogen at forlade Sjælland. Med megen høflighed blev man hjulpet over på skuden og fik begyndt den så frygtede Bælt passage. Vejret skulle være sjældent godt, om ikke halvdelen af de passerende blev hjemsoget af den yderst ubehagelige, halvt latterlige søsyge. Man kunne hverken få mad eller drikke om bord, men disse mangler blev på en måde erstattet ved en redbon hjælpsomhed hos skibsfolkene. Den egentlig opvartende var i mange år en halvgammel sømand. Han skulle nok sørge for, hvordan man kom til at sidde bedst m.h.t. vind og vejr, og uden forlangende kom han med tæpper og puder, som han med sjældnen færdighed anbragte om de pågældende. De syge passede han som udlært sygepasser, og hans hukommelse var så god, at han genkendte og bød enhver velkommen, der blot én gang årlig til nogenlunde bestemt tid gik over Bæltet«.

Selv om sørejsen var gået aldrig så godt, glædede man sig dog til at sætte foden på fast jord. H. C. Andersen skriver i romanen »O.T.«, kap. VIII:

»Den nøgenhed, det sidste skue af Sjælland frembyder, gør, at man dobbelt gribes ved den fylde og frodighed, hvormed Fyn fremtræder. Grønne skove, rige kornmarker og rundt om herregårde og kirker. Nyborg selv synes en levende hovedstad imod det stille sørgelige Korsør. Her ser man folk på den store skibsbro, spadserende på volden og brede gader med høje huse, her er soldater, man hører musik og hvad der på en rejse er højst oplivende, man kommer i et ypperligt værtshus«.

Det var en af byens bedste oplevelser at iagttage skibenes ankomst; herom skriver Hedegaard 1796: »Vi kravlede over adskillige smækker, inden vi nåede skibsbroen. Her blev vi modtaget af en hel slump af byens folk, som stod der for at erfare, hvad smakken indeholdt. Men til ære for vedkommende være det sagt, at vi kom op til Ole Rye uden at blive hjemsøgt af en eneste betler; jeg noterede også straks denne mærkelighed i min dagbog«.

Fra 1834 er følgende skildring: »De fleste betrådte Nyborg Skibsbro med et befrielsens suk, som efter en overstået fare. Den fynske diligence holdt her lige så pyntelig som den sjællandske og tog de rejsende op, skønt vejen til Postgården var meget kort. Mens passene atter skulle efterses o.s.v., gik man, da man nok kunne trænge til mad og drikke, næsten uden undtagelse ind i den som hotel vidtberømte Postgård. I almindelighed afgav man et sørgeligt skue, udmattet og forpjusket som man var af natte- og sørejsen, og mange var vist ofte et kærkomment stof til morskab for fæstningens officerer, der altid indfandt sig i gæstestuen ved denne tid«.

De citerede rejsebeskrivelser er fra århundredets første tredjedel. Men selv senere, da jernbanen allerede var åbnet over Sjælland, var der ikke ideelle tilstande. 1856 klager en københavnsk avis i høje toner herover og fortæller, at jernbanens åbning har bragt det komiske forhold med sig, at morgenbladene fra København nu kommer 24 timer senere end før til Nyborg, og at brevene er fire timer længere om turen. Samtidig ankes der over adskillige ubekvemme forhold og forstyrrende mangler ved overfarten. De rejsende må selv sørge at få deres bagage om bord i dampskibet i Korsør, så de må stå i kø for at få den indskrevne bagage udleveret. Der er intet billetkontor i Korsør, og man kan ikke lade rejsegods indskrive til dampskibet. Billetterne, der koster 5 Mark, bliver betalt ombord, men alligevel bliver man ved ankomsten til Nyborg overfaldet af tvende korporationer, som fordrer drager- og bropenge; og ingen rejsende kan gå fra borde, før der bliver betalt ekstra 4 Sk. pro persona og det samme for hver kuffert. Da man i reglen er uvidende herom, er der ingen, der har småpenge på sig, og man må vente i streng afspærring på skibet i lang tid, inden der er vekslet, bortset fra det ærgerlige i, at hele billetprisen ikke opkræves under ét, hvad der i høj grad ville simplificere sagen.

De omtalte bropenge gik til vedligeholdelse af skibsbroen; i gamle dage skulle man ustandselig op med småmønterne til bom- og bromænd – det var ikke store afgifter, men irriterende. Efter reskript fra 1798 betaltes f.eks. for en karet fra 8 Sk. til 4 Mark 8 Sk., for en hest eller ko 3 eller 4 Sk. og for fire får eller svin det samme, men det var ekstra forhøjede takster, der skulle hjælpe med til byens opbygning efter ildebranden 1797. Først 1856 blev de forhadte bropenge afskaffede.

Som dragere havde allerede i fjern fortid vægterne i Nyborg fået privilegium på at hjælpe de rejsende til og fra skibene mod en rimelig betaling (således i 1649). 1734 var der udtaget de såkaldte »Litsenbrødre«, væsentlig hjemmевærende søfolk, til at være færgefolkene behjælpelige med at lægge landgangsbroen, bringe vogne og bagage ombord, indlade kvæg og udføre de øvrige forefaldende arbejder efter en bestemt takst. Betegnelsen kommer af ordet *lidse*, den snor, de slog om pakker for at bære dem. 1783 fik disse litsenbrødre lov til at danne et lav, hvis formål var at opretholde en ligkasse til hjælp ved medlemmernes begravelse, det såkaldte »Nyborg Sølaug«, hvis bevarede protokol findes på Landsarkivet i Odense. I Korsør blev der oprettet et lignende lav. 1831 blev det bestemt at disse lav havde eneret på at litse. Man kan vist godt gå ud fra, at en stor del af de ærgrelser, der fyldte de rejsende ved overfarten, skyldes litsenbrødrenes voldsomme iver efter at bemægtige sig deres bagage, – passagererne havde lov til at bære deres egne ting, hvis de ville – og deres sans for drikkepenge og betaling. Af og til forefaldt der pinlige episoder.

1803 skrives der om litsenbrødrene, at de er såre tjenstagtige og stimles om de rejsende for at bære kuffert, kappe, hynde, paraply, stok o.s.v. – når man blot vil finde sig i denne mangfoldige tjenstvillighed! Man bruger næppe for stærke ord, når man siger, at de var pågående.

Ofte så de deres fordel i at stille sig op ved landgangen med kabudsen i hånden og hilse på de større godsejere fra omegnen med et »Goddav, hr. Kammerherre og glædelig jul!« eller »Glædelig fastelavn, hr. Baron«, alt efter årstiden og den rejsendes rang. – Litsenbrødrene stod på skibsbroen og tog imod dampskibets svære trosse, som de fastgjorde til fortøjningspullerterne inden landgangen blev lagt ud. De kørte de rejsendes bagage og rejsegods i land på store flade vogne og bragte det op på Postgården til diligencerne.

Helt op til århundredets slutning havde sølavet deres folk ved færgelejerne, indtil de 1899 blev ansatte som bromænd.

Hvert efterår blev litsenbrødrene kaldt sammen til mønstring på Torvet; de stillede i fuld mondur med de vældige søstøvler hængende om halsen. Deres gamle faner, den ældste en hvid silkefane fra 1801 med ChristianVII's

forgyldte monogram i midten og et lille dannebrogslag i hjørnet ved stangen, hænger endnu på museet. De yngre faner er splitflag med det danske våben i midten. – De fleste sømænd i byen var indskrevet i lavet lige fra drengeårene, men det var dog kun de ældre, der fik lov at ernære sig ved litseriet – de unge skulle tage hyre. Sømandsenkerne fik ikke blot begravelseshjælp, men også en årlig pension.

Isbådstransport

Mønstringen på Torvet gjaldt isbådstransporten, som litsenbrødrene også deltog i. Det gjaldt om at være klar til at rykke ud, når isen bandt Bæltet, så der måtte »erklæres isbådstransport«.

Allerede i gammel tid var der om vinteren, når Bæltet i ugevis lå helt eller delvis tilfrosset og hindrede al sejlads, arrangeret transporter med en slags isbåde. 1586 har vi således en beretning herom, og Frederik II havde 1571 ladet bygge et hus på Sprogø til de rejsendes hjælp ved vintertide. En række dramatiske beskrivelser af farefulde transporter og om længere ture på dravis op i Kattegat eller ned mod Langeland er bevarede; også Holberg var 1709 med på en istur over Bæltet. Endnu Frederik VI sad fem dage på Sprogø under isvinteren 1814 og kunne ikke komme videre. Både Henrik Hertz og

Den største hindring for trafikken var isen i Bæltet. Når dette var tillagt, kunne hjulskibene ikke sejle. Man måtte så klare sig med den århundredgamle isbådstransport. Træsmittet fra isvinteren 1861 viser, hvorledes man fra Knudshoved spejder ud over Bæltet, hvor isbådene kommer ind fra Halskov. Splitflaget er hejst over postvæsnets isbådestation, hvor bådene husedes og hvor de rejsende optoedes, inden de pr. vogn fragtedes til Nyborg. T.v. fyrbygningen fra 1809, hvis primitive lanterne på taget lændtes, når postskibet ventedes. – Illustreret Tidende II (1860-61).

H. C. Andersen skrev lystige vaudeviller om ufrivillige vinterophold på Sprogø. Selv i vort århundrede har teknikken ikke helt overvundet isvanskelighederne – også vi har oplevet isbådstransporterne fra Knudshoved. Først så sent som 1947 mente Statsbanerne ud fra erfaringerne fra den strenge vinter, hvor isbryderen »Holger Danske« stolt klarede den værste is, at turde sælge isbådene. Dermed var et langt og spændende kapitel af Storebælts-overfartens historie afsluttet.

I ældre tid var isbådstransporterne en ofte tilbagevendende begivenhed. Oplysende i den henseende er statistikken over vintrene i første halvdel af 1800-årene.

Mellem 1795 og 1854 var der isbådskraft i 35 vintre, altså gennemsnitligt mere end hvertandet år. Det var et helt tilfælde, at der mellem 1832 og 1836 ikke var is i Bæltet fem år i træk. Til gengæld var der mellem 1799 og 1805 hele syv isvintre ovenpå hinanden. Den længste isperiode var 1799-1800, da der var istransport 114 dage, den korteste 1842 og 1847, da der kun var 8 dages isfart. Gennemsnitlig var der årligt 27½ dags istransport for den angivne 60-årige periode.

I de hårde vintre har man kunnet køre i kane på Nyborg Fjord, ja engang blev det svære tømmer til et stort skib ført over isen fra Kajbjergskoven til Peder Jensens værft i Nyborg.

Var der kun lidt is ved kysterne, søgte man så længe som muligt at holde farten gående fra Slipshavn; isbådstransporterne var langt besværligere end sejladsen. Hjuldamperne var ikke egnet til issejlads, men man satte en ære i at opretholde ruterne så længe som muligt, selv om man ved den hårde fart splintrede hjulenes træskovle. For personalet var det en hård omgang at måtte ud på hjulkasserne i kulde og mørke for at foretage reparationer. – Man ordnede også overfarter fra Midskov Lodshuse på Hindsholm ved Odense Fjord, så længe den nordlige del af Bæltet var til at forcere. Diligencerne måtte så køre passagererne over Kerteminde; var der sne, kunne turen gennem de høje snedriver ofte være vanskelig. Især var strækningen fra Skalkendrup til Bovense svær at forcere.

Isbådene var af samme type som i svundne århundreder, forholdsvis lette, med køl i midten og en »gænge« på hver side. De er sandsynligvis indført af hollænderne; 1626 organiserede de smakkefarten over Storebælt, og de har måske også bragt isbådene med sig. Dem kendte de nemlig fra Holland. I slutningen af 1700-årene beskrives de hollandske »Schietschouwen« således: det er 12 fod lange både, beslået med jernmeder, så lette som slæder, beregnet til vintersejladsen mellem provinserne Holland og Zeeland.

Det havde ikke manglet på forslag til at forbedre Bæltisbådene. Snart mente man, at de kunne laves bedre og lettere af stærkt østersøisk egetræ,

klinket med kobber, snart lavede man nye modeller i dyre domme; en af dem blev af sømændene kaldt »Agurken«. Den blev prøvet et par gange, men var helt ubrugelig og blev så solgt. De gamle isbåde havde stået deres prøve.

Der var ialt 24 isbåde på hver side af Bæltet, deraf 6 private; hver af dem repræsenterede en værdi af 600 Rdl. Ialt var der 90 isbådsfolk; de fik i isbådstiden daglig 1 Rdl. 32 Sk. plus 2 Rdl. for hver fuld rejse, d.v.s. frem og tilbage over Bæltet. Men da slæbet var stort – en isbåd vejede trods sin relative lethed over 750 kg – og de tit satte helbredet på spil ved afvekslende at svede og fryse, eller at falde i vandet og blive gennemblødte i vinterkulden, var det næppe nogen overdådig betaling. – Omkring 1881 var den daglige løn 5 kr. plus 3 kr. pr. dobbelttur. Ved mønstringen om efteråret fik de 15 kr. i mønstringspenge, og dem beholdt de, selv om der eventuelt ikke blev isvinter. – Taksten for passagerer var omkring år 1800 for en enkelt tur 2 Rdl.; i 1870'erne kostede det en tikrone.

Til hver isbåd hørte der fem mand, hvoraf den ene var fører. Passagerernes antal var gerne 4-5. Farten gik på den måde, at man sejlede, hvor der var åbent vand, og trak båden over isen i seler. Den gled på kølene som en slæde på sine meder over isfladen. Var der isskrninger, var sagen værre; hvis der ikke var en revne i isbarrieren, var det umuligt at forcere den, ifald den var høj. I tåge var det også vanskeligt; så blev der skudt ustandseligt og afbrændt raketter for at angive retningen. Der krævedes mange års erfaring for at kunne bedømme vind og vejr og afdrift, og man hørte tit om ture, der var endt nede på Langeland eller oppe i Kattegat.

I heldigste tilfælde kunne turen fra Knudshoved til Halskov gøres på 2-3 timer, men man har også oplevet ture, som har varet otte dage. Den normale tid var 4 timer.

Heldigvis lå Sprogø som et fast punkt midt imellem kysterne. Herude var der et gæstgiveri, som havde mad nok og i reglen plads nok, selv om der var et par hundrede rejsende og mange isbådsfolk. De rejsende blev modtaget med den traditionelle ret: gule ærter.

Var turen over Bæltet besværlig for søfolkene, var den det ikke mindre for de rejsende. De måtte stå op hver morgen allerede kl. 5 og tage chancen ude fra Knudshoved. Der var ingen mulighed for at sende besked til byen, om transporterne fandt sted eller ej, før den elektriske telegraf blev lagt. I nattens mulm og mørke måtte de køre den kolde blæsende $\frac{3}{4}$ mil lange vej ud til Knudshoved i åben vogn. Først i 1850'erne indførte man lukkede vogne. Derude blev passagererne maset sammen i et lille rum, hvor de kunne vente, indtil isbådene gik ud. I lokalet opholdt sig de rejsende, litsenbrødre, søfolk og byens borgere, der ikke nægtede sig den fornøjelse at tage derud for at se isbådene komme ind. Var der ingen mulighed for

Isbådstransport under isvinteren 1893. Isbådene, der var klinkbyggede og forsynet med meder («gænger») langs begge sider, blev trukket på kølen hen over isen af isbådsfolkene, mens de frysende, velindpakkede passagerer gik ved siden af og eventuel hjælp til for at få varmen. Når man nåede åbent vand, hoppede alle i bådens og passerede over ved hjælp af sejl eller årer, indtil man kom til fast is igen. Foran den lange konvoj går isbådsføreren med sin stige, huormed han prøver isens holdbarhed. Værst var dei såkaldte issjap, som man hverken kunne gå eller sejle over, sami også de svære isskruninger. Istransporten gik over Spræge. – Foto på Handels- og Søfartsmuseet.

overfart eller var alle isbådene samlede på den anden side Bæltet, måtte de om aftenen tage tilbage til det overfyldte hotel og næste morgen igen prøve den samme strabads. Ikke sjældent kunne folk vente i en uge eller derover, og det kneb selvfølgelig med at få tiden til at gå.

Var man så heldig at komme med en båd, havde man hele den kolde og farlige rejse foran sig. Der var dog sørget for ekstrakapper til dem, der ikke havde varmt tøj selv, og der var siden 1800 ikke omkommet nogen passager under de farlige transporter. – Når to flotiller mødtes, kunne passagererne improvisere et lille bal på isen for at få varmen.

Vi hører om en tur i 1814, foretaget af en far med et lille barn: »Dagen efter (han var væltet med postvognen i sneen over Fyn) kom jeg til det store Bælt og hørte med gysen, hvor mange af frost skulle have mistet fingre og tær ved at gå over med disse, da ikkun hårdføre mænd, som var klædt derefter, burde vove sligt. De brave søfolk så deltagende på mig og barnet og bad mig blive tilbage. »For to dage siden sad vi to gange 24 timer i isen, kan De og det lille barn udholde det?« Jeg gav dem 100 Rdl. D.K. for at sætte mig over. Da vi gik fra land, var det stærk tåge, men efter en times tid blev det et dejligt solskinsvejr og havblik. De mangfoldige isbjerge i Bæltet gav ved solens skin det herligste syn, isbåden gled så sagte mellem isstykkerne,

at de endnu ikke havde set en sådan overfart. På halvanden time var vi allerede ovre på Sjælland, og vi havde ikke været længe i land, førend også det smukke vejr var forbi. Der rejste sig stormvejr, isbjergene stødte mod hinanden med skrækkelig bragen«.

Fra samme år, det hårde 1814, fortælles en lille anekdote om Frederik VI. Efter Kielerfredens indgåelse var han på rejse til hovedstaden; i Nyborg måtte han vente fra 20. januar på at komme over. Han benyttede tiden til at besøge latinskolen og flere andre institutioner, men ventetiden blev ham lang og utålelig. Endelig, efter 12 dages ophold i Nyborg, kom han afsted, men kun til Sprogø. De raske og udholdende fiskere turde ikke fortsætte. Her ventede kongen 5 dage. Til sidst forsøgte han at komme videre. En tilstedeværende søofficer mente, at han burde overtage kommandoen, hvad han også fik lov til, men med det resultat, at kongens båd måtte vende tilbage til Sprogø, mens det lykkedes alle de andre både at komme igennem. Da kongen efter det mislykkede forsøg kom i land på Sprogø igen, sagde han i sin sædvanlige korte og udstødte, men dog godmodige tone: »Næste gang skal de beholde kommandoen, som forstår sig derpå!«

En meget malende skildring fra isvinteren 1853 sætter os ind i hverdagens besvær for de rejsende: – Hos Schalburg (på Postgården) var tre hamburgposter ankommet; i gæstestuen sad rigsdagsmænd, præster, officerer, læger, købmænd og probenreutere (handelsrejsende) mellem hinanden. Alle ventede med et kedsommeligt udtryk i ansigtet, alles tale kredsede kun om isen. Man varmede sig ved kakkelovnen, bestilte sig et glas arrakpunch med »dobbelt væge«, læste den lille Nyborg Avis, der var fyldt med politiske artikler mod boghandler Gomard, Nyborgkredsens rigsdagsmand, og ventede. Pludselig lød der et posthorn, det var diligencen fra Odense, den »tyske diligence« som den kaldtes, fordi den medbragte den udenlandske post. Nye rejsende i ulve-, bjørne- og lammeskindspelse, med lådne huer, forfrosne næser og store sælskindsstøvler trådte ind. »Kan jeg få et værelse?« brølte alle. »Alt er besat, her er ingen værelser at få!« I den store sal blev der redt 42 senge på gulvet.

Næste morgen gik det ad den jammerlige vej til Knudshoved, hvor syv isbåde ventede. Schalburg, der var ekspeditør for overfarten, stod med søfrakke, sydvest og lange isstøvler og gav ordre til afsejlingen og nikkede god rejse! Roflotillen stak over det åbne vand; lidt efter blev det tåget, så man måtte styre efter kompas. Efter 1½ times roning, akkompagneret af matrosernes sang, nærmede man sig Sprogø, hvorfra en uophørlig skrigen af vildænder og edderfugle hørtes. Matroserne tudede i kohorn, og der blev svaret fra øen med kanonskud og tromme. Snart landede man på øen, og de forfrosne passagerer fik frokost og varm kaffe.

Så gik det videre, tågen lettede, men kom snart igen. Fra Halskov blev der skudt signal med kanoner. Til sidst nåede man »Gråisen«, en stor isbarriere. Bådene forsøgte flere gange at komme igennem den, men forgæves. Efter temmelige anstrengelser nødtes man til at gå tilbage til Sprogø, hvor værten stod og tudede i en stor konkylje.

De rejsende satte sig til at spille kort for at få ventetiden til at gå, men så kom en matros og spurgte de rejsende, om de ikke ville være så artige at komme ned, »for nu skulle vi på 'en igen!«

Man forsøgte så igen et par timer, men bådene sad indeklemt af isen, og i tågen gik det så atter tilbage til øen. Et par sjællandsposter var kommet igennem fra den anden side, men et tredje forsøg mislykkedes som de to andre. Hele gæstgivergården var fuld af personer, ialt en 150 stykker, deraf lidt over halvdelen isbådsfolk. Der blev redt op i senge, hængekøjer, på stole, sofaer, på gulvet. Til underholdning for de rejsende marcherede isbådsfolkene rundt to og to med tromme og fløjte, sang »Holmens faste stok« og andre viser, råbte hurra for passagererne, spillede og dansede og lavede fest. – Ved en anden lejlighed, fortælles der, klædte fiskerne sig ud som bjørn og bjørnetrækker.

Maden var storartet og nydeligt serveret. Der var sølvtallerkener til alle. Krystalassietter, fade med syltetøj og pickles. Man fik kødsuppe med boller og rødder, kalkunsteg og oksesteg med gode kartofler, hollandsk ost, smør, godt brød og fortrinlig rødvin fra Schalburg, der havde en landskendt vinhandel. Det bedste ved det hele var, at regningen var beskeden.

Næste morgen gik syv både mod Sjælland og ni mod Knudshoved. Det luftede lidt, og bådene hejste sejl. Fra toppen af masten på første båd dirigerede styrmanden vejen gennem revner og åbninger i isen. Det varede kun 1½ time, så var bådene i Halskov.

Det var ikke altid at isbådstransporten var så forholdsvis nem og ufarlig. 1871 førte kaptajn Peter Lund en transport, bestående af fire isbåde, over Bæltet; men den isflage, de befandt sig på, blev af strømmen i rask fart ført nordpå gennem Bæltet og ud i Kattegat. På tredje dags aften lykkedes det den raske kaptajn trods kulde, snetykning og mangel på føde at redde alle fire både med mandskab, passagerer og post i god behold ind på Æbelø, nord for Bogense. I store høstvogne blev bådene transporteret tilbage til Nyborg. – Til tak for sin dåd blev Peter Lund udnævnt til Dannebrogsmænd.

Postkontoret

Det gamle postkontor lå i Adelgade på hjørnet af Skippergade (matr.-nr. 96), meget centralt mellem Skibsbroen og Postgården. Det var i tidens løb blevet så forfaldent, at det var en skændsel for byen. Nu blev det revet ned, og i stedet for blev her Schalburgs hus opført (1858).

En overgang var postkontoret i bygningen på hjørnet af Konge- og Korsgade (matr.-nr. 319). Derefter blev bindingsværkshuset i Æblegade (matr.-nr. 117) brugt som postkontor. Men nogen begejstring over det var der ikke. Det københavnske »Dagbladet« klagede 1856 de rejsendes nød: Det nuværende postkontors beliggenhed er langt fra at være god, det ligger ubekvemt idet man må gå et langt stykke vej derhen i den anden ende af byen. Gaden er snæver og føret er dårligt. Diligencerne spærrer gaden for sig selv og andre, og da huset er så lille, må pakkerne ofte ligge i slud og regn i sølet ude på gaden. I huset er der en halsbrækkende stejl trappe uden rækværk, og der er ikke noget venteværelse for de rejsende, der derfor må stå ude i den kolde, snavsede og indelukkede gang og vente på postvognen. Et nyt posthus bør bygges på det gamles grund! siger bladet.

Postkontorets lokaler var to små stuer med lavthængende loft. I den forreste stod det store gule skrivebord med rummene til breve samt en gammel hestehårsofa. – På første sal var der borgmesterkontor.

Først 1891 forlod man de lokaler, der, som Nyborg Avis skrev, længe havde været mildest talt uanstændige, og flyttede over i det nuværende posthus ved banegården.

Postmestrene var ofte meget brøsig og uvenlige over for publikum. Det skete tit, at de ikke havde nogen særlig postmæssig uddannelse, men at de simpelthen havde fået embedet som belønning for trofast tjeneste i hæren eller ved hoffet. I 1850'erne og op igennem tiden var postmestren i Nyborg kammerjunker, og senere kammerherre.

Postgården

Alle postkøretøjer holdt ved Postgården, den statelige bygning med indskriften: »Kongelig Post-Stations Gaard A⁰ 1800.« Den var bygget efter branden 1797 i en smuk klassicistisk Nyborg-stil, med gesims, pilastre og enkle vinduesomramninger; murværket omkring portindkørslen var bosseret og flankeret af to udhængende lygter. For enden af Adelgade tog den sig imponerende ud, den lukkede på en arkitektonisk smuk måde for den brede, jævnt opadstigende gade, og kirken øst for den fik, netop fordi den lå så tæt for dens fod, den rejsning, en kirke skal have. Man må beklage, at hotellet blev nedrevet 1935.

Den brede Adølgade (tidligere Færgestræde) dannede en smuk indgang til byen for de rejsende, der kom med smakken og ilede op til Hotel Postgården (i baggr.) for at søge ly i dette førsteklasses hotel, opført 1800 som kgl. poststationsgård. Her spiste man på hotelejer J. Fr. Schalburgs tid udsøgte retter på sølv, og også kammerpotterne skal have været af sølv. På fotoet fra beg. af 1890'erne ses i vestlige husrække købmand Mendes manufakturforretning og sidelængen af Løve-apotekets gård, opført efter branden af kridtsten fra Stevns. Her lå tidligere Dragegården, en af Nyborgs få stenbyggede gårde fra 1500-årene. Til højre, for Skippergade, hvor Rosenbækken gik, ses et hjørne af Schalburgs »røde« gård (1858). – NLA.

Hotel Postgården var bekendt som et af de bedste i landet. Navnene på dets ejere i forrige århundrede: Schalburgerne og Husted, var landskendte. En personlighed var især Johan Fr. Schalburg, der ved siden af sin store vinhandel drev hotellet efter sin fars død fra 1830; han blev commerceraad og Ridder af Dannebrog til tak for sin enestående gæstfrihed over for de danske og svenske tropper i Treårskrigen. Han var tillige ekspeditør for færgejagterne og dampskibene og leder af isbådstransporterne. Hos ham har landets konger ofte boet på deres rejser gennem Danmark; 1808 residerede Marquis de la Romana her, og 1861 boede som omtalt prins Frederik (VIII) på hotellet, da han afstjente sin værnepligt i Nyborg. Mange berømtheder har overnattet på Postgården, f.eks. H. C. Andersen, skuespilleren Kr. Mantzius og politikeren Orla Lehmann. Husted, der 1857 købte Postgården af Schalburg, var hans gårdskar, men stateligere gårdskar har man ikke set i landet. Han havde sparet så mange drikkeskillinger sammen, at han kunne

købe hotellet, der nu blev kaldt Husteds Hotel. Han gik altid med et læderforklæde.

I hotellets gæstestue i stueetagen mødtes byens honoratiores til samtale ved et glas vin, eller til billardspil; af de rejsende lod de sig fortælle de sidste nyheder. Om aftenen indfandt borgerne sig gerne for at drikke små snaps, spille frantsfus og snakke politik. Man påstod, at byrådsmøderne blev dirigeret herfra. – I »Kælderen« på hjørnet af Lille Kongegade og Kongegade var der mere folkeligt. Her sad jævne borgermænd og nød deres punch eller toddy mens der blev spillet kort, læst avis, fortalt anekdoter og snakket om byens og landets problemer. – Garnisonens officerer holdt også til på Postgården, hvor de havde deres klublokaler.

Om Postgården siges der 1803, at hotellet er aneligt og udstyret med alle mulige bekvemmeligheder og herligt indrettet, så kun få gæstgiversteder i Danmark kan lignes ved det. Beværtningen er god og betalingen forholdsvis billig.

1813 roste Chr. Molbech de store lyse værelser med den skønne udsigt og den gode beværtning – men han fandt betalingen dyr. – 1816 klagedes der igen over de høje priser; en kaptajn Andræ indsendte til det kgl. kancelli en pebret regning, han havde fået, da han i oktober måned overnattede der:

2 portioner tevand	20 Rdl.
2 lys, hvoraf han kun havde brændt nogle tommer	10 Rdl.
2 kogte hvillinger om aftenen	10 Rdl.
2 fl. simpelt øl	8 Rdl.
2 snaps rom	16 Rdl.
Smørrebrød til frokost	4 Rdl.
Middag (suppe og kød)	12 Rdl.
Natteleje i lille kammer	12 Rdl.

Ialt 86 Rdl.

Beløbets reelle størrelse er det svært at skønne over; pengenes værdi var efter statsbankerotten ikke stor. Kaptajnen fandt imidlertid, at regningen var en fornærmelse mod en kgl. dansk officer på embedsrejse. Hvad der kom ud af klagen, vides ikke.

Hedens opdyrker, Enrico Dalgas, fortæller en mindre tiltalende oplevelse, hans far havde på Postgården: »Med sin unge hustru kom han på rejsen fra København til Neapel i 1819 gennem Nyborg. Det var i jødefejdens tid, og værten (gamle Schalburg) i gæstgiverstedet, som mente, at min far måtte være en jøde, da han var så mørk (han var af fransk Huguenotfamilie), satte en fordærvet skinke på bordet for at ærgre ham. Da så min far forlangte en anden og bedre føde, sagde grobianen, at det var godt nok til en jødesmaus,

men efter at være bleven banket dygtigt om ørerne med bemeldte varme skinke, der blev anvendt som en kølle, bad han om en mild pardon og blev skikkelig«.

En historie, der tydeligt skildrer militærets standshovmod, fortælles: En herboende læge havde en dag indbudt den daværende chef for regimentsmusikken til et glas portvin hos Schalburg, da en major fra garnisonen trådte hen og sagde til militærmusikeren, der af rang kun var stabssergent: »Værsgod, De må forlade lokalet!« Lægen lod kammerråd Schalburg hente, og da denne havde hørt historien, sagde han til majoren: »Jeg er vært her og kan ikke udvise nogen, der opfører sig anstændigt. Men De er gæst og kan fanden danse mig endnu mindre! ... Jomfru Knudsen, vil De lade mig få en flaske champagne!« og mens den slukørede major forsvandt, drak Schalburg champagne med lægen og musikeren.

Ved en anden lejlighed tog man en stille hævn over en mindre elsket oberst ved at anbringe et hvidkålshoved under hans uniformskasket, der lå i forstuen, mens han selv var inde i officersklubben. Det skal have lignet ham forbløffende, og han blev meget vred, da han blev klar over spøgen.

Under Treårskrigen klagede de menige soldater, der var på gennemrejse, over, at de ikke fik lov til at spise i restauranten, men blev vist ned i en tarvelig borgestue, hvor der stod et langt fyrretræs bord og en bæk. Det var kuskestuen. Ovenikøbet varede serveringen så længe, at der blæstes til appel, før bøfferne kom.

1852 beskrev forfatteren Poul Chievitz, der var kender, hotellet i sin roman »Japhet, der søger sig en kone«: »Hr. Samson har forklaret, at nærværende hotel er det første i de danske provinser, og Peter synes meget villig at gå ind på denne anskuelse; bouillon en roste han særdeles, dyreyryggen fandt han efter sin smag, og gammelrommen tiltalte hans fantasi i en ualmindelig grad«.

Under J. F. Schalburg var hotellet så flot, at alt service var af sølv, ja selv den uundværlige snustobaksdåse, der var anbragt i hvert værelse! Hvor mange andre hoteller i landet kunne tillade sig den flothed? Intet under, at gæsterne var imponerede og tilfredse. At H. C. Andersen klager over, at sengen var for kort, skyldes nok det, at han selv var meget lang.

Byens andet hotel lå nede ved Strandporten (matr.-nr. 370); det hed en tid lang »Gjæstgivergaarden Store Belt«, og blev senere til Hotel Nyborg, hvilket navn det har beholdt. Det var også meget velanskrevet og var kongeligt privilegeret ligesom Postgården. Det var oprettet 1730 og var fra gammel tid meget anset. I 1820'erne hed værten Klemme. I 1840 var det A. Dyrhauge; han udsendte en stor plakat med det bekendte billede af

Nyborgs andet store hotel var Hotel Nyborg, den tidligere gæstgivergård Store Belt (1730). Det var her, den frygtelige ildebrand, som ødelagde halvdelen af byens huse, opstod i 1797. Den nye bygning var opført i en velproportioneret klassicistisk stil med »knækkede« hjørner. I 1900 blev den forhøjet med en etage – ikke til sin fordel. Her ses dens smukke facade med porten ud til Adelgade. Over porten på 1. sal var postkontor, vistnok for dagvognene. T.v. skimtes Søndervold og t.h. Rosenbækkens forløb mod vest. – Foto fra 1860'erne. – NLA.

hotellet, Strandporten og vagten med postvognen foran og anbefalede sit hotel med bekvemme lokaler, prompte opvartning, billige priser – og hvad der dengang var vigtigt: betydelig gårdsplads, vognremiser og staldrum. Fra værten N. Beck foreligger også en reklame med lignende billede.

Postvognene

Postvognene havde ikke været særlig bekvemme op igennem tiden. Det var i århundredets begyndelse de såkaldte »holstenske vogne«, åbne, høje, rød-malede og med en hængestige bagi. De rystede fælt på de hullede veje og den toppede stenbro.

Ville man rejse, måtte man, hvis man ikke havde sin egen befordring, melde sig hos Schalburg på Gæstgivergården og bestille »Vogne på rullen«, d.v.s. at alle vognmænd i byen var optaget i en rulle og var pligtige til at køre for de rejsende efter tur.

Havde man ikke råd til at betale en vogn, måtte man tage med »kalvevognene«, d.v.s. herregårdenes fragtvogne, store vældige kasser med svære hjul uden fjedre, og overspændt med et slags sejldugstelt. De blev trukket af fire heste og kørt af »kalvekuske«.

Først i 1830'erne kom de rigtige fine diligencer til landet, og folk var begejstrede. Diligencerne var lukkede, med blanke spejlglasvinduer og bekvemme polstrede sæder, med plads til folk indeni, foran og bagpå – hele ni passagerer – og de var knaldgule med kongeligt navnetræk og foran store lygter. Postillonen var i højroed uniform. Der var fire heste foran, ja i dårligt føre endda seks, og farten var $\frac{3}{4}$ mil i timen. Bagved blev der ofte hængt bivogne. Selv en for os så selvfølgelig ting som bagagenet og remme til at hvile armene i blev anset for toppunktet af luksus. Hele den postvognsromantik, som lever frodigt i vore dage, er knyttet til disse vidundere. Det har også været et stateligt syn at se vognen dukke frem fra Landporten, mens postillonen blæste sine lystige signaler til hilsen og varsko: nu kom den kongelige post, som alle andre måtte vige til side for.

Skulle man med postvognen, måtte man i god tid bestille plads; man fik en passagerseddel udfyldt med navn, pladsnummer, klokkeslet o.s.v. I god tid indfandt man sig så på Postgården eller ved postkontoret; ved postmesterens myndighed og nødvendig tålmodighed fik man sig maset ned på sin plads, og så lød postillonens afgangssignal, han slog knald med pisken, og vognen kørte gennem de snævre gader, over Torvet og ud gennem Landporten, mens postillonen spillede et muntert stykke. Var man så gennem Lindealleen kommet over Ravelinen, lå hele den snorlige, gulvglatte Odense Landevej for en.

Vognmand Hans Nielsen (død 1821) og hans søn, Niels Hansen, kaldet »Niels Post« (død 1867) havde det embede at køre postvognen til Odense med tre heste for. Niels Posts søn, Hans Hansen, der efter faderens død overtog forretningen som postkontrahent, begyndte at køre som postillon. Prins Frederik (VIII) hilste oppe fra sit vindue på Postgården ofte ned til den unge, glade mand, der i sin røde kavaj og med posthornet i en rem over skulderen sad højt oppe på bukken. Senere nød han flere gange den ære at blive indbudt til taffel i København hos Frederik, der i mellemtiden var blevet kronprins; kronprinsen og han udvekslede gamle minder fra Nyborg.

Vognmandsforretningen lå mellem Nørre- og Mellemgade ved Nygade (matr.-nr. 264). Her var stalde til hestene og skur til vognene.

Postkører C. Højby kørte en tid lang mellem Nyborg og Odense og senere mellem Nyborg og Svendborg. Hans posthorn og postkasket opbevares nu på museet.

En vogn, man ofte mødte på landevejene, var den lille vimse kuglepost;

den tog kun breve med. Den så ejendommelig ud: mellem fire hjul sad en rund gul metalbeholder, besat med pigge som en kastanje; foran var et kuskesæde til postføreren. Med et par kraftige heste foran kunne den skyde en ret anselig fart. Undertiden red postillonen på en af hestene. Kugleposten var installeret hos en af byens vognmænd. Den gik to gange om ugen og førte posten fra København til Hamborg og tilbage. Undervejs låstes den op og i af postmestrene, der havde nøglen til den.

Desuden benyttede postvæsnet pakkepostvogne, postkareter og åbne holstenskvogne, der ofte brugtes som bivogne. De var røde og som omtalt meget stive, så husene rystede når de kørte forbi. Hvis man havde råd til det, kunne man bestille ekstrapost, det var finere og behageligere, og så var man uafhængig af andre.

Der gik også ridende poster. Turen til Assens varede frem og tilbage tre dage for den ridende post.

Fra Nyborg kørte der også mindre postvogne eller dagvogne til Kerteminde, Assens og Svendborg. Gamle nyborgborgere huskede længe, hvordan Peter Jesper i sin røde frakke sad på bukken af Svendborg-vognen og truttede løs, når han passerede volden og hovedvagten, for at melde sin ankomst. Diligencen gik før Svendborgbanens anlæggelse 1897 to gange i døgnnet til Svendborg; om middagen gik den over Hesselager, om natten over Svindinge. Hjemturen skete ad den anden vej. Diligencerne havde forbindelse med iltoget til og fra hovedstaden. – I Brudager, i den maleriske »Sortebro kro«, som nu er genopført i Den fynske Landsby i Odense, var der en klap i muren, hvor diligencekusken fra Nyborg kunne lægge postsagerne, når han kom forbi om natten.

Når hestene om aftenen skulle på græs i Nyborg, fik drengene lov til at ride dem ud – uden sadel. Drengene elskede vognmandens store vognport, hvor de sad og røg tobak i smug.

Forøvrigt var der om sommeren sejlads til Svendborg, først med dampskibet »Rolf«, senere med den lille damper »Svendborgsund«.

Når Hamborgposten var ankommet – det skete som omtalt to gange om ugen – rendte en dreng rundt på gaderne med en klokke og ringede som tegn på, at posten var kommet. Der var ingen brevudbæring, og den der ventede breve måtte selv ulejlig sig hen for at spørge. De ikke afhentede breve blev alle annoncerede i avisen en gang om måneden.

Posten gik videre til Sjælland; hovedlinien gennem Danmark var København-Nyborg-Assens (senere Odense)-Hamborg. Før postens afgang blev der ringet fra kirketårnet med den såkaldte »Brændevinsklokke«.

I 1850'erne var postgangen blevet forbedret, idet der daglig gik post til Odense, Jylland og sydpå til Hamborg. Flere gange ugentlig var der

Dette foto fra Adelgade er taget i 1872, da kirken blev ombygget og spiret nyopsat. I forgr. t.v. kører dagvognen – vel til Svendborg – ud gennem Hotel Nyborgs port. I baggr. t.v. ses Postgårdens facade og østside tæt op til kirketårnet (Vester Kirkestræde). T.h. ses den alléindsfattede Rosenbæk ved Skippergade (tidl. Gravegade), og bag den den smukke, i 1955 nedrevne købmandsgård (Gundels gård). Her stod i 1500-årene en grundmuret bygning, kaldet Barfreden – måske et middelalderligt forsvarstårn. De svungne renaissancegavle fra 1614 markerer Korsbrødregården. Fot. Georg Petersen. – NLA.

postforbindelse med Svendborg, Fåborg og Kerteminde. Med indførelsen af frimærket steg antallet af brevforsendelser betydeligt.

Jernbanen

En gennemgribende forandring i hele trafikken skete først da jernbanen 1865 blev åbnet over Fyn. Man forhastede sig ikke i Danmark med at anlægge jernbaner, måske også af den grund at skibsfarten mellem de mange småbyer var i så god gang. 1843 var den første bane i monarkiet, fra Kiel til Altona (»Christian VIII's Østersøbane«), blevet åbnet. 1847 indviedes jernbanen fra København til Roskilde, og 1856 forlængedes den til Korsør. I Jylland havde man lige før krigen 1864 åbnet baner fra Randers til Aarhus og fra Langå til Viborg, ligesom store strækninger af linien fra (Altona-)Neumünster-Rendsborg og nordpå var færdige. Men først 1865 kunne den vigtige fynske stambane åbnes. Diskuteret havde den været i lang tid, forslag om at banen skulle gå fra Kerteminde til Middelfart havde været drøftet, men den fik heldigvis for Nyborg sin naturlige linie langs den gamle hovedpostrute gennem Danmark. Også linien Nyborg-Odense-Assens havde været alvorligt overvejet, således allerede 1844.

Det første lokomotiv, der ankom til Nyborg, var et tipvognslokomotiv, der 1862 kom fra England for at bruges ved anlæggelsen af banelinien. Ingeniør Tegner, den senere generaldirektør for Statsbanerne, tog kvartér på Sofienberg samme år og boede dér for at overvåge jernbaneliniens anlæggelse tværs over Fyn. Banen blev finansieret og bygget af det engelske firma Peto, Brassey & Betts.

Under krigen arbejdede man roligt videre – en krig indvirkede dengang langt mindre end nu på dagliglivet; der skulle bygges pakhuse og vandtårn, remise til 8 lokomotiver, værksteder, to drejeskiver og kulhus. Selve hovedbygningen, den første banegård, blev påbegyndt sommeren 1864; den lå hvor nu Statsbanernes værksteder ligger, skråt over for Flagbastionen, ud til Sølystvej. Man fandt bygningen, der var i den sædvanlige banegårdsstil, »simpel og smuk«. Der var en perron med dækket hal over tre spor. Perronen var så høj, at man kunne gå lige ind i vognene fra den.

Der var beregnet et rullende materiel på 100 vogne.

Gruset til planeringsarbejderne hentedes fra en grusgrav i Langeskov.

En hestebane blev anlagt fra postdampskibets holdeplads ved havnen op til banens pakhuse. Husted, ejeren af »Postgården«, fik lov at opføre en pavillon med restauration, »Paraplyen« kaldet. En kopi af den – i formindsket målestok – blev senere opsat som svanehus i Slotssøen.

Den 7. september 1865 blev jernbanen højtideligt indviet. Den fik navnet »Dronning Louises jernbane« – indvielsesdagen var netop hendes fødselsdag. Kongeskibet, hjuldamperen »Slesvig«, med kongefamilien ombord ankrede aftenen i forvejen op ude på fjorden, mens faklerne strålede fra banegården og havnen; flere huse var illuminerede. Fra Kongens Bastion

skødes kongesalut og militærorkesteret spillede. I den stille aften var det et skønt skue med de mange lys, der spejlede sig i vandet.

Næste morgen ved titiden gik »Slesvig« helt ind til Skibsbroen og lagde til; det bar ligesom de andre skibe fuld flagsmykning med brogede signalflag og vimpler. Det var et herligt solskinvejr. Fra kirken og fra alle husene vajede Dannebrog; en vældig æresport med »Velkommen« var oprejst over Skibsbroen, mere velment end køn i sin noget eksotiske stil. To vældige blomstervaser stod fulde af blomster. En stor menneskemængde masedes og skubbedes på broen, havnen og volden; der råbtes hurra. Fra landet var utallige interesserede kommet til. Borgervæbningen, sølavet, våbenbrødrene og militæret paraderede.

Fæstningen gav igen salut, og orkestret spillede, mens kongefamilien gik i land – det var Christian IX's første officielle besøg som konge på Fyn – og modtoges af byens civile og militære myndigheder og af 25 unge, hvidklædte damer fra byen. Dronningen fik overrakt blomster af en af æresdamerne. De kongelige kørte nu gennem de udsmykkede gader op til Torvet, hvor der på rådhuset serveredes en lille frokost, ledsaget af de obligate skåler; under udbringelsen af disse måtte fæstningen for tredje gang give kongesalut. Et batteri feltkanoner var kørt op i Gregers Andersens Bastion, og hvergang et flag blev stukket ud af et af rådhusets vinduer, når en skål var proponeret, brændte artilleriet skuddene af.

Over middag blev jernbanen taget i øjesyn. Lokomotiverne var pyntede med Dannebrogslag og kranse, og kongevognen stod parat til turen. En række særligt indbudte i stiveste puds tog ligeledes plads i kupeerne. Så piftede lokomotivet, og toget, der førtes af afdelingsingeniøren, englænderen Watson, og ingeniørofficer Tegner, satte sig i bevægelse, mens fæstningen for fjerde gang gav kongesalut.

Der var kun to stationer på vejen til Odense: Ullerslev og Marslev. Hjulby og Langeskov er senere kommet til. Toget standsede undervejs ved stationerne, og der blev holdt taler. Overalt var der æresporte og flag.

Om aftenen gik den store tappenstreg gennem Nyborgs gader.

Med jernbanen kom den nye tid befolkningen tæt ind på livet. Den fart, der nu blev over samfærdslen, forplantede sig lidt efter lidt til hele samfundet. Men, som Illustreret Tidende skriver, »mangen gammel bonde har vist korset sig, når et ekstratog, forspændt med tvende lokomotiver, i den måneklare nat med lynets hastighed for forbi hans lille hus, mellem høje bakker, over dampende enge eller gennem mørke skove, mens dampbibens skingren lød vidt ud i den stille nat«.

I begyndelsen gik der tre tog daglig, de to morgen og aften var blandede, det tredje ved middagstid var et persontog. Det brugte præcis 2½ time til

»Dronning Louises jernbane« over Fyn åbnedes med stor festivitas på dronningens fødselsdag den 7. sept. 1865. Nyborgs første banegård lå ved Salystvej, hvor nu DSB's værksteder ligger. Den ses her mod sydøst 1865. Ved den primitive trapperron under det store tag holder lokomotiv nr. 10 (uden lukket førerhus) klar til at føre morgentoget til Odense og videre til Strib. Oprindelig gik der kun tre tog daglig i hver retning, ti år senere dog fem. Den lave bygning t.h. er en restaurantpavillon, »Paraplyen« kaldet, som Hotel Postgårdens ejer, gæstgiver N. C. Husted fik lov til at opføre. I baggr. Sjønden og Dyrehavekvarteret. – NLA.

Middelfart. 1872 kom der et nattog til, men første gang det kørte fra Nyborg var der kun én passager med.

Folk stormede i begyndelsen det nye vidunder, især om søndagen, hvor der var indført søndagsbilletter frem og tilbage for enkeltbillets pris. Der var de første søndage så mange med, at man måtte anbringe passagererne i kreaturvogne med bænke i. Det første år solgtes der 34.200 billetter fra Nyborg; derpå gik antallet lidt ned, da den første nysgerrighed havde lagt sig. I 1870'erne kom antallet op på ca. 45.000 billetter årligt.

Billetterpriserne var nogenlunde moderate. 1869 kostede en rejse til København på 1. klasse 4 Rdl. 88 Sk. og på 3. klasse ca. det halve. Prisen var pr. mil på 1. kl. 26 Sk., på 3. kl. 14 Sk.

Personalet var så godt som udelukkende hentet fra Sønderjylland; man ville skaffe beskæftigelse til de bortjagede embedsmænd efter krigen 1864. Således var f.eks. stationsforstander Hansen i Nyborg derfra, ligesom hans far, der var stationsforstander i Ullerslev. De første år var det dog englænderne, der drev banen – de havde jo bygget den; der var således to engelske lokomotivførere og en engelsk maskinmester. – Lønnen for en konduktør var 480 Rdl. årligt, men arbejdet var også strengt. Billetteringen

foregik sommer og vinter fra trinbrætterne langs personvognene. – De små lokomotiver kørte med en fart af en mil på 8-10 minutter, men de kunne ikke trække mange vogne. Ved perronerne var der forøvrigt kun plads til 5-6 af de små personvogne. – To gange om ugen gik der godstog.

Den første banegård blev kun brugt en 5-6 år. 1872 indviedes banegård nr. to, den der endnu står syd for Østerhavnen. Grunden til forlæggelsen var den, at den første banegård lå for ubekvem for dampskibstrafikken. For fremtiden lagde dampskibet ikke til ved Skibsbroen som tidligere, men ved bolværket vest for den nye banegård, så de rejsende ikke havde mange skridt at gå.

Perronen på den nye banegård var lige som på den gamle af træplanker, hvilende på piller. Gadedrengene kravlede gerne ind under perronen og søgte efter mønter, som de rejsende havde tabt. »Holmens drenge« flokkedes ved banegården, når toget kom, for at tjene en skilling ved at hjælpe de rejsende med at bære bagagen ned til dampskibet. Når byens drenge, »Bylapperne«, ville gå dem i bedene, blev der slagsmål og skænderi.

Der er stor forskel på de lave lokomotiver med høje skorstene og uden førerhus fra dengang og vore moderne motorlokomotiver. Også vognene fra datiden forekommer os dukkeagtige. De var små, ubekomme, kolde om vinteren, nærmest som postkareter på skinner. 2. klasses vogne var røde, 3. klasses var grønne. I 2. klasses vogne var der fire, i 3. klasses fem kupeer (selvfølgelig med træsæder). Man opvarmede så godt man kunne med bakker med trækul.

Banen blev drevet af det Jysk-fynske Jernbaneselskab, der i virkeligheden var engelsk, dog kun et par år; 1867 overtog staten strækningen. Ved den lejlighed indførtes de karakteristiske rød-hvide skorstensbånd på lokomotiverne.

Nogen særlig stor trafik var der ikke efter vore forhold; selv til de store højtider var der omkring 1880 næppe mere end 100 mennesker over Bæltet hver gang, siges der. Iltoget til Strib bestod af en vogn med 1. og 2. klasse, og en med 3. klasse. Af gods var der sjældent mere end et par vogne fulde – litsenbrødrene kunne nemt klare omladningen fra dampskibet.

Jernbanebroen (»Knudshovedbroen«, »den høje bro«), der til efter 2. verdenskrig førte vejen til »Øen« og Knudshoved over sporanlæggene, blev først bygget 1907-10. Før den tid gik vejen over de mange spor, og da bommene tit var nede under rangering og når togene kørte forbi, var det meget ubekvem.

Fra Havnegade førte der to gader over sporene til Holmen, nemlig de nuværende blinde gader Jernbane- og Søndergade. Jernbanegade fortsattes i Badevej; hvor nu de mange spor ligger tæt, var der dengang huse og haver.

»Rosalinde«

For byens borgere var det ret besværligt at komme ud til den nye, anden banegård. Man måtte om ad Jernbane- og Banegårdsgade, da nuværende Toldbodvej ikke eksisterede; her var skibsbyggeri, savskæreri og tømmerplads. Ved privat initiativ blev derfor den lille pudsige trækfærge »Rosalinde« sat i gang 1872. En gammel færgemand, føreren for muddermaskinen Chr. Poulsen og en medhjælper, Zachariassen, meddelte i en annonce i Nyborg Avis 15. april, at de etablerede færgefart mellem begge de østlige brohoveder daglig fra 5 morgen til 6 aften for en pris af 2 Sk. pro persona. Senere blev prisen 5 øre; et månedskort kostede 50 øre.

Færgen, der var i gang til 1900, altså efter anlæggelsen af den tredie og nuværende banegård, bestod af en mudderpram, senere en isbåd, fyldt med sten og med et lille dæk, hvorpå passagererne stod. Et rækværk var anbragt for at de ikke skulle falde i vandet. Et tov gik op på nogle ruller på færgen og var fastgjort på begge sider af brohovederne; ved hjælp af tovet halede Poulsen og hans medhjælper båden frem og tilbage fra Skibsbrosens hoved til dampskibsbolværket. Passagererne lagde pengene i en lille bøsse, og der var ret livlig trafik dagen igennem.

Båden var opkaldt efter en skuespillerinde frk. Rosalinde Thomsen – med teaternavnet Magda von Dolcke – der i 1872 gjorde formidabel lykke på teatret i rådhusalen. Hun optrådte i »Gøngehøvdingen« og andre folkelige skuespil og var elsket af alle byens mandfolk, måske mere for sin skønheds skyld end for sit spil, men også for den duft af den store verden, der stod om hende. Hun havde været kong Carl XV's og Bjørnstjerne Bjørnsons intime veninde, fortaltes der; senere blev hun gift med en børstenbinder. Endda den stive og formelle general Wørishøffer lod sig bedåre til at invitere hende til fest i Kommandantgården. Hendes vinduer var smykket med de mange buketter, hun fik af sine tilbedere; byens købmænd solgte Rosalinde-drops, og bagerne lancerede Rosalinde-kager til hendes ære, mens boghandleren solgte fotografier af hende.

Der blev digtet en sang om færgen:

– Har I set vor færgefart,
den, der går med snore,
sejle med den er så rart,
straks den lykke g'ore —

Den første banegård blev allerede i 1872 erstattet af banegård nr. 2, der endnu er bevaret på den udbyggede læmole på sydsiden af Østerhavnen. Dampskibene, der opr. lagde til ved skibsbroen (midtermolen), fik nu liggeplads ved kajen på vestsiden af denne mole. Vort folkeliusbillede fra 1870'erne er set herfra mod øst. Toget fra Odense er lige kommet ind, og de mange rejsende iler til dampskibet, hvis ekspeditionsbygning ses t.v. – Foto H. Hansen, Odense. – NLA.

Når andre skibe skulle ind i Østerhavnen og ud igen, måtte færgemanden slække færgetrokken, der spærrede sejllobet. Drengene drillede de brave gamle færgemænd med at sejle ind og ud gennem løbet, så de ustandselig måtte slække på trossen.

VIII. Styrelse

Indbyggerantal

1672 skal Nyborg have haft omkring 1160 indbyggere. Den var den 17. af Danmarks byer, hvad folkemængden angår.

Ved folketællingen 1801 havde byen ialt 1866 indbyggere, og tallene for de følgende folketællinger er:

1834: 2873	1870: 4812
1840: 2891	1880: 5401
1845: 3220	1890: 6049
1850: 3059	1895: 6325
1855: 3565	1900: 7508
1860: 3802	

Indbyggerantallet følger stort set den linie, som de fleste andre danske købstæder udviser; i 16-1700-årene er folkemængden nogenlunde konstant – 1769 ved den første folketælling var der 1451 indbyggere. Folketællingslisterne fra århundredets begyndelse er lette at overskue, men i sidste halvdel af århundredet udvider de sig voldsomt; 1860 er indbyggerantallet dobbelt så stort som 1801, og 1900 er det dobbelt så stort som 1860. Voldenes sprængning efter 1869 gør sig ikke så tydeligt gældende i indbyggerantallet, som man skulle vente; den største stigning ligger i 1860'erne og 1890'erne.

Omkring århundredets midte er befolkningens til- og afgang som følger:

	født		døde		viede
	dreng	piger	mænd	kvinder	par
1851	60	62	41	31	43
1854	68	62	53	51	30
1856	70	67	70	67	39

I 1834 var der inden for voldene 77 gårde og 168 huse; i den lille forstad uden for Landporten 2 gårde og 32 huse og uden for Strandporten 29 huse.

Styrelse

Enevælden havde 1772 afskaffet borgmestre og råd (magistrat), så byerne kun skulle styres af en byfoged, dog med seks eligerede mænd, der i påkommende tilfælde kunne sammenkaldes til rådslagning.

1834 udsendtes en kommunallov for Danmarks købstæder, hvorved disse fik en slags selvstyre, idet de måtte vælge en borgerrepræsentation som rådgivende medlemmer med en vis magttildeling. Byfogden styrede byen og havde i Nyborg otte borgerrepræsentanter ved sin side, valgt af byens formuende borgere – der var ialt 40 valgbare mænd. Først i 1850'erne blev de afholdte møder offentlige og måtte refereres i dagspressen.

Da man 1837 ikke kunne blive enige om udarbejdelsen af et regulativ, der skulle fastsætte grænserne for borgerrepræsentanternes magtområde i Nyborg, udkød man dette, og en følge af dette ejendommelige forhold var, at Nyborg var den selvstændigste kommune i landet, bortset fra København. 1869 udarbejdedes en ny kommunallov, der også gjaldt for Nyborg, men pudsigt nok var den et tilbageskridt i fri styrelse, netop fordi kommunen havde været sin egen herre i over 30 år. Efter denne lov fik købstæderne en kongevalgt borgmester – i Nyborg valgtes den tidligere byfoged – og et byråd på 11 medlemmer. Amtmanden og kongevalgte kommissioner skulle ikke mere blande sig i den kommunale styrelse.

Byrådet nedsatte straks permanente udvalg, således kommissioner for havnen, skolerne, legaterne, fattigvæsnet, brandvæsnet, vandforsyningen, gasværket m.m.

Finanserne

Følgerne af den fordærlige ildebrand 1797 blev hurtigt overvundne. Midt i 1800-årene var byens finanser i glimrende forfatning. 1852 havde Nyborg kommune en kapitalformue på 14.000 Rdl. og en gæld på 11.500 Rdl., altså ligefrem et overskud.

Udgifterne til skolevæsnet beløb sig 1857 til 3.000 Rdl. og de sociale udgifter til 2.500 Rdl. Det var beskedne beløb. 1866 blev der udskrevet 9.790 Rdl. i skat, fordelt på 674 skatteydere. Mindste skattebeløb var på 1 Rdl. 18 Sk. Byens indtægter af ejendomme, skov og jordtilliggende var så betydelige, at skattebeløbet ikke behøvede at være større. 1834 indgik ialt ca. 4.000 Rdl. årligt i kærnerkassen som indtægt heraf.

Den gamle kærner mente omkring 1850, at beboerne om få år ville kunne blive helt fritaget for at betale skat til byen, da indtægterne af byens jorder og skove, samt lejeindtægten af de militære bygninger ville være tilstrækkelige til at dække alle byens udgifter. Han tog fejl, men han kunne heller ikke forudse den tekniske udvikling, der skulle revolutionere hele menneskelivet og stille mægtige krav til samfundets økonomi. Med udgifterne til gasværket 1855 og til den nye brolægning, som allerede er omtalt, var begyndelsen til de nuværende enorme kommunale økonomiske forpligtelser gjort. Vand-

værket, kloakanlæggene, havneudvidelserne, voldenes køb og demolering, nye broer og gader o.s.v., o.s.v. – alt det var selvfølgelig ikke gratis.

Budgettet for år 1871 viser i sammenligning med det fra 1855 den antydede udvikling; de vigtigste poster var:

Sociale udgifter	8045 Rdl.
Skolevæsen	9984 Rdl.
Politi	3041 Rdl.
Medicinalvæsen	186 Rdl.
Gaderne	644 Rdl.
Gadebelysning	533 Rdl.
Off. renlighed	791 Rdl.
Vandforsyning	671 Rdl.
Brandvæsen	394 Rdl.
Indkvarteringen	4166 Rdl.
Byens styrelse	1661 Rdl.
Renter af gæld	2411 Rdl.

Ialt 32527 Rdl.

Men da blev også udskrevet 15.934 Rdl. i skat. Langt den største del af indtægterne, nemlig 25.175 Rdl., indkom ad anden vej: gennem militæret og ved byens indtægter af dens ejendomme og jord.

Kommunens gæld var samtidig steget til 73.008 Rdl. og dens formue i kapital til 31.082 Rdl. Dens faste ejendomme var vurderet til 345.894 Rdl. Det var dog stadig gunstige forhold, hvad en sammenligning med Svendborg viser: Gæld 102.840 Rdl., formue i kapital 24.898 Rdl. og i faste ejendomme 182.575 Rdl. Nyborg var endda kun på $\frac{3}{4}$ af Svendborgs størrelse.

Med ligningen tog man det ikke så nøje. Ingen sendte selvangivelser ind. Skatterne pålignedes efter hvad man mente, vedkommende skatteyder kunne betale. I de to sidste tiår af 1800-årene lå skatteprocenten gennemsnitlig på 5,95%; lavest var den i 1888 (4,5%), højest 1891 og 1899 (8%).

Den gamle byfoged Søren Lintrup Beck, der 1803 indviede det efter branden nyopførte rådhus, vidste ikke, hvilken udvikling hans by skulle gennemløbe i det kommende århundrede. Men i sin tale gav han udtryk for sin bedømmelse af byens muligheder og sit håb for dens fremtid. Det er en klog mands ord:

» ... og da tør jeg bramme af, at Nyborg bliver en af de sande lykkelige steder, hvor der i tiden vil blive og derfra komme mange retskafne borgere af staten. Dens bygninger er skønne, dens ejendom af mark og skov betydelig; dens havn er særdeles god, dens skattevæsen ej trykkende i almindelighed,

og dens fattiges anstalter velgørende, ja, da tør jeg lægge til, at Nyborg bliver den by, hvor alle retskafne ønsker at bo, og som alle liderlige og lade vil sky«.

Politi og vægttere

Byens ordenskorps bestod af to politibetjente og tre vægttere; hver af vægterne havde en af de store gader: Konge-, Mellem- og Nørregade som revier. De samledes i kirkens våbenhus, hvorfra de udgik. Hver time udråbte de klokkeslettet natten igennem. De skulle også sørge for tranlamperne og feje uden for de offentlige bygninger. Endnu i 1860'erne gik de og sang efter kl. 10 aften. Først 1863 afskaffedes de smukke vægtersers. De af komponisten Th. Laub i 1918 udgivne melodier til vægtersersene gengav dem, som de blev sunget i Nyborg.

Særlig ivrige i tjenesten har vægterne næppe været; når natten var stille, faldt de tit til ro i deres hyggelige krog, og så kunne pudsensmagerne i fred lave den halløj, de ville.

Kirkens »vægterklokke« blev brugt af vægterne, når de om morgenen ringede »af vagt«.

Den ene af politibetjentene var tillige arrestforvarer, og den anden var bud for byfogedkontoret; nogen krævende opgave har politimagten ikke haft i det fredelige Nyborg.

Hvert nytår trak de alle i galla og drog rundt fra dør til dør hos de mere velstillede borgere for at »gratulere nytår«. Det var en finere form for tiggeri; skorstensfejeren, borgervæbningens trommeslager, avisbudet og andre benyttede samme fif for at få et par skilling ekstra til den knappe løn.

1867 blev politistyrken landet over omordnet. At der nu blæste en skarpere vind fremgår af de kraftigere forholdsregler, der da ifølge bekendtgørelser i avisen blev taget: en flok tøse, der levede muntert i byen, blev hjemsendt, kontrollen med de rejsende blev skærpet, og der krævedes anmeldelser til politikontoret, når en fremmed blev mere end et døgn i byen; der blev taget prøver af de handlendes smør på torvet, og der blev ført tilsyn med butikshandelen.

Her må også nævnes byens trommeslager. Den hurtigste måde at bekendtgøre en ting på var at lade ham gå med trommen og på hvert gadehjørne læse sin skrivelse op. Endnu for en menneskealder siden gik trommeslageren i Nyborgs gader, ikke blot med officielle bekendtgørelser om valg, skatter, skovauktioner, men også med meddelelse om friske fisk og rejer ved havnen, hestekød hos slagteren, kartofler på torvet. Ganske vist havde trommeslageren den for alle trommemænd kedelige fejl, at intet

levende menneske kunne forstå, hvad han læste op, men han hørte med i bybilledet og blev først afskaffet sent. Da avisen kom og med den annonceringen, var hans betydning selvfølgelig aftagende.

Brandvæsnet

En af de største farer for de gamle købstæder var ildebrand. I husenes mure sad der meget træværk, og da belysningen og madlavningen skete ved åben ild, var risikoen for antændelse ikke ringe. Når et hus brændte, bredte ilden sig hurtigt; brandmure kendte man ikke i nævneværdig grad. Nyborg havde som omtalt i slutningen af 1700-årene lidt under et par store brande; 1796 brændte hele karreen mellem Torvet og »Nissestræde« og Korsgade og Slotsgade, og et år senere var katastrofen langt værre. Det var intet under, at byen havde et stort brandkorps; dets størrelse angives i 1840 til 13 officerer og 399 mand og i 1850'erne til ca. 500 mand, altså over $\frac{1}{7}$ af samtlige indbyggere i byen. I 1872 var der endda 532 mand.

Men det var ikke mængden, der gjorde det; redskaberne var yderst primitive og uden virkelig effektivitet. I hver port hang der under loftet en række små læderspande til brug i tilfælde af ildebrand – på museet er en hel række bevaret – men deres rumindhold var så lille, at man synes, de måtte være uanvendelige. På museet opbevares ligeledes en gammel sprøjte til håndkraft; »Nyborg Byes store Sprøjte« står der på den. Nogen virkelig tillid til den har man ikke.

Brandkorpsets medlemmer var fordelt ved bestemte sprøjter, »Kirkesprøjten«, »Interessentsprøjten«, »Jagtsprøjten« eller hvad de nu hed. 1840 var der ialt seks sprøjter.

Til at køre vand til brandstedet brugte man sluffer eller slæder, hvorpå der lå rødmaledede vandtønder. Tønderne blev fyldt med vand fra de pumper, som stod hist og her på gaden. I tilfælde af ildebrand måtte hesteejerne stille heste og kuske til rådighed. Man brugte de tunge og upraktiske slæder i stedet for kærre med hjul, fordi de var så lave, at man kunne pumpe i tønderne lige fra vandposten. Men unægtelig skvulpede det meste vand ud af tønderne på vejen over de toppede brosten.

Hvert år samledes mandskabet til en stor sprøjtemønstring på Torvet. Slangerne blev lagt ned i Møllegraven, og så blev der pumpet og sprøjet med liv og lyst. At gadedrengene og andre interesserede mødte op og morede sig over forestillingen, forstår man.

At brandvæsnet har taget sig sagen alvorligt og forsøgt at få det mest mulige ud af situationen, synes følgende lille stemningsbillede fra 1840'erne

at tyde på: Den senere Frederik VII, der var prinsguvernør i Odense, ville se Nyborg-brandmændenes øvelse på Torvet. Midt under øvelsen råbte han: »Brand! Brand! Toldboden ved Landporten brænder!« I susende fart styrtede brandvæsnet med sluffer og sprøjter hen ad Stendamsgade. Den store sprøjte halede op ad rampen fra hjørnet af Nørrevoldgade til eksercerhuset oven på Landporten for at angribe ilden fra den side, og kort efter rettedes fem kraftige stråler imod den lille bygning inden for Landporten og imod nabobygningerne, især garverens hus, der var fyldt med halm og garvet læder. Mest gik manøvren ud over toldbetjentene, der intetanende sad i huset. Tagstenene blev sprøjtet ned, og vandet løb ned i hovedet på dem. De måtte gribe de vigtigste dokumenter og springe ud med dem. Så råbte prinsen »Stop!« og tilføjede til brandkaptajnen: »Hav tak, hr. kaptajn, det har glædet mig meget at se Deres hurtige og sikre præstationer, lad os håbe, at Vorherre vil forskåne os for ildsvåde, så er sprøjterne skam fortrinlige!«

Når der var brand, blev der klemtet med kirkens store stormklokke; var det om natten, peb vægterne i deres fløjter, så det skingrede i den stille by. Brandvæsnets trommeslager, i 1860'erne børstenbinder Hansen, løb i rask tempo gennem gaderne og slog hvirvler på brandtrommen for at kalde brandmændene frem fra dynerne. Halvsøvnige bevægede de sig op mod sprøjtehuset, hvor sprøjterne var taget frem af de først mødte. Afsted gik det med disse i flyvende fart. Efter dem fulgte en mængde karle til hest med de omtalte sluffer, hvorpå vandtønderne lå. Vandet skvulpede op af spunshullerne, så det ofte var næsten borte, når de kom til brandstedet. – Efter slukningen blev de tørre halse vædet med både øl og brændevin.

De mænd, der var indrullerede i brandkorpset, måtte ikke udeblive fra en brand; det kostede en Rdl. i multt, om de gjorde det. Politibetjent Eggebrecht (i reglen kaldet »Æggebræt«) blev de følgende dage sendt rundt i byen med opkrævningssedler til synderne, der højst ugerne betalte.

Ofte gik det hele på bedste beskab. En flov historie passerede i 1860, da »Hyrdehuset« brændte; ilden udbrød kl. 12.15, men først kl. 4 eftermiddag gik alarmtrommen. Da brandkorpsets chef mødte, var branden forlængst forbi. Grunden til denne fadæse var, at brandkorpsets kaptajn, en slagter, var gået bort uden at nogen vidste hvorhen.

Sprøjtehuset lå oppe ved kirken; efter den store restaurering i 1870'ernes begyndelse flyttedes det ned til rådhusets lave sidefløj ud til Nørregade.

Som omtalt gik borgervæbningen efter sin opløsning 1870 over til at blive et slags ordens- og politikorps ved ildebrand; korpsets medlemmer bar uniformer omtrent som infanteriet (vist borgervæbningens gamle uniformer) og var forsynet med gevær og bajonet, senere dog kun med sabel. To

store trommer leverede musikken. Brandkorpsets hvide silkefane hænger nu på museet. Den er fra 1860.

De, der blev udskrevet til brandkorpset, kunne købe sig fri for 5 Kr. årligt.

Skolerne

Nyborg havde i 1700-årene haft et godt navn som skoleby; det skyldtes især fru Rolfs landskendte institut, en privatskole, hvor unge fruentimmer lærte »finere anstand« og »velanstændigt væsen«, foruden sprog, husholdning, »kristendom«, dans, musik, »teatralske øvelser« o.s.v. Institutet eksisterede i over 40 år.

Foruden den ærværdige latinskole, der efter sagnet skal være grundlagt af dronning Margrethe (den nævnes første gang 1504), og som blev nedlagt 1839, var der også flere private skoler, både pogeskoler, døtreskoler og institutter. I 1820'erne nævnes f.eks. frk. Holms pigeskole og kaptajn Künels drengeskole. 1824 var der endda fire borgerskoler, alle med »indbyrdes undervisning«, d.v.s. hvor de store elever underviste de små, noget som Frederik VI havde ladet indføre for at spare på udgifterne til lærerne – foruden adskillige private skoler. Disse blev ved at holde sig i den embedsmandsby, Nyborg var; der var mange familier, hvis børn simpelthen ikke mentes at kunne mænge sig med jævneres folks børn. 1861 nævnes af private skoler: Langbergs institut for pigebørn af mere ansete familier, hr. Christiansens drenginstitut, jomfru Brydegaards institut, frøken Poulsens institut, madam Wichmanns skole for mindre børn og madam Meyers friskole, hvor alt var gratis. Fra 1870'erne og senere er frøknerne Holsts døtreskole bekendt, ligesom frk. Wildes, der senere blev den private realskole. Pigerne havde ikke lov til at gå i realskole – først 1891 fik to piger adgang til Nyborg realskole. Mange ældre damer tjente lidt ved at holde pogeskoler i deres private småstuer. Eleverne lærte en smule ABC og bibelhistorie, og pigerne strikning. Sådanne skoler forsvandt først med den gennemgribende forbedring af skolevæsnet og de strengere eksamenskrav.

Ved realskolen, der 1842 blev oprettet i latinskolens sted og i dens lokaler i kommandantens gule gård (matr.-nr. 324), var der tre lærere. Desuden var der en borgerskole med to lærere; den lå fra 1803-61 i rådhusets sidefløj ud til Nørregade (hvor der senere blev sprøjtehus), derpå fra 1861-75 i den senere asybygning (matr.-nr. 162-164, hvor nu Nørrevolds apotek ligger) og derefter i den østligste af grundskolens tre bygninger (matr.-nr. 439). I friskolen var der også to lærere; den lå i Baggers stiftelse (matr.-nr. 280) og efter 1875 i asybygningen, som borgerskolen havde forladt. Her betaltes ikke skolepenge.

Skolevæsnet brugte 1838 1720 Rdl., 1854 2400 Rdl., 1855 1600 Rdl. og 1857 3000 Rdl.; femten år senere var beløbet mere end tredoblet. Elevantallet var 1871: 76 i realskolen, 166 i borgerskolen, 237 i friskolen og 255 i private skoler.

Kongerne inspicerede flere gange skolerne i Nyborg. Da Christian VIII var prinsguvernør over Fyn, kom han hvertandet år i juni.

Latinskolen

1806 havde kongen, eller rettere kronprins Frederik (VI), ved en ny almindelig skoleordning reformeret den gamle, umoderne latinskoleundervisning, afskaffet det sjælløse terperi og det nedværdigende pryglesystem og i stedet for indført en tidssvarende undervisningsform, som den senere gymnasieskole byggede videre på. Hørerne blev til adjunkter og fik bedre løn, og den besynderlige uskik, at hele skolen blev undervist i ét rum, blev afskaffet, så hver klasse fik sit værelse. Faglærere blev indsat i stedet for klasselærere, der underviste samme klasse i alle fag; naturhistorie, matematik og mange andre praktiske fag blev indført. Eleverne behøvede ikke mere at synge ved begravelser som før.

Ganske vist var der stadig flere ulemper ved skolen. Man gik således flere år i samme klasse, og pryglestraffene levede trods alt videre, omend i afdæmpet form. Latinen blev kun langsomt trængt tilside af de levende fag. Skoletiden var meget lang, nemlig daglig fra 9-1 og 3-6. Studentereksamen, artium, blev ikke aflagt ved skolen; de vordende studenter måtte rejse til København for at tage deres eksamen ved universitetet, hvad der var en stor ulempe.

Ret mange elever var der ikke i latinskolen; i begyndelsen af århundredet var der i gennemsnit ialt 28 elever hvert år. I forhold til det var lærerstaben ret stor: en rektor, en overlærer, to adjunkter, en timelærer og en sanglærer. Studenterantallet var forbavsende ringe. Ofte var der et par år efter hinanden ingen studenter; gennemsnitlig var der dog 1 á 2 årligt. Selv om Nyborg latinskole ikke var den mindste i landet, forstod man, at det ikke kunne betale sig at opretholde den. Den blev nedlagt 1839. Ved nedlæggelsen var der 14 elever.

Det daglige skoleliv skildres i datidens memoirer. Lærerne var enten kedelige eller friske; eleverne dovne eller flittige – i den retning er der ikke sket nogen forandring. Lærerne fik øgenavne, og eleverne forsøgte at snyde i timerne, som de alle dage har gjort. Drengene – der var jo ingen piger – holdt sammen i godt kammeratskab, selv om de store gerne udøvede deres myndighed over for de små; en vis form for pennialisme var ikke til at undgå.

De nye elever i skolen blev »indviet« ved at blive lagt over en bænk og pryglet af de ældre elever samt døbt under vandposten.

De større drenge havde deres små sværmerier, som de skrev digte til. – Det var forbudt eleverne at ryge tobak, hvad der selvfølgelig ikke blev overholdt. Eleverne røg kridtpibe. – Lærerne sagde næsten alle De til eleverne.

Skolen begyndte hver morgen med en morgensalme, men da den år ud, år ind var den samme, var den til liden opbyggelse. Hveranden søndag skulle eleverne gå i kirke, men gamle pastor Nyholm (d.æ.) var ikke særlig interessant at høre på.

Ved rektorindvielser, på kongens fødselsdag, når prinsguvernøren besøgte byen – så var der højtidelige fester i solennitetssalen, med de høje officerer og byens embedsmænd som gæster, med kirkeklokkeklang, afsyngelse af kantater, digtede af adjunkt Guldberg, og med skildvagt ved døren.

Forholdene ved latinskolen var små og provinsielle; det var ikke let for et rigt åndeligt liv at gro frem, har man på fornemmelsen. Men det var ikke bedre i de fleste andre provinsbyer.

Latinskolens afløser blev som omtalt realskolen, der arvede dens bygning, dens bibliotek og øvrige materiel, samt et enkelt legat, som ikke var gået over til Odense katedralskole sammen med de øvrige legater. Biblioteket er nu bevaret nogenlunde fuldstændigt på museet i den lille hyggelige skolestue; det er et ganske morsomt eksempel på et latinskolebibliotek fra ældre tid, selv om det ikke er så overmåde gammelt. De få bøger, skolen ejede, brændte så godt som alle ved branden 1797, så hvad der nu danner bogsamlingen er anskaffet senere.

Realskolen

Ingen må tro, at børnene i realskolen blev forkælede i forhold til eleverne i de andre skoler. Tværtimod vankede der flittigt klø alle steder. Opdragelsesmetoderne i hjem og skole var hårdere end nu. Realskolen var ligefrem berygtet for sine lussinger. Og hver lørdag blev de »streger«, eleverne havde fået i protokollen i ugens løb, talt sammen; havde man to streger eller derover, måtte man sammen med de andre syndere stille lørdag eftermiddag hos forstander Hommel, der uden skånsel brugte spanskrøret – et rap for hver streg. Og det hjalp kun lidt, når man var så forudseende at tage flere par bukser på.

Skolepengene var 1861 for elever i 1. klasse: 18 Rdl., i 2.-3. klasse: 24 Rdl. og i 4. klasse: 30 Rdl. årligt. Der var ialt 80 elever.

Lærerne havde i reglen ikke læreruddannelse, men var oftest cand. phil.'er, eller også cand. theol.'er, der ventede på præsteembede. I gymnastik, tegning, skrivning og fysik undervistes af militære befalingsmænd. At undervisningen ikke helt var afpasset for børnene, fremgår af alle erindringer fra skolelivet dengang. Ret mange rosende ord siges der ikke om lærerne. Godt var det heller ikke, at eleverne gik et par år i hver klasse. Set fra vort moderne standpunkt kan man ikke komme bort fra, at undervisningen var umetodisk og opædagogisk og uden glæde og synderlig værd. Især sprogundervisningen var dårlig.

De eneste kønne minder, eleverne beholdt, var morgensangen – samt den årlige skovtur til Kajibjergskoven.

De hygiejniske forhold ved skolen var ligeledes dårlige efter nutidens krav. Gårdspladsen bag realskolen var belagt med cinders fra gasværket; når det regnede var her et ælte. Gennem den snævre gård løb åbne rendestene med køkkenspildevand; ofte var afløbet stoppet, så der blev oversvømmelse, og en blanding af regnvand, urin og opvaskevand forsvandt lige så stille ned i brønden, hvorfra drikkevandet blev pumpet op. – Ved bordene i klasseværelserne sad 4-5-6 drenge ved siden af hinanden på bænke uden ryg. – Gulvene blev to gange om ugen strøet med vådt sand og fejjet.

Gymnastikundervisningen var hård og noget brutal; den foregik i middagstimerne i eksercerhuset over Landporten; til den tid øvede rekrutterne ikke. Lærerne var fhv. underofficerer, der ikke var blødsødne, men hersede med eleverne som var de rekrutter. Senere brugtes »gymnastikhuset« i Nørregade, den gamle Ordonnansgård (matr.-nr. 174). Svømmeundervisningen foregik fra militærets svømmeflåde ude i fjorden til stor skræk for dem, som var lidt bange for vandet. Der var nemlig dybt der. De første svømmeøvelser foretoges i gymnastiksalen: drengene blev hængt op under loftet i seler og lærte så svømmetagene.

Eleverne i øverste klasse havde tvungen kirkegang. Mindst hver tredje søndag skulle de gå i kirke. Forstanderen førte bog derover, og tit underkastede han eleverne krydsforhør om hvad der blev prædikeret. Drengene klarede det dog på den måde, at en af dem mandag morgen aflagde rapport før skolegangen til kammeraterne, så de udeblevne kunne klare for sig. Som et kuriosum nævnes det 1861, at man på skolen endnu brugte Balles gamle rationalistiske »Evangelisk Lærebog« fra 1791.

Mellem realskoledrengene, der regnede sig selv for finere, fordi det var dyrere at gå der, og borgerskoledrengene var der et nedarvet fjendskab. Hvor det kunne lade sig gøre, pryglede de hinanden på gaden. Var en stakkels »israelit«, d.v.s. realskoledreng, alene mod mange »filistre« fra borgerskolen, blev han godt gennemullet. – Omkring 1850 havde realskole-

eleverne bygget en hel lille fæstning ude ved Stjerneskanen, med volde og grave; rester af den sås endnu for få år siden som den lille »gryde« på forstranden over for »Hermon«. Her udfægtedes der store kampe; forsvarerne var bevæbnede med sorte træsabler, bemalet med gule slanger. Angriberne bombarderede dem med græstørv. – Fjendskabet mellem de to skolars drenge varede ved til op mod århundredskiftet.

I borgerskolen var der 1861 148 drenge og piger, med dels 28, dels 34 timer ugentlig undervisning.

Friskolen

Var undervisningen i realskolen ikke særlig god efter moderne fordringer, var den i friskolen ligefrem nødtørfvig.

Eleverne, byens fattigste børn, fik daglig et par timers undervisning, drengene om formiddagen og pigerne om eftermiddagen. Eleverne lærte først at læse, og derefter fik hver en katekismus og en bibelhistorie. Med disse bøger klarede de sig indtil konfirmationen. De fleste lærte nødtørfvigt at læse og skrive og bruge den lille tabel, men der var også nogle, som ikke engang nåede så vidt. Man skrev på tavler – der var ikke råd til at købe papir og stilebøger.

Eleverne var ikke glade for at gå i skole. Der berettes at en fader hver dag måtte ledsage sin søn hen til skolens dør med et spanskør skjult i frakkeærmet – og så narrede drengen ham alligevel ved at stikke bort, når han vendte ham ryggen.

Lærerne holdt streng justits og brugte spanskørret ved den ringeste forseelse.

1861 var der ialt 208 drenge og piger fordelt i 5 klasser; undervisningstiden var 15-18 timer ugentlig.

Biblioteker og presse

Et åndeligt centrum i vore dages små og store bysamfund er de storartede folkebiblioteker. I det svundne århundrede var Nyborg direkte bogfattig. I 1824 kunne latinskolens beskedne bibliotek på ca. 1.000 bind nævnes som en seværdighed i en datidig rejsehåndbog; foruden dette bibliotek nævnes private bogsamlinger hos kommandanten, sognepræsten og skolens lærere, skønt de vel næppe har talt mange hundrede bind. Jævne folk ejede næppe bøger udover bibel, salmebog og almanak, ja der var en del mennesker, som hverken kunne læse eller skrive. De første folketællingslister måtte således

udfyldes af embedsmænd, som gik fra hus til hus med listerne. Til offentlig benyttelse var der dog en lille bogsamling, ledet af sognepræsten, og bogbinderen i Stendamsgade over for slaveriet havde et lille lejebibliotek, hvor læserne måtte tage til takke med hvad der blev budt, og det var væsentlig følsomme romaner i tidens stil. Efterhånden kom der dog flere lejebiblioteker; boghandler Gomard havde 1851 et på 1.500 bind og den anden boghandler et på 2.000 bind. Byen havde i lighed med andre byer en læseforening for de finere kredse. I århundredets sidste del havde borgerforeningen et godt bibliotek.

Aviser og tidsskrifter var fremlagt på Postgården og i klubberne.

I september 1851 fik byen sin første avis, »Nyborg Avis«, redigeret af lærer Langberg ved realskolen – han læste korrektur i skoletimerne til elevernes udelte glæde – og udgivet af bogtrykker N. C. Schmidt. Før havde man i Fyens Stiftstidende måttet læse om hvad der foregik i den store verden og i byen selv. Det var et fremskridt, at byen nu var stor nok til at bære sit eget blad. Det udkom ganske vist ikke hver dag – man forsøgte først på at udsende det daglig, men måtte opgive det – og formatet var ikke større end en velvoksen bog i kvartformat; til gengæld var papiret det herligste snehvide kludepapir.

Nyhederne udefra var simpelthen klippet fra københavnerbladene og andre provinsblade og var derfor ikke helt nye, når de ankom. De lokale notitser, så få de end kan være, var absolut de værdifuldeste og er stadig trods deres knaphed en fortrinlig kilde til vor viden om byen i 1800-årenes sidste halvdel. En eller to sider ofredes til skibslister, fortegnelse over de rejsende over Bæltet, skibe, der erlagde strømtold, kirkenyt, torve- og markedspriser, officielle bekendtgørelser og annoncer i al beskedenhed. Redaktionen kan næppe have taget megen tid, da Langberg foruden at være lærer og redaktør også ledede et privat pigeinstitut sammen med kapellanen.

Efter Langberg redigerede Schmidt bladet, og 1867 overtog redaktør Blumensaadt det; han redigerede det i over 23 år. Først med redaktør Opffer i 1890'erne blev det et virkeligt fornøjeligt og livligt blad.

Senere kom der andre blade, der dog allesammen førte en kortere tilværelse.

Fattiggård og sygehus

På hjørnet af »Hundeklemmen« og Gammelortv (nu »Lille« Nørregade og Baggersgade), med facade ud mod Hundeklemmen, lå »Baggers Stiftelse« (matr.-nr. 280), oprettet og bygget 1791 for midlerne af et legat fra den

Fra omkr. 1910 er dette foto af Bagers Stiftelse på hj. af Bagersgade (opr. Gammeltorv) og Lille Nørregade («Hundeklemmen»), taget mod øst fra Nørregade. Stiftelsen var bygget 1791 for et legat, skænket af etatsråd Fr. Bagger til Juulskov, og var dels alderdomshjem for ældre kvinder, dels arbejdsanstalt. Den blev nedrevet 1915 og flyttet ud i Svanedamsgade. T.v. ses den endnu stående bindingsværksbygning, Nørregade 19 (bager Piil); bag den Nørregade 21, som tilhørte slagter Worm og derpå farvermester Jens Henningsen, indtil den faldt for gadegennembruddet 1935. Næste bygning er kommuneskolernes gymnastikhus (1884). I baggr. Teknisk skole. T.h. et hjørne af bindingsværkskomplekset Nørre-, Bagers- og Mellemgade, nedrevet 1935 for at give plads til Sparekassen. – NLA.

meget godgørende, da lige afdøde etatsråd Fr. Bagger til Juulskov. I dette »hospital«, d.v.s. alderdomshjem, var der oprindeligt plads til 14 fattige koner. 1824 siges, at det var særdeles vel indrettet. Senere blev der plads til flere – 1837 nævnes 22, 1845 var der 20, 1850 kun 14 ialt. Folk i byen kunne sende mad op til de gamle damer i stiftelsen. I forbindelse med alderdomshjemmet var der indrettet en arbejdsanstalt med facade ud til Gammeltorv – »som dog i nogle år ej har været ret i gang«, siges der 1824. 1837 bekræftes det samme; anstalten »eksisterer mere af navn end i virkeligheden«, hævdes det. Denne anstalt var beregnet til uld- og linnedsspinding, og de, der ellers gik rundt og tiggede, skulle sættes ind her. – I bygningen var der som nævnt også friskolelokaler.

1914 blev den gamle klassicistiske hjørnebygning revet ned og stiftelsen flyttet ud i Svanedamsgade, hvor et par store stentavler med indskrift på latin og dansk mindes den ædle velgører.

På hjørnet af Vægterstræde og Nørregade (matr.-nr. 190) blev der år 1800 opført en fattiggård. Mod gårdsiden findes dens gamle smukke tavle indmuret; indskriften lyder: FATTIGHUUS BYGGED AAR 1800.

Bygningen var oprindelig i én etage. Der var plads til 20-28 »lemmer«. Da der ifølge kgl. reskript af 1806 skulle oprettes et sygehus i hver by, satte man 30 år senere en ny etage på og indrettede det civile sygehus der. Ialt var der fire sygestuer, to til byens egne syge og to til syge søfolk fra forbipasserende skibe. Ialt kunne der ligge ti patienter. Sengene var store træsenge med halm i; der lå to i hver seng. Sygestuerne vendte mod nord og syd med en gang imellem. Der var senerehen gasbelysning i de to og olie-belysning i de andre to stuer. Her var snavset og uhyggeligt og dårlig luft; hygiejnens betydning var ikke erkendt endnu. Der var mados over hele huset. De der passede køkkenet, passede også de syge. Da selskabet med fattiglemmerne ikke var synderligt efterstræbt, fik sygehuset et tarveligt præg over sig. Kun meget fattige folk, der ikke så en eneste udvej ellers til at klare sig, lod sig indlægge der.

Skulle man besøge et fattiglem eller en patient, måtte man ringe på en klokke. En lille låge blev lukket op, og når vagten, en gammel kone, havde set hvem det var, blev en slå trukket fra, og man slap ind. I den mørke, snavsede gang og på trappen op til sygehusafdelingen skimtede man nogle magre, forhutlede væsner, som rokkede omkring.

Under epidemier var sygehuset slet ikke sin opgave voksen. I kolerasommeren 1852 måtte man således indrette sygesal i rådhusets solennitetssal. En tidlang var der et filialsygehus i Mellemgade (matr.-nr. 253b).

Først 1876 blev begyndelsen til det nuværende sygehus ude på glacis'et (Helgetoften eller Helligtoften) gjort; det blev indviet 1878. Der var i begyndelsen 30 senge. Det var en i alle måder mægtig forandring til det bedre – samtidig blev fattiggårdens flytning diskuteret, men først 1881 blev den nye på Tårnvej (»Taarnborg«) taget i brug.

Fattiglemmerne fik kun udgangstilladelse om søndagen; de gik i gråt tøj og med hvide strømper i træskoene.

Dengang var der virkelig nød blandt folk; den sociale forsyning, udøvet af stat og kommune, kendte man ikke i vore dages omfattende betydning. Fattigfolk var som regel henvist til den private godgørelse. Der kom tit tiggende børn og bad om lidt mad i deres kurve. Hos stadens kærner kunne de fattige få rekvisitionssedler på »fattigbrød«; det var groft rugbrød.

Et gennemsyn af folketællingslisterne fra f.eks. 1801 viser, at kun få angives udtrykkeligt som »almisselemmer«; derimod er der mange enker, som er karakteriserede som »spindersker«. Det vil sige, at de måtte se at ernære sig kummerligt ved at lade rokken gå.

Det var en skam at være fattig, selv om det var uforskyldt, og man forstår, at alle kæmpede så længe som muligt for at undgå fattighjælp; den satte en plet på én.

Til gengæld må det siges, at byens velhavende borgere aldrig sparede på skillingen, når der i avisen opfordredes til at yde hjælp – hvad der tit skete – hvad enten det så var for en brandlidt familie, forældrelose børn, fattige gamle folk o.s.v. I særlig strenge vintre indrettedes bespisning for fattige, ligesom der samledes ind til brændselshjælp.

En del legater og friboliger eksisterede fra ældre tid eller blev oprettede. 1857 dannede fjorten af byens bedste borgere et velgørenhedsselskab. Et godt eksempel gav Sparekassen, der i sine love havde bestemt, at en del af overskuddet skulle anvendes til »velgørende øjemed«. Sparekassen var aldrig karrig med at hjælpe trængende med brændsel, tilskud til huslejen, ja endog med frisk sengehalm, når koleraen nærmede sig. 1861 oprettede Sparekassen en fribolig og 1872 – på sin 25 års fødselsdag – et velgørende legat.

Ordonnansgården

Efter branden 1797 lod man i Nørregade, over for Baggersgade, opføre et hus, »Marketenderhuset« (matr.-nr. 174), hvori de mange håndværkere, der var beskæftiget med genopbygningen, skulle kunne spise, og hvor en del brandlidte fik bopæl. Senere blev det bestemt, at bygningen skulle tjene til »Ordonnanshus« for ridende ordonnanser, ilbud og stafetter, til gennemgangslejr for soldater, der passede byen, til hjælpekaserne o.lign. Under den spanske besættelse havde der været lazaret i bygningen, og en tidlang herefter var her et slags garnisonssygehus, indtil »Grødslettet« i Kongegade som omtalt blev indrettet 1817.

Herefter blev bygningen, der stadig beholdt sit navn, udlejet til fattige familier. Først 1883 blev den nedbrudt, og på dens grund blev opført et gymnastikhus for byens skoler, der ellers havde måttet benytte Landportens eksercerhus. Militæret kunne ikke huse de små gymnaster længere. I gymnastikhuset fik skoledrengene deres stropeture lige til op mod verdenskrigen, da bygningen blev forhøjet og lavet til garveri (senere telefonbygning).

Et asyl blev oprettet 1861 på nuværende Nørretorv (matr.-nr. 162, 163, 164); børnehjemmet ved Hyrdegyden (matr.-nr. 684) blev taget i brug 1873. Det var en god gerning, der blev taget op, og byens borgere omfattede dets arbejde med stor interesse.

Som nævnt opførte kommunen i 1884 et gymnastikhus for byens skoledrenge på den grund i Nørregade, hvor opr. Marketender-, senere Ordonnanshuset stod. Her ses den statelige bygning fra Nørre Voldgade. T.h. den stakitafspærrede slippe ned til Nørregade. Man ser Baggers Stiftelses tag t.h. 1915 flyttede gymnastikundervisningen til øverste etage på Landporten. Bygningen fik sat en etage på og blev solgt til garveri (A. Hansen), og 1939 blev den telefoncentral. Fot. Edu. Pockel. – NLA.

Vandforsyning

Der er allerede fortalt lidt om byens pumper og om drikkevandet i Møllegården og »Skidtgraven«. Her skal yderligere gives et par oplysninger.

Fra Møllegården blev byens drikkevand uden spor af filtrering ledet ind i vandrenderne, hvis indløb lå under vandspejlet ved Slotsgade. Renderne var almindelige træstammer, købt i Sverige; de blev udboret med et fire tommers bor og lagt ned i jorden midt ude i gaderne i ca. en alens dybde. Rørene blev forenet til en sammenhængende ledning ved jernbøsninger. – Man må ikke tro, at forholdene var anderledes i hovedstaden – også der brugte man trærender, idet man var bange for at jernrør skulle ruste.

De fire hovedrender gik gennem Kongegade, gennem Mellemgade, gennem Nørregade og over Torvet. De tre første havde jævnt fald ned mod

»Skidtgraven«, hvor de udmundede, så der var stadig løb i rørene. Det var et voldsomt vandspild, men anderledes kunne det ikke gøres.

Fra disse hovedledning gik der stikledninger ind på grundstykkerne, hvor vandet opsamledes i kummer; ved pumper i gården kunne det så tappes.

Renderne kunne ligge i mange år; man har fundet nogle, der både i 100 og 200 år havde været i stadig brug; endnu graves de tykke stammer jævnlige op af jorden. For at holde dem i orden – især var det vigtigt at rense indløbene til dem – lønnede byen en »rendemester«, også kaldet »vandmester«; i over 100 år var tre generationer af familien Kjellerup i besiddelse af denne vigtige stilling.

Da Nyborg-egnen er ret vandfattig og kun har få kilder, kunne det ske, at der i tørre perioder blev for lidt vand. Således var der omkring 1850 tre tørkeår, hvor ikke blot renderne, men også de 8-12 alen dybe brønde, der mange steder endnu fandtes i gårdene, løb tørre. Beboerne måtte så helt op til Juelsberg efter vand. For at undgå, at mølleren på Slotsmøllen gjorde det værre endnu ved at bruge alt vandet, blev der sat en »vandhest« op ved Møllebroen, så vandstanden altid skulle ligge en ca. 30 cm over rendernes munding; drikkevandet var trods alt vigtigere end mølle vandet. Hvad der eventuelt blev tilovers, løb over vandhesten og drev møllehjulene. »Hesten« ses endnu et par meter syd for Møllebroen.

Om sommeren var der i reglen for lidt vand til møllen, hvorfor mølleren i 1760'erne havde fået tilladelse til at opføre vejmøllen oppe på Kronprinsens Bastion. Alligevel kunne det ikke undgås, at det af og til kom til proces med mølleren om det pinlige vandspørgsmål; hver part holdt stærkt på sin ret.

Man var meget glad for vandrenderne, selv om de efter moderne forhold var både uappetitlige og uhygiejniske. I Heibergs vaudeville »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« (1825) beklager Salomon Goldkalb sig over, at han i Nyborg måtte give en rigsbankdaler for et glas klart vand, som endda var temmelig mudret. Forholdene var dog næppe bedre i Korsør, hvor vaudevillen foregår – efter en indberetning 1743 hentede Korsør-borgerne drikkevand i Nyborg, fordi deres eget ikke var så godt. Tit løb renderne i betænkelig nærhed af latringruberne, hvad man tydeligt mærkede på smagen, ofte kom der myggelarver, igler, haletudser, regnorme eller ål med op i pumpe vandet – for ikke at tale om andemad og forrådnede plantedele, men det tog man ikke så højtideligt. Selvom der både ved Stendamsgade og ved »Ravnekrogen« var to ramper ned til søen, hvor heste og kreaturer blev drevet ned for at drikke, og selv om rendestenene fra Stendams- og Blegdamsgade gik i søen med deres blandede indhold, var vandet i hvert fald renere for brugerne end for dem, der ikke havde adgang til det

forholdsvis mindre tilsvinede vand, men måtte tage det fra voldgraven eller Skidtgraven. F.eks. måtte husene i forstaden udenfor Havnegade hente vand fra Stadsgraven, men heri løb spildevand fra to garverier og to farverier, og oven i købet opdagede man bag møllen, at der lå latriner direkte over møllerens bagvand, ligesom Ravelinsvagtens latrin var anbragt nede ved graven; tilmed gik fjorden ved højvande ind og gjorde vandet brakt. Til slut blev det bestemt, at beboerne skulle have en vandledning lagt over fra byen; den blev lagt ind under Østervold (nuværende matr.-nr. 426).

Beboerne i forstaden ved Vestergade havde det næppe bedre. Den pumpe, de tog vand fra, lå ved vindebroen over til Ravelinen; vandet kom fra den sure, stillestående »Diamantgrav« omkring Ravelinen.

I familier med finere fornemmelser hjalp man sig med at lade vandet løbe igennem karkrukker med forskellige slags grus til at filtrere vandet.

Et par småglimt grebet ud af de mange vidnesbyrd belyser forholdene slående. Sommeren 1852 klages der i avisen over, at der i Kamgraven ved Kammen lå en stor død hund, som var gået i forrådnelse, hvad der ikke var til gavn for drikkevandet. Ganske vist sank vandet så meget, at hunden kom til at ligge tørt, men til gengæld gav den så stærk en stank fra sig, at man havde ondt ved at passere Kammen.

I århundredets begyndelse klagede byen over at kommandanten lod fiske i Slotsgraven, hvorved der blev rørt op i mudderlaget, så vandet forplumredes; kommandanten måtte lide den tort at få påbud ikke at gøre det mere. Han havde også ret til at holde ænder i Slotsgraven, og deres roden og ekskrementer hjalp ikke med til at forbedre vandets vellugt og smag.

Om sommeren var det direkte umuligt at skaffe sig kølig drik vand i hele byen; på glacis'et over for vejrmøllen – hvor sygehuset nu ligger – var der en kilde, som ganske vist var i dårlig forfatning, men som dog gav køligere og bedre vand og blev brugt af mange.

Allerede 1852 drøftede man i byrådet anlæggelsen af et vandværk, men først 1876 blev det indviet. Med god ret stod der på æresporten ved indvielsen: »Til lykke og velsignelse for Nyborg by«. Rent drikkevand var en af hovedbetingelserne for forbedret hygiejne, for almindelig sundhed og længere levetid.

Desværre skæmmede vandværket volden. Hvor det blev lagt, måtte man sløjfe faussebrai'en mellem Dronningens og Kongens Bastion, ligesom vandreservoirret blev lagt som en stor vorte på spidsen af Dronningens Bastion, hvis skarpe og smukke form derved vansiredes (»Vandværks-højnen«). I 1890'erne blev vandtårnet bygget på bastionen.

Gas

Odense havde som første by i landet 1853 ladet bygge et gasværk; det blev anlagt og ejet af et engelsk selskab. Nyborg lod ikke vente længe på sig. Allerede 1852 havde byrådet enstemmigt vedtaget at få et engelsk entreprenørfirma i Hull til at anlægge et gasværk i byen, men først i 1855 blev planerne ført ud i virkeligheden. Kommunen lod for egen regning bygge et gasværk, og til nytår 1856 tændtes for første gang gaslygterne på hovedgaden. Først omtrent to år senere fik København gasbelysning (4. december 1857). Nyborg var for en gangs skyld forud for hovedstaden, hvad byen ikke var så lidt stolt af.

Gasværket lå som omtalt i Kongens Bastion (matr.-nr. 330); navnet Gasværksgade minder endnu derom. Kønt var det ikke, og et stykke idyl gik unægtelig tabt, da det blev lagt der, men det var en god forretning for kommunen. – Først 1898 åbnedes det nye gasværk vest for byen.

Drengene kom gerne op i det gamle gasværk, ikke mindst når de havde fået vådt tøj, som skulle tørres, inden de kom hjem til mor. På gasværket var der kun to arbejdere, som ugentlig skiftede med nat- og dagtjenesten. Drengene var gode venner med dem og hjalp dem med at rense retortpladerne for tørret ler og smøre nyt på, samt fylde de lange retortskuffer med kul, når der blev fyret. Med en kølle af træ blev cinders'erne knust. – Om morgenen gik arbejderne med trillebør rundt i byen med gasværkskoks til kunderne.

IX. Næringsveje

Ved århundredets begyndelse skrev L. M. Wedel følgende om byens næringsveje:

»Til Nyborg by haves omtrent 1100 tønder land jord (Traps Danmark angiver i 1850'erne købstadsjorderne til 1280 tdr. land), hvoraf noget er skov, som dels er indhegnet, dels er til græsgang, dels bruges til kornsæd; dette tilhører hele byen, og heri kan græsse halvfjerde hundrede høveder. Desforuden haves 400 tdr. land, som dyrkes af ejerne og tilhører forskellige indvånere. Skovene er gode, og de indhegnede i skøn opvækst. Af overskov kan årlig til indvånerne sælges for 6-700 Rdl., men tørvemose haves ikke. Både ejendoms- og lejevorderne betales meget dyrt.

Fiskeriet ved byen består af en stor mængde høst- og vårsild, desforuden jævnlig torsk, ål, hvillinger, makrel, flyndere o.a. deslige.

Her er mange og skønne værksteder og driftige professionister (= håndværkere), – dog ønsker jeg byen en af de mange kobbersmede, som Flensborg har, thi her er slet ingen (1774 havde der dog været én).

Agerdyrkningen er i flor og ypperlig drift med allehånde korn, kartofler, kløver o.s.v. Her er skønne heste, køer og svin, men får tåles ikke, formedelst skovene.

Foruden handelen og professionister består borgernes næringsveje i brændevinsbrænderi (ifølge en anden beretning skal der have været over 30 brændevinsbrændere), søfart og fiskeri.

Her er og skibsbyggeri, dog ej i det store, da egetømmer er så vanskelig at få.

Apoteket er smukt, og ejeren er en mand af mange kundskaber, endog uden for hans fag. – Organisten har forfærdiget et slags sprøjter, store og små, som i stedet for de almindelige pumperedskaber omdrejes ved to jernaksler, hvortil kun halv mandskab behøves, de har megen force, så at en tønde vand udpumpes i mindre end et minut«.

Noget særligt usædvanligt er der ikke i denne beretning. I hovedtrækkene kunne sikkert lignende ting siges om de fleste andre små vindskibelige danske købstæder i datiden. Nogen specialitet (som f.eks. Randers handsker) har Nyborg ikke haft, men at byen ellers har rummet lyse hoveder, fremgår af at apoteker Rieffestahl og organist Hansen nævnes specielt; måske har Wedel besøgt dem og derfor fæstnet sig ved dem.

En fortegnelse fra 1830'erne over de næringsdrivende borgere giver et godt indblik i de små forhold i den lille provinsby: Der var 29 købmænd, 17 skomagere, 10 vognmænd og 10 skræddere, 9 muremestre, 8 brændevinsbrændere, 8 værtshusholdere, 7 spækhøkere og småhandlende, 5 bødkere, 4 bagere, 4 grovsmede, 4 klejnsmede, 4 handskemagere, 4 slagtere, 4 snedkere, 4 sadelmagere, 4 tømmermænd, 3 drejere, 3 guldsmede, 3 hatte-magere, 3 malere, 3 vævere, 3 urmagere, 2 af hvert af de følgende slags: farvere, gartnere, gørtlere, glarmestre, garvere, kobbersmede, marketen-dere, rebslagere, spiseværter og vinhandlere, samt en bogbinder, barber, felbereder, hjulmand, nålemager, pottemager, rendemester og én bomulds-fabrikant.

I forbindelse hermed meddeler byfoged Bierfreund: Der er ikke rigdom, men heller ikke skrigende armod i byen. Folk slår sig i det hele ordentlig igennem, uden man just tør antage velstand for almindelig.

Landbruget

Det der adskiller datidens byerhverv fra de moderne forhold er den kendsgerning, at byens borgere endnu ikke havde skåret trådene til landet over. Der var kreaturhold i byen og borgerne havde marker at dyrke ude på købstadens jorder, hvis de ikke selv ejede dem. 1802 græssede 350 høveder for to Rdl.'s årlig afgift pr. styk på byens jorder; de tilhørte byens indbyggere. Derimod har der ikke været staldet mange stude eller fedet mange svin, siges der, da mask og spøl fra brændevinsbrænderierne dels brugtes til kørerne, dels blev solgt til omegnens bønder. 1834 var kreaturholdet i byen: 120 heste (deraf 12-15 luksusheste) 380 køer; 1866: 153 heste, 275 stk. hornkvæg, 103 får og 212 svin.

Om sommeren, fortælles der fra århundredets midte, drog en hel skare piger morgen, middag og aften ud på Øen for at malke kørerne, der var blevet drevet derud om foråret. På hovedet bar de mælkebøtterne; en malkekrans, sådan en som blev lagt på hovedet til at sætte spanden på, findes på museet. Undervejs strikkede de ivrigt på en strømpe, mens de sang deres glade sange.

Gennemsnitlig havde hver familie i byen 1 á 2 køer. På byens marker, hvortil borgerne havde græsningsret, græssede de. De var mærkede med indbrændte tegn, så man let kunne kende dem. Om efteråret hentedes kvæget ind til byen og blev sat på stald. I de små huse måtte koen passere gennem stuerne for at komme ud i gården til stalden. Var husmoderen bange på renlighedens vegne, måtte hun følge efter koen og holde et fejblad under dens bagdel for at der ikke uforvarende skulle falde noget.

Havde man ikke ko selv, kunne man købe mælk hos avlsbrugerne og købmændene, ja selv kommandanten solgte mælk.

Præstegårdsjorderne og kommunens jorder blev forpagtede af byens borgere. Endda mange af storkøbmændene var ivrige avlsbrugere. I kæmnerkontoret på Torvet (matr.-nr. 246) hang der prøver af strå i små bundter fra de forskellige års høst med bemærkninger om udbytte og kvaliteten, til oplysning for lejerne. Man forstår, at de store købmænd var meget driftige og alsidige, når både handel, brændevins- og ølbrygning, måske også skibsfart og landbrug skulle mestres af dem.

Drengene var fra barnsben vant til at hjælpe med på markerne; de fik en alsidig praktisk uddannelse. Allerede som små fik de lov til at bringe mad ud til folkene, der arbejdede på markerne. På Nymarken plantede de som ældre kål og lagde kartofler, og ude på de fjernereliggende marker kørte de i rapshøstens tid rapsen sammen på store slæder, hvorover der var spændt sejl, for at de modne frø under tærskningen ikke skulle spildes på marken.

Som omtalt mentes forpagtningsafgifterne af jorderne at være uforholdsmæssig store; almindelig jord lejedes for 1-2 Rdl. pr. skæppe bygland, og bedre jord endda for 3-5 Rdl. årlig. En tønde bygland kunne komme op på den enorme sum af 40-45 Rdl. omkring 1800. Som følge heraf var borgerne blevet ivrige for at forbedre jorden; nogle gødede med gødningsvand til sæd og kløver, andre dækkede de magre strandbredder med tang, jord og gødning for at få agerjord.

Især de mange brændevinsbrænderier – omkring 1840 var der endnu en halv snes – havde på grund af affaldet ved brændingen de bedste muligheder for at fede køerne. Dyrene stod salige i stadig beruselse og mæskede sig og fabrikerede mængder af gødning. Også vognmændene havde i reglen et rigt kreaturhold. Det var ikke alene brændevinsbrændere og købmænd, der lavede brændevin; i 1830'erne havde en garver, en smed, en bødker og en rebslager hver et brænderi.

En gris havde de fleste husejere. Kom der besøg, blev den vist frem for gæsterne, og udsigterne for dens trivsel blev ivrigt diskuteret. Naboerne fulgte gensidigt hinandens grise i udviklingen. På slagtedagen var der familiesorg, for man kom til at elske sin gris. Børnene holdt sig for øret ved dens skrig, og de voksne var heller ikke glade. Naboerne »tog syn« på det slagtede dyr og fik en kaffepunch oven på begivenheden. Et par dage efter gik en kurv med flæsk, ribbensteg, medister og sorte pølser til naboer og venner. Resten, der ikke straks blev fortæret, kom i saltbaljen.

Hesteholdet var stort, da man ikke havde anden trækraft. F.eks. brugte garver Mencke i Baggersgade en hest til at trække en hestegang; den gik med bind for øjnene og trak barkmøllen. Vognmændene havde fået overladt

64 tdr. land på Nærmerøen til deres heste (»Vognmandsjorderne«); den årlige afgift var omkring 1800 kun 60 Rdl. Til gengæld skulle de uden betaling gøre alle frie rejser, undtagen med kongens suite.

Det har duftet af dyr og stald over byen, og gaderne har flydt med halm og hø. Høns og fjerkræ har der været i hver gård; overalt har der været noget at pikke op.

En del af borgernes lader lå ude ved Hyrdegyden; de dannede en hel lille gade, hvor det i høstens tid lå tykt med halm og korn. Om vinteren lød daglejernes plejlslag taktfast fra laderne; en daglejer kunne ved en hel lang dags tærskning tjene én krone.

I 1870'erne sås mange hør- og boghvedemarker omkring Nyborg.

De forskellige marker, enge, løkker, vænger o.s.v. havde hver sit navn, der for manges vedkommende gik langt tilbage i tiden. De fleste af dem er nu glemte, men i ældre og nyere vejnavne træffes de lejlighedsvis endnu, f.eks. i Nymarksvej, Humlevænget, Helgetoftevej, Vognmandsvej.

Byens indfredede skove karakteriseres 1802 som gode, hvad der stemmer med Wedels beretning. Der var både overskov, mest bøg, og en stor mængde underskov, samt ung opvækst. 1801 var der besået 5 tdr. land med eg-olden. Skovene var: »Heslet« (nu Christianslund), mellemste og forreste Flæskholm, samt »Kohaven« (d.v.s. Teglværkskoven, hvis navn stammer fra det teglværk, der i nogle år var i drift for at brænde sten til byens genopbygning efter branden). Byens borgere havde gode forsyninger af træ fra disse skove.

Fiskeri

Fiskeri har der givetvis været i Nyborg siden den grå oldtid, da sten- og broncealdermenneskene havde deres bopladser på skrænten ved Ladegårdsøen. Ved Østerhavnen var der i midten af forrige århundrede et sildesalteri og trankogeri, oprettet af firmaet Kruse, der selv drev sildefiskeri. Silden blev i tønder sendt til Norge, Sverige og Østersøhavnene. Firmaet drev endda hvalfangst; hvert forår sejlede en brig til Grønland og fangede hvaler. Trannen blev afkogt her i Nyborg. Det er måske ikke blot spøgefuldt ment, når Heiberg i sin vaudeville »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« (1825) nævner en person, Søren Tagerup, som »Speculant ved Hvalfiskefangsten i Nyborg«. – 1834 siges, at ialt 8 familier ernærede sig ved fiskeri.

1867 klager en indsender til Nyborg Avis over, at der ikke er noget fast fiskeudsalgssted ved havnen, så folk kan få fisk, når de vil, for selv om der averteres med »Rødspætter fås ved stranden«, er der sjældent nogle, når man kommer og vil have dem. Fremmede folk siger derfor med forbauselse: »Hvad, kan De ikke få fisk i Nyborg?«

Bæltfisksæsonen var en stor attraktion for drengene. Småsejlere i stort tal stod ud ad fjorden, hver bemanded med to mænd og to drenge. Ved hjemkomsten glinsede hele skibet af fiskeskæl, og der blev travlhed med at lægge den sølvskinnende last i kasser. Folk strømmede til for at købe et knippe sild til middag eller nogle ol af den fede høstsild til vinteren. Et bundt kostede i 1870'erne 25 øre. Det var i det hele taget skik, at folk købte sild og ål og saltede dem ned, så hjemmet altid havde noget at tage af vinteren igennem.

Mange fattige drenge i 10-14 års alderen deltog i bæltfiskeriet og tjente sig kosten og en god skilling derved. De fik et par måneder fri fra friskolen i den anledning. Det var strengt arbejde for de små mennesker; bådene stod ud om eftermiddagen og sejlede rundt om Knudshoved nordpå til fiskepladserne, hvor garnet blev sat ud og masten lagt ned. Hele natten drev man med strømmen, og om morgenen blev garnene halet ind. Ved en heldig fangst kunne man få lasten fyldt; der gik ca. 300 ol («volle») i den. Man vendte derpå hjem, sildene blev pillet af garnene og båret ned ad Strandvejen til en græsmark, hvor de lagdes til tørre for så senere at blive lagt i kasser, seks ol i hver. De tørrede garn blev om eftermiddagen båret ombord, og så var båden sejlklar igen. – Det var gammel tro, at silden skulle have fred Mikkelsaften; det ville gå dem ilde, som fiskede den aften.

Forøvrigt var der også fiskeri i mindre stil. Fra Vesterhavns læmole («Djævløen») fangede drengene små torsk, og ved voldgravens sluseudløb i havnen stod man på broen og fangede ål. Om aftenen kunne man her sætte en snøre ud med en halv snes ålekroge og næste morgen kunne der være 3-4 ål på. Rejer kunne man stryge langs fjordkanten, og om vinteren, når isen lå på fjorden, kunne man hugge våger og stange ål.

Sømandsstanden

Mens der i folketællingen 1801 kun nævnes et par fiskere, således dem, der boede i Nordre og Søndre Strandhus i »Heslet«, vrimler det derimod med matroser, skibsmænd, skippere, lodser. Nyborg havde naturnødvendigt et stort antal søfolk og havde altid haft det. I de unge år sejlede de verden rundt og var ofte borte i flere år ad gangen. Kun om vinteren var der mange hjemme, da skibene blev lagt op på grund af isen. Når sømændene blev ældre, slog de sig ned i deres små pyntelige huse (jfr. navnet Skippergade), blev fiskere, sandskippere, havnefogder, lodser, litsere o.lign.

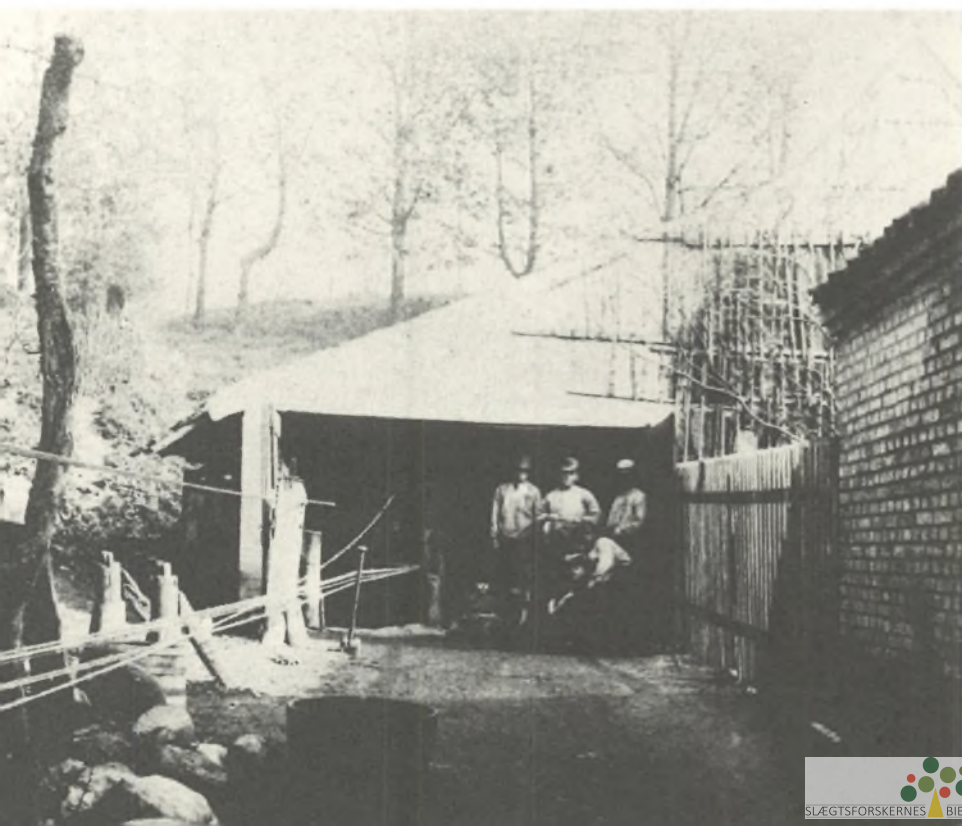
Byen havde en hel del skibe, og i reglen sejlede byens søfolk med dem. Når de gamle skippere kom sammen på sladrebenken ved havnen, hvor det duftede af tjære og tang, blev der spundet ender. De havde ofte været med til

lidt af hvert, slavetransporter, hvalfangst o.lign. I marinen mente man, at de bedste søfolk kom fra Fyns østkyst mellem Nyborg og Kerteminde – sådan sagdes i hvert fald 1846 – og 1882 siges til byens ros: »Nyborg har i lange tider været bekendt for sine dygtige og modige søfolk«. Alle raske Nyborgdrenge store mål var at komme ud at sejle, når de blev store.

Håndværkerstanden

Håndværkerne var, indtil næringsfriheden 1857 blev indført, organiserede i lav, ledede af oldermænd. Her i byen var der ialt seks lav på den tid. I den lille købstad var der ikke tilstrækkeligt med håndværkere til at byen kunne have et lav for alle grene af håndværket, derfor var en del indskrevne i lavene i Odense (f.eks. murerne indtil 1822) og i Svendborg (f.eks. felberederne). –

Rehslagerne havde brug for lange arbejdspladser for at dreje deres tovværk af forskellig tykkelse og længde, især til skibsbrug. Der var pladsen ved foden af voldene velegnet. Længs Nørrevold var der en reberhane, og en tilsvarende fandtes langs kurtinen mellem Dronningens og Kongens Bastioner. På fotoet (ca. 1895) ses denne sidste ved hjørnet under Dronningens Bastion bag Materialskriverens hus ved Roimekrogen. Ved siden af det store svinghjul står rehslagermester Carl Jensen og hans svende, og et par hørn er også kommet med på fotografiet. Fot. Georg Petersen. – NLA.

De der stod uden for lavene var »fuskere«, »bønhaser«, »frimestre« og havde ingen rettigheder eller muligheder for at drive det til noget.

Lavsvæsnet havde været af stor betydning, da disse korporationer, væsentlig efter tysk mønster, blev indført i Danmark. De sikrede arbejde for de virkelig faguddannede, og de varetog standens interesser, men fremskridtsvenlige var de ikke. Skinsygt vågede de over, at deres privilegier ikke blev trådt for nær. Mens svendelavene var ret demokratiske, var mesterlavene ofte aristokratiske. For en fattig svend eller en udenforstående var det ikke nemt at blive mester, hvis lavsmestrene ikke mente, der var plads til en ny kollega.

På museet ser man en del gamle lavsager opbevarede; der er hele otte lader, et par velkomster (pokaler) af tin eller sølv med påhængte medaljer og skilte, skafferstokke, protokoller, svendebreve, faner, skilte. Inden for lavene var der en udpræget standsfølelse, hvad der gav sig udslag i ret indviklede og højtidelige ceremonier. Nyborg murerlav har endnu langt op i tiden som kuriositet holdt fast ved disse ceremonier.

Håndværkssvendene havde gennem lavsorganisationerne en glimrende mulighed for at komme udenlands, især til Tyskland og Schweiz. De havde pligt til at vandre i tre år, og den mest benyttede rute gik over Hamborg langs Rhinen til Schweiz. Ved at fremsige deres »Gruss« – lavssproget var gennemgående tysk, det internationale håndværkersprog – kunne de overalt få understøttelse til rejsen og arbejde, om de ønskede, og de lærte og så noget, hvor de kom frem. Efter ungdomstiden kom de tilbage, giftede sig – de måtte ikke vanære lavet ved at ægte berygtede kvinder, hvad der havde udstødelse til følge – slog sig ned og søgte at blive mestre. De færreste satte vel nogensinde mere deres ben uden for byens nærmeste omegn.

På lavshuset kom de sammen med kolleger og venner for at genopfriske gamle minder, og af og til hørte de om den store verden, når rejsende svende for kortere eller længere tid slog sig ned i byen.

Sommerferie, week-end og otte timers arbejdsdag kendte man ikke; arbejdstiden var lang, mindst på 11 timer daglig, og mester arbejdede selv med. Til gengæld overanstrengte man sig næppe heller. Arbejdet strakte sig ikke blot over ugens hverdage, men også søndag formiddag blev der bestilt noget på værkstedet. Først over middag klædte man sig om og holdt fri. Stort andre fornøjelser end samværet og drikkeriet i kroen kendte man ikke; mandag morgen var det svært at begynde igen, og mange måtte af nødvendighed holde »blå mandag«.

Man arbejdede mest på bestilling; det var næppe brugt at have et lager af færdige ting at vælge imellem for køberne. Det var derfor noget ekstra, når en snedker 1853 kunne avertere med sit lager af færdige møbler.

Mange håndværkere levede fra hånden og i munden. Det var ikke her de store penge tjentes. Men var det virkelig dygtige folk, der kunne deres fag, nød de anseelse i byens håndværkerkredse og kunne komme til at spille en rolle inden for deres korporation – i byens styrelse havde man ikke brug for dem. Alligevel var de glade ved tilværelsen og i al beskedenhed tilfredse med deres kår.

I reglen boede de ugifte svende og lærlingene hos deres mester; boligforholdene var ikke tiltalende. De måtte tage til takke med små lofts- og bagværelser uden hygge og varme, uden renlighed. De lå ofte flere i én stor seng. Svendene var tit utrolig rå mod de unge lærlinge, der måtte finde sig i alt. Først efter den hævdundne indvielsesceremoni (»behøvlingen«), der fulgte med svendeprøven, var de færdige med den hårde læretid og kunne med deres svendebrev i lommen vandre som frie fugle ud i den store verden.

Læredrengene fik i reglen ingen anden løn end kost og logi hos mester. Maden var som oftest sund, men ensformig, som skik var. Arbejdede lærlingene om søndagen, kunne de måske tjene en skilling ekstra. I 1870'erne, da lavene var ophævede, kunne de højstlønnede svende i akkordarbejde tjene 15-16 mark – senere siges en tokrone – om dagen, på egen kost; det var murersvende og tømrersvende.

Smukkeste var det sammenhold og den standsfølelse, der prægede de gamle håndværkere. Lavene sørgede for sygehjælp, og ved begravelser fulgte de kisten med faner og ærestegn.

En del af håndværkernes virksomhed var, når vejret tillod det, gerne forlagt til gaden, hvad der gjorde gadebilledet malerisk, men også noget støjende. Især kobbersmedenes hamren og banken var irriterende. I 1850'erne udgik der derfor befaling, at på søn- og helligdage måtte støjende arbejde først foretages efter kl. 4 eftermiddag, så var helligdagsfreden forbi. – Rebslagerne gik som omtalt langs volden og drejede reb, men deres arbejde var mere stilfærdigt.

Hvad der vides om købstædernes lav i enkeltheder er meget tilfældigt. Ofte er protokollerne gået tabt, da ingen mere havde interesse for dem efter lavenes ophævelse, og der skete heller ikke ting inden for lavene, som i almindelighed påkaldte sig udenforståendes interesse.

Ifølge Nyborg-historikeren Crones undersøgelser eksisterede der 1622 et skrædderlav i Nyborg og 1664 et slagterlav. 1667 blev der oprettet et bryggerlav og et bagerlav, og året i forvejen var der efter kongebrev af 6. februar 1666 forordnet oprettelsen af et købmandslav. Det vides ikke, om der muligvis har været et hattemagerlav i byen. – 1748 nævnes der i Nyborg seks lav, nemlig for bødkerne, felberederne, skomagerne, skrædderne, smedene og snedkerne.

På museet findes skomagerlavets amtssegl, bagernes segl fra 1667 (»Nyborrig Baggeris Lavgs Zegel«) og et lærebrev fra snedkerlavet 1830.

Smedelavet var stiftet 1679. Det omfattede hele ti håndværk: grov-, klejn-, le-, kniv-, nagelsmede, bøssemagere, sporemagere, sværdfegere, lille- og grovurmagere, så det var det største lav. Efter lavenes ophævelse virkede smedelavet videre som Foreningen for grov- og klejnsmede.

Bødkerlavet var oprettet 1721; da det 1862 ophævedes, var der kun fire mestre og ingen svende og lærlinge i det.

Murerlavet blev først oprettet 1822, da otte murermestre efter kgl. tilladelse fik lov at skille sig ud fra Odenselavet. Ved en større højtidelighed og under de gamle ceremonielle former udhængtes herbergsskiltet uden for deres hus, mens oldermanden efter tidens skik fremsagde en meget velment, men meget dårlig versificeret tale. – Svendenes herberge, »Murerkroen«, lå i Skippergade i en ejendom, der hed »Pølen«. Når en rejsende murersvend kom vandrende ad landevejen og nåede gennem Landporten, skiftede han sin ransel fra højre til venstre skulder, sørgede for at tre knapper var knappede i sin frakke, og gik så midt ad gaden til han nåede herberget, hvor skiltet med mureremblemet hang udenfor. Over for »Herbergsfatter« måtte han fremsige sin »Gruss«, – på den og på hans svendebrev kunne man kende, at han var »zynftig«. Han kunne så bo på herberget, se sig om efter arbejde i byen eller få penge til at sejle over Storebælt for. På de udhængte skilte kunne en svend nemt finde, hvor der boede en mester i hans fag; bagerne havde en kringle, farverne en sort fane, smedene ankre, hamre, nøgler o.s.v., barbererne et bækken o.s.fr.

Sejl-, flag- og kompsmagernes lavsmedlemmer havde efter traditionen ret til at flage med splitflag på vandret liggende stang, hvad de med stolthed benyttede sig af. På gamle københavnske sejlmagerskilte var splitflaget afbildet ved siden af kompas og timeglas. I Nyenstad vajede sejlmager Willumsens store splitflag hver flagdag. Nogen kongelig tilladelse hertil har der dog vist aldrig været givet, men alle sejlmagere flagede faktisk med split.

Her skal refereres en beretning om ceremonierne under et lavsmøde i murerlavet, omtrent sådan som det op til nyeste tid foregår efter de hævdevundne traditioner. Når ladens to låse er åbnet, slår oldermanden til lyd med skafferstokken, en drejet stok af en alens længde, behængt med lange og brede silkebånd i nationalfarverne, og siger: »Gehör, laden er åbnet!« Så hersker »zynften«, ingen må ryge, bande, råbe eller sidde med hat på. Først når forhandlingerne er tilendebragt, lukkes laden, og så gives »i sæk«, småskillinger til brændevin eller øl.

Når en lærling har aflagt sin svendep prøve og den er befundet tilfredsstillende, møder han om aftenen i lavslokalet, iført et hvidt skødskind. Mod

at erlægge et gebyr får han sin svendebog udleveret. Oldgesellen siger højt: »Den unge svend har erlagt sit gebyr!« hvortil de andre tilstedeværende svarer i kor: »Til lykke!« Så tager oldgesellen »Velkomsten«, som er af sølv og helt fyldt med vin – 1½ liter – og siger: »Gehör, så drikker vi af velkomsten!« hvilket besvares med hurraråb. Han drikker ungsvenden til, svøber et hvidt klæde om velkomstens fod og overrækker den til ham. »Broderskabets skål!« svarer svenden, »leve alle brave murere!« – atter hurra, og på den måde drikker han sig ind i svendenes lav. Derpå går pokalen fra mund til mund, indtil den er tømt. Bagefter fejres et svendegilde med mad og drikke. Efter bordet overrækker en ung pige ham en stoppet kridtpibe med røde og hvide bånd, og til tak skal han give hende et kys – eller drikkepenge.

Lavets »gruss« eller »gryss«, som svendene skal fremsige, når de kommer til lavshuset eller herberget i en fremmed by, lyder: »Also mit Gunst und Erlaubnis, dass ich den ehrbaren Willkommen von dem ehrbaren Handwerksbefehl aufheben und an meinen Mund setzen und einen Ehrentrunk daraus vor der ganzen ehrbaren Gesellschaft tun mag. Vivant, es leben die Herren Ältesten, Ladenmeister, Altgesellen, einheimische und fremde Gesellen!

Alle, die hier in Arbeit stehen
und auf grüner Haide gehen,
die nach guter Arbeit trachten
und das Handwerk der Maurer und Steinhauer hoch,
hochachten,
Vivat hoch!«

Til illustrering af håndværkerlivet skal et tidstypisk levnedsløb kort fortælles:

1840 blev en 19-årig skomagerlærling i Nyborg svend efter at have udført sin svendep prøve. Han fik sit svendebrev udleveret og tog afsked med sin gamle mor for at drage ud i verden. Vandrebog og rejsepas havde han i lommen, på ryggen sin ransel, i hånden et egesperir og på hovedet en høj hat. Lykkelig og fri drog han ud ad Bøjden-landevejen til Fåborg, og derfra kom han med en skipper til Sønderjylland. Gennem Flensborg og Rendsborg nåede han Hamborg. Han rettede sin gang mod lavshuset eller herberget, hvor han fik en kollegial og god modtagelse. Han fik straks arbejde, og da den store by tiltalte ham, blev han der foreløbig. Følte han hjemlængsel, besøgte han lavsherberget for at se, om der var ankommet nogle landsmænd, han kunne snakke med og hjælpe. Strømmen fra Danmark til det sydlige udland gik dengang over Hamborg. Grunden til at han ikke selv kom videre var den, at han traf en pige dernede, som han forlovede sig med.

Sådan gik det så mange undervejs. – Da det slesvig-holstenske oprør brød ud 1848, hørte idyllen op. Det var ikke rart for en dansk mand at være dernede, og skomagervenden drog derfor hjem til Nyborg igen med sin kæreste, som han giftede sig med. Han udførte 1849 sit mesterstykke, som lavsmestrene antog, skønt de egentlig ikke ønskede at få flere konkurrenter. Med borgerbrev som skomagermester, underskrevet af oldermand og bisidder for det ærlige skomagervend i Nyborg, havde han fået fodfæste i byen. Selv om hans tysktalende kone havde det svært i krigsårene, kunne han dog eksistere. Senere blev han oldermand i lavet.

Industri

Industrien banede sig langsomt vej i forrige århundrede. Tit var det svært at skelne mellem håndværksværksted og fabrik. 1855 nævnes flere industrielle anlæg i Nyborg: to skibsbyggerier, syv brændevinsbrænderier, deraf et drevet ved damp, to ølbryggerier, et jernstøberi (det nuværende) og to tobaksspinderier. 1871 nævnes: et skibsbyggeri, fire dampbrændevinsbræn-

I løbet af 1800-årene udviklede en del håndværksvirksomheder sig til industriforetagender. På dette gruppefoto fra ca. 1885 ses personalet på J. M. Thuesens tobaksfabrik (grdl. 1838) i Nørregade. Flere af dem fremviser stolt fagets attributter: tobaksblade, ruller af spunden tobak i forskellige tykkelser, cigarforme, skræpresser, snusmøller. All bærer endnu præg af håndværkstraditionerne. Først med opførelsen af Thuesens fabriksbygning i Nørre Voldgade 1896 gik man over til virkelig industri, hvori også kvinder og børn var beskæftiget. Thuesens tobakker, skrå og snus var landskendte. – NLA.

derier, tre ølbryggerier, et saltkokeri, et kalkbrænderi, et jernstøberi, et tobaksspinderi, tre farverier, et uldspinderi, et dampbageri, en damp-, vej- og vandmølle, en savmølle, tre garverier, et fiskerietablisement (= »Fiskeriet« på øen, opr. 1861) og et bogtrykkeri. En del af disse eksisterede allerede før – bogtrykkeriet var således oprettet 1851 af avisens udgiver.

Hvormeget disse »fabrikker« producerede, nævnes ikke; kun for brændevinsbrænderierne opgives tallene:

1855 fremstilles	153.322 potter
1856	231.800 potter
1870	237.000 potter
1871	244.542 potter

Til sammenligning kan det oplyses, at der i Svendborg fremstilledes tilsammen 500.800 potter brændevin i 1856.

Da al denne brændevin ikke udførtes, men blev drukket i byen og nærmeste omegn, forstår man, at ingen behøvede at tørste, så meget mere som priserne var yderst lave. Til gengæld var drukkenskab ikke sjælden. Brændevinsafgiften var anselig; 1851 beløb den sig således til 8882 Rdl. 74 Sk.

Et vist initiativ synes der at have været i byen; H. C. Andersen fortæller således, at da han 1847 var på besøg på Glorup, kom der en madam fra Nyborg og ville tale med ham – nemlig om han ikke ville tage en aktie i hendes garveri.

Der foreligger ikke meget stof til belysning af arbejdernes liv og kår; ingen har tænkt på at optegne noget om det. Et eksempel på arbejdsforholdene kan fremdrages: trykningen af byens blad foregik på håndpresse, hvad der var både langsomt og trættende. Når lærlingen sent om aftenen havde endt sit arbejde – ofte var avisen først færdigtrykt ved 9-tiden – måtte han sammen med et bud bære bladene omkring i hele byens omegn, lige fra jernstøberiet og Frisengaardsvej til »Sølyst« og Holmen; de numre, der ikke kunne afleveres, blev næste morgen omdelt før arbejdets begyndelse kl. 6½. Nogen utilfredshed med de anstrengende arbejdsvilkår ytrede dog ikke.

I det hele taget brugte og misbrugte man ofte ganske unge mennesker i virksomhederne. På Thuesens tobaksfabrik sad f.eks. en del drenge og strippede tobak. Disse småfyre gik under navnet »Thuesens bøller«.

Foruden den større industri var der en del hjemmeindustri. I de fattigere familier sad folk og bandt høvlspåner i bundter med en tråd om, fra det ene bundt til det andet. Det var ildtændere. Trådene blev bagefter dypet i harpiks. – I Havnegade lå der en tændstikfabrik, som der blev lavet æsker til i hjemmene. Andre lavede cigarkasser til Thuesens tobaksfabrik.

En gammel industri i Nyborg var skibsbyggeriet, som var placeret på Holmen (Østerhavnen). Det tilhørte i flere generationer skibsbyggerlægten Bonnesen, og Rasmus Julius Bonnesens initialer står da også stadig i den halvrunde fronton på hans hus (senere havnefogedkontor) fra kort efter 1800. I 1859 overtog skibsbygm. P. Petersen værftet. Herfra udgik mange velbyggede skibe, især skonnerter og jagter, men også barkskibe som f.eks. »Faders Minde« 1859. Bag huset ligger Rosenvins bindingsværkspakhus fra 1700-årene i Havnegade. Huset t.v. var havnefogdens bolig i 1860'erne, da fotoet blev taget. Fot. Fdv. Pockel. – NIA.

Forretningsliv

Så rigt som i vore dage har butikslivet selvfølgelig ikke floreret. Forretningerne handlede mest med de nødvendige livsforbrugsvarer: mad, drikke, tøj, husholdningsvarer, isenkram, tobak. Dog havde Nyborg også en boghandel, ja fra i 1850'erne endda flere.

Strålende skilte, glimrende lysreklamer, store spejlglasruder, stadig veksellende udstillinger – det kendte man ikke til; en udhængt bagerkringle var nok til at vise, at her boede en bager, en figur af en rygende mand og tre ruller skrå angav, at her boede en tobakshandler. Urtekrammeren behøvede blot at stille en sukkertop i vinduet for at angive forretningens art. Et enkelt skilt over døren var det højeste, man drev det til. Arkitektonisk set var bybilledet alene af den grund langt mere ensartet og smukt end i vore dage, men det må til gengæld have været lidt kedeligt at gå og »se på butikker«. Al den afveksling, der nutildags findes, kendte man ikke.

Helt uden sans for reklamen var man ikke; i 1850'erne arrangerede således en drejermester uden for Strandporten en stor juleudstilling med juletræ, hvortil han indbød alle. Hver måtte betale en mark i entré, men modtog så en af de udstillede genstande som gave.

Butikkerne havde ikke faste åbnings- og lukketider; ligesom håndværkernes værksteder åbnede de tidligt om morgenen og lukkede sent om aftenen. Om søndagen og på helligdagene gik handelen livligt, skønt der efter 1876 skulle være lukket mellem 9 og 4 eftermiddag; man handlede ikke engang gennem bagdøren, men undlod helt at sætte de lovbefalede skodder for. Købmanden og især hans personale havde aldrig ro for den lille ivrigt ringende dørklokke over døren.

Det vakte ligefrem opsigt, da en kreds af elleve handlende 1893 blev enige om at lukke kl. 9 hver aften, og da en af byens købmænd 1879 meddelte, at han ville holde lukket juleaften fra kl. 7 og hele første juledag. Først 1901 blev alle handlende enige om at lukke hele dagen både søn- og helligdage.

I købmandsboderne, hvor alverdens duftende og interessante ting var udstillede, hang der undertiden over disken en fantastisk udskåret dyrefigur, en såkaldt »diskestang«. En sådan er havnet i Dansk Folkemuseum på Nationalmuseet; den forestiller en fugl i kamp med to slanger og har hængt i købmand Vangs bod i Mellemgade.

Uden luksus var man ikke; 1853 averteredes således med følgende praktiske og nyttige ting:

Lineoneser, forskønnelsesvand, som aftager fregner og leverpletter, samt gør huden hvid ... 7 mark flaçonen.

Neril, praktisk farvemiddel til hår, som i 5 minutter giver håret en sort og brun farve, som holder sig bestandig ... 7 mark pr. paquet.

Huile Herbeuse, urte-hårolie, som befordrer hårets vækst og forhindrer det fra at falde af .... 3 mark 8 sk. flasken.

Eau de Cherubin, middel mod tandpine, som i et minut standser smerten ... 3 mark flasken.

Fra 1853, hvor det var dyrtid, skal gives nogle priser:

Kaffe 26 sk. pr. pund	Kartoffelmel 12 sk.
Kandis 24 à 23 sk.	Hvedestivelse 18 à 20 sk.
Cikorie 7 à 8 sk.	Sago 18 à 17 sk.
Kongo-the 5 mark à 5 mark 8 sk.	Taffel-salt 4 à 8 sk.
Puddersukker 16 à 17 sk.	Rosiner 20 à 18 sk.
Melis 24 à 22 sk.	Svesker 14 sk.
Rismel 12 sk.	Sirup 12 sk.

Øl-eddike pr. kande 1 mark
 Kommen-akvavit 26 sk. pr. pot
 Fernis pr. pot 36 sk.
 Fyrstikker 8 sk. pr. dusin (bundter), 4 mark 8 sk. pr. gros.
 Østers 2 Rdl. à 100 stk.
 Schweitzerost 20 sk. pr. pund.

Andre priser på forskellige fornødenheder (1854):

Raffineret lampeolie	2 mark 4 sk. potten
Stearinlys	3 mark 12 sk. pundet
Margarinelys (lavet af resterne ved fremstilling af margarine)	3 mark pundet
Chokolade	28-64 sk. pundet
Syltede vejlefjord-pælemuslinger	8 mark pr. dusin
Brun husholdningssæbe	14 sk. pundet
Hvid vaskesæbe	14 sk. pundet
Københavnsk dobbeltøl	16 sk. flasken
Almindeligt øl	8 sk. flasken
Klipfisk	9-10 mark pr. lispund
Ægte Christiania-anchiovis	5 mark dunken
Kogærter	1 rdl. skæppen
Fluepapir	4 sk. arket
Rugbrød (4½ pund)	1 mark
Heglet hør	2 mark 8 sk. à 3 mark pundet
Sirtsesstof	12-20 sk. alen
Møbelpolster	3 mark pr. flade
Sivmåtter	10-20 sk. stykket
Parasoller fra 3 mark 8 sk. til 5 rdl. pr. styk	

Et par hyggelige interiørskildringer fra datidens butikker bringer os midt ind i forretningslivet: Ved juletid drog familierne afsted til byens eneste pæne forretning med konfekt og sukkerting for at købe ind til festen; der var hvide suktermus med røde øjne og med en tråd til hale, marcipanskinker, kandiserede frugter, klare sukkerflasker med en klæbrig likør indeni, som rendte ned ad hage og fingre ved den mindste ublide behandling. – Når man kom op ad den slidte stentrappe uden for bageren oppe ved Slotsgraven og tog i butiksdøren, ringede en sprukken klokke, som kaldte Karen, bagerens husholderske, frem. I butikken var et hvidt konsolspejl mellem vinduerne, en stor dragkiste med de to obligate porcellænshunde på, og et slags

buffetlignende skab med nicher, hvor brystsukkerklassene og nogle likørflasker stod. På et bord foran med en hvid dug over stod fade med forskellige kager, og under osteklokker, deriblandt en facetsleben, lå de finere lagkager. Det var svært at træffe et valg, men i reglen nøjedes børnene med at købe »kys«, rasende søde – det var bagt æggesnaps.

At det slet ikke var så lidt, en konditor f.eks. kunne byde på, ser vi af en annonce til julen 1851 hvor et konditori anbefaler sig med støbte figurer og bogstaver af sukker, store og små brystsukker, makroner, chokolade og tekonfekt, alt til at hænge på juletræet og passende som gaver; ligeledes småkager, knallerter, chokoladecigarer, store kager o.s.v.

Nyborg var i hvert fald i århundredets sidste tredjedel velforsynet med værtshuse og gæstgiverier, tit i kældre. På »Møllebroen« (v.s. af Slotsmøllen, matr.-nr. 213) spiste mange bønder frokost, og i »Den lille Trappe« i Adelgade (matr.-nr. 372) holdt herregårdskuskene til. I »Æbleskivekældereren« spiste soldaterne æbleskiver; forøvrigt kunne man på mange restauranter søndag eftermiddag spise varme æbleskiver, 7 for 10 øre. I flere cafeer optrådte syngepiger, f.eks. i »Den høje Trappe« i Adelgade og i »Fjorden« (i Banegårdsgade). Det højere borgerskab holdt til i den gamle middelalderlige Kalentekælder, hvor man for 35 øre fik 6 stk. lækkert smørrebrød.

Priserne synes efter vore forhold lave; en snaps kunne fås for en to-øre, en bitter for det dobbelte. En øl derimod kostede 15 øre. Cigarer fik man for 5, eller hvis de skulle være ekstra for 10 øre. – Det er dog svært at sammenligne med moderne priser, da pengene dengang var meget mere værd end nu. Trækker man vor tids meget høje statsafgifter og momsen fra, var prisniveauet nok trods alt ikke så meget forskelligt fra vort, ja formodentlig lå det ovenikøbet højere.

Købmandsgårdene

En vis romantik lå der over de rigtig store gamle handelshuse og købmandsgårde. Af dem ejede Nyborg som landhandelsby og søfartsby en hel del, og storkøbmændene hørte ved siden af de oftest dårligt lønnede, men fine embedsmænd til byens elite. »Agenten« eller »Konsulen«, det var ærestitler, der betød noget.

Enhver Nyborgborger kender disse gårde, som endnu for en stor dels vedkommende er bevarede, i Nørregade, Korsgade, Kongegade, på Torvet, i Stendamsgade. Nu fylder virksomheden i dem ikke så meget, der er plads nok, staldene står tomme og kornlofter og magasinbygninger bruges ikke i

Blandt de mange store købmandsgårde, som bønderne tog ind i, er gården på hj. af Stendams- og Blegdamsgade over for Landporten blevet kendt i litteraturen, idet den fynske forfatter Morten Korch skildrer den i sin roman »Indenfor Voldene« (1940). Han lærte købmandsfejaget her i 1890'erne hos sin onkel Brandt Korch der overtog gården fra den politisk interesserede, meget foretagsomme købmand Rasmus Winckler. På fotoet fra ca. 1900 ses Blegdamsgade-bagsiden med staldbygninger, den firkantede brændevinsbrænderiskorsten og den store magasinbygning med det barokke mansardtag. Denne bygning er nu genopført ved Møntergården i Odense, mens det øvrige kompleks blev nedrevet 1918 og gav plads for det nye Ting- og Arresthus. – NLA.

samme målestok som før, måske slet ikke; dengang var der større folkehold og mere liv og røre.

I forhuset, der ofte kunne minde om et lille palæ, boede principalen med familie foroven; alle kender interiøret: hvidskurede gulve med fint sandstrøet i figurer, de stilfulde mahognimøbler, den tikkende bornholmer og de blanke messingdørhåndtag, enkelt og fornemt, fra bourgeoisiets velmagtsdage. Forneden var der butik med alskens varer, ikke blot kolonial og urtekram, men også isenkram og andet til brug i husholdning og værksted. Fra skuffer og sække og tønder opsteg en blandet duft, som hørte med til helhedsbilledet.

Bag butikken lå skænkestuen, hvor kunderne fra landet havde deres faste tilholdssted. Gulvet var sandbestrøet, der var spyttebakker med fint klippet, tunget papir. Gæsterne sad på bænke langs det lange, hvidskurede bord, hvor der stod en fyldt tobaksdåse til gratis afbenyttelse. Her spiste man sin

medbragte frokost og fik gratis snaps og øl til. Ville man derimod have kaffe, måtte man betale den. Først efter 1870'erne hørte skikken med gratis traktering så langsomt op.

I kældrene lå store vintønder og bøtter med tjære, petroleum o.lign. Ofte havde huset sit eget brændevinsbrænderi.

Bag forhuset strakte sig det store gårdsrum med masser af plads til husets egne heste og vogne og til kundernes køretøjer; bønderne tog i årevis sammesteds ind, så deres heste kendte selv vejen. I pakhusene, mest bygget af smukt bindingsværk, lå jern og andre grovere materialer, og på de store lofter var der plads til korn og andre landbrugsprodukter. Bønderne solgte deres korn til købmanden, og hos ham fik de til gengæld alle de varer, de havde brug for i husholdningen og til gårdens drift.

Bag lagerbygningen var der plads til en have med lysthus, morbærtræ, blomster; her tilbragte familien mange sommersøndage.

De helt store firmaer havde deres egne tømmerpladser og kullagre, i reglen uden for byen. Enkelte af købmændene var redere og havde selv skibe i søen, både i inden- og udenrigs fart, ja måske endda til de vestindiske øer og Kina, hvorfra der blev bragt varer hjem direkte til huset.

Sådanne købmandshuse kunne være meget omfattende virksomheder. Der var mange folk beskæftigede i butikken og på lagrene, og husholdningen krævede også mange tjenestefolk. Der var i reglen et godt forhold indbyrdes mellem herskab og tjenestefolk og mellem husets folk og kunderne. Købmanden var en lille konge i sit rige; der herskede patriarkalske forhold. Bønderne sagde langt op i århundredet »du« til alle husets folk.

Efter svenskekrigen 1660 fik Nyborg af Frederik III som en erstatning for de store lidelser, byen havde tålt under besættelsen, privilegier som stabelstad for Fyn, d.v.s. at alle varer skulle indføres over Nyborg. 1857 blev disse rettigheder ophævet. Om det betød noget særligt for byens handelsliv, kan ikke siges; avisen synes ikke at have beskæftiget sig med forholdet. Men i tidens løb havde også de andre købstæder på Fyn fået lignende rettigheder, så privilegierne spillede nok en ret underordnet rolle.

Korn var gennem mange år den vigtigste udførselsartikel fra Nyborg som fra de fleste andre danske provinsbyer. De store handelshuse var baseret på handelen med de gyldne korn. Først i 1870'erne indtrådte her en forandring; bønderne opdagede, at de ikke mere kunne konkurrere med de store kornlande som f.eks. de russiske østersøprovinser, og at det bedre kunne betale sig at forvandle kornet til æg, kød, flæsk og mælkeprodukter ved at bruge det som foder. Hermed var omsvinget til forædlet kvægavl gjort, og opgangen i Danmarks landbrugseksport begyndte.

De store kornlofter i købmændenes pakhuse blev efterhånden tomme; i

stedet for rullede smørdritlerne ned i skibenes lasterum. Udviklingen gik ikke for sig på én gang. 1877 skriver en landmand i avisen, at det gælder for producenterne at forædle deres smør. $\frac{2}{3}$ af småbønderne producerer højest uspiseligt smør, og det er et under, at købmanden overhovedet kan sælge det. Det gode smør skal holdes i pris, for det er vor vigtigste indtægtskilde. – Allerede på et så tidligt tidspunkt er tanken om fremstilling af standardartikler til eksport tydeligt udformet.

Et par smådampere, »Hengest« og »Horsa«, gik i århundredets slutning med levende kreaturer til England. Dyrene blev samlede i en lade for enden af Jernbanegade.

Specielle erhverv

Byen var forsynet med alle håndværkere til husbehov og med butikker, hvor de daglige varer kunne købes. Derimod var den selvfølkelig for lille til at underholde folk, som havde specielle varer eller færdigheder. Gang på gang læses derfor om tilrejsende, der tager bopæl på et hotel eller andetsteds og tilbyder det ærede publikum sin tjeneste. F.eks. kommer der ofte tandlæger for nogle dage – deriblandt Christian VIII's tandlæge – og foretager tandoperationer, plomberinger, rensning af tænderne, borttagelse af vinsten, indsættelse af kunstige tænder o.s.v.

Af og til kommer også fremmede charlatan'er, f.eks. en »medicinalråd« fra Dresden, der vil give gode råd mod øresygdomme – men det viser sig, at han er en svindler.

Tit melder forskellige fotografer sig og tilbyder at fotografere folk; man får at vide, at belysningstiden »kun« er 2-3 sekunder, så selv børn kan fotograferes. Pris fra 8 mark til 2 rdl. Først i slutningen af 1860'erne fik Nyborg selv fotografer. – Skrivelærere og hurtigtegnere viser sig af og til. Hyppigt kommer brillemagere med kikkerter, briller, mikroskoper, termometre o.lign.

Torv og marked

En mængde af de produkter, vi nu køber i slagterier, mejerier, gartnerbutikker og osteboder, købte man dengang hos bønderne på Torvet. Grøntsager kunne man ganske vist i 1860'erne også købe privat, bl.a. hos en trompeter, men byen havde f.eks. kun én slagter. Onsdag og især lørdag var der ivrig handel på Torvet. Lørdag var således den eneste dag om ugen, man kunne købe kød, nemlig hos landslagterne, der kom ind til byen med

deres varer. Bøndernes vogne fyldte de store gårde til trængsel og stod i lange rækker langs gaderne.

Stadepladserne på Torvet har øjensynlig ikke været stort anderledes fordelt i 1800-årene end langt op i vort århundrede; der har sikkert været en vis bevarende tradition over torvesalget. I 1870'erne var fordelingen af grupperne følgende: på Torvets nordside stod slagterne; imellem dem og gaden skrås over Torvet fra Møllebroen til Nørregade var der gartnere, frugtsælgere og pottemagere. På Torvets sydside stod landbrugere med kartofler og grøntsager; ved Slotsgade solgtes grise, ved Korsgade ost. Foran rådhuset, på Torvets østside, stod koner med æg, kyllinger og smør. Fisketorvet var foran rådhusets sydgavl, ud til Nørregade.

Et par torvepriser fra 1859 gives her:

Smør pr. pund 30 à 40 skilling,
æg pr. snes 16 à 18 sk.,
oksekød pr. pund 10 à 14 sk.,
kalvekød pr. pund 16 à 18 sk.,
fersk flæsk pr. lispund 18 à 20 sk.,
røget flæsk pr. lispund 24 sk.,
høns 4 mark 8 sk. à 5 mark.

Store markeder afholdtes fem gange om året; om foråret tre torsdagsmarkeder i den anden, fjerde og sjette uge i fasten med heste, i juli sommermarkedet med kram, i oktober markedet med kram, heste, kvæg, korn og fedevare.

Sommermarkedet blev holdt på Torvet; foruden kramvarer var der sørget for rigelig underholdning med gøgl og alskens boder.

Ved efterårsmarkedet, der blev holdt på »kunderskærfet« (på Helgetofte ved nuværende sygehus), gjorde byens borgere store indkøb af fødevarer for vinteren. Man købte gæs, som blev fedet til mortensaften og jul, man købte hele tønder smør, man købte flæsk, ost, køkkenurter og kartofler. Byens borgere drog derud med en »smørsøger« i hånden for at prøve smørrets kvalitet; det var ikke nogen standardiseret, ens god vare. Havde man ikke en smørsøger ved hånden, hjalp man sig med tommelfingerne, når man gik langs rækken af de udstillede smørbøtter og tog smagsprøver. Man kunne høre bemærkninger som: »Det smager jo af tørverøg!« hvortil bønderne kunne give et kvikt svar: »Ja, det røg også så slemt af skorstenene i Vindinge i morges, da vi gik derigennem!« Også på Torvet så man forøvrigt byens fruer gå og tage smagsprøver med en smørse; de derved fremkomne huller i smørret blev bagefter fjernet med et tryk af smørkonernes ikke altid lige rene tommelfingre.

Efterårsmarkedet holdtes ikke bare ude på Helgetofte, men også på Torvet i selve byen. Her var der gøgl i massevis, lirekasser, hazardspil, her solgtes kagemænd og kagegrise og ægte hasselnødder.

Dette efterårsmarked var det gamle St. Gallus- eller St. Gallimarked, som Christian IV 1634 havde tilstået Nyborg. Bønderne kaldte stadig dagen »Gallo-dav«, og avisen talte om St. Gallensmarked. St. Galli dag var 16. oktober. Den dag var der folk fra byens videste omegn i Nyborg; mange opskød deres indkøb til den tid, så butikkerne vrimlede med folk.

Nogle priser fra St. Gallus-markedet:

	1852	1858
Heste		30-50 rdl.
Fede køer	35 à 40 rdl.	40-55 rdl.
Lam	3 à 4 rdl. 3 mark	5 à 7 rdl.
Gæs pr. par	10 mark	11-12 mark
Ænder pr. par	5 mark	6-7 mark
Smør pr. fjerding	13 rdl.	17 à 20 rdl.
Ost pr. lispund	6 à 7 mark	12 mark
Æg pr. snes		36-40 sk.
Nødder pr. skæppe		8-10 mark

For de genstande, som kan sammenlignes, synes der i løbet af de seks år at have været en ikke helt ringe prisstigning. Landbrugspriserne var i det hele taget stigende. I 1840'erne havde priserne ligget noget lavere:

Smør pr. pund	20 sk.
Æg pr. snes	20 sk.
Brændevin pr. pot	14 sk.
Kartofler pr. tønde	10-12 sk.
Mælk pr. pot	3 sk.
Rugbrød (8 pounds)	18 sk.

En sammenligning med de allerede anførte torvepriser fra 1859 er ganske lærerig. Ganske vist kan priserne ikke altid tages uden forbehold.

På markedet kunne man også købe jydepotter og lyngkoste; pottemændene kom kørende fra Jylland med deres vogne. I havnen lå der skuder fra Bornholm med billige og smukke lerting.

Horsemarkederne om foråret holdtes også ude på Helgetofte; her solgtes ikke blot heste, men også lam og grise.

På Torvet var der mange gader med telte, fortælles der. Her solgtes alt muligt, både gode ting og rædsomt stads: ægte Kristiansfelder honning-

kager, kagehjerter med et lille vers klistret på – vel med spyt – kagemænd og -koner, smurt over med blegrødt sukker, varme vaffer; fristelser for et barneøj. I 8 skillings-teltene fik man legetøj. Nogle steder solgte man de grueligste viser til 4 skilling, som f.eks. den om »Worm der myr'ed Tønder«, som var særlig aktuel fordi Worm var en student fra Nyborg, som i 1820'erne havde givet en ågerkarl, Tønder, rottegift på et stykke wienerbrød. Gadesangerne sang for, mens de med en stok pegede på de ophængte maledede lærreder, der illustrerede visernes indhold. Sangen ledsagedes af harmonikamusik, og landboudommen stod udenom og sang med af fuld hals for at lære melodien og lancere den derhjemme. – I 1880'erne sad den »blinde smed« fra Odense og sang de 5-øres viser, som hans kone og svigerinde solgte. Han spillede selv på harmonika dertil.

Et sted var der kraftprøver, hvor man med en stor kølle slog til en klods; det var noget for kraftkarle, der skulle imponere deres kærester, som de havde med og trakteredede på. – Der var telte med træborde og bænke, hvor der blev drukket »kaffepunser« og røget tæt. Et telt med vidundere på »Stokhusplads« (en græsplet ved Møllebroen) fremviste kæmpedamer, grise med seks ben (de to faldt desværre af under forestillingen) og dværge. Udenfor stod en mand i trikot med spraglet mavebælte og priste herlighederne, så teltet med de smalle træbænke hurtigt blev fyldt. – Mellem to høje master var der udspændt liner, hvor linedanserne optrådte.

Den landskendte »Tyroler-Ferdinand« stod uden for sit sangertelt, klædt i Pjerrotdragt, og roste sine forestillinger. Syntes han, at det talrige publikum ikke reagerede hurtigt nok, fandt han på at tage sig i næsen og løfte overlæben hvorpå han sendte en mægtig spytklat ud i publikum, der syntes, at det var meget morsomt – måske lige med undtagelse af den, der blev ramt. Eller han gjorde en uhøvisk bevægelse med bagen mod publikum, så et stort rødt hjerte bag på bukserne kom til syne. Gik man nu indenfor og ventede noget i samme stil, blev man skuffet, for der sad blot et par søde unge piger – den ene af dem var hans »brunøjede datter« – og sang til guitarakkompagnement.

»Professor Labri«, den landskendte Nyborggøgler, hvis navn efter sagnet skal stamme fra faderens skomager-»lapperi«, optrådte først i slutningen af århundredet. Hans guddommelige vrøvl huskes endnu af ældre mennesker i Danmark. Hans borgerlige navn var J. M. D. Petersen (født 1863).

Karrussellen var anbragt i en købmandsgård i Stendamsgade. Dér var også menageri og vokskabinet. – Selv foran realskolen i Slotsgade var der rejst telte.

På rådhuset var der i 1880'erne 5 øres dans i auktionslokalerne, i den lille tilbygning ud mod Nørregade.

Forøvrigt kunne man få mange ting i boderne; der var bødkerverer, potter, reb, legetøj, jyske lyngkoste, jydepotter, modepynt, hatte, brugt tøj, fodtøj, tintøj, skeer, tobakspiber, paraplyer. Selv byens folk benyttede lejligheden til at slå boder op på Torvet. Bager Fritsche solgte således i 70'erne postejer fra sit telt.

Senere blev Kamhullet brugt som gøglerplads, før Svendborg-Nyborg-banen købte terrænet.

Der var dengang langt mere salg ved husdørene end nu. F.eks. gik slagterne med deres trug fra dør til dør og forhandlede kød; savoyard-folk solgte rotte- og musefælder og svenske piger falbød spånkurve. Nede i havnen løb bornholmerskipperne som omtalt ind med deres både og solgte bornholmske varer, ure og lertøj.

Pengeinstitutter

I uskyldighedsperioden, før Nyborg blev stor, var knapheden på rede penge så udpræget, at ingen i hele byen var i stand til at veksle en 100 daler seddel, fortælles der. De få penge, der kom i omløb, blev sparet op og gemt på kistebunden eller i strømpeskafterne. For at skaffe byen et sted, hvor sparsommelige borgere, ikke mindst småfolk, kunne anbringe deres spare-skillinger sikkert og med rentegevinst, oprettede en kreds af uegennyttige borgere 1847 en sparekasse. 1851 blev renten fastsat til 3½%. Første dags indskud var på 6190 rdl.; efter årets forløb stod der 58.000 rdl. i kassen, 1854 553.736 rdl., og 1871 var beløbet vokset til 1.331.259 rdl., plus et reservefond på 100.065 rdl.

Det vil forstås, at sparekassen efterhånden blev en faktor i byens økonomiske liv, til hjælp for handel og vandel.

Ved krigsudbruddene 1848 og 1864 mødte mange sparere op for at få deres penge igen – især landboerne – men da panikken hurtigt lagde sig, kom pengene tilbage igen. Værre var den store verdenskrise 1857, hvor man havde møje med at skaffe de 60.000 rdl., der blev taget ud. Krigen 1864 formåede ikke at bringe institutionen i vanskeligheder.

Sparekassens første lokaler var på rådhuset, derpå i Fløytrupps gaard på hjørnet af Mellem- og Korskade (matr.-nr. 318) og efter 1855 på Torvet, hvor man opførte en statelig bygning med brandfri hvælving (matr.-nr. 209-210). Der var åbent to timer om ugen i begyndelsen; først efter 1869 to gange to timer og efter 1875 to timer hver dag.

1872 havde byen to sparekasser og en bank.

X. Hverdag og fest

Ved at sammentrænge begivenhederne, store og små, på nogle få sider, får man et indtryk af, at der måske var mere på færde i Nyborg, end der virkelig var. Den rejsende, der lå en nat over for at vente på postjagten, har vel nok kunnet få tiden til at gå, men for den, der til daglig måtte leve i småbyen, kunne det blive trist nok. Selv det at sidde på forhøjningen foran vinduet og se i gadespejlet, hvem der kom og gik, kunne virke ensformigt.

Man forstår uden tvivl den unge mands følelser, når han om Nyborg i 1820'erne siger: »Nej! Med al sin dejlige beliggenhed, lystig var Nyborg ikke; en varm sommerdag blev lang, når man havde spist klokken et og ventede på sengetid«. Fra 1870 en lignende udtalelse: »Byen gjorde et såre trist indtryk på mig; det eneste menneske, jeg erindrer, jeg så, var skildvagten ved Hovedvagten«.

Stemningen er sikkert taget lige på kornet i følgende brudstykke af Poul Chievitz's roman »Japhet der søger sig en kone« (1852), hvoraf nogle scener foregår i Nyborg: »— men sig mig engang, hvormed morer man sig ellers her i byen? — Arthur Jensen gav sig til at udbrede sig over keglebanens herligheder og billardstuens tillokkelser; men frøkenen syntes ikke at skænke hans foredrag synderlig opmærksomhed, thi hun afbrød ham igen og sagde: Ja, det er jo meget kedeligt; — jeg kunne da også begribe, at her hverken var Tivoli eller Sommerlyst. Nå, det får da være; jeg skal jo ikke blive her så længe«.

Skov og strand

Om sommeren foretog man søndagsfamilieudflugterne til skoven; om hverdagen sad man efter fyraften på sin trappe med en pibe tobak og sludrede. På en almindelig søgnedag var der ikke tale om at tage ud, ja for de flestes vedkommende blev det måske højst til én skovtur hvert år.

Til udflugten blev børnene iført deres stiveste puds og fik to skilling med i lommen til en tør kage, som ikke kunne plette søndagsblusen. Turen til Hesselskoven (Christianslund) var den populæreste, skønt den var langt besværligere end nu. Vejen gik gennem Landporten og forbi kirkegården ad den hullede og støvede, skidne og skyggeløse Hesselgade (Christianslundsvej), hvor møddinger hist og her lå og stank langs vejen, især uden for kirkegården, men hvor der også var dejlige kornmarker.

Fotoet fra ca. 1880 viser indkørslen til Nyborgs lystskov, Christianslund, med »de hvide sten«. Det gamle navn på skoven var Hesselskoven eller Heslet, men da Fyns guvernør, kronprins Christian (VIII) i 1837 besøgte den, blev den til ære for ham omdøbt, og de hvide sten med tallene 18 og 38 blev opsat ved indgangen (nu flyttet til Skovbrynet). På to andre hvide sten var smukke lygtepæle anbragt. Vejen fører op til Christianslund skovpavillon og badehotel (1869). Af skovens unge slanke bøgetræer står mange endnu, selv om der er sket en kraftig udtynding. Nu løber motorvejen forbi her i sin udgravning på tværs af forgrunden. Fot. J. C. A. Møller. – NLA.

Fra 1890'erne nævnes »Svineryggen«, en sti over engene til Christianslundsvej, vist nuværende Svanedamsgade og dens forlængelse over »lille« Svanedam.

I århundredets sidste del var der arrangeret kaperkørsel derud, men det var ikke så nemt at smutte til stranden som nu. Forøvrigt havde Storebælt ikke den tiltrækningskraft som i vore dage. Man glædede sig mere over skoven end over stranden. Badningen foregik langt op i århundredet mest fra badehusene og flåderne i fjorden. Om hverdagen henlå stranden med sit dejlige hvide sand og de friske bølger forladt og ensom. Dog var der omkring 1850 et par badehuse derude, og i avisen klagede man over, at mandfolk badede nøgne fra stranden foran skoven, i stedet for at gå ud på »Øen«. I 1860'erne var drengenes yndlingsbadested stranden foran Stjerneskanen.

Ved indgangen til skoven, lige før de »hvide sten« med årstallet 18 på den ene og 38 på den anden stolpe – til minde om kronprins Christian (VIII)'s besøg – lå »Hesselhuset« – kaldet »Hyttten« – (nu villa »Gammel Hessel-

hus«, matr.-nr. 715b), hvor der var et gammelt traktørsted med en velrenommeret keglebane. Her blev nok en del af søndagsgæsterne siddende; fra gammel tid var det beskedne hus Skovhuset, og det beholdt længe sin tiltrækning. Til fastelavn slog man »til tønd« her og fejrede et muntert bal. Konfirmanderne drak kaffe her. Priserne var billige; en kande med varmt vand til 8-10 personer kostede f.eks. 4 øre, og så var lån af de nødvendige kopper iberegnet. En øl serveret i haven kostede 15 øre; kunne tjeneren få en to-øre i drikkepenge for en sådan »småservering«, var han glad.

Ude i skoven lå to små fiskerhuse med stråtag, nordre Strandhus (det omkr. 1940 nedrevne stråttækte fiskerhus ved det nye Hesselhus) og søndre Strandhus (der lå lige n.f. nuv. Hotel Nyborg Strand). Foran nordre Strandhus stod en vældig bukketorn; i huset kunne man købe røgede sild og få tvebakker og kogende vand til kaffen. Mellem disse to huse blev der i 1837 bygget en lille stråttækt bindingsværksbygning, »Salonen« eller »Christianslunds Skovhus«. Det var kærnen i det senere Christianslunds Badehotel. Ganske vist var det dengang mere pompøst, trods sin fordringsløse beskedenhed, idet indgangen var under en lav trekantet gavl, båren af fire træsjjler; de to af dem stod senere i nordre Strandhus, indtil det blev revet ned.

Sceneriet herude var unægtelig hyggeligt, men også småborgerligt; for udenbys gæster, der var bedre vant, var det yderst nøjsomt og tarveligt – men nyborgerne elskede det. Med pladsen foran, hvor blodbøgen og det store kastanjetræ stod, og hvor musikpavillonen lå, omgivet af skovens slanke bøgetræer med den lyse, næsten sølvgrå bark, var det fra naturens hånd en dejlig plads, som stadig, trods alle ændringer, har noget ualmindelig tiltrækkende over sig. – Havde de besøgende ikke sans for alt dette, indbød en keglebane til mere robust nydelse.

Herude blev der sommeren igennem fejret mange fester. Hver søndag var der koncert af 3. jægerkorps' musikere, og senere af regimentsmusikken. I århundredets sidste del var det skik, at flaget på Borgerstiftelsen (matr.-nr. 453) blev hejst, så alle og enhver kunne se, når der var musik i skoven. Var flaget ikke hejst, vidste man, at musikken ikke spillede. Tilhørerne sad på bænkene og kiggede indgående på alle, der promenerede forbi, eller de vandrede adstadigt rundt om plænen til musikkens toner. Når der frembød sig en lejlighed, blev der holdt bal. Om aftenen var her undertiden illumineret med små lamper på ophængte snore mellem træerne, og fyrværkerierne samlede også mange tilskuere i den lyse sommernat. St. Hans aften var der bål, og en heksefigur fløj brændende til Bloksbjerg på en udspringt snor.

Pinsemorgen vandrede borgerne tidligt herud for at se solen danse og for at få en øl.

En gang om sommeren knaldede skuddene, når det gamle fugleskydningslav skød til fuglen, og den blå krudtrøg steg langsomt op mellem skovens lyse bøge.

Ved den store høstfest iagttoges morsomme gamle skikke; midt på plænen var der rejst en høj, tyk stang. Under toppen af den hang der en stor krans, formet af grønne bøgegrene. På kransen var der ophængt skinker, oste, pølser, kasketter, bluser og andre praktiske ting. Et stykke af stangens midterdel var oversmurt med grøn sæbe. De fattige drenge fik et par bukser gratis og skulle så til de omkringståendes forlystelse klatre op ad stangen. Den der kom over det glatte, fik lov til at tage den af tingene på kransen, han helst ville have. Her var også sækkevæddeløb, skydebane, kraftprøve, luftgyngel – en båd mellem de store træer – og kagetelt med sukkergodt. Herrerne fik udskænket øl fra fad i krus. Et »Postkontor« skrev ufrankererede breve til alle de prominente folk, som var til stede; de måtte indløse dem ved at betale portoen. En pyntet høstvogn, besat med neg, kørte rundt om plænen, og før fyrværkeriet fløj heksen til Bloksbjerg, trukket på en snor i en talje – dog ikke brændende som til St. Hans.

Men selv når der ikke var fest, var her dejligt. Familierne kunne lejre sig i græsset eller ved borde og bænke og pakke madkurven ud. Drikkevarer af alle slags kunne man få i Skovhuset. For unge forelskede par var der rige muligheder for at gå tur ad ensomme stier i den dejlige bøgeskov, ad de »yndige lystgange«, som en rekrut 1848 udtalte sig.

Ville man lidt længere bort, kunne man tage til Teglværkskoven, den gamle Kohave. Her var der ikke noget traktørsted, men kun den lille pavillon »Frederikslust«, der som omtalt var bygget til minde om prins Frederik (VIII), som i sin soldatertid gerne opholdt sig her. Ved stranden stod der små murede ildsteder med jerntrefod til brug for skovgæsternes medbragte kaffekedler; ungerne måtte hente kvas til brændsel inde fra skoven, hvad de fandt ganske morsomt. Her var der også en kilde i klinten, der gav godt drikkevand. Ellers måtte man tage vand med i en dunk. Når børnene havde fødselsdag om sommeren, lejede man en char-à-banc og kørte derud for at drikke chokolade i pavillonen; en dreng måtte ud om formiddagen for at sikre sig, at den ikke var optaget.

I Dyrehaveskoven var der heller ikke traktørsted, men i skovløberens lille stråttækte hus kunne man få varmt vand og også varmt, hjemmebrygget øl »med en pind«, nemlig til at røre sukkeret om med. Her var borde med bænke og et lysthus. For børnene var der ophængt en stor gyngel i et træ. Langs vejen derud var der kun kornmarker.

Ville man længere bort, kunne man tage til Kajbjergskoven. Turen derud gennem Holckenhavn og forbi Kalkovnskovens batteri med fjællehus og store kanoner var smuk og interessant. Senere blev der også båd fart derud. Hos overførsteren eller skovrideren kunne man smøre maden og få kaffen varmet, ligesom man kunne købe øl eller nymalket mælk.

På Slipshavn var der en gæstgivergård »Katten«, hvor man kunne få en god æggekage, og hvor der var en berømt keglebane.

Af og til slog flere familier sig sammen og lejede en vogn, hvormed de tog på heldagstur, f.eks. til Glorups pragtfulde park, der stod åben for publikum, eller til Kerteminde og Munkebo bakke. Overalt hvor man kom var der lejlighed til at få varmt kaffevand. Man sørgede altid for at tage en mægtig madkurv og en stor kaffekande med.

Forøvrigt var der gode muligheder for mindre spadsereture i omegnen, f.eks. gennem Ladegårdsskoven (Telegrafskoven) til Ladegårdsbanken (»Galgebakken«), hvor generalinde Juel til Juelsberg havde ladet lave pæne stier – eller ud til »Præstens Vænge«, hvor pastor Nyholm d. Y. i 1840'erne af et moseagtigt buskads- og skovparti fremtryllede en smuk og yndig lystpark, hvortil folk fik fri adgang og hvor man kunne få kaffe og varmt vand. I Ladegårdskrattet langs åen voksede de skønneste blomster.

Men ellers kendte de fleste folk ikke meget til byens fjernere omegn. Man havde ikke megen fritid, og cyklen var ikke opfundet. Mange levede og døde inden for byens volde og allernærmeste omegn.

Teater

De underholdninger, byen til daglig bød på, var snart talte; de fleste er allerede nævnt i det foregående: militæroptogene, tappenstregen, middagskoncerterne; et slag billard på Postgården eller keglespil på en af byens mange keglebaner; markederne med deres brogede liv og gøgl, omrejsende menagerier og cirkus'er, hvis artister og dyr drog rundt i byen for at gøre reklame. Nu og da kom en invalid fra krigen med sin lirekasse og spillede. Han var i uniform, og lirekassen bar skilte som »Såret ved Bov«, »Såret ved Dybbøl« o.lign. Af og til gik italienere rundt og spillede på spilledåser.

Det var ikke så sjældent, at der kom zigøjnere til byen. De boede i telt nede i Kamhullet, efter at det var blevet opfyldt. Zigøjnerne forenede det nyttige med det behagelige: mændene gik rundt og solgte deres husflidsager, f.eks. ståltrådting, andre tiggede, mens kvinderne spæede og sang, og ungerne lavede akrobatik, hvorefter hatten gik rundt.

I Tregders rejsehåndbog fra 1824 nævnes under rubrikken »Fornøjelser«:

»På Postgården er indrettet et lidet teater, hvorpå dog sjældent spilles. Undertiden gives bal«. Det er alt, hvad der siges om fornøjelser.

I Postgårdens sal, senere også i eksercerhuset over Landporten, men hyppigst i rådhusalen spillede omrejsende teaterselskaber. Scenen var primitiv; den var anbragt på tænder, bukke og brædder, så sætstykkerne vaklede, når man trådte hårdt i gulvbrædderne. Der var plads til 400 tilskuere. Spillet var næppe førsteklases, men det var dog et pust fra en højere verden og en afveksling i dagliglivets ensformighed at kunne gå på komedie. Fra Odense Teater kom personalet ret hyppigt til Nyborg og spillede, og omrejsende skuespiltrupper gæstede ofte byen for længere tid ad gangen.

I 1800-årenes begyndelse florerede de private teaterklubber i Danmark. Nyborg havde også en, kaldet »Det dramatiske Selskab«. 1813 havde selskabet spillet N. T. Bruuns komedie »Hittebarnet«, som indbragte 200 rdl. kurant. Pengene sendtes til skuespiller ved det kgl. teater, H. C. Knudsen, der samlede ind i Danmark og Norge til fordel for de kvæstede søfolk og de faldnes efterladte.

Det dramatiske Selskab holdt assembleer (selskaber med dans) og baller på Postgården og spillede teater i rådhusalen. Dekorationerne blev malet af latinskolens tegnelærer, Ambders. Man spillede datidens berømte stykker: Kotzebues »Korsridderne«, »Otto af Wittelsbach«, Ewalds »Balders død«, ja selv stykker af Øhlenschläger. Men kort efter 1815 blev selskabet opløst, da teaterkassen ikke kunne bære de store udgifter.

Også latinskoleeleverne spillede komedie. Det var forøvrigt en gammel Nyborgtradition, thi 1594 meddelte biskop Jakob Madsen Vejle i sin visitatsbog, at latinskolens drenge da havde »ageret på Torvet«.

Eleverne fik omkring 1815 lov til at benytte købmand Lindharts kornloft i Nørregade som teatersal, og her gik så Kotzebues »Educationsråden«, »Soldater og bønder« og flere andre stykker over scenen. Rektor Rothe og forældrene havde givet tilladelse til spillet, men adjunkt Guldberg, der var poet og søn af statsminister Ove Høegh Guldberg, ville have det forbudt. Da rektor ikke ville gøre det, slog Guldberg et digt imod drengenes ufornuftige forældre op på skoleporten.

1825-26 spillede det Steinerske selskab, ledet af Bigum og Tietchen, teater på rådstuen. Repertoiret var meget righoldigt: Schillers »Røverne«, Kotzebues »Korsridderne«, Sætofts »Christian den Fjerdes dom«, Holbergs »Jeppe på Bjerget«, Heibergs »Kong Salomon og Jørgen Hattemager«. Det sidste stykke var yderst aktuelt, det var nemlig netop blevet opført for første gang på Det kgl. Teater 28. november 1825.

En latinskoledreng skildrer det indtryk disse stykker gjorde på ham: »Det

var en hel ny verden for mig, og i den følte jeg mig ganske hentryllet; det gik naturligvis ud over lektierne – dog ikke over den latinske stil, som jeg i reglen udarbejdede med stor flid. Hvilke inkommensurable størrelser: latinske stile og Schillers Røvere! Og så denne glødende begejstring uden al kritik! Når man er 15-16 år, kan man sluge kameler!«

En hel måned, fra 4. marts til 4. april 1838, spillede det samme teaterselskab i Nyborg igen, og det har i mellemtiden sikkert været der flere gange. Det rejste på turné hele landet over år efter år og bragte kunsten ud til provinsen, der med tak tog imod de velmente frembringelser.

Oktober 1845 fortæller H. C. Andersen i et brev, at man i Nyborg spillede hans »Comedie i det grønne«.

Før 1851 er det kun tilfældige oplysninger, vi får om de omkringrejsende selskabers besøg i Nyborg, men at der jævnlig har været teater i byen, er sikkert. Igennem mange år kom det Ehlers & Rau'ske og det Pødenphantske Selskab regelmæssigt til Nyborg. Efter 1851, da avisen blev grundlagt, har vi langt bedre rede på forholdene. Teaterstykkerne blev annoncerede og recenserede meget omhyggeligt og udførligt. Stadigvæk blev selskaberne i uge-, ja månedsvis i byen og måtte byde på et meget omfangsrigt repertoire for stadig at tiltrække publikum; ellers takserede man Nyborg til at kunne tage ti aftner i træk, hvorimod Svendborg kunne tage 24.

Først 1897 blev det sidste teaterstykke opført på rådhuset, hvis teatersal derpå blev ombygget til kontorer.

Var scenen primitiv, var tilskuerpladsen det også. Første plads kostede tre mark, af og til dog mere. Under balkonen var et rum uden siddepladser, indgærdet med et ca. to alen højt plankeværk. Det blev kaldt »gåsestien«. Her fik især byens ungdom sin teaterglæde tilfredsstillet. De, der havde gået bud for teaterselskabet, bragt plakater ud o.s.v., fik i reglen en fribillet hertil. Billetpriisen var ellers 24 sk., senere 35 øre. Bænkene var meget smalle og umagelige. Der måtte være plads til så mange som muligt. Endnu i 1880'erne var der kun to sæt kulisser; det ene forestillede en stue, det andet en skov.

Gøgl

I årenes løb kom der meget gøgl til Nyborg, taknemligt tiljuble og beundret af et publikum, der ikke var overfodret med adspredelser. Når de fremmede artister og kunstnere rejste fra udlandet, mest fra Tyskland, til hovedstaden og tilbage igen, optrådte de som regel i de købstæder, der lå på vejen, og af den grund måtte Nyborg være særlig begunstiget, så der mellem år og dag blev vist lidt af hvert i byen.

En særlig nervepirrende forestilling blev givet 1827 af linedanseren Rohardo, en hollænder der overalt i Europa havde høstet laurbær for sin dristige linedans. Hans specialitet var at gå på line op til kirketårne. Både i Odense, Århus og Ålborg havde han gjort dette, og det er højst sandsynligt, at han under sin optræden i Nyborg lod sin line befæste i et af kirketårnets glamhuller. Det har været en åndeløs skare, der har set ham balancere med sin stang på den tynde snor, først op og så ned. En måned senere var han død; da han i København gik op til et af tårnene på Rosenborg slot, brast linen, og han styrtede ned.

Blader man nogle af de første avisårgange fra 1850'erne igennem, må man undre sig over, hvor mange selskaber der kom rejsende til Nyborg og bød på afvekslinger; til de højere nydelser hørte de allerede omtalte teaterforestillinger, men der var også kirkekoncerter og musikaftrædninger. Det meste var selvfølgelig underholdning og gøgl. Der nævnes således karusselbaner uden for Landporten – man har sikkert under omkørslen skullet stikke efter ringe som til ringridning; panorama og diorama på rådhusalen; menageri ved Arsenalet (slottet), med to løver, en panter og mange andre dyr; cirkus uden for Landporten, på slotspladsen eller i Prins Carls Bastion; glaspusteri (professor Michault fra Warschau) hos en købmand i Mellemgade; »den stærke mand« i Christianslund; verdens største kæmpestud »Peder Ox« i Ferdinand Hansens gård i Skippergade; galten Jocum, der vejede 960 pund; en sjælden fisk, kaldet havtaske, bredflab eller tudsefisk; et stort bevægeligt »cyclorama«, forestillende 3000 års verdenshistorie og malet på 60.000 kvadratfod lærred, som i løbet af to timer passerer forbi publikum; dværgen »Admiral Piccolomini«, 30 tommer høj, i frk. Schønemanns lokale; luftballon i drejer Holms løkke bag kirkegården; »guillotineret af et levende menneske«; kunst-vox-cabinet i rådhusalen – ja en professor le Tort fra London viser den højere og nyeste magi, bestående af nekromantiske, kemiske, fysiske, galvaniske, hydrauliske, elektriske, mekaniske og magnetiske kunster, noget der nok har kunnet tage vejret fra den lille by.

Betalingen svinger mellem en mark – tjenestefolk og børn det halve – og »efter behag«. Besøget har ofte været middelmådigt, skønt avisen skriver lange spalter om disse forestillinger.

Dans og andre fester

I en by, hvor der er meget militær, vil der selvfølgelig ofte blive arrangeret baller og maskerade, og dem har Nyborg i høj grad kendt til. Både officers- og underofficersklubberne og de almindelige klubber og foreninger arrange-

rede baller på Postgården eller især i rådhusalen. Hver stor eller mindre fest sluttede med bal. I pavillonen i Christianslund blev der også danset, og på markedsdagene var der som nævnt 5 øres dans i auktionslokalet på rådhuset.

Når der var maskerader på rådhuset, gik deltagerne i reglen derhen maskerede, og de, der ikke havde adgang til de oplyste lokaler, stillede sig op udenfor for at få et glimt af stadsen at se.

Digteren Carl Bagger, der døde som redaktør i Odense, har skrevet en sang til »borgerballet« i Nyborg til fastelavnen 1845; et par vers af denne lejlighedssang skal citeres:

Når fastelavn med kolde, hvide klæder
bedækker jordens moderbarm,
da kalder arnen os til varme glæder,
til dansen ved hinandens arm:
;: Da klinge de fløjter til bassernes brum,
lystigt da sprudler champagnerens skum! ;:

Her vajer venligt fredens hvide fane,
samdrægtigt samler glæden os,
og ingen bister, højt besporet hane
vil gale her vor fred tiltrods!
;: Ja! Enighed bygger i byen ved Belt,
aldrig den flytte sit skærmende telt! ;:

I århundredets sidste del var Borgerforeningens bal 2. juledag en stor givenhed; to drenge åbnede ballet, hver med et dannebrogssflag.

Forøvrigt tog man alting med: når kongen kom på besøg, når et eller andet blev indviet, når sprøjterne blev prøvet på Torvet, når der var valg til rigsdagen på Torvet, så var der noget at opleve.

Lidt onskabsfuldt fortæller et københavnsk blad 1854: »En meget vigtig sommerfornøjelse består i dampskibet »Floras« ankomst. Det er et kort, men berusende øjeblik, der lokker den halve by ned på skibsbroen«.

Når kammerherren på Juelsberg og baronen på Holckenhavn, for ikke at tale om greven fra Glorup, kom kørende, med fire heste og kusk og tjener i livré, flokkedes tilskuerne.

Kongebesøg

I det hele var byen dengang langt mere end nu skueplads for store fester. Kongerne kom ofte til byen og boede her.

1814 havde Frederik VI opholdt sig her en halv snes dage, da han lige kom fra Jylland efter fredsslutningen i Kiel; på grund af isen kunne han, som det allerede er fortalt, ikke komme over Bæltet. Han så med sin sædvanlige pligtfølelse og sans for detalier byen efter i sømmene, aflagde besøg i kirken, latinskolen og borgerskolen, var i hospitalet og fattighuset. Overalt havde han et kritisk øje og foreslog forbedringer. – Senere kom han flere gange; folk kunne godt lide ham.

Også Christian VIII var vellidt, når han som kronprins og prinsguvernør over Fyn aflagde besøg i byen, hvad der skete mindst én gang hvertandet år. Da han den 13. juli 1815 kom til Nyborg med sin anden gemalinde, den skønne, 19-årige prinsesse Caroline Amalie, som han lige havde ægtet, var staden illumineret efter borgernes ringe evne, og garnisonen og borgervæbningen paraderede. Folk hang i vinduerne for at få et glimt af prinsessen, hvis de ikke var blandt de udvalgte honoratiores, som var tilsagt til kur.

Som omtalt er Christianslund opkaldt efter Christian VIII, og »de hvide sten«s årstal 1838 angiver et besøg, han aflagde derude.

Da broen over Ladegårdsåen var lagt, var han med til indvielsen 1824. Omkostningerne ved broens bygning beløb sig til den meget høje sum af 4-5000 rdl., hvad der fik ham til at udbryde: »Man skulle næsten tro, hr. Kaptajn, at den bro var bygget af sølv!«

En pudsig episode, der viser, hvor bange man var for ikke at takkes den enevældige konge, skal her berettes: Ved meddelelsen om Frederik VI's død sendte den samlede kommunalbestyrelse i Nyborg på borgernes vegne den 5. december 1839 en lykønskingsadresse i de mest underdanige former til Christian VIII. Først udtrykte man sin deltagelse over den gamle konges død, og dernæst håbede man for den nye konge, at han måtte »prøve så lidet som muligt skæbnens hårde slag, men at De stedse må nyde den glæde, at se Deres bestræbelser for folkets lykke kronet med det held, der alene er målet for Deres ønsker og anstrengelser!«

Kongen svarede med en huldrig skrivelse, hvori han lovede, at Nyborg, der altid havde haft hans bevågenhed, også i fremtiden skulle være genstand for hans omsorg. »Vi forbliver Eder med kongelig huld og nåde bevågen, befalende Eder Gud!«

Imidlertid sendte de fleste andre danske købstæder deputationer ind til kongen, og man blev nu bange for, at kongen skulle føle sig fornærmet over, at Nyborg kun havde sendt en skrivelse. En deputation, bestående af

byfoged Bierfreund, apoteker Stytzer, købmand Kruuse og agent Suhr, drog derfor til København med en adresse til kongen, hvori de ydmygt udtrykte det ønske, at deres skriftlige lykønskning ikke skulle mistydes, »og de da stå i et falsk lys blandt andre landets stæder«. Kongen svarede, lidt irriteret: »Hvorledes skulle jeg kunne mistyde Deres beredvillighed til personligen at gentage mig de lykønskninger, De skriftligen havde udtrykt mig? Jeg takker Dem, og gentager Dem forsikring om min kongelige nåde, idet jeg anbefaler Dem at arbejde på fuldendelsen af de for kommunen gavnlige foretagender, jeg har set påbegyndt«.

Så kunne man tage hjem igen, beroliget. Da Christian VIII og Caroline Amalie næste sommer besøgte byen, strålede solen, og borgerrepræsentanterne overrakte en adresse, fuld af de mest smigrende ord. Kongeparret modtog denne »med den Deres majestæter egne milde nåde«, og kongen udtalte, at han ingenlunde betvivlede de hengivenhedsfølelser, som han holdt sig forvisset om, at Nyborg borgere stedse nærrede for ham. –

Allermest elsket var dog vel Frederik VII. Der er allerede fortalt om, hvordan han og grevinde Danner boede i Amtsstuegården. Når han i sin vogn kom kørende hen til kommandanten, den gamle oberst Meyer, var denne så overstrømmende i sin kærlighed til kongen, at han sagde: »Bare rolig, bare rolig, jeg må da først ud af vognen!« Kommandanten kom tit sammen med Frederik VII og fiskede gerne med ham i Frederiksborg Slotssø, hvorfor man kaldte ham »Fiske-Meyer«. Han var et rart menneske, men man blev helt bange for at se på ham, fordi han var så skeløjet, siges der.

Det er en selvfølge, at hvergang »Frederik Folkekær« kom til Nyborg, var der fest. Kanonsalutter, illumination og militærmusik hørte jo med, og det synes, som om Nyborg har haft en force i at oprejse æresporte, for sådanne omtales tit. »Du er dansken huld og god, derfor er du sammenvokset med hans hjertes rod«, stod der på en af dem, mere velment end poetisk. Klokkerne kimede, flagene vajede og soldater og borgere trådte an til parade, når han viste sig. Der var noget for øjet og ikke mindre for øret.

Man bar gerne over med kongens bizarre ideer og glæde ved en rus. En mindre fordelagtig episode har generalmajor von Holten fortalt: Når Frederik VII var på rejse, havde han altid en kasse med gaver med til uddeling. Der var skuffer med gaver af forskellig værdi, øverst gulddåser til gesandter og andre rangspersoner, nederst nåle og deslige ting til underordnede. Kabinetssekretær Trap beholdt altid nøglen, for at kongen ikke skulle være for gavmild. – En aften var Frederik til souper på Kommandantgården. Han lånte nøglen til kassen og forærede oberst Meyer en gulddåse, men han glemte under drikkebordets glæder at aflevere nøglen. Ved

afskeden kunne Meyer ikke rejse sig fra stolen, og kongen sagde: »Lad du bare være med det, Meyer, det er du altfor fuld til!« hvorpå han kørte bort forbi æresvagten på Torvet og ned til dampskibet. Men her gik det galt, for kongen delte ud til højre og venstre; kaptajn Petersen fik en gulddåse med kongens bogstaver i brillanter, og herrerne vidste ikke, hvordan de skulle få listet nøglen fra majestæten, der sad og drak punch med politimesteren fra Odense og toldforvalteren fra Nyborg. Heldigvis faldt han i søvn og lavede ikke flere ulykker. Dagen efter måtte han holde sig i sengen.

Fugleskydning

Fugleskydningsselskabet i Nyborg er stiftet 1801 med det formål at skyde til »en stor med jern vel beslagen træfugl af skikkelse som en ørn«, anbragt på en mindst 40 alen høj mast ude i Hesselskoven – samme sted som det endnu foregår.

Det gamle skovhus »Christianlund Salon«, en stråtekt bindingsværkspavillon fra 1837 med en pompøs portiko med fire træ søjler og en trekantet fronton. I festsalen hang op til vor tid fugleskydningsselskabets æresskydeskiver – den ældste fra 1801, da selskabet stiftedes. 1868-69 byggede man badehotellet til, men i 1965 blev det hele nedrevet for at give plads for det superfine hotel Hesselet, som – bortset fra navnet (efter »Heslet«) – ingen forbindelse har med de for byens ældre borgere så kære traditioner om skov- og strandbesøg, koncerter, ungdomssværmerier m.v. – Sortkridttegning i Fr. E. Crones efterladte papirer på NLA.

På fugleskydningsdagen blæste to trompetere om morgenen signaler på byens gadehjørner, og kl. 9 gik processionen ud til skoven. Først en lille dreng med de fem sølvgevinster på en bakke foran sig, derpå to drenge med skydeskiven: de var iført hvide trøjer og benklæder og bar grønne kranser om hoved og bælte. Så fulgte musikken og tamburerne, og til sidst kom skydebrødrene, dog uden militær orden. De var iført røde frakker, gule benklæder og veste, støvletter og bar fjer i hatten.

Før Skovhuset 1837 blev bygget, oprejste man telte i skoven; senere benyttede man det beskedne hus. I den yderst enkle, lille festsal derinde hang på væggene de brogede æresskydeskiver, som de vekslende fuglekonger havde givet til minde om deres værdighed.

Den ældste af disse skydeskiver, fra 25. september 1801, viser brødrene skydende til fuglen; de bærer den skildrede maleriske dragt. Et telt med forfriskninger er opslået ved siden.

Meget morsom er skiven fra 1. juli 1805; den er givet af en jødisk købmand, Salomon Israel Wilnau, som blev fuglekonge, og indskriften lyder:

De som mig Ramer,
Sølvgevinster anammer,
en Israelitisk Mand,
Fugle Konge blive kan.

Ifølge folketællingslisten 1801 var der et par jødiske familier i byen, og noget racehad synes der ikke at have været mod dem.

En skive viser Nyborg set fra Østerøen, et par andre det lille Skovhus. Særlig malerisk er bager og borgerrepræsentant J. J. Østerbyes skive fra 1837 og 1843 – han var fuglekonge to gange; den viser Skovhuset, smykket med flag og guirlander; et telt er rejst på pladsen, pæne borgere ser til, mens de gæve skydebrødre i skjortærmer og med lang pibe gør sig det mageligt i græsset.

Et lille udtog af regnskaberne viser, at udgifterne til fugleskydningen i 1808 bl.a. beløb sig til: 3 rdl. 40 sk. for lys til ballet og drikkevarer ved skålerne, 87 rdl. til gevinsterne, 36 rdl. til musikken, 7 rdl. til politiet, 9 rdl. 28 sk. til krudt og søm.

I 1870'erne holdt drengene fugleskydning på en åben plads i Teglværkskoven; de marcherede ud med musik i spidsen og skød til fuglen med flitsbue og pil; pilen havde en blyprop i spidsen.

Sømandsfester

Til de virkelig store begivenheder hørte sømændenes fastelavnsfester: dystløb og bådeoptog. I vore dage er der kun få byer, der har bevaret dystløbet fra gammel tid, f.eks. foruden Nyborg også Kerteminde, Bogense, Svendborg, Korsør og Marstal, men en del andre byer har genoptaget skikken i nyere tid. Storebæltsegnen synes fra gammel tid at have været centret for denne skik i Danmark.

Fra århundredets første halvdel kender vi fra Nyborg dystløb fra 1802, 1814 og 1829, men der har muligvis været flere. Hvor gammel skikken er i Nyborg vides ikke; efter sagnet skal kong Hans allerede have moret sin søn, prins Christian (II) med dystløb her; efter andres mening skal hollænderne have indført skikken under Christian IV i Nyborg, da de var her for at reformere bæltoverfarten. Dette lyder noget usandsynligt.

Dystløbet, der uden tvivl er en folkelig omdannelse af riddertidens turneringer til hest, er en typisk fastelavnsfest. Det skal afholdes, når isflager svømmer omkring i havnen og når tilskuerne gyser blot ved tanken om det kolde vand.

Århundredets største Nyborg-dystløb var det, der blev afholdt den 30. januar 1866; det vakte stor opsigt landet over, og det skal her kort skildres.

Siden 1829 var der ikke afholdt dystløb i Nyborg, men nu besluttede »det hæderlige sølaug« at genoplive traditionen. Nogle dage i forvejen gik den statelige sømand Ole Bunke forklædt som »løber« og fulgt af et par hvidblusede sluproere rundt i byen for at invitere ikke blot sølavets medlemmer, men også byens honoratiores til festen. Der var som altid mange sømænd i byen den vinter; skibene lagde gerne op i vintermånederne. Bunke havde komponeret sig en toreadordragt – med modifikationer bruges den endnu af fordanseren under dystløbsoptogene –: hvid trøje med krave og opslag af rødt silketøj, rødt silkeskærf, blåt silkeskørt, sorte fløjls knæbenklæder og hvide silkestrømper, lakerede sko med sølvspænder. På hovedet bar han en rød og hvid baret med fjer af samme farver og i hånden en schweizerstav eller løberstok med sølvknap. Han lod sig fotografere i stadsen, og billederne blev solgt til Liebhave.

Hele byen var optaget af de forestående begivenheder, gaderne blev fejtet og bestrøet med sand og med grønt til dagen, og flagene blev hejst overalt i byen. Deltagerne mødte i deres festlige dragter på Torvet foran rådhuset ved middagstid. Både fra land og by havde der indfundet sig mange nysgerrige. Klokken et afmarcherede toget. Forrest gik løberen med sin stav, drejende sig om og om i polkatakt til tonerne af »Holmens faste stok«; det var den

Søfolkene i storebæltsbyerne har i århundreder fejret deres maleriske fester: bådeoptog, dystløb og kirkeskibsprocessioner. Dystløbet i Nyborg til fastelavn 1866 var en fest, der på baggrund af den lige tabte krig vakte opsigt landet over. Nogle dage i forvejen gik sømanden Ole Bunke, som var jordanser i optøget, i en selvkomponeret dragt, som endnu delvis benyttes ved dystløbene, sammen med et par chaluproere i typisk sømandsfestdragt rundt fra hus til hus og inviterede byens honoratiore og andet godtfolk til at komme til festen. Fot. Edu. Pøckel. – NLA.

fynske brigades orkester, der spillede. Så kom sølavets to dannebrogspaner med våbenskjolde, og derefter de to dystløbere, styrmand Hansen og sejlmager Johnsen – flere var der ikke – i hvide benklæder og skjorte, med krave og opslag af rødt silketøj, røde silkeskærf, bundet på skrå om livet, med runde »blanke« hatte og røde sko. I hånden bar de »dyststænger«, lange flagstænger med en stor udstoppet knap i enden.

Efter dem kom to gøsdrenge, klædt som sluproere. Mest opsigt vakte dystløbernes vældige krans, formet som en kongekrone af grønt og roser. De velkendte små dystløberdukker, som endnu bruges, var anbragt i toppen; de var klædt i dystløberdragt og forsynet med små lanser. Kronen blev båret på blanke sabler af fire sømænd. Så kom de to »admiraler« eller båds mænd i flotte søofficersuniformer med blanke knapper og tresser, og derefter sluproernes to hold, alle klædt i sorte benklæder, med hvid skjorte, rødt skærf om livet og voksdugskasket. Fire af dem bar sølavets skibsmodel, »Prins Frederik«, som de havde hentet ud fra rådhuset. En del af de andre bar flag. Til slut fulgte deltagere af alle stænder og flere flagbærere. Præsten og de store købmænd undslog sig ikke for at gå med.

Ruten gik ad Kors-, Konge- og Adelgade ned til skibsbroen. Dysten skulle foregå i østerhavnen. Her stod der fuldt af mennesker. Fra volden kunne man bedst overskue det hele, men også bolværkerne, fortøjningspælene og toldbodtrappen var tæt besat. Folk trængtes ligeledes på de flagsmykkede skibe i havnen. På et af konsul Kruuses skibe i havnen sad indbudte gæster. Det var koldt i vejret, men havnen var isfri, da en svær nordvestenstorm om natten havde fejlet isflagerne ud.

Slupperne var isbåde, man havde lånt fra postvæsnet; bagpå havde man bygget høje repos'er, hvorpå de dystende skulle stå. Disse platforme var pyntede med festoner og blomsterkranse. I bådenes forstævn stod gøsdrenge med deres vimpel – på den tabende båd skulle den stryges. Bådene blev bemandede med otte roere i hver.

Tre kanonskud lød nu fra volden som signal til festens begyndelse. Banen var 3-400 alen lang, og hver båd startede fra sin ende af den. Først passerede de hinanden to gange, mens dystløberne stod på platformen og hilste med de fældede lanser og roerne rejste årerne. Derpå tog dystløberne skoene af, men beholdt hattene på. Da bådene tredje gang passerede hinanden med rejste årer, vekslede de kæmpende stød, men skønt den ene af dem vaklede, beholdt han dog pladsen. Først ved fjerde møde lykkedes det styrmand Hansen at støde sin modstander i søen, så han baglæns styrtede i. Et rungende hurraråb, fanfarer og 27 kanonskud fra volden hilste sejrherren, som derpå efter gammel dystløberskik slog en baglæns saltomortale ud i vandet. Begge svømmede ind til deres både, blev roet i land og fik tørt tøj på i toldboden.

Efter en salut på ni kanonskud gik toget tilbage til rådhuset gennem samtlige gader i byen. Den sejrende dystløber gik på højre side af sin mindre heldige modstander. På rådhuset blev skibsmodellen igen ophængt på sin plads, og »kronen« blev anbragt derunder.

Om aftenen var der fest på rådhuset i den nyopførte solennitetssal på

anden etage. I dagens anledning var der en strålende festbelysning fra hele 72 gasblus. Fstedeltagerne blev afhentede i drosker, hver med to sluproere som æresvagter på bagagesædet; de meldte sig høfligt ved hver fstedeltagers hjem og ledsagede gæsterne til vognen, lukkede døren op for dem og var i det hele taget yderst galante.

Ialt deltog der 420 damer og herrer i en flot spisning. Der blev afsunget et par velmente dystløberviser, digtede i dagens anledning og til moderne melodier. Bagefter dansede søfolkene på teatret nedenunder på første sal og dannede smukke grupper med deres flag. Kl. 9 åbnede dystløberballet med 600 deltagere af alle samfundsklasser og alle aldre. Festen varede til den lyse morgen.

Resultatet af festen var det samfundsnyttige, at der for de indkomne penge blev oprettet en understøttelsesforening for trængende skibsførere og for enker af sømandsstanden.

Når festen, der jo senere er blevet efterfulgt af mange andre dystløb, blev så stor en succes, skyldes det ikke blot det virkelig storslåede arrangement, der gjorde sølavet ære, men i lige så høj grad tidsomstændighederne. Efter 1864 havde det danske folk modløst ladet hænderne synke, lammet og uden tro på fremtiden. Nu rejste folkets livsevne sig igen, følte man. »Folkeånden rører sig i kraftige og djærve træk, og en genfødelse kan ikke udeblive«, sagde en af de mange talere ved souper'en; »det borger for Danmarks og dets sønners og døtres beståen indtil den sildigste tid!«

Dystløbene blev fra da af jævnlgt gentaget århundredet ud; selv drengene lavede om sommeren deres dystløb på Holmen med påfølgende fest i Christianslund.

I danske søkøbstæder er »fastelavnsbåden« langt hyppigere end dystløbet; den »sejler« gennem mange byer endnu den dag i dag. I Nyborg har den så vidt vides ikke været ude i de sidste hundrede år. Fra begyndelsen af 1880'erne skildres den fra Nyborg på følgende måde: en båd blev sat på hjul, smukt pyntet med blomster og guirlander. I båden sad roerne med rejste årer, i stævnen stod pligthuggeren med bådshagen, mens kvartermesteren passede roret. Alle var i sømandsdragt og bar blanke hatte. Agter i båden sad Neptun, havenes herre, med en tregrenet fork i hånden. Han bar på hovedet en skinnende krone, fint forarbejdet af en gammel blikspand. Den passede godt til det lange skæg, som formentlig var lavet af optrevlet tovværk. Hans »adjutant« bar søofficersuniform med trekantet hat og holdt søkort, passer og sekstant i hånden. Foran vognen spændtes et par heste; bag den fulgte en del unge sømænd i uniform, og foran vognen gik en fordanser i spansk toreadordragt. Musik var der også med.

De fjerreste ved vel, at den første kapsejls i Danmark blev holdt 2. juli 1866 på Nyborg fjord. 30 dæksfartøjer og mindre både deltog i de 10 løb mellem Knudshoved og Kajbjerg. Vejret var en blanding af solskin og regnbyger. Første løb vandtes af dæksfartøjet »Caroline« af Stubbekøbing, ejet af konsul C. B. Benzon og bygget af hans bror, den berømte skibsbygmester i Nykøbing F., »mester« C. E. Benzon, som var en foregangsmand inden for skibsbyggeriet. Kapsejlsden gav anledning til stiftelsen af Kgl. Dansk Yachtklub (opr. Dansk Forening for Lystsejls). På den lavede blyantstegning af Math. Lütken ses »Caroline«, der førtes af vejnspektør J. Lütken. – Handels- og Søfartsmuseet.

Toget startede i »Ravnekrogen«. Undervejs blev der raslet med bøsser og samlet penge ind. Aftenen sluttede med spisning og bal på rådhuset. –

Flere steder i Danmark holder sømændene til regelmæssige tider processioner med kirkeskibene, de små modeller, der er ophængt i kirken, således f.eks. i Hornbæk, Stege, Bagenkop-Magleby på Langeland og Egense ved Svendborg. I Nyborg kendes kun ét eksempel på en sådan kirkeskibsprocession, nemlig fra 1857. Sølavet havde på kirkens loft fundet det gamle kasserede kirkeskib »Staden Nyborg« frem, og da de anså det »for en antikvit, der gennem et så stort tidsrum har været en pryd for Guds hus, men tillige en ting, som så mange af vore hedengangne forfædre havde betragtet som et sindbillede på livet«, reparerede de det på egen bekostning og forærede det påny til kirken. Tirsdag d. 24. februar 1857 blev det ført i procession fra rådhusets sal, hvor det stod opstillet. En talrig skare af både

civile og militære embedsmænd og borgere indfandt sig, og kl. 10 gik optoget med musik i spidsen og med vajende flag afsted, først ned til brohovedet, hvor det hilstes med kanonsalut fra Strandvejsdæmningen og fra de flagsmykkede skibe i havnen, og derpå op til kirken, hvor den afholdte og veltalende kapellan, pastor Tolstrup med sin skønne røst udlagde festens betydning og takkede sømændene for gaven. –

Det kan nævnes, at grundlaget for dansk sejlsport blev lagt ved en kapsejlad, den første i Danmark, der blev afholdt på Nyborg fjord i juli 1866.

Andre fester

En velgørenhedsfest, en blanding af teater og koncert i tidens noget ha-stemte stil, blev 1801 givet i kirken. For at samle penge ind til de sårede efter slaget på rheden rejste, som det er blevet nævnt, skuespiller H. C. Knudsen, en stor og afholdt kunstner fra Det kgl. Teater, rundt i provinsen og gav højtidelige koncerter med tableau'er. I Nyborg foregik det 5. september i kirken; klokkerne ringede, og fra volden lød ni kanonskud. Søfolkene, militæret og borgervæbningen var opstillet i to rækker på kirkegården og igennem kirkens hovedindgang for at tage imod Knudsen; der var dengang ingen døre i tårnet. Orgelpulpituret var behængt med egeløvsguirlander, og derunder var der arrangeret en grotte af ege- og bøgeløv. I den stod en bekranset urne på en piedestal, ved hvis fodstykke et par lokale invalider fra slaget holdt vagt. I kordøren stod 24 hvidklædte unge piger med krans om håret, og et lignende antal optrådte i tableau'et, idet de under afsyngelse af en gravsang gik hen til urnen og lagde hver en krans på den, mens atter ni kanonskud affyredes. Da højtideligheden var forbi, affyredes for tredje gang ni skud. Indtægten af denne forestilling blev 346 rdl. 68 sk. – Næste dag fulgte hele byen den populære skuespiller til skibsbroen. –

Som optakt til de store Nyborg-møder på »Nyborg Strand« kan man måske regne en stor kirkelig fest, der afholdtes i byen 1860. Det danske Missionsselskab indbød sine venner til et to dages møde, hvor hedningsmissionen skulle drøftes; 25 præster, deriblandt de to Nyborg-præster Schaper og Tolstrup, og tre lægmænd, bl.a. en fra Nyborg underskrev indbydelsen.

Folk strømmede til, så rådhusalen blev altfor lille; man måtte låne eksercerhuset over Landporten til møderne. Over 100 præster fra hele landet med Odense-bispen i spidsen og 7-800 lægmænd var mødt op. Pastor Tolstrup holdt en brændende tale, og i kirken, hvor der var samlet ca. 2.000 mennesker til missionsgudstjeneste, messede han så skønt som aldrig før.

Livets fester

Hvor mærkeligt det end lyder, hørte begravelser med til byens forlystelser – det mente i hvert fald et københavnsk blad i 1854: »Hvad der morer borgerne langt mere end baller og dampskibe, det er at følge lig. Begravelserne i Nyborg er ægte nordiske gravøl, som ville bringe tårer i øjnene på gamle Grundtvig. Om man har kendt den døde eller ikke er et ganske ligegyldigt hensyn – man følger i begge tilfælde. De gode borgermænd mødes; de taler om vognmandens syge hest og møllerens dyre mel; de drikker på den dødes ihukommelse, ledsager båren ud på kirkegården og vender tilbage for igen at drikke og passiare. En ung dame har helligt og dyrt forsikret mig, at der ikke blev begravet nogen skomagerkone i Nyborg, uden at hun havde et følge på henvend hundrede personer«.

Mere saglig er en beretning fra 1840'erne: Begravelserne foregik fra hjemmene. Kisterne blev efter gammel sædvane båret ud til kirkegården; først senere fik man en ligvogn. På kirkegården sang friskolens elever: Hvo ved hvor nær mig er min ende. Efter jordpåkastelsen kastedes graven til og »klappedes op«, hvorpå småpiger bestrøede den med hvidt sand og blomster. Ellers bestod følget kun af mænd; alle, også 10-12 års drenge, bar høje hatte.

Var det en militærbegravelse, blev der skudt salut over graven. Blev en lavsbroder begravet, blev ligfanen båret foran kisten, og medlemmerne mødte op i sort tøj. Efter jordpåkastelsen skulle lavsbrødrene kaste graven til; bagefter betalte lavet gravøllet på nærmeste værtshus. Dagen endte mere højroestet, end den var begyndt.

Når et menneske lå alvorligt sygt, strøede man bark på brostenene for at den syge ikke skulle forstyrres af vognrumlen; var der lig i huset, hængte man hvide lagner på døre og vinduer.

Ligvognen og ligklædet til katafalken i kapellet måtte lejes; alene omtalte Sø- og Ligbærerlav ejede begge dele.

Andre vigtige begivenheder i folks liv fejredes også kraftigt. Konfirmationen betød langt mere end nu en afslutning på barndommen og en indvielse til voksen mands gerning. Konfirmanderne blev opstillet på kirkegulvet efter faderens stand og anseelse; det var en ære at stå blandt de øverste. – Bryllupper fejredes som nu med brudeslør og myrtekrans. Byens gader blev bestrøet med blomster og grønt, og efter fynsk tradition blev brylluppet »redet ind«.

Guldbryllupper blev efter en køn skik fejret i kirken med præken og altergang. Kirkerummet var udsmykket med blomster og grønt.

Julen fejredes stiltfærdigt i familiens snævre kreds. Juletræet kendte man endnu ikke i de jævne og fattige kredse i 1870'erne, julegaver og godter heller ikke. Men i de »dannede« familier klippede børnene julestads af blankt kulørt papir, stjerner af guldpapir, slør af silkepapir til deres juletræ. Julemaden bestod i reglen af risengrød, revlsbenssteg, medister og sorte pølser. Risengrøden var en festret – på kongens fødselsdag trakteredes således asyllets børn dermed for at markere den festlige lejlighed. Mandel i julegrøden kendtes ikke.

Var juleugen stille, tog ungdommen til gengæld revanche nytårsaften. Butikkerne lukkede ikke, så længe der var håb om at sælge en eneste kineser til. Allerede før det blev mørkt, begyndte skyderiet; et rigt udvalg af kinesiske pistoler, kanonslag, natsværmere, raketter og tudser stod til rådighed, og potter blev kastet på dørene med et vældigt rabalder. Skyderiet kulminerede ved midnatstide, men til langt ud på natten larmedes der. Byens tre politibetjente var på gaden hele natten, men stor gavn gjorde de ikke; når en af dem nærmede sig, lød det fra den årvågne ungdom: »Det lyner!«, og væk var urostifterne.

Første nytårsdag var det gammel tradition, at drengene ligesom skorstensfejeren, vægteren, byens trommeslager o.s.v. gik om og ønskede den hele by et glædeligt nytår – små træskoklaprende fyre med vejrbitte ansigter og røde kinder. Når dørene åbnedes, fremstammede de deres lavmælte »Glædeligt nytår!«, hvad der blev besvaret med et »Tak i lige måde!« og en skilling i den lille kolde hånd.

Ved et tilfælde er der opbevaret en gammel nytårssang fra Nyborg. Den lyder således:

1. Velkommen nytår og velkommen herhid,
og vær velkommen Herrens år og velkommen nytår.
Julenat lod vor Herre sig føde;
han frelste os alle af nøde.
Og velkommen nytår.
2. Ottende dagen lod han sig omskære,
for han ville være vor Herre.
Og velkommen ...
3. Kyndelmisse dag til ottesang
holdt Christi moder sin kirkegang.
4. Langfredag lod Vörherre sig pine
for vor skyld, ikke for sine.

5. Påskemorgen stod han op af døde,
han frelste os alle fra nøde.
6. Hellig torsdag måtte han opfare
til himmelske Gud og skare.
7. Pinsemorgen sendte han os den hellig ånd,
hvilken er både Gud og mand.
8. Nu sidder han ved Guds højre hånd
og priser Gud i al evighed.
9. Derfor vi takke al kristenhed
og prise Gud i al evighed.
10. Haver tak for Eders foræring,
Gud halleluja!
Og kan vi ikke takke, som det sig bør,
Halleluja,
så vil Gud vist lønne som det sig hør,
Halleluja!
Så i det nytår, som nu må komme,
Halleluja,
og siden hos Gud i himmerig holde,
Halleluja!
Et lyksaligt nytår af hjertet, Amen!
Halleluja!
Det ønske vi dennem allesammen,
Halleluja!

Glædeligt nytår!

Denne vise er blevet sunget i kaptajn i borgervæbningen, smedemester Jacob Andreas Jensens hjem (han levede 1822-82) hver nytårsnat kl. 12, i hvert fald i 1870'erne.

De ni første vers er en gammel kristelig nytårsvis; vi kender den i omdigtet form fra Grundtvigs smukke salme »Vær velkommen Herrens år«. At viden er noget læderet, vil man nemt kunne se. I et håndskrift på Kgl. Bibliotek findes en tilsvarende tekst, optegnet på Christian IV's tid (før 1622). Andre opskrifter end disse to findes ikke af denne vise, derfor er den værd at opbevare mindet om.

Interessant er vers 10, der tydeligt er påklistret og ikke hører til den gamle vise. Melodien var også en anden. Verset er simpelthen et tiggervers, hvor der takkes for den modtagne gave; lignende vers kendes fra hele landet ved tiggeroptog, f.eks. til fastelavn eller 1. maj. Det kan have været et lokalt takkevers, som har været i levende brug i Nyborg tidligere, og som ved en eller anden tilfældighed er blevet bevaret i familiekredsen.

Til fastelavn gik børnene udklædte med og uden masker, fra dør til dør, bevæbnet med et fastelavnsris (en tynd træpind med ståltrådsarme i tre etager over hinanden, det hele omviklet med broget papir). De sang:

Fastelavn er vi nået og boller skal vi smage,
jeg har slået en potte itu, men jeg har en tilbage.
Karlene elsker pigerne, for de er som en blomme,
jeg elsker konerne, der gi'r en skilling i min lomme.

Lignende vers har været almindelige over store dele af landet, i hvert fald på Østfyn; der fortælles om en original på Nyborg-egnen, gamle Vinkvist, der gik omkring og tiggede med verset:

Somme elsker pigerne, for de er røde som en rose,
men jeg elsker konerne, for de gi'r mig noget i min pose.

Om børnenes tøndeslagning og biden til bolle i Amtsstuegården og Hesselhuset og om sømændenes fastelavnsfester er der tidligere talt.

Til pinse drog man som nu i skoven tidligt om morgenen for at se solen danse, og til St. Hans tændte man bål og festede i Christianslund.

Selskabelighed

Selv inden for de mere velstillede kredse i byen var der ikke megen komsammen. Kun få af de velhavende købmandsfamilier, ligesom embedsstanden og militæret, dyrkede selskabelighed i større stil.

Det højere selskabsliv prægedes omkring 1860 især af amtmanden, kammerherre H. C. J. Cederfeld de Simonsen og de andre tre kammerherrer i byen: den tidligere amtmand Frederik Sporon, postmester N. K. Krogh og toldkasserer H. S. L. Fønss. Dengang betød titler og rang uendelig meget; det var svært for de borgerlige kredse at gøre sig gældende i selskabslivet, selv om deres dannelse måske ikke var ringere. Om kammerherre Fønss fortælles således, at han sagde »våren« og »væ't«. I »Aldershvile« boede kammerherreinde Moltke, enke efter herredsfogden i Vindinge herred, og hendes svoger, kammerjunker Anton Henrik Moltke, hvis ansigt var vansiret af et mægtigt ar fra et sabelhug. I Mellemgade boede en tidligere major Carl Gustav von Lilienschiold, der gik med paryk og var meget morsom. Auditor og herredsfoged Alexis d'Origny og byfoged E. S. Becker hørte ligeledes med til den højere embedsstand. Af borgerlige spidser nævnes præsten, pastor Schaper, og hans medpræst, pastor Tol-

strup, der sang som en engel og betog alle damehjerter i byen, endvidere apoteker Kromayer, boghandler V. Schönemann og vinhandler og hotelejer J. F. Schalburg. Andre anerkendte borgerlige var kæmner Fløytrup, konsul Johan Kruise, der ejede »Nordskov« ved Ringe, agent Chr. Jensen, konsul R. Suhr o.fl.

De militære så ellers i reglen ned på de civile, selv om disse ofte var langt mere velsituerede. Selv borgervæbningens chef kaptajn Jensen, der fik rang med kaptajner ved Københavns borgervæbning, men som omtalt i det borgerlige liv var smedemester, måtte lide den tort at blive vist bort af militærets overlæge, da han ved en forveksling med en kaptajn Jensen i garnisonen var blevet inviteret med til et herreselskab hos ham.

Engang var kommandant Meyer snublet uden for ravelinsvagt, og kirkebetjenten, der tilfældigvis var i nærheden, styrtede til, men den faldne kommandant målte ham fra øverst til nederst, fordi han var civilist. Først da slavesergenten kom til, lod han sig af ham hjælpe op.

I datidens memoirer fortælles mange pudsig træk om alle disse selskabeligheder, hvor snobberiet og rangsygen dæmpede glæden, men som alligevel var ret spartanske og jævne. Især kommandanten, general Wørishøffer, lagde så stor vægt på det formelle, at hans selskaber blev stive og komplet indrettet efter hof- og statskalenderen.

Middagsselskaber begyndte kl. 4. De gik i reglen efter følgende opskrift: selskaber for tolv personer – Menu: suppe, skinke med grøntsager, kalvesteg og æblekage; for 18-20 personer – Menu: brun suppe, kogt gedde, dyresteg og iskage. Der blev drukket meget vin dertil, mindst én flaske rødvin pr. herre. Efter maden satte de ældre herrer sig til whistbordet, mens de unge passiarede, musicerede eller dansede. Undertiden legedes der i al uskyldighed pantelege eller ordsprogslege.

Mændene i de borgerlige kredse så hinanden på hotellet, i klubben, i værtshusene, ved keglespillet. En del drikkeri kunne ikke undgås i en tid, hvor en flaske snaps kun kostede få skilling. Det var ikke nogen vanære at være lidt påvirket af spiritus. – Spillelysten blev imødekommet af Det kgl. Klasselotteri; man tog en ambe eller terne i Schalburgs kollektion.

Dagligliv

Om kvindernes trang til at komme uden for deres hjem høres ikke meget. Der var også nok at gøre indendørs; husholdningen krævede mere tid end nu, og hvor der var råd til det var der også huslig hjælp. Man måtte i husholdningen foretage mange ting, som nu ikke er nødvendige, i hvert fald

ikke i tilsvarende grad: brød- og kagebaging, nedsaltning, syltning. Selv i århundredets sidste halvdel bryggede mange selv deres gammeltøl i hjemmene.

Mange støbte også selv deres lys, hvis de da ikke købte dem hos lystemøberen. I hjemmene brugtes talglys, men til fest stearin- og margarine-lys, der havde den fordel, at de ikke evig og altid skulle »snydes«. Nogen særlig overdådig belysning var det ikke. Vi har svært ved at forestille os, hvor mørkt der har været dengang. Natten var virkelig kulsort til gavns, og i stuen herskede der om aftenen halvmørke, selv når man flottede sig med flere lys. Overtroen og spøgelsesfrygten er som bekendt for en stor del afhængig af belysningen, og der fortæltes da også lige så mange sagn og mærkelige beretninger i de dages Nyborg som i det ensomste landsogn. – Til brug i køkkenet og på værkstedet anvendte man endnu dårligere lys: tynde præse, spædelys og dyppe-lys. Tidlig op og tidlig i seng var simpelthen en nødvendighed.

Lys på trappegangen var ukendt, selv på realskolen; når den sluttede en vinterdag kl. 5, var det højst farligt for de hurtige drenge at gå ned ad trapperne. Da gasbelysningen blev mulig ved gasværkets anlæggelse 1855, var der kun få, der benyttede sig heraf, skønt den var fire gange billigere end anden belysning.

Som brændsel brugte man tørv og bøgebrænde. – I køkkenet lavede man ofte mad over åben ild.

Boligforholdene var beskedne – selv ansete håndværksmestre og handlende boede i lejligheder i byens smågader. Stuerne var små, men dog lune og hyggelige. Pigekammeret var ofte et mørkt lille rum uden vinduer bag køkkenet. Badeværelse kendtes ikke, møddinger og lokummer lå og stank i gården; hvor klosetterne i modernere bygninger lå i lejligheden, var de anbragt lige op til køkkenet.

Rotteplagen var stor; det skete, at rotterne bed dem, der benyttede »lokum'erne« i gården, bagi, selv i bedre folks huse.

Endnu værre var fattigfolks boliger. Om et lille hus i Skippergade fortælles således: Huset havde to lejligheder, hver på ét værelse med en fælles forstue, som var brolagt med toppede sten og hvor der stod en åben skorsten med jerntrøffel til fælles afbenyttelse ved madlavningen. Man tilberedte dog helst maden på kakkellovnen inde i stuen; lejerne måtte forøvrigt selv bringe kakkellovn med, når de flyttede ind. I den ene lejlighed var der i samme stue skomagerværksted, spisestue, soveværelse og altså køkken. Og da der både var lavt til loftet og dårlige lysforhold, forstår man, hvilke primitive forhold det har været at leve under. Over hver lejlighed var der et lille loftsrums, hvortil der var adgang ad en stige.

Var der faldet ro over huset og beboerne gået i seng, kom mus og rotter frem. Overalt gnavede de sig igennem; stoppede man hullerne med tjære og glasskår, lavede de straks nye ved siden af.

Men under disse forhold levede man dog et ofte harmonisk familieliv. Om vinteren stegte man æbler på ovnen, og børnene lagde varme skillinger på ruden, når det var frost. I de små stuer blev der både fortalt eventyr og læst op, når faderen havde fået pipen tændt med en fidibus. – I reglen var der i ægteskaberne flere børn end nu. Ungerne tumlede sig rundt om i byen, på volden, i havnen, som det fremgår af de her givne skildringer. Opdragelsen var strengere end nu, både hjemme og i skolen vankede der ofte prygl. Det er dog vist en overdrivelse, når det fra omkring 1815 fortælles, at børnene ikke kendte til legetøj, men selv måtte strikke deres strømper og lappe deres tøj, ligesom de måtte stå op kl. 5 om morgenen. I hvert fald hører man fra senere tid, at børnene legede pragtfuldt trods fattigdommen.

En del børnesange er optegnet i Nyborg. Man sang f.eks. »Å lille pige, dans lidt med mig«, »Og ville I vide og ville I forstå, hvorledes den bondemand sin havre monne så«, »Den rige fugl kommer susende«.

Man var gennemgående tilfreds med tilværelsen og var taknemlig for alt det, der frembød sig af nye oplevelser. Penge blev der ikke ødslet med som ofte nu; børnene kendte slet ikke til at have penge mellem hænderne. Folk var tvunget til at være sparsommelige i deres levevis og var tarveligt vant. Kun ved festlige lejligheder var maden ud over det sædvanlige. Hensyn til vitaminer og kalorier tog man af gode grunde ikke, men gennemgående levede børnene et sundt friluftsliv. Søde sager blev de ikke forvænt med; kunne de hos bageren få en sukkerkringle eller hos købmanden en sveske, var de lykkelige.

Til belysning af forholdene skal der fortælles lidt om dagens gang i et typisk håndværkerhjem i 1850'erne:

Når Jørgen Vægter kl. 4 om morgenen med kraftig røst sang nattens sidste vers:

Du evig Gud ske ære,
i høje himmelkor,
som vogter ville være
for os på jorden bor!
Det ringer nu af vagt.
For en god nat
sig Herren tak,
tag tiden vel i agt!

så vågnede beboerne i huset til dagens gerning. Der blev tændt ild under jerngryderne i de åbne skorstene, røgen steg op mod himlen, mens pigernes

klaprende træsko hen ad stenbroen forrådte, at der blev hentet frisk morgenbrød hos bageren. Når reveillens langtrukne toner lød kl. 5 på eksercerpladsen, var alt parat til at begynde arbejdet. Tiden blev taget vel i agt. Mens mester og folkene sad ved arbejdet, havde konen nok at gøre med husholdningen og butikken. Svende og lærlinge fik deres forplejning der i huset.

Der kom en stor børneflokk i familien, ialt ni; deraf døde dog de fire i barndomsalderen. Børnene måtte hjælpe til i husholdningen. Hver enkelt havde sin lille gerning at gøre før skolegangen. Efter skoletid måtte drengene hugge brænde og hente vand fra vandposten på gaden, mens pigerne passede de små søskende og hjalp i køkkenet. Alt skulle gå hurtigt og præcist.

Under måltidet stod børnene op ved bordet. Først efter konfirmationen fik de lov til at sidde ned lige som de voksne.

Om eftermiddagen kunne børnene lege et par timer; så samledes hele familien til mørkningstime i dagligstuen, hvor der blev sunget fædrelands-sange og salmer. Bagefter kom de små i seng, mens de større læste lektier ved tællelyset; de skiftedes til at pudse det med lysesaksen. Fra værkstedet hørtes hammerens slag og lystige håndværkersange, men kl. 10, når retræten blev blæst, kom faderen ned fra værkstedet, og alle gik i seng.

Børnene blev opdraget strengt, men retfærdigt. De lærte nøjsomhed, flid, høflighed, sanddruhed, guds frygt og alle de andre dyder, der dengang mere udpræget sad i højsædet end nu.

Klædedragt

Også klædedragten var jævn. Stadstøjet blev ikke hurtigt slidt; det blev sjældent taget frem og holdt i reglen en hel levetid. Moderne vekslede knap så hurtigt som nu. Endnu omkring 1850 gik enkelte gamle borgere klædt i 1700-årenes dragt: knæbukser, lang vest og trøje med blanke knapper. Et par gamle smede i Nørregade havde uden for deres ejendom en bæk op mod muren, overskygget af lindetræer. Her sad de efter fyraften i denne dragt og sludrede sammen og røg.

Et rørende billede af en gammel fin herre fra den galante paryktid får man i en nekrolog i avisen 1852 over en gammel storkøbmand, fhv. kaptajn i borgervæbningen og eligeret borger Peder Hansen, født omtrent 1760-65. Han »bevarede dette sirlige, der var et særeget præg i den svundne tidsalder, når man mødte ham sædvanlig med en blomst i hånden spadserende med en livlighed og raskhed, der ikke forudsatte så høj en alder«.

Det kunne være fristende at udkaste et billede af damemodernes skiften i forrige århundrede, men da de i Nyborg fulgte trop med den øvrige verdens og ikke frembød noget usædvanligt, vil dette ikke være nødvendigt. Man gik en tid lang med krinoline her som andre steder, man tog de store »Kys mig, om du kan«-hatte på; man bar sine kapper eller kyser med kokette lange silkebånd omhyggeligt pakket ned i flettede »kappekurve«, mindende om en flad fodbold, når man skulle til bal eller fest. Man satte sit hår i forskellige former og led for skønheden; enhver lille piges rædsel var det, når hun skulle have boret hul i øreflippen, for at de guldringe, der dengang var moderne, kunne sidde fast i dem. Operationen blev foretaget af barberen, der jog en gloende syl eller strikkepind gennem øreflippen ind i en korkprop, anbragt bag øret. Det gjorde ondt, og det hændte, at de stakkels småpiger forinden hylende løb væk og gemte sig for ikke at lide pinen.

Børnenes tøj måtte holde særlig længe; de fik, selv i bedrestillede familier, ofte brugt tøj omsyet til sig. Omkring 1815 skildrer en latinskoledreng sin påklædning således: blåstribet lærredstrøje og -benklæder, vest, skjorte med bar hals, uldstrømper og sko, på hovedet en kasket.

I 1870'erne skildres den almindelige påklædning på følgende måde:

Mændene havde højklampede træsko, kvinderne klodser på fødderne til hverdag. Damernes kjoler var højhalsede og lange, med slæb, der blev løftet, så lidt af underbenet kom til syne, hvad der fik de unge herrer til at kigge interesseret; endvidere havde de under kjolen skørt og uldklokke, og strømperne var lange uldne hjemmestrikkede. Kvindernes hår var langt og flettet, sat op i en bukkel på hovedet under en kyse eller hat.

Hygiejnen

Den personlige renlighed har ikke været stor i de bredere og lavere befolkningslag. Utøj var noget uundgåeligt, mente man og føjede sig i det. Endnu i 1870'erne var lopper ikke noget usædvanligt, selv i fine familier. Man vaskede sig ikke altfor ofte, det var også for besværligt. Byen havde dog allerede i 1850 en damp- og varmbadeanstalt.

Særlig uappetitlige var nødtørftsindretningerne: vandhuse, klosetter, lokum'er, latriner eller hvad de kaldtes. Byens atmosfære har ikke været så ren og lugtfri dengang.

I Mads Lærkes Gård, der nu er en statelig museumsbygning (matr.-nr. 338), boede der dengang en mængde små og store fattige familier. På en særdeles praktisk måde havde man her løst det vanskelige klosetspørgsmål, idet man ud mod Vestervoldgade, hvor den idylliske lille have nu ligger,

havde slået en høj træbro, hvortil der førte flere trin op. På broen lå der det ene lille lokum ved siden af det andet, med hjerte i døren. De mange menneskers ekskrementer lagde sig i en efterhånden højere og højere mødding nedenunder, og når denne nåede helt op til bunden af broen, blev den kørt væk, hvorefter man begyndte forfra. Man kan let forestille sig duften en varm sommerdag.

Forøvrigt kørte der også skraldevogne omkring. På bagsmækken sad en stor skralde, som skraldemanden drejede rundt, så dens høje knirken meddelte folk, at den var undervejs.

Latrinovognene viste sig første gang 1852. De kom hver onsdag nat. For ca. 2 mark årlig kunne man tegne sig på en liste og få skarnet kørt væk. Kommunen gav tilskud til dette samfundsgavnligt foretagende. Affaldet blev lagt ude på Juelsbergs marker, hvor det duftede fælt. Natvognen kaldtes spøgende »chokoladevognen« og natmanden »professoren«. Sene nattevandrere holdt sig for næsen, når de kom forbi; folk, der ikke var faldet i søvn, kunne høre rumlen af fyldte og tomme tønder fra hus til hus hele gaden igennem. I de små smalle huse, der ikke havde gennemgang til gården, måtte natmændene med deres tønder ind gennem stuerne.

Der var mange andre ting, der lugtede ilde i byen. F.eks. havde mange familier svinetønder stående, hvor man hele vinteren igennem samlede køkkenaffald til svinene. Rundt omkring i gårdene lå rådne kreaturben og klude i dynger og stank værre end møddingerne, mens hærskarer af fluer og orme mæskede sig i dem.

Man gjorde ikke noget effektivt for at råde bod på disse sundhedsskadelige forhold. Derimod påviste man med nidkærhed, hvor skadeligt det var at hvidte husene, da genskinnet kunne skade øjnene.

Når man tænker på det svineri, der har været i byen og som virker så grelt på baggrund af vore dages renlighed, har man grund til at spørge, hvordan man i Nyborg reagerede, når der var fare for epidemiske sygdomme.

Den værste plage i forrige århundrede var koleraen, der 1853 holdt sit sejrstog over Danmark. Især København blev hårdt angrebet; der døde flere tusind mennesker, men sundhedsforholdene i hovedstaden, der ligesom Nyborg lå indeklemmt bag volde, var endnu værre end i vor by. Gennem avisen kan man følge, hvilke forholdsregler der blev taget i Nyborg for at imødegå den frygtelige fare. På byfogedkontoret og blandt lægerne var man nok klar over, at renlighedstilstanden i Nyborg var meget slet. Det blev derfor påbudt at holde husene godt rene og at lufte ud, og kommunen truede med at ville sende folk ud for at kontrollere, om det blev gjort. Rendestenene skulle holdes rene og udskylles daglig kl. 12, ligesom man med mindre held havde gjort det i København. I Nyborg blev det selvfølgelig heller ikke

overholdt; rendestenene stod stadig og stank med deres grønne, ildelugtende mudder. Det blev forbudt at udføre »tynd renovation« fra latriner om dagen, samt at sælge umoden frugt og oret mel; senere blev det også forbudt at sælge blommer. Befolkningen blev advaret mod at spise rå grøntsager, især agurker og nødder, samt at drikke surt øl og sur mælk. »Lystighed i den silde aftenstund« blev betegnet som farlig. På grund af dyrtiden smurte fattigfolk æblegrød på brødet i stedet for smør, hvad der blev advaret mod.

På rådhuset indrettede man nødlazaret og antog sygepassere, der skulle have den høje løn af én specie daglig, samt god kost. En bespisningsanstalt oprettedes, og byens læger lovede at ville behandle enhver gratis, der havde kvalme, diarré, brækningsførmelser o.lign. En evakuering blev forbedret og et pengefond indsamlet til imødegåelse af de nødvendige udgifter, om epidemien skulle nå byen. Avisen vrømlede af råd, der dog ikke altid var lige gode, og købmændene solgte »kolerabitter«.

Gårdinteriør fra Korsbrødregården ca. 1900. I den grundmurede korsbrødregadefløj t.h. skjuler sig rester af den middelalderlige bygning, som en tid lang tilhørte Johannitterordenen, men aldrig har været kloster. I dens historiske rum er Nyborg lokalhistoriske Arkiv anbragt. I baggrunden ses Adelgade-fløjen (bygget 1614 af rådmand Anders Scheffer), med porten. Gårdsiden er opført i bindingsværk, mens gadesiden er i mur. T.v. svalegang med udvendig trappe. Gården virker forfalden og lidt fattig, med høns, kat, hundehus under trappen og skraldebøtter, men dog mere malerisk end nu, hvor den er restaureret. – Foto Kr. Hude, Nationalmuseet. – NLA.

Skønt Nyborg lå ved alfarvej, blev byen som ved et under skånet for sygdommen. Ikke et eneste tilfælde forekom i byen, mens folk døde som fluer andre steder. I Svendborg rasede koleraen voldsomt, men Nyborg gik fri. Det var sådan set ganske uforskyldt; havde koleraen indfundet sig, ville døden have kunnet gøre en rig høst i husene langs byens snavsede og smalle gader.

Det skal siges, at man var taknemlig over at slippe så billigt. Uden smålighed samlede man penge sammen til alle de stakkels forældreløse kolerabørn i København. 3. jægerkorps spillede i Christianslund til fordel for dem, og giverne tegnede sig på lister.

1857 kom koleraen igen, selv om den viste sig i en mildere form. Både Korsør og Svendborg var smittet, og ombord på postdampskibene blev flere af mandskabet syge. I Nyborg begyndte man igen at forbyde salg af umoden frugt og især blommer, man tilbød gratis lægebehandling og medicin for dem, der følte sig syge, man lod rendestenene skylle ud. Sparekassen sendte 25 rdl. til det angrebne Korsør og betalte flot anskaffelsen af frisk sengehalm til de fattige i Nyborg; en politibetjent blev sendt rundt for at kontrollere, om den gamle mugne halm virkelig også blev fjernet. 1858 gentog det samme sig.

Heldigvis slap byen også i denne omgang for den frygtelige sygdom. I 1870'erne udbrød der en tyfusepidemi i Nyborg, vist nærmest på grund af det dårlige drikkevand. Man mente også, at voldgravenes delvise opfyldning fremkaldte sygdommen.

I løbet af 1870'erne og 1880'erne fik man sundhedskommission, kloak-anlæg, brolagte gader, offentlig renovation, vandværk – uvurderlige goder, selv for en by, der al sin uhumskehed til trods alligevel i 1820'erne var anset for at være en fremskridtsvenlig og sund by.

Som man vil kunne forstå, stod lægekunsten ikke særlig højt i datiden, hvor man ikke kendte bedøvelse, antiseptik og så mange andre vigtige ting. Der klæbede endnu lidt bartskeragtigt ved lægerne fra de fordums dage, hvor doktoren samtidig var barber. Da barber Nielsen 1858 rejste fra byen, kunne han – ret tidstypisk – i avisen takke ikke blot de folk, hvis hage han havde raget, men også lægerne, »for de mig tildelte kirurgiske forretninger, som jeg i deres respektive praksis har udført«. Med andre ord: ved operationer har lægerne kaldt barberen til assistance.

Et andet strejflys kastes der over lægebehandlingen, når man hører, at en læge i 1870'erne for fuld alvor anbefalede en lille pige med seneskedebe-tændelse at stikke hånden i frisk dyreblood hos slagteren. Man tror snarere at læse om en medicinmand fra Afrika end om en læge i et europæisk samfund.

Til St. Hans fejredes de berømte kildemarkeder i Frørup, som vi kender

fra H. C. Andersens roman »Kun en spillemand«. Folk kom kørende langvejs fra for at drikke af det helsebringende vand fra Regisse kilde, og de syge badede sig St. Hans nat i kilden for at finde helbredelse. Også fra Nyborg kom der folk til Frørup i den anledning. Fra 1820'erne fortælles, at man kom kørende med tomme tønder, som blev fyldt med kildevand og taget med hjem til byen.

At ligge på landet for at samle kraft og sundhed sommeren igennem var ikke almindeligt, i hvert fald ikke i Nyborg i ældre tid. Bortset fra »Aldershvile« på Christianslundsvej (matr.-nr. 705) og »Sølyst« på Holmen (matr.-nr. 31) var der ikke noget landsted i Nyborgs omegn. Baagøes Have – 1865 omdøbt til Frisengaarden – kan vel næppe regnes med hertil.

Den første forsigtige annonce om sommerbolig læses 21. juni 1856 i Nyborg Avis: »For én eller et par personer, der fra nu begyndte badetid og så længe denne varer, skulle finde trang og evne til strandbades anvendelse, vil aviskontoret hersteds kunne give anvisning på et passende opholdssted i omegnen af Nyborg, hvorfra de ved skoven Christianslund anbragte badehuse så bekvemt kan afbenyttes og dertil i al fald vognbefordring fås på stedet, hvis nære beliggenhed af strømskiftningen forresten afgiver den heldigste lejlighed til de bedst virkende søbade på åben strand, om sådant ønskes, ligesom der kan erholdes de fornødne småting af fløde, mælk og mere til egen husførelse og vil der ikke blive sparet umage for at gøre opholdet under disse omstændigheder så behageligt og hensigtssvarende som muligt«.

Byens spasmagere

Selvfølgelig havde byen sine spasmagere, der ved deres vittige tunge og gale streger morede borgerskabet.

Således huskede man længe det lille elegante spottevers, som en ung løjtnant gjorde over den kommandant Gyldenchrone, der spillede en lidt sørgelig rolle, da spaniolerne 1808 besatte byen. Verset var formet som en gåde:

»Mit Første er en hollandsk Mynt,
mit Andet er en Konges Pynt,
og ta'r Du hele Stadsen,
saa har Du Nyborgs største Asen«.

Omkring midten af århundredet var der en lille klub på tre raske unge købmænd, der lavede mange skælmsstreger, som fik folk til at le. Der berettes mange fortællinger herom. Således slæbte de en nat en købmands-

vogn op på volden og lod den rutsje ned på Kærlighedsstien. En anden gang smed de pludselig en kat ind i en fredelig stue, og det var vist også dem, der fik en postvogn til at forsvinde sporløst. Det skete på følgende måde: Natten til 13. marts 1855 blæste der en orkanstorm. Da litsenbrødrene om morgenen derpå kom ned til dampskibets anlægsbro, var den postvogn, der stod der, en stor gul rumlekasse, forsvundet. De brave litsere løb byen rundt og spurgte, om ingen havde set den, men uden resultat. Da vejret dagedes og snesjappet drev af vandet, så de vognen stå nok så nysseligt dernede. Så var det tydeligt nok, at stormen havde blæst den ned, og de måtte have en kran til at tage den op. Men der mumledes rigtignok om, at det var de unge fyre, der havde lavet denne spøg.

Tit kunne spøgefuglene dog nok være lidt grovkornede. Især læredrengene slog sig løs om aftenen og drev deres kåde væsen til fare og gene for de forbipasserende, brækkede træer af på volden og rev blomster op i Præstens vænge, så politimesteren til sidst måtte pålægge samtlige håndværksmestre at sørge for, at deres læredrenge ikke viste sig på gaden efter kl. 9 aften.

Som omtalt gik det varmt til nytårsaften, ikke blot som nu med skyderi, men med kasten og knalden af pottes, flasker og skår mod husdøre og op ad mørke trapper, så der tit forvoldtes skade. Vægterne stod ganske magtesløse over for den »gode« gamle skik.

Der klages også over at skarer af børn legede på kirkegården, hev kransene væk, rodede i jorden og fandt hjerneskalder og dødningeben, og at kirkegården simpelthen var en gennemgang for malkepiger og andre, der ville skyde genvej.

Politik

I de brede lag interesserede man sig ikke meget for politik, højst for kommunalpolitikken, der direkte angik borgerne selv. Den voksende arbejderbevægelse i århundredets sidste halvdel havde forholdsvis kun lidt grobund i en lille købstad uden nævneværdig industri som Nyborg; det var opsigtsvækkende, når man erfarede, at den og den var blevet »socialist«. Man var konservativ og holdt på det gamle, eller man var fremskridtsvenlig og bekendte sig til liberale ideer. Hvad der ellers foregik på rigsdagen har næppe interesseret andre end dem, der læste avisen, og det var væsentlig folk af den »dannede« og højstbeskattede klasse. Forøvrigt var avisens politiske artikler skrevet meget højtravende og uforståeligt for den jævne mand.

Det første valgmøde (til den grundlovgivende rigsforsamling 1848) foregik i kirken – eksercerhuset var ikke egnet dertil, mente man. Først sang man en salme »I Jesu navn bør al vor gerning ske«. Derpå indledte justitsråd

Bierfreund (byfoged fra 1829-54) og gav ordet til den eneste kandidat, universitetslektor F. E. A. Schiern, København, der var en embedsmands-søn fra byen – hans far havde været amtsforvalter i Nyborg. Han sagde sådan noget som at det var en betydningsfuld tid denne, hvor kongen havde givet sin magt til folket, og derfor stod han nu her for at tilbyde sine bedste kræfter til fædrelandets vel. Da han sidst stod på dette sted, var det for at bekræfte sin dåbspagt ved sin konfirmation, nu ville han stille sine evner til borgernes tjeneste. Der var ingen modkandidater, og da han havde sluttet – talen varede fem minutter – sagde byfogden, at de der ville vælge kandidaten skulle række hånden i vejret. Så blev han kåret, og efter afsyngelsen af en salme var valget forbi. Hele forestillingen havde varet en halv times tid.

Så fredeligt forløb valgmøderne ikke bare få år senere; især gik bølgerne højt mellem de nationalliberale og bondevennerne. Byens blad var fra første begyndelse på nakken af boghandler Gomard, som var bondepartiets repræsentant (mod pastor Vilh. Birkedal i Ryslinge), fordi redaktøren, lærer Langberg, var ivrig nationalliberal. I april, maj, juni 1852 vrimler det med politiske indlæg for og imod de lokale politikere. Det var utroligt, hvad man dengang kunne frembringe af injurier uden at risikere tiltale. Den ene overfusede den anden til morskab for den upartiske læser. Forøvrigt blev Gomard valgt for Nyborgkredsen i mange år, dog væsentlig ved landboernes stemmer.

Hvor fjernt man var fra vor tids krav om hemmelig afstemning kan ses af, at flere vælgere af pur chikane fik navnene på dem fra byen, som stemte på Gomard, offentliggjort i avisen. Det var valgtryk, så det forsløg, for meningen var tydeligt at sætte disse vælgere på den sorte liste, og redaktøren lod gladelig navnene på disse sine modstandere trykke.

Der siges ellers, at man 1852 næppe kunne trække vælgerne af dynerne. Landboerne sagde troskyldigt: Når kongen er med os, er det ligemeget, hvad de andre vill! Ja en brav sogneforstander fra Avnslev trådte endda op med det ærligt mente forslag at opstille kongen selv som Nyborgkredsens folketingskandidat.

Voldsomt gik det også til, da forfatningskampen stod på i århundredets sidste tredjedel, mellem venstre, der havde flertallet i folketinget, og højre, som ikke ville vige fra ministertabureterne.

Når der var valg, foregik det dengang i eksercerhuset, eller på Torvet, hvis der ikke var plads der. Kandidaterne og deres stillere talte til de forsamlede vælgere fra rådhusets balkon. Godsejerne var mødt op med deres husmænd i følge, for at de kunne række hænderne i vejret for højres kandidat, når afstemningen foregik. I de fleste tilfælde blev der forlangt skriftlig afstemning, men denne var langtfra hemmelig, og mangen en turde af hensyn til sit

arbejde og sin forretning ikke stemme efter sin overbevisning. De konservative købstadboere var rasende over venstrebønderne, der kom ind fra landet og afgjorde valget; når de kørte hjem om aftenen, kunne de risikere at få sten og andet i hovedet.

Da Estrup havde udstedt den første provisoriske finanslov uden om rigsdagen, afsendte byrådet, der havde inviteret byens honoratiorens til et stort festmåltid på rådhuset, et telegram til konsejlspræsidenten, hvori de takkede ham, fordi han stod fast på kongens og folkets ved grundloven hjemlede ret.

Parlamentarismen var ikke knæsat på det tidspunkt; overgangen fra enevælde til almindeligt folkestyre tog et halvt århundrede.

Hvert år fejredes grundlovsdagen af de nationalliberale borgere med stor fællesspisning i Christianslund, med højtravende taler og sange og med 27 salutskud af en lille kanon, som blev opstillet derude. Det var dog nok kun et fåtal af byens borgere – vel de mest oplyste og velhavende klasser – der var modne nok til at glæde sig over enevældens ophør og borgerstandens tiltagende magt. Småborgerne var vist nærmest ligeglade, og de konservative embedsmænd og militære saboterede mere eller mindre åbenlyst den »demokratiske« fest i skoven. 1852 forbød kommandøren for 3. jægerkorps, oberstløjtnant Neergaard, sine soldater at deltage i festen og henstillede til sine officerer ikke at vise sig ved politiske fester. Oven i købet forstærkede han vagten ved portene, mens de glade festdeltagere fredeligt vandrede i skoven.

Da de københavnske blade fik fat på den historie, måtte sagen undskyldes med, at der havde været optøjer af fulde soldater i skoven flere søndage i træk, og at vagten forøvrigt skulle være publikum behjælpelig med at finde ud gennem fæstningens snævre og krogede udgange. – Men det var der ingen, der tog for gode varer.

Befolkningens nationale sindelag var der ikke noget i vejen med. Da en prøjsisk kanonbåd »Chamäleon« 1867 løb ind i havnen, advarede Nyborg Avis mod at fraternisere med dens besætning, hvad der vist var ganske overflødig.

Da den fransk-tyske krig udbrød 1870, var håbet om revanche for Danmark stort. Begejstringen for Frankrig var ægte og dybfølt. Tappenstregen gik som sædvanligt hver tirsdag aften, og musikken spillede spontant Marseillaisen en aften i juli, da krigen var brudt ud, og den bekendte agent Chr. Jensen udbragte et leve for Frankrig og udtrykte ønsket om held for de franske våben, mens folkemængden råbte hurra. I byen strikkede man strømper til de franske soldater og samlede ind til dem. Gadedrengene fløjtede og sang Marseillaisen.

Kristendom

Religiøst set var der tilsyneladende mere liv i byen end nu, fordi moderne antireligiøse tanker ikke vovede at vise sig offentligt, om de var til stede. Der var mere kirkegang – men som vi har set gik en del i kirke under tvang. Både skoleelever, konfirmander, soldater og slaver skulle gå i kirke. Man lagde i det ydre megen vægt på religionen. I de fattigere skoler blev der terpet bibelhistorie og katekismus gennem alle skoleårene, så børnene kunne stoffet udenad. Ganske oplysende er et avertissement fra 1852, der melder, at hs. højærværdighed biskop Engelstoft fra Odense vil komme på visitats, og derfor skal de tre sidste års konfirmander møde i kirken til overhøring, medbringende skudsmålsbøger og det ny testamente.

Efter 1864 blomstrede de folkelige møder i grundtvigsk ånd frem. I rådhusalen holdtes der ugentlige møder, både belærende og opbyggelige.

Som omtalt levede overtroen kraftigt i byen, ligesom alle andre steder i den tid, hvor man ikke kendte elektrisk lys. Man fortalte mange historier om spøgelser i de gamle huse, man turde ikke gå over kirkegården eller forbi den »hvide jomfru« om natten, man så varsler, man gik til kloge koner, man rystede, når man hørte at den og den ejede en Cyprianus. Det er ikke let at udrede, hvad der var kristendom og hvad der var overtro. I menigmands øjne var det allsammen nok lige helligt og troværdigt. Mange gik med »himmelbreve« i lommen og mente sig derved trygge for alskens fare, og i hjemmene opbevarede disse primitive forfalskninger, der sagdes at kunne beskytte mod torden og lynild. Et tilfælde har bevaret et himmelbrev fra Nyborg, skrevet 1827. Af den slags amuletter har der været utallige.

Standsforskelle

Vil man sammenligne datidens syn på klasse og stand med vor tids, vil man finde, at der er foregået en fundamental ændring i løbet af de sidste årtier. Nu kan man ikke sige, at der er uoverstigelige kløfter mellem rig og fattig, mellem god og mindre god familie. Personlig dygtighed gælder som regel mere end fødsel, rigdom og forbindelser.

Der er flere gange i det foregående givet eksempler på, at der i Nyborg, som med rette kunne karakteriseres som en embedsmands- og storkøbmandsby, virkelig var forskel på byens »gode« familier og andre mennesker, på embedsstand og borgerstand, på akademiker og lægmand, på rig og fattig. Klassefordomme og standsforskelle beherskede samfundet, og man fandt sig heri, fordi man ikke kendte andet. Man beholdt den plads i samfundet, man var født til. Selvfølgelig må man ikke tro, at de forskellige

kredse ikke kunne snakke med hinanden – sådan var det langtfra. Selv den ranggale kommandant var meget afholdt af sine underordnede, og de store købmænd var joviale og faderlige over for deres personale. Forholdet var lidt hen efter det patriarkalske, men der var usynlige grænser, man ikke ustraffet kunne overtræde.

Nutildags vil det vist ikke være muligt, at en borgmester skælder avisdrengen ud og forlanger, at han først skal bringe avisen hen til ham, før de andre abonnenter får, fordi han er borgmester. Men det skete dengang.

Standsforskellene gav sig også udtryk i titelvæsnit; på brevene måtte man enten angive titlen i sin fulde udstrækning, eller i hvert fald skrive S. T. (*salvo titulo*, med udeladelse af titler) foran navnet, som en undskyldning fordi man var så uhøflig ikke at give adressaten hvad der tilkom ham. – Almindelige gifte koner var madammer og deres døtre jomfruer. Kun damer af overklassen var fruer og frøkner. Tiltalen med De var trængt ind, kun til bønderne kunne man endnu sige Han, I eller du. Selv børnene sagde langt op i tiden De til deres forældre.

Afslutning

Til afslutning skal der citeres en lidt overlegen og ironisk karakteristik af byen, skrevet 1854 af en vittig københavner-pen i »Flyveposten«:

»Nyborg er en mærkværdig by! Vel har den intet teater, ingen domkirke, ingen skatte af skulptur eller maleri; men til gengæld ejer den en ny klub, en kælder, hvori drost Peder Hessel ikke har boet, og en stor politisk notabilitet (jeg mener lovgiveren Gomard). Stadens indvånere må henføres til tre klasser: 1) den indfødte race – fynske naturmennesker, som spiller kegler og pynter sig om søndagen; 2) familier af embedsstanden, der snarere må betragtes som københavnske end nyborgske; 3) en stamme af folk, der oprindeligt har hørt til forrige kategori, men som, ved et altfor langt ophold imellem de indfødte, er sunket ned i komplet provinsialisme ... Hvad byens skønne angår, da driver de deres snerperi til en ganske utrolig højde. Vore damer i København, der forstår at hilse med et så venligt smil og en så yndig bøjning, ville i sandhed forbavses, når de så en nyborginde hilse. Thi istedet for at se på den, der tager hatten af for hende, fæster hun sine blufærdige øjne på spidsen af sine provinsielle sko, og dersom hun i det hele taget bøjer nakken (thi det er et åbent spørgsmål) da sker det, ved alle gratier! på en fuldkommen usynlig måde ... byens damer hilser med øjenbrynene.

Med hensyn til sæder og vedtægter lod der sig skrive en lang afhandling om den lille fæstning ved Store Bælt. Således har begge køn særskilte pladser i kirken, men besøger afvekslende de selvsamme badehuse (hvilket dog, mildest talt, er udelikat). Fremdeles har Nyborg, i modsætning til andre stæder, sin sæson om sommeren ... om vinteren ligger derimod Nyborg i dvale, som kun sjældent afbrydes af et bal på rådstuen ...

Blomsten af byens glæder er dog, forunderligt nok, de djærve skænderier, der aldrig undlader at opstå ved forskellige festlige lejligheder. Efter slige moralske sammenstød har den lille stad en rig kilde til de allerinteressanteste debatter. Der flyder, om ikke blod, så blæk, thi Nyborg har jo en avis. Ethvert parti betragter sagen gennem sine briller; man grupperer sig om de stridende parter; man laver inserater til bladene – byen har hjertebanken, feberagtig uro og sover ikke om natten. For en uge eller to er den virkelig reven ud af sit ensformige, stagnerende liv ...

Nok er det, at dersom en iagttager af profession, enten på videnskabens eller poesiens vegne, vil studere det danske købstadsliv, da råder jeg ham til at opslå sit paulun i den lille fynske fæstning ... Tro mig altså, min

iagttagende ven! Lad din tjener pakke kufferten og gå ombord på dampskibet »Flora«. Du vil ikke fortryde et kort ophold iblandt fynboerne. Hvor ofte finder man vel en købstad, som så frit forråder sine yndigheder og fejl – en købstad i moralsk negligé! Jeg for min part gentager og vil til min død gentage, at Nyborg er en mærkværdig by!«

Bryggeriet Carlsminde

Et industriforetagende i Nyborg (1856-1981)

Som et supplement til skildringen af Nyborg i 1800-årene skal her fortælles om en af byens større industrivirksomheder, som for 125 år siden startede i al beskedenhed, men med tiden udviklede sig til et betydeligt foretagende, nemlig bryggeriet Carlsminde.

I 1855 fandtes der i den lille by med blot 3565 indbyggere syv brændevinsbrænderier, men kun to ølbryggerier. På den tid har man ofte efter gammel skik selv brygget sit hvidtøl i mange hjem. Det ene af bryggerierne lå i Mads Lærkes gård og tilhørte brygger *Carl Larsen*, der var født i Nyborg 1823 og som havde deltaget i krigen 1848-50. Det har uden tvivl været en meget beskeden virksomhed uden udvidelsesmuligheder, og 4. jan. 1856 købte den driftige mand da for 3800 rdl. huset Blegdamsgade 4 med sidebygninger, gård med pumpe samt frugt- og køkkenhave, liggende op mod bagsiden af volden mellem Kronprinsens og Dronningens bastioner. Det to-etages bindingsværkshus på 14 fag tilhørte cand. theol. *C. L. Guldberg* og søskende, som havde arvet det efter deres i 1850 afdøde far, adjunkt ved den i 1839 nedlagte latinske *Eggert Chr. Guldberg*, søn af statsminister Ove Høegh-Guldberg. Denne bys »smagsdommer« skildres af gamle elever som en vindtør men lærd mand i græsk, latin og dansk, som på grund af sit »snigende og listende væsen« havde fået øgenavnet »Sneglen«. Det endelige skøde er dateret 20. juni 1856, og denne dato regnes for bryggeriets fødselsdag. Carl Larsen indrettede straks et hvidtølsbryggeri i dette beskedne hus, som han forøgede med en tilbygning.

Desværre tier kilderne om virksomheden i Carl Larsens levetid. Vi kan efter skattelisten for 1877 fastslå, at hans indtægter ikke nåede op på de 4.000 kr., hvilket tyder på, at det næppe har været noget blomstrende foretagende ud over det almindelige. Det kendte portræt af ham viser en bred og vennesæl mand, pyntet med erindringsmedaljen fra krigen på opslaget.

I årene omkring og efter 1850 skete der ellers i Danmark en vældig udvikling inden for det traditionelle, århundredgamle bryggerifag. Den allerede dengang berømte brygger *J. C. Jacobsen* var foregangsmanden. Det lykkedes ham i 1847 at fremstille det første undergærede øl efter bayrisk manér i Danmark, begyndelsen til den senere så populære »bajer« og den

Blegdamsgade 4, som brygger Carl Larsen i 1856 købte af adjunkt E.C.Guldbergs arvinger og lod indrette til hvidtølsbryggeri. T.h. hjørnet af garver H.Brunings gård og t.v. blik mod »Ravnekrogen«. Foto på 1/4 Bryggeriet Carlsminde og NLA.

lysere »pilsner«, som fuldstændig slog hvidtøllet ud med deres pikante smag og passende alkoholprocent.

Da Carl Larsen døde 16. febr. 1880, 57 år gammel, lod hans enke Rasmine sine to sønner Hans *Albert* og Erik *Charles* overtage bryggeriet under firmanavnet *Brødrene Larsen*. Albert var født 1855 og uddannet som landmand, mens Charles, født 30. maj 1856, samme år som faderen startede i Blegdamsgade, fik en uddannelse som brygger i København og altså var fagmanden. Han var optaget af tidens moderne bryggeriideer og gik aktivt ind for en ændring af tingenes tilstand. Han indså klart, at brygning af bayersk øl var fremtidens løsen, og i vinteren 1882-83 foretog han det første forsøg, idet han bryggede 300 tønder (godt 400 hl) undergæret øl. Da huset ikke havde de nødvendige kølekældre til at lagre det i, måtte han leje den endnu stående poterne (»udfaldsport«) i kurtinen mellem Dronningens og Kronprinsens bastioner som lagerplads med passende temperatur.

På Fyn var der da kun Albani bryggeri i Odense (grundlagt 1859), der bryggede bayersk øl, og det kan derfor betegnes som et dristigt kup af et lille provinsbryggeri at give sig i lag med et så stort vovestykke, hvor alt praktisk talt stod på spil og afhang af et godt resultat. Heldigvis lykkedes experi-

mentet over forventning, Nyborg-bajeren var skabt og blev modtaget med begejstring, og dermed gik bryggeriet en strålende fremtid i møde.

Det var i denne anledning, at Charles Larsen gav bryggeriet navnet *Carlsminde* til erindring om sin far, sandsynligvis påvirket af J. C. Jacobsens Carlsberg (opkaldt efter sønnen), og måske som et udtryk for, at provinsen nu førte sig frem og tog konkurrencen op med hovedstaden. Navnet Carlsminde findes første gang brugt i omtalen af den nye øltype i februar 1883 og kan altså snart fejre sit 100 års jubilæum.

Herefter fulgte en voldsom ekspansion, som næsten tager pusten fra én. Allerede i oktober 1882, altså før brygningen var færdig, købte Charles af Nyborg byråd en beskeden, men værdifuld parcel ind mod volden bag sit hus i Blegdamsgade, ialt 665 kvadratalen for den billige pris af 665 kr., og i de følgende år udgravedes volden, der anlagdes iskældre og kølige lagerkældre, der byggedes nyt bryghus med malteri og tappehal, hvor det gamle, nu nedrevne hus havde ligget. Komplekset kan ikke kaldes kønt efter æstetisk målestok, men praktisk, og da det hele stod færdigt i 1887, kunne Charles Larsen nok føle sig stolt. Broderen Albert, hvis rolle i fremstødet vel har været ret passiv, trak sig samme år ud af firmaet og helligede sig landbruget.

Det gik nu fremad slag i slag. Bryggeriet kunne efterhånden næppe producere så meget, som der var efterspørgsel efter. I 1890'ernes slutning var den årlige kapacitet 7.000 hl bayersk øl og 2.800 hl hvidtøl. Ved jubilæet 1908 regnede man ud, at der var solgt ca. 40 millioner bajere de første 25 år. Da kundekredsen væsentligt begrænsede sig til byen og nærmeste opland, idet bryggerierne respekterede hinandens område, må man sige, at det var et pænt resultat. Hele tiden stod byggearbejder og forbedringer på programmet. I 1894 var der igen betydelige ombygninger og udvidelser af de forhåndenværende bygninger. Grunden vest for bryggeriet blev erhvervet, is- og lagerkældrene blev gjort større, der byggedes et nyt kedel- og maskinhus med en høj skorsten, en selvstændig kontorbygning samt en som det siges monumental indkørselsport. Der opførtes større remiser til bryggerivognene og stalde til de svære bryggerheste, som man selvfølgelig brugte langt op i vort århundrede, både på by- og landture. Arkitekt Colding stod for byggeriet, hvis ydre træk så nogenlunde er bevaret den dag i dag.

For at få den nødvendige kølige temperatur i kældrene til lagring af bayerskøllet måtte man i lang tid anvende naturlig is. Isningen foregik, som tidligere nævnt, i voldgraven foran kurtinen mellem Dronningens og Kronprinsens bastioner, når der var isvinter. Isen blev savet i stykker i flager, og op ad volden blev der bygget en trækonstruktion i tre etager. Isstykkerne blev kastet fra den ene op til den næste for til sidst at blive læsset

på hestevogne, der transporterede isen den korte strækning tværs over volden hen til en skakt på bryggeriets bagside, hvor igennem den blev styrtet ned i kælderen og oplagret. Først et stykke op i 1900-årene hørte denne festlige og maleriske, men noget besværlige isning op, da køleanlæg blev installeret.

1894-ombygningen skete på baggrund af, at Charles Larsen omgikkes med planer om at ændre driften af det voksende privatforetagende. Dette foregik på den måde, at han solgte bryggeriet til et til dette formål dannet aktieselskab for 225.000 kr. Den 5. marts 1895 indbød aktieselskabet, som bestod af en række af byens kendte og kapitalstærke folk samt Charles Larsen selv, der skulle vedblive at lede bryggeriet som direktør, til aktietegning. Indbyderne havde i forvejen tegnet 100.000 kr. tilsammen, og et lignende beløb blev udbudt i aktier på 1.000, 500, 200 og 100 kr. (til pari-kurs).

Denne indbydelse, der blev offentliggjort i Nyborg Avis, bragte borger-skabet i byen i oprør, om ikke til alle indbydernes, så dog i hvert fald til Charles Larsens forbavselse og græmmelse. Man havde åbenbart den fornemmelse, at der var tale om en rævekage, som lugtede ilde, fordi en lille kreds af borgerne havde vidst at sikre sig aktiemajoriteten i en sikker forretning. Der opstod den tilstand, som avisen betegnede som »ølkrigen«, idet ca. 80 af de misfornøjede borgere gik sammen og besluttede at oprette et konkurrerende aktieselskab, »Bryggeriet Nyborg« kaldet. Det var en alvorlig affære. I løbet af kort tid blev der hertil tegnet aktier for over 100.000 kr., og en konstituerende generalforsamling blev indkaldt godt 14 dage senere i rådhusets store sal.

Charles Larsen indså, at denne historie kunne blive til alles ruin, og han handlede derfor hurtigt. Han tilbød, at han som personlig gave ville skænke 25.000 kr. til Borgerforeningens Byggefond, som var i færd med at samle penge ind til borgerbygningen (Borger- og Haandværkerforeningen og Industrihotellet), hvis man ville opgive planerne. Endvidere lovede han, at aktionærerne i det nye foretagende kunne få aktier i $\frac{1}{4}$ s Carlsminde for de beløb, de havde tegnet sig for. På den stormfulde generalforsamling gik et flertal ind for dette, men der var mange der knurrede. Som et kompromis blev gaven på de 25.000 kr. delt sådan, at Borgerforeningen kun fik 20.000 kr., mens de 5.000 fordeltes til en række understøttelsesforeninger og sygekasser, til svendehjemmet, arbejdernes byggefond og flere andre småformål.

Efter dette lagde bølgerne sig så nogenlunde, og borgmester Schou kunne 12. okt. 1895 meddele $\frac{1}{4}$ s Carlsminde borgerskab på ølbryggeri i Nyborg.

Charles Larsen glemte aldrig det uventede chok, han havde fået ved

Bryggeriet Carlsminde efter moderniseringen i 1887, hvor der blev bygget nyt bryghus, malteri samt kedel- og maskinhus. I forgrunden holder ølvognen og i baggrunden skimtes trækionerne fra Kronprinsens Bastion. Foto på 1/5 Bryggeriet Carlsminde.

denne lejlighed. Der kan vel næppe være tvivl om, at han personligt ikke havde skyld i den måde, sagen var grebet an på, og at han ikke havde kunnet forudse den forargelse, den vakte. Efter aktieselskabets oprettelse virkede han videre som administrerende direktør og fortsatte ufortrødent med at modernisere bryggeriet i takt med tidens tekniske fremskridt.

Han var allerede med et par og tredive år en særdeles velstående mand. Ved hjælp af de offentliggjorte lister over skatteligningen i Nyborg kan vi se, at han i 1880'ernes slutning lå blandt de øverste i byen, og fra 1891 til 1894 var han simpelthen den højeste skatteyder med en skattepligtig indtægt årligt på fra 24.000 til 30.000 kr. Pengene var mere værd dengang end nu. Efter 1895 sank hans indtægt til omkr. 20.000-25.000 kr., men han lå stadig i toppen og 1901 var han med 22.000 kr. igen den højeste skatteyder.

1894 indvalgte han i byrådet, fra 1900 som repræsentant for de højstbeskattede. 1903 udtrådte han. Forøvrigt sad hans bror Albert i byrådet fra 1897 til 1906. Charles var medlem af Sparekassens repræsentantskab fra 1908 til sin død 1913, og var fra 1909 formand for dette. Han virkede ligeledes i bestyrelsen for Borgerforeningen og var bestyrelsesmedlem for Nyborg Klub, en selskabelig forening med klubværelser og bibliotek. I den

lille by kunne han ikke undgå at blive involveret i flere gøremål. Han var således formand for den store Østfyns udstilling i Nyborg september 1894. Til den havde tømrermester Aug. Colding & Søn bygget en flot pavillon på Torvet, og der var også udstilling i rådhusets store sal og i gymnastikhuset i Nørregade (den gamle Ordonnansgård). Der deltog 300 udstillere og kom over 16.000 besøgende, og det blev en stor succes. Som et kuriosum kan nævnes, at han også var med i komiteen til at starte den første bilrute i Danmark fra Nyborg til Kerteminde 1904. På grund af svigtende teknik blev den dog en fiasko på dette tidlige tidspunkt.

Den tillidspost, der glædede ham mest, var nok medlemskabet af den landsomfattende Bryggeriforenings bestyrelse som repræsentant for provinsbryggerierne. Han blev næstformand og talte kraftigt de små bryggeriers sag, samtidig med at han opretholdt sit venskab til brygger Carl Jacobsen og de andre store.

Charles Larsen var gift med Marie Høeg. De havde én datter og tre sønner. Den ene af disse, *Svend Høeg Larsen* (f. 1888) har efterladt nogle erindringer, som en del af de her fortalte træk skyldes. 1888 byggede arkitekt E. Schwanenflügel fra Odense huset Stendamsgade 12 (ved Landporten) til familien. Til ejendommen hørte en dejlig have ned til voldgraven. 1900 lod familien bygge »Sommerhjemmet« på Østerøvej over for Stjerneskanen, en af de første villaer ved stranden. I hjemmet udfoldedes, som man kan tænke sig, en stor gæstfrihed. Mange af byens kendte personer færdedes her. Charles Larsen havde stor kærlighed til malerkunsten og var en hyppig gæst på kunstudstillinger, på auktioner og hos kunstmalere og skabte en omfattende malerisamling i sit hjem. Det var derfor naturligt, at han som det kulturmenneske han var, i 1911, da man planlagde et museum i Nyborg, blev medlem af den nyoprettede Museumsforenings bestyrelse. Sammen med den nærmeste familie og gode venner rejste ægteparret en del, især til Tyskland og Frankrig, både for at se og opleve noget og for at besøge udstillinger og bryggerier.

Charles Larsen, hans hustru og børnene var højt elskede på Carlsmindes bryggeri, hvor der herskede gammeldags patriarkalske tilstande. 1908 fejredes 25-års jubilæet for bayerskølbygningen med en stor fest. Direktøren fik af medarbejderne overrakt et sølvbæger med inskription, og han skænkede pengebeløb til Nyborg Handelsstandsforening og til Beværterforeningen til velgørende formål, ligesom han lod Fattiggårdens beboere bespise. Da han i 1912 fejrede sit 25-års jubilæum som eneleder af bryggeriet, blev han hyldet ikke blot af byens øvrighed og borgere og af Bryggeriforeningen, men også af arbejderne og funktionærene – staben var på 15-20 mand – hvoraf mange havde haft deres gerning på stedet lige så

længe som han. Arbejderne overrakte ham et drikkehorn, et sølvbeslaget bøffelhorn, en halv meter langt, og så med tilfredshed på, at han straks tog det i brug og drak en bajer af det. Desværre forbitredes festen for ham, da pressen ikke kunne lade være med at tage den pinlige sag fra aktietegningen i 1895 op ved den lejlighed og derved dryppede malurt i drikkehornet. Hans bløde sind krympede sig over at blive mindet om dette nederlag.

I flere år havde han følt sig træt og givet mere og mere af sit arbejde fra sig. I 1906 var Carl Jacobsens søn *Vagn Jacobsen* (1884-1931) fra Ny Carlsberg blevet ansat som brygmester på Carlsminde efter flere års studium i udlandet og fine bryggereksaminer i USA og Tyskland. Pr. 1. oktober 1908 blev han direktør, idet Charles Larsen fratrådte, dog uden at træde ud af bestyrelsen. Vagn Jacobsen var en grand-seigneurtype, som ikke helt passede ind i den lille provinsby, hvor han og hans hustru dog hurtigt blev populære. I oktober 1911 fratrådte han for at indtage en plads i Carlsbergbryggeriernes direktion. I 1914 blev han direktør for Carlsberg. Før sin afrejse fra Nyborg forærede han en to-årsers robåd til Nyborg Roklub. Den blev døbt »Vagn«.

Charles Larsen skulle ikke opleve 1. verdenskrig. Det var blevet ham spået, at han ikke ville blive ældre end sin far, men dø i sit 57. år, og det kom også til at passe. Han led af tiltagende åreforkalkning og havde i 1912 et apoplektisk anfald. I oktober 1913 døde han på en klinik i København og blev begravet i Nyborg.

Vagn Jacobsens efterfølger 1911 blev bornholmeren *Chr. J. Tranberg*, som havde været ansat på flere store amerikanske bryggerier, bl.a. som brygmester i St. Paul, Minnesotas hovedstad. Han fik gennemført, at Carlsminde som det eneste bryggeri i Danmark fik lov til at beholde sin røde eksportetiket, selv om det drejede sig om pilsnerøl. I hans tid blev maltkøllen udskiftet. Under 1. verdenskrig havde bryggeriet store vanskeligheder, ikke mindst på grund af indskrænkningerne i korntildelingen, hvad der dels påvirkede øllets kvalitet, dels betød en uvelkommen rationering af øllet, hvilket selvfølgelig ikke var populært. Det lykkedes ham dog efter omstændighederne at føre bryggeriet nogenlunde helskindet gennem de vanskelige år, selv om der ikke kunne være tale om fornyelse og forbedringer af produktionsmidlerne.

Fra 1. maj 1921 blev *Jens Gotthelf Nielsen*, f. 1885 i Holstebro, direktør for Carlsminde. Han havde begyndt sin uddannelse som lærling på Holstebro Aktiebryggeri og fortsatte den på Fuglsangs Maltfabrik i Haderslev, der dengang var tysk, og på andre tyske bryggerier. I 1911 besøgte han bryggerskolen i Berlin og udgik derfra 1912 som brygmester. Under krigen arbejdede han i Thisted og Kolding, hvorefter han kom til Nyborg. Her

ventede der ham en vanskelig opgave med at få rådet bod på de forsømmelser, krigen havde ført med sig, og få forbedret kvaliteten af øllet. Det tog tid at få rettet tingene op. I begyndelsen af 1930'erne blev de fleste gamle trækar til gæring og træfade til lagring af øllet udskiftet med moderne emailerede kar og tanke af jern, hvad der afgjort gav et bedre produkt. J. G. Nielsen forøgede desuden bryggeriets popularitet ved at optage fremstillingen af mineralvand, rød og gul soda vand og hvid vand. I forbindelse hermed købte Carlsminde i 1923 mineralvandsfabrikken Cito, der var grundlagt 1890 af Nyborg Apotek til fremstilling af »mineralske Vand, svensk Sodavand og Limonader« og var indrettet i gården i dets bygning Adelgade 2.

Nielsen var vellidt på grund af sit hyggelige væsen og sin faglige dygtighed, og i hans tid blev Carlsminde et yndet lærested for brygmesterelever fra den skandinaviske Bryggerhøjskole. Bryggeriet var af mellemstørrelse og derfor et passende sted at begynde på som elev, og efter bestået eksamen kom en del af dem tilbage som assistenter. Endnu idag sidder der rundt omkring mange danske brygmestre, som er oplært hos J. G. Nielsen.

Udbruddet af 2. verdenskrig i 1939 betød igen, at der blev stukket en pind i hjulet for den tekniske udvikling i takt med bryggeriets modernisering, som stadig stod på dagsordenen. De lange krigsår medførte sparsomme bygtildelinger, ølrationering, dårligt fyringsmateriale samt andre vanskeligheder. Besættelsesmagten rekvirerede ofte øl, og under de lange ventetider for de rejsende, der skulle over det minefyldte Storebælt, blev der ekstra stor efterspørgsel efter øllet på hoteller og restauranter. Man fristedes derfor til at slække på dets kvalitet, hvad der blev til stor skade for renomméet, især da ølrationeringen blev ophævet 1948. For Carlsminde som for så mange andre provinsbryggerier betød dette, at salget gik katastrofalt tilbage. En fortsættelse af moderniseringen, der havde hvilet så længe, og en udbygning af bryggeriet var en nødvendighed.

Efter 35 år som leder forlod J. G. Nielsen sin stilling pr. 1. marts 1950, men blev siddende i bestyrelsen, der desuden bestod af apoteker S. Aa. Gelling Hansen (formand), restauratør Østervemb, købmand Ove Nielsen og ingeniør A. G. Korsgaard. Takket være hjælp fra Bryggeriforeningen kunne Carlsminde, der var kommet i økonomisk lavvande på grund af krigen, atter gå i gang med det nødvendige moderniseringsarbejde.

J. G. Niensens afløser blev brygmester, cand. pharm. *Troels Friis*, som dog efter halvandet års forløb opgav stillingen.

Han efterfulgtes 15. okt. 1951 af den nuværende direktør *Helge Wormer*, f. i Farum 26. aug. 1918 og student fra statsgymnasiet i Svendborg. Efter farmaceutisk uddannelse i Hesselager og Svendborg og studieår på Danmarks farmaceutiske Højskole blev han cand. pharm. i 1944. Uddannelsen

til brygmester fandt sted på Bryggerihøjskolen, forbundet med praktik på flere danske bryggerier, deriblandt Carlsminde, samt i Oslo. Fra okt. 1947 til 1951 virkede han som brygmester på Wiibroes Bryggeri i Helsingør, hvorefter han af Bryggeriforeningen, der havde særlige økonomiske interesser i Carlsminde, opfordredes til at søge direktørstillingen der, som han også fik.

Det årlige salg var på dette kritiske tidspunkt nede på 2.800 hl skattepligtigt øl og ca. 2.500 hl hvidtøl, samt 300.000 flasker sodavand. Efter få års forløb lykkedes det under hans ledelse at genskabe tilliden til produkterne ved at lægge vægt på deres kvalitet og ensartethed, og da bryggeriet i 1956 fejrede sit 100 års jubilæum med stor festivitas og reklamesans: konkurrence om den bedste vinduespyntning i byen, gaver til alle dem, der fejrede fødselsdag samme dag (20. juni) m.m., var krisen heldigvis overvundet, så flaget stolt kunne vaje fra den flotte flagstang, personalet havde foræret bryggeriet som fødselsdagsgave. Moderniseringen tillige med anskaffelsen af nye maskiner og anlæg var i gang, og dermed fortsattes i de følgende år. I 1958 inddrog nye garager, og lagerlokaler indrettedes. Derefter fulgte nye tapperi- og skyllemaskiner, samt ændringer af kedel- og køleanlæg, som fra nu af blev automatisk styrede. I 1966 skete en total ombygning af tapperibygningsens indre, indretning af nye frokoststuer, omklædningsrum og køkken; forøgede lagerlokaler og flere nye maskinanlæg, hvoraf specielt en ny tunnelpasteur var bemærkelsesværdig. I 1971 blev det gamle bryghus fra 1886 udskiftet, da det var helt nedslidt. Mæskekarret var især i dårlig forfatning og blev genopbygget af jern, ligesom brygkedlen blev erstattet af en større af rustfrit stål. Denne ombygning blev foretaget efter bryggeriets egne tegninger og beregninger og betød en fordobling af kapaciteten. Dette medførte atter, at tapperimaskinerne og kedelanlægget måtte udskiftes med endnu større anlæg, ligesom kapaciteten i gær- og lagerkældrene forøgedes med nye kar og tanke af rustfrit stål. Således vil det ses, at bryggeriet hele tiden holdt sig à jour med udviklingen og det sidste nye inden for teknikken.

I efteråret 1971 indledtes et produktionsmæssigt og økonomisk samarbejde med Albani Bryggerierne i Odense. Et resultat heraf var, at Carlsminde fik store ordrer på brygning af maltøl (Maltex) til eksport til Nigeria, indtil landet forbød importen i 1979. Samarbejdet betød desuden, at begge bryggerier kunne foretage fællesindkøb, så varerne blev billigere. Strukturændringen inden for industri og erhvervsliv er i de sidste 15-20 år gået i retning af at skabe større enheder, og på dette felt har Carlsminde, som det vil ses, i høj grad været med.

Det gamle bryggeri står ved sit 125 års jubilæum i første række, hvad maskinanlæg og drift angår, og er økonomisk velfunderet, ligesom det har en

dygtig og interesseret medarbejderstab, hvad der ikke er mindst betydningsfuldt. Lader man tankerne gå tilbage til 1856, da brygger Carl Larsen begyndte sin beskedne virksomhed, eller til 1882, da Charles Larsen startede pilsnerproduktionen i det små, må man i sandhed sige, at udviklingen har været fantastisk, ja utrolig.

Målet for anstrengelserne har før som nu været at få det bedste produkt frem. Det ville være morsomt, om man kunne have fået en smagsprøve af de gamle ølsorter for at sammenligne dem med vor tids og for at skønne om forskellen. Det kan vi selvfølgelig ikke, men vi må antage, at hver tidsalder har syntes, at det tilbudte produkt lige netop imødekom de fremherskende ønsker. Om smagen kan man jo ikke diskutere, og smagen forandrer sig op igennem tiden.

Det kan være af interesse at kaste et blik på ølpriserne i fortiden – hvor de da kan oplyses. Såvidt vides kostede en halvflaske bayersk øl oprindelig 9 øre i udsalg. Da den nye øllov trådte i kraft 1. jan. 1890 til folkets store bekymring, hamstrede både ølhandlere og private i så stor stil til gammel pris, at Carlsminde i løbet af én dag blev fuldstændig tørlagt. Prisen var derefter 10 øre pr. halvflaske. I 1906 var den steget til 11 øre, og i 1912 til 13 øre, hvoraf én øre skyldtes forhøjelsen af ølskatten. Under første verdenskrig og i de følgende tider, inklusive anden verdenskrig og årene op til idag, steg prisen, som vi alle ved, jævnt og hurtigt i takt med inflationen og skattetrykket. I 1981 beløber den danske ølbeskatning sig efterhånden til 792% – en sørgelig verdensrekord.

Typeudvalget hos Carlsminde blev stadig udvidet. I 1901 solgtes følgende ølsorter i bryggeriets originale, kontrollerede aftapning: eksportøl, pilsnerøl, lagerøl og münchener øl. Fra 1908 gik man over til at sælge pilsneren i langhalsede flasker, selvfølgelig med propper, holdt fast med ståltrådsomvikling – ølkapselen kom først i 1930'erne. I 1911 lanceredes en ny skattefri øltype, »Svanepilsneren«, som iflg. Nyborg Avis i smag og fylde stod over de fleste andre skattefri sorter. 1912 kom den nye »Nyborg Pilsner«, en kraftig øl med en pikant, lidt syrlig smag, noget henefter den grønne Tuborg.

Også senere har der været udbudt en række forskellige produkter, nogle af dem brygget specielt til særlige lejligheder. Således nævnes til 100 års jubilæet 1956 følgende typer og mærker: grøn og rød Nyborg, luksusøl som Valdemarsøl (brygget til Danehofspillet og populært kaldet »lille Valde«), Borgerbryg, Påskebock, Julebryg og luksusøllet Guldbock. Ved siden af var der flere slags »vander«.

Den mest foretrukne dagligtype er »Borg pilsneren«, som i virkeligheden er den oprindelige »Nyborgpilsner«.

Bryggeriet i tiåret efter 1981

I vore moderne tider går den industrielle og økonomiske udvikling meget stærkt, med skærpet konkurrence, sammenlægninger og samarbejde, firma-død eller -triumf. Dette har ikke mindst den danske bryggeribranche erfaret. I det sidste tiår er antallet af bryggerier mere end halveret, hvad man kun kan beklage, også set fra et kulturelt synspunkt, idet de mindre provinsbryggerier nød en ikke ringe popularitet på stedet og også gjorde meget godt, bl.a. ved at støtte stedlige initiativer af kulturel, sportslig og anden art.

For Carlsminde har disse år været yderst tilfredsstillende, idet bryggeriet ikke alene har kunnet overleve, men samtidig har kunnet udnytte sin velfungerende produktionskapacitet næsten maksimalt. Ovenikøbet har man i 1988-89 foretaget nogle af de største udvidelser, automatiseringer og moderniseringer i bryggeriets historie ved at installere et helt nyt kedelanlæg, udvide bryghuset, opbygge gær- og lagerkælder, modernisere »ølkam« (beholder, egl. = kumme, til filtrering af øllet) og tapperi, installere et fuldautomatisk pallerteringsanlæg m.v.

Baggrunden for disse store investeringer var det tidligere omtalte økonomiske og produktionsmæssige samarbejde med Albani-bryggerierne, som kom i gang 1971. Albani-gruppen, bestående af Albani Bryggerierne A/S, Odense, Bryggeriet Slotsmøllen Kolding A/S og A/S Bryggeriet Carlsminde, Nyborg, oprettede i 1989 fælles salg og distribution i det østfynske område og tog i 1990 en nybygget lager- og depotbygning i Nyborgs Industriområde Vest i brug til dette formål.

1984 afløstes direktør *Helge Wørmer*, som havde ledet bryggeriet i 33 år, af den nuværende direktør *Ebbe Hansen*, født ved Middelfart 1942 og merkantilt uddannet. Wørmer blev dog siddende i bestyrelsen indtil udgangen af 1989 og var som bestyrelsesmedlem meget engageret i de omtalte moderniseringer, der lå helt på linie med hans egen indsats i årene efter bryggeriets 100-års jubilæum, og som betød, at det var velkonsolideret og i stand til at møde nye udfordringer. Bryggeriet har, som man vil se, gennem sin 135-årige historie altid forstået at tilpasse sig de skiftende tider. Arbejdet er også blevet gjort lettere, maskinelt og teknisk, uden at det er havnet i det rutinemæssige. Der sættes som altid store krav til standarden.

I de senere år er Carlsminde blevet et »rent« bryggeri, – dvs. at det nu kun producerer øl og ikke længere sodavand og andre former for »vand«. De mest populære produkter er stadig Borg Pilsner, Borger Bryg og Guld Bock. Til højtiderne udsendes forskellige typer af stærkt øl: jule-, påske- og pinsebryg.

I 1988 fik Borg Pilsner tildelt guldmedalje på Monde Selection, det internationale institut for kvalitetsbedømmelse. Det var en særdeles fornem og sjældnen anerkendelse af det trods alt beskedne bryggeris produkter af meget høj lødighed.

A/S Bryggeriet Carlsminde har fra første færd været en aktiv del af erhvervs- og kulturlivet i Nyborg, og dets popularitet blandt byens borgere er fortsat stor, hvad der giver en stærk baggrund. Den årlige generalforsamling overværes af mellem 300 og 400 personer fra by og land, de fleste af dem småaktionærer, som elsker deres bryggeri og afslutter hver forsamling med at udbringe et dybfølt »længe leve Bryggeriet Carlsminde!« Der er al grund til at tro, at Carlsminde også i fremtiden vil vedblive med at være østfynboernes eget lokale bryggeri med produkter i topklassen.

Kilder

Af trykkeskæbnis grunde har det været umuligt for mig her at redegøre for de mange kilder, trykte og utrykte, jeg har brugt. Originalmanuskriptet er – ligesom mit øvrige materiale til Nyborgs historie: manuskripter, optegnelser, udklip, kort, illustrationer o.s.v. – givet til Nyborg lokalhistoriske arkiv (N.L.A.) i 1977, og interesserede vil dér kunne efterse, hvorfra de enkelte oplysninger er taget.

Jeg føler det dog som en kær pligt at nævne de personer, hvis erindringsstof jeg har brugt. De er alle døde nu, men flere af dem har jeg kendt personligt. Ved deres fortællinger har jeg selv (født 1911) på en stærk måde følt mig hensat i tankerne til gamle dages Nyborg.

Mundtligt/skriftligt stof har jeg fået fra: konstruktør *H.P. Hansen*, Stadsing. kontor; murmester *Victor Hansen*; rugbrødsbager *Hans Jørgensen*; skoleinspektør *Victor Jørgensen*; *Rita Karmark*; vandmester *Carl Kjellerup*; stationsforstander *Georg Larsen*; postbudformand *Lenchler*; fru *de Lony*; telegrafbestyrer *P. Lund*; postmester *Carl Nielsen*; madam *Signe Nielsen*; styrmand *Chr. Petersen*; kaptajn, hærarkivar *Axel Pontoppidan*; oberst *L. Pontoppidan*; søminemester *H. Pristrup*; skræddermester *P. Skov*; *M. P. Steenwinkel-Svendsen*.

I bogform: erindringer af *S. C. Barth*; *Rs. Hansen Egebjerg*; *G. Fr. A. Graae*; *Johanne Lange*; *P. C. Vald. Paulsen*; *Thyra Qvist*; *Alex Wilde*.

Byplaner og kort opbevares i Ingeniørkorpsets tegnearkiv, Rigsarkivet, Hærens arkiv, Tøjhusmuseet, Kgl. Bibliotek, Stadsingeniørens kontor (Nyborg rådhus). Affotograferinger af de fleste kort haves på Nyborg lokalhistoriske arkiv. Vejkort findes i Overvejsinspektoratets arkiv.

Supplerende stof til denne bog kan søges i mine andre arbejder om Nyborg, der for størstepartens vedkommende er offentliggjort som artikler i de lokale aviser, Nyborg Avis (NA) og Nyborg Social-Demokrat (NSD). Efter opfordring giver jeg her en liste over mine bidrag til Nyborgs historie.

Artikler

Hvad de første danske aviser skriver om Nyborg (NA 9/1 1935).

Nyborg – en gammel fæstningsby (Flensborg Avis 2/8 og 4/8 1941).

Gamle billeder og kort fra Nyborg (NA 25/10 1944 ff.).

Gamle sagn og gammel overtro fra Nyborg (I) (NSD 31/10-16/11 1944).

Lidt om gadenavnene i Nyborg (NA nov. 1944).

Avisernes betydning for den lokale historieforskning (Flensborg Avis 1/11 1944).

Latinskolens bibliotek på Nyborg Museum (NSD 20/3-28/3 1945).

Latinskolen i Nyborg (NSD 3/2-24/2 1945).

En gammel vise om Slaget ved Nyborg (Fyens Stiftstid. 11/11 1944).

Nyborg stadsret og Nyborgs privilegier (NSD 26/2-17/3 1945).

Voldene omkring Nyborg (NSD 18-20/11 1944).

Et par gamle planer af Nyborg og fjorden fra 17. århundrede (NSD 21/11 1944).

Da biskop Hansen slog et slag for idræt og gymnastik i Nyborg (NSD 24/11 1944).

Træk af livet i Nyborg for 350 år siden. Nyborgpræsten Christian Bruns dagbog fra 1572 til 1591 (NSD 18/12 1944 ff.).

En indberetning fra Nyborg 1623 (NSD 2-12/1 1945).

En gammel kalentegård i Nyborg (Fynske Årbøger II, 2, 1944).

Gamle sagn og gammel overtro fra Nyborg (II) (NSD 23/4-9/6 1945).

Sagn fra Nyborg (Fyens Stiftstid. 10/9 1945).

Om Nyborgs byvåben (Fyns Social-Demokrat 16/4 1945).

Nyborg da voldene stod (NSD 28/2-5/5 1948; brudstykker heraf trykt i NSD 6-7/9 1945, 12/9 1945, 21-22/9 1945 og NA 7-12/9 1945; nærværende bog).

Svenske hjælpetropper i Nyborg 1848 (Fyens Stiftstid. 22/9 1945).

Kirkeskibsprocessioner på Fyn (Fyens Stiftstid. 2/4 1946).

Isbådstransport i gamle dage (Jul i Havn og på Hav 1946).

Nyborg under krigen i det nittende århundrede (NSD 31/1-11/2 1950; også som særtryk).

Et par bemærkninger om Nyborg latinskoles gamle bibliotek (NSD 9/4 1947).

En gammel nytårsvis fra Nyborg (NSD 24/6 1947).

Et himmelbrev fra Nyborg 1827 (NSD 25/1 1949).

Et himmelbrev fra Flødstrup (NSD 4/3 1949).

Nyborg for 100 år siden (NA 1/9 1951; også som særtryk).

Nyborg igennem tiderne (NSD 2/12 1951).

Nogle oplysninger om Nyborg omkring 1770 (NSD 4-5/12 1951).

Turister i Nyborg i ældre tid (Jul på Østfyn, Nyborg 1953).

Nyborg som søfartsby (NSD 2/12 1961).

Nyborg – topografi og historie (Dansk Hjemstavn 25, Østfynstævnet 1968, Nyborg 1969).

Da Fyns fæstning blev nedlagt for 100 år siden (Fyns Morgenblad 3/4 og 6/4 1969).

Sørøverkanonen fra bark »Faders Minde« af Nyborg (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1973).

Nyborg (Turistforeningens årbog 1976: Nordøstfyn).

Ukendt billede af Nyborg slot og vold 1808 (Nyborgbladet 7/7 1977).

Nyborg set fra Odense landevej omkring 1800 (Nyborgbladet 4/8 1977).

Fra Nyborgs gamle flagbastion (Nyborgbladet 18/8 1977).

Bøger

Om dystløb, se Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet (København 1949).

Om fastelavnsskib, se Bådeoptog i danske søkøbstæder og i udlandet (København 1953).

Om kirkeskibe, se Kirkeskibe og kirkeskibsfester (København 1950).

Om lavsskikke, se Behøvling og hønsning. Indvielses- og optagelsesskikke i håndværkerlav (København 1960).

Om strømtolden, se Skippere, klarerere og toldere (Hillerød 1969).

Bemærkning til s. 67: *Fornylig har lederen af Nyborg Lokalhistoriske Arkiv, Knud Haugaard, i sin bemærkelsesværdige bog »Johan Jacob Encke, Bygmester i Nyborg 1776-1818« (Nyborg 1989) påvist, at denne fremragende bygmester, der var født i Odense 1744 som søn af en indvandret saksisk murmester, har skabt de bedste af de nyborgske huse efter branden, f.eks. Kongegade 12 (han ejede den nedbrændte gård; bygningen, »Jacob Enckes gård«, blev fornemt restaureret 1985-87), Korsgade 4 (»Rosenvinske gd.«), Nørregade 1 (»Rasmus Møllers gd.«), Torvet 3 (»Kalentegården«), Kongegade 4 (»Schønemanns gd.«), måske også Kongegade 24 (»Løveapoteket«), Postgården for enden af Adelgade og muligvis Materialskriverens hus i Blegdamsgade.*

Register

Sterne (*) angiver illustration

- accise 28f.; se også told; -bod 17. 28f.
Adelgade 89*. 142f*. 146*
alderdomshjem, se Baggers stiftelse
Amtsstuegård 81ff.
Andersen, H.C. 54. 132ff. 145. 186. 204.
apotek 65. 143*. 244.
arbejdsanstalt 168.
arkitektur 64ff.
badehus, badning 15*. 90. 199. 229.
Baggersgade 74f*. 168*.
Baggers stiftelse 54*. 65. 74*. 162. 167f*.
171*.
ballonpost 124
banegård (første) 19*. 150ff*. (anden) 130.
153ff*.
bastioner
Prins Frederiks (flagbastion) 18ff*.
Prins Christians 20f.
Prins Carls (»lille vold«) 23.
Gregers Andersens 23f.
Kronprinsens 31f.
Dronningens 33f*. 180*.
Kongens 35ff*.
Strand- 39. 43*.
begravelse (kirken) 73. 75ff.; se kirkegård
belysning, se gadebelysning; lys
bibliotek 164. 166f.
Birkhoved 9*.
Blegdamsgade 33f. 63*. 191*. 237ff*.
boligforhold 222f.
Bonnesen, R.J., skibsbygger 79. 83. 87. 95*.
187*.
borger/repræsentation 157; -skole 162f. 165f.;
-væbning 110. 113ff*. 161f.
borgmester 157. 234.
brand 52. 55f. 64f. 146*. 160ff.; -korps 128f.
160ff.
brolægning 52f.
bryggeri, se Carlsminde
brændevinsbrænderi 177. 186. 191*.
Bunke, Ole, sømand 211f*.
butik 187ff.
by/foged 156f.; -råd 157
bygninger 64ff. 190ff. 227*.; offentlige 69ff.
børtsmakke 125ff.
Carlsminde bryggeri 33. 41. 237ff*.
»Caroline«, dæksfartøj 215*.
Christian VIII 199. 207f.; IX 150f.
Christianslund 198ff*. 209f*.; - skovhus (ba-
dehotel) 200f. 209f*.
contrescarpe 28. 41. 48. 194.
dagligliv 211ff.
dampskib 128ff*. 153. 155.
dans 205f.
demarkationslinie 48f.
diligence, se postvogn
drikkevand, se vandforsyning, -værk
Dronningegården, se Amtsstuegård
Dyrehaveeskoven 201.
dystløb 211ff.
familieliv 222ff.
fastelavn 206. 211ff. 220; -s-båd 214f.
fattiggård, -væsen 169f.
faussebrai 23. 32. 35.
fest 198ff.
finansvæsen 157ff.
fiskeri 178f.
forlystelser 202ff.
forretningstilv 187ff.
fortov 55.
fotograf 193.
Frederik VI 100. 124. 140. 207.; VII 81f. 102.
161. 208f.; VIII 83. 106. 111f. 147.
friskole 162f. 166.
fugleskydning 209f.
»Fyen« S/S 130f*.
fyr 88f. 136*.
færge (damp-) 131ff*; -lav 125ff.; -leje 131.;
-smakke 125ff.
fæstning 13ff*.
gade 52ff*.; -belysning 24*. 27*. 43*. 54*.
56*. 57ff.; -navne 52.
garnison, se militær
gasværk 35. 41*. 174; se gadebelysning
glacis 42
Gomard, J.N., boghdlr., politiker 140. 167.
231. 235.
grundlovsfest 232.
Guldberg, Eggert Chr., adjunkt 164. 203.
237.

gulddregn (Stendamsg.) 24*. 85.
 Gyldenronne, Chr., kommandant (Gylden-
 cronneske gård) 66. 84. 99. 229.; se latin-
 skole
 gøgl 196. 204f.
 handels/flåde 93ff.; -hus 190ff.; -stand 187ff.
 haver 85f.
 havn 87ff*. 125ff*. 187*. 213; -e-foged 95*.
 187*. ; -gade 48f. 95*. 187*.
 henrettelse 119f.
 Hessel/huset 199f.; -skoven (Heslet), se Chri-
 stianslund
 Holmen 16f. 30.
 Hotel
   Nyborg 60*. 64. 145f*. 149*.
   Postgården 65. 111. 134. 140. 142ff*. 203.
 Hovedvagt 15. 89*. 104ff. 116.
 husholdning 221ff.
 Husted, N.C., hotelejer 143. 150. 152.
 hverdag 198ff.
 hvide sten 199*.
 hygiejne, se renlighed
 håndværkerstand 180ff*. 223f.
 indbyggertal 156.
 indkvartering 101*. 103f.
 industri 185f*. 237ff*.
 is/bådtransport 136 ff*. ; -fart 129f*. 137.;
   -ning 32. 41. 239.
 Jacobsen, Vagn, bryggeridirektør 243.
 Jensen, Jac. Andr., smedem., kaptajn 113.
 115*. 218f. 221.
 jernbane 130f. 134. 150ff*. ; se banegård
 Jomfru, hvide 38.
 jul 189f. 218.
 Jægerkorps, tredje 98 ff.
 jøde 144f. 210.
 Kajbjergskov 202.
 kalentegård, se Nellemans gd.
 Kam/men 37f.; -grav 34. 37f. 40f*. ; -hul 37f.
 95*. 202
 kapsejlds 215f*.
 kaserne 101*. 103f.
 kildemarked (Frørup) 228f.
 kirke (Vor Frue) omslag*. 15*. 27*. 71ff*.
 109*. 119. 149*. 159. 165. 216. 230f.; -gård
 (ved kirken) 72. 77*. 85. 230; (uden for
 byen) 10. 26. 30*. 48. 76. 119. 217.
 kirkeskib (model) 79; -s-procession 215f.
 klædedragt 224f.
 Knudshoved fyr 88. 136*.
 kolera 226ff.
 kolonihave 86.
 kommandant 100. 119.; -gård 83. 99f. 105*.
 110f. 116f.
 kommunal/lov 157.; -styrelse 156ff.
 konge/besøg 207ff.; -fødselsdag 110f.
 Kongegade 109*.
 »Kongen af Danmark«, bark 91*
 Korsbrødregård 69. 149*. 227*
 »Korsør« H/F 131.
 krigsskibe (besøg) 91f*. ; se også salut
 kreaturhold 176ff.
 kristendom 233.; se også kirke
 »Kronprins Frederik Carl Christian« H/S
 129f.
 krydstoldvæsen 96f.
 købmandsgård 190ff*.
 Labri, professor 196.
 Ladegårdså 34. 40. 123*. 202. 207.
 landbrug 175ff.; -s-eksport 92f. 192f.
 landeveje 11f. 25f. 30*.
 landhandel 190ff. 193ff.
 Landport 24ff*. 103. 191*.
 Larsen, Carl, brygger 237f.; - Charles, bryg-
 ger 238ff.
 latinske 71f. 77*. 78. 84. 162ff. 203.; se
 Gyldenronneske gd.
 lavsven (håndv.) 180ff.; se også litsenlav,
 sølav
 Lindeallé 26f*.
 litsenlav 78. 130*. 134. 135f. 230.
 lokum 173. 225f.
 lys 222.
 læge 228.
 marked 194ff.; St. Gallus 28. 194f.
 Mellemgade 56*. 66.
 »Mercurius« H/S 128ff.
 Meyer, Fr. C. E., kommandant 208f. 221.
 midtermole, se skibsbro
 militær 98ff*. ; (arsenalet) 71.; se også volden
 morbærtræ 85.
 murerlav 183f.
 møllegrav 24. 63. 105*. 171ff.
 Møller, Rs., gård 66.
 Nellemans gd. 66. 82*. 190.
 Nielsen, Jens Gotthelf, bryggeridir. 243f.

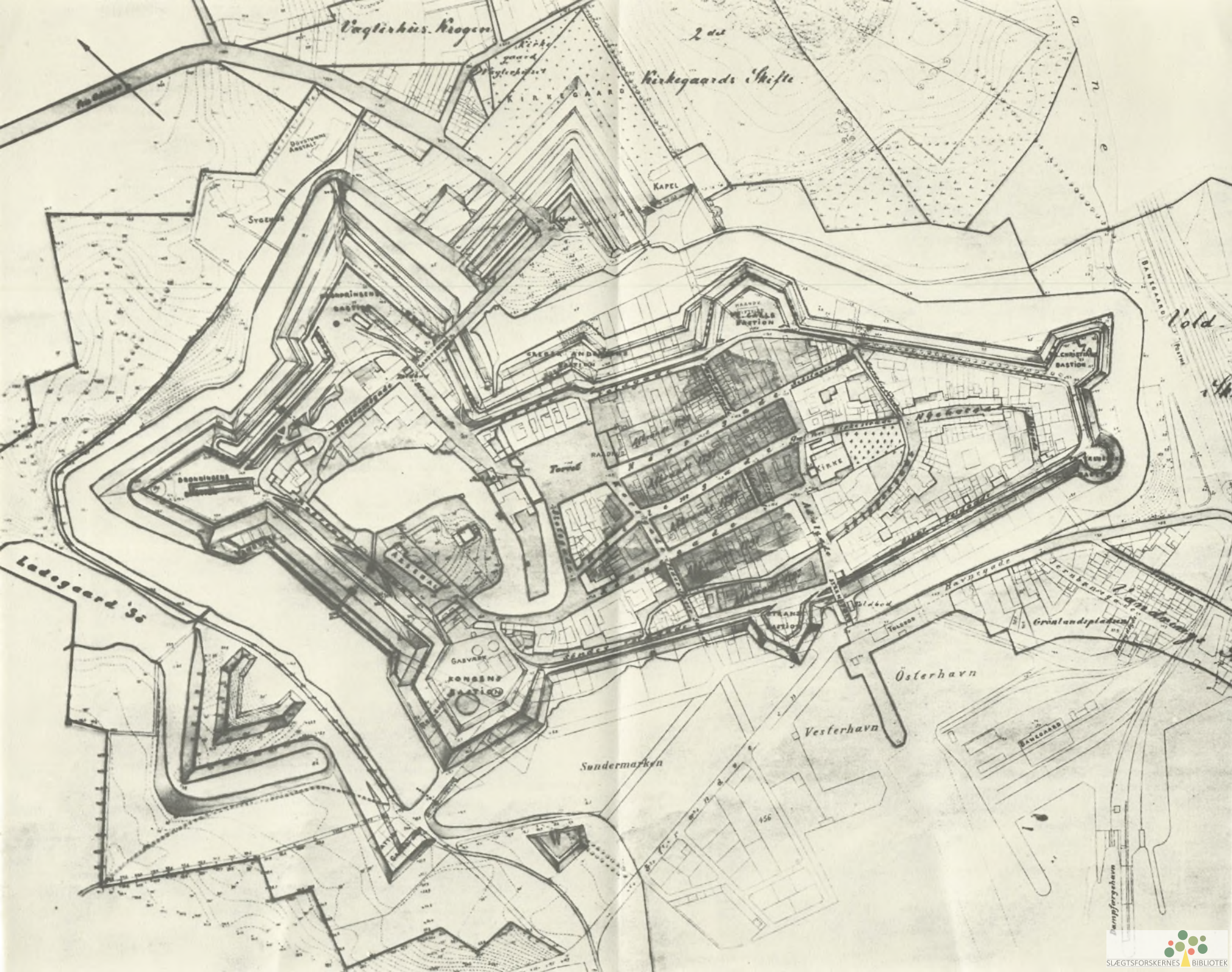
»Nyborg« H/F 131. 133*.
 Nyborg Avis 167. 186. 231. 234.
 Nyborg-møder 216.
 Nyenstad 9*. 20. 58*. 183.
 nytår 114. 159. 218ff. 230.
 næringsveje 175ff.
 Nørregade 54*. 168*.
 Nørrevold 21f*.; -gade 23. 57.
 officer 99ff. 145. 221.
 ordenskorps 114f.
 ordonnansgård 165. 168*. 170f*.
 overtro 222. 233.
 pengeinstitut 197.
 »Pilen«, vagtskonnert 96.
 pilsner 237f.
 politi 159f.
 politik 230ff.
 Post/gården, se Hotel; -jagt 125ff*.; -kontor
 142. 146*. 149*.; -vogn 24*. 134. 140. 142.
 146ff*. 230.; -væsen 128ff. 142ff.
 poterne (udfaldsport) 32. 35. 238.
 priser (købmandsvarer) 188f; (torv) 194f.
 privatskole 162
 Præstens Vænge 86. 202.
 ravelin: Landportens 26ff*. 173; Svendborg
 38.
 Ravnekrogen, se Blegdamsgade
 realskole 162ff.
 reberbane 21f*. 47. 180*.
 rekrut 101ff.
 rendesten 53ff*. 226f.
 renlighed 53ff. 225.
 restaurant 152*. 190. 209*.
 »Rosalinde«, trækfærge 154f.
 Rosenbæk, se Skidtgrav
 Rosenvinske gård 66; -pakhus 48f. 187*.
 rådhus 82ff*. 158f. 203. 206. 213f. 226.
 salut 18. 20f. 36f. 92. 151.
 samfærdsel 122ff*.
 sand/hus, -skude 89f*. 95*.
 Schalburg, Joh. Fr., hotelejer 89. 140. 142ff.
 sejl-, flag- og kompsmager 183.
 selskabelighed 220f.
 skat 157f.
 skibs/bro 87ff*. 128. 174. 213; -fart 90ff*.
 179f.; -værft, se Bonnesen, R.J.
 Skidtgrav 22. 39. 60ff*. 85. 146*. 149*. 172.
 skole 162ff.
 skov 178. 198ff*.
 skrald 226. 227*.
 skydeskive, æres- 209f.
 slave 78. 116ff.; jfr. stokhus.
 Slipshavn 49. 88. 91*. 95f. 202.
 slot 69ff*.; -s-mølle 63. 105*. 172; -s-sø 34f.
 62f*. 70*. 150. 172f.
 sparekasse 197.
 spasmagere 229f.
 Sprogø 122. 138ff.
 sprøjte/hus 72. 76*. 161; -mønstring 160f.
 stadsgrav, se voldgrav
 standsforskel 233f.
 Stendamsgade 24*. 53; se gulddregn
 Stjerneskanse 49. 113.
 stokhus 104ff. 116ff.; jfr. slave
 Storebælt 95ff. 122f. 124ff*. 136ff*. 179; jfr.
 strand
 strand 198ff. 229; -hus, nordre og søndre 200;
 -port 14ff*. 89. 108; -vej (dæmning) 11. 38.
 41*. 88. 95*. 118.
 strømtold 49. 95f.
 styrelse 156ff.
 sundhedsforhold 225ff.; jfr. sygehus
 Svanedam 9*. 22.
 svenskeringning 29.
 syg/dom 226ff.; -e-hus 104. 169f.
 sø/lav 79. 83. 135f. 211ff.; -mandsfest 211ff*.;
 -mandsstand 179f. 211ff*.
 Søndervold 39. 89*.; -gade 39. 43*. 57.
 tandlæge 193.
 tappentreg 109f.
 teater 202ff.
 Teglværksskov 112. 201.
 Teknisk skole 9*. 168*.
 telegraf (optisk) 15*. 122ff*.; (elektrisk) 30*.
 105*. 123f.; -bakke 122f*.; -bro 123*.; -skov
 202.
 Thuesen, J.M., tobaksfabrik 185f*.
 tobaksfabrik 185*.
 told, se også accise, krydstoldvæsen; -bod 17.
 89*. 95*. 161.
 Torvet 52. 55. 82f*. 105*. 160f. 193ff. 231f.
 torvehandel 193ff.
 Tranberg, Chr. J., bryggeridir. 243.
 trommeslager, byens 159f.
 Tybjergske gård 65f. 109*.
 udenværker 49f.

uniform 98f. 101*. 113. 115*.
vagt 104ff. 113. 232.; se også ravelin, Hoved-
vagt; -skib 96
valg 230ff.
vand/forsyning 61ff. 165. 171ff.; (pumpe)
27*. 43*. 57. 70*. 171ff.; -løb 60ff.; -værk
34. 41*. 173.
varer, ind- og udførsel 94.; se også Torvet
Vestervold, se Søndervold
visesanger 196.
vold 13ff*.; (sløjfning) 40. 50f*.; se også basti-
oner, ravelin, militær; -gader 57.; -grave
16ff. 39ff*. 89f.; jfr. vandforsyning; -mølle
24*. 31. 44. 172.

vægter 159.; -vers 159. 223.
værtshus, se restaurant
Wørishøffer, J., kommandant 111. 221.
Wørmer, Helge, bryggeridirektør 244ff.
Æblegade 85.
Øen 107. 113f. 176.
Øhlenschläger, Adam 68. 127.
Øster/vold 17f. 95. 187*.; -øen, se Øen
øvelser, militære 107ff.

Nyborg købstad, 1791, indtegnet af oberst O. Staggemeier på et senere bykort 1893, med fæstningsværkerne, voldgravene, havnen og bebyggelsen inden for voldene. Med mørkere tone er angivet de kvarterer, som brændte 1797. Omfotograferet af Erik Thomsen, Odense, efter originalkortet i farver på NLA.

Engelshus Kroen

2 de

Kirkegaard's Skifte

KIRKEGAARD

KAPEL

Svømmehal

Dronningens Bastion

KONGENS BASTION

KASTELLET

CHRISTIAN'S BASTION

Torvet

KIRKE

Ladegaard '30

KONGENS BASTION

Østerhavn

Vesterhavn

Sundermarken

Grønlundspladsen

Ballerupvej

Amaliegade

A/S Bryggeriet Carlsminde. Grundlagt 1856

1/5 BRYGGERIET

Carlsminde

5800 NYBORG

Fot. Holger Knudsen, Helsingør.

»Nyborg da voldene stod« er en letlæselig beskrivelse af en lille dansk provinsby i forrige århundrede. Den fortæller om de idylliske volde, der omgav byen, om gader, huse, haver og havn, om kirke, slot og andre offentlige bygninger, om det altdominerende militærvæsen i Fyns fæstningsby, om samfærdsel tillands og tilvands, om menneskene, deres liv under hverdag og fest, deres næring og levevis, om den moderne tids fremmarch i kommunens regi osv.

Forfatteren, fhv. direktør for Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, dr.phil. Henning Henningsen, er født i Nyborg i 1911, da endnu meget af det her beskrevne var håndgribelig virkelighed. Efter mange års stofindsamling sad han under besættelsestidens sidste måneder på et loftsværelse i Baggersgade og skrev manuskriptet. Det blev trykt som kronikrække i den forlængst hedengangne Nyborg Social-Demokrat i 1948 og blev senere skænket til Nyborg Lokalhistoriske Arkiv. I anledning af A/S Bryggeriet Carlsminde 125 års dag udkom det som jubilæumsbog i 1981 i samarbejde med byarkivar Knud Haugaard. Da bogen forlængst er udsolgt, udsendes den herved i 2. udgave, takket være bryggeriets rundhåndede økonomiske støtte, i det håb at den må glæde enhver, der på en eller anden måde føler sig knyttet til »den mærkværdige by Nyborg«, som den kaldes i 1854.

Forfatteren har skrevet en række bøger og artikler, specielt om søfartshistoriske emner.